

10.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

7668

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1975

1

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

91. ÉVF. 1975/1. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

DERSI TAMÁS

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215-11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185-612.

SZERKESZTŐSÉG:

1088 Budapest

VIII., Múzeum krt. 14-16.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekcióra visszaküldésével egyidőben.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1975

XCI. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), KÓKAY GYÖRGY (felelős szerkesztő),
HAVASI ZOLTÁN (társzerkesztő), DERSI TAMÁS, V. KOVÁCS SÁNDOR, MEZEY LÁSZLÓ,
REJTŐ ISTVÁN, TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ

A NÉVMUTATÓT ÉS A TARTALOMJEGYZÉKET
ÖSSZEÁLLÍTOTTA

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Bitskey István—Kovács Béla: A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték</i>	25
<i>Botka Ferenc: A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia kérdései</i>	38
<i>F. Csanak Dóra: A Ratio Educationis és az iskolai újságok</i>	243
<i>Csapodi Csaba: XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben</i>	231
<i>Dersi Tamás: Sajtó és irodalom a felszabadulás utáni években</i>	294
<i>Ecsegy Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete</i>	9
<i>Havasi Zoltán: Könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után</i>	1
<i>József Farkas: Einige Fragen der frühen ungarischen antifaschistischen Publizistik am Anfang der zwanziger Jahren</i>	289
<i>B. Kozocsa Ildikó: Az egyházi könyvtárak muzeális értékeinek restaurálása</i>	154
<i>Markovits Györgyi: Az emigráns „Diogenes”</i>	279
<i>D. Szemző Piroska: Jókai kiadói pere élete alkonyán</i>	262
<i>Ugrin Aranka: Közhasznú ismereteket terjesztő hetilapok a reformkorban</i>	137
<i>Vida Tivadar: A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai</i>	121

KÖZLEMÉNYEK

<i>Batári Gyula: Az Egri Hétilapok c. hirdetési folyóirat</i>	321
<i>Benedek András: Egy vidéki magánkönyvtár sorsa a XIX. század közepén</i>	182
<i>Beőthy Ottó: Egy Kazinczy-kiadás variánsáról</i>	174
<i>Boda Miklós: A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában</i>	59
<i>Boronkai Iván: Textkritisches zu Johannes Vitéz. (Rede vor dem päpstlichen Legaten Prag, 1954)</i>	45
<i>Czeplédi Imre: Adatok a „Huszár Miatyánk”-hoz és egy politikai gúnyvers 1852-ből</i>	185
<i>Dán Róbert: Péchi Simon két könyvbejegyzése</i>	73
<i>Fülöp Géza: Olvasásra buzdítás a reformkori sajtóban</i>	181
<i>Fülöp Géza: Skublics Károly és Zala megye Könyvtára</i>	313
<i>Haiman György: Telegdi Pap Sámuel betűmintája és a Tótfalusi-matrixok sorsa</i> ..	300
<i>Kathona Géza: M. Caspar Cholius: Disputatio Medica de Morbo Ungarico (Basileae 1607.)</i>	71
<i>M. Kondor Viktória: Adalékok az első világháború alatti sajtó- és cenzúra történetéhez</i>	75
<i>Kovács Zoltán: III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből egy kézírásos passzau Agendában</i>	164

<i>Kovács József László</i> : Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői	309
<i>V. Kovács Sándor</i> : Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból	66
<i>Kronstein Gábor</i> : A Borsszem Jankó válsága a XX. század elején	188
<i>Markovits Györgyi</i> : Egy rövidéletű folyóiratról. (Új Föld, 1927.)	82
<i>Mészáros István</i> : Nyomtatott tankönyv a XV. század végi sárospataki iskolában ..	50
<i>Petrovich Ede</i> : Klimó püspök levelezéséből	305
<i>Simon József</i> : Székelyföldi unitárius iratok Sopron megyében	324
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csokonai könyvtárának egy kötete a prágai Egyetemi Könyvtárban	167
<i>Tasi József</i> : Egy Rippl-Rónay József által készített könyvborító története	324
<i>Tóth Béla</i> : Ki fordította Osterwald: „Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les chrétiens” című művét magyarra?	165
<i>Tóth István</i> : Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbujdosásáról	61
<i>Váradi-Sternberg János</i> : Eötvös József művei és a cári cenzura	187
<i>Vértesy Miklós</i> : Ballagi Aladár és az Egyetemi Könyvtár	196

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Nádasdy Ferenc pottendorfi és lorettomi nyomdái (1666—1673) ..	201
<i>Borsa Gedeon—Hervey Ferenc</i> : Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) első kötetéhez. I—II.	85
<i>V. Kovács Sándor</i> : Egy olmtüzi hungaricum 1597-ből	207
<i>V. Kovács Sándor</i> : Hungarica Strigoniensia (Bél Mátyás bibliográfiai jegyzetei) ..	92
<i>May István</i> : Pótlás a Régi Magyar Könyvtárhoz	92

FIGYELŐ

<i>Barlay Ö. Szabolcs</i> : A Diruta-kutatás mai állása	334
<i>Bónis György</i> : Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi	333
<i>Borsa Gedeon</i> : Markos Béla (1893—1974)	102
<i>Csüry István</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve	329
<i>Haiman György</i> : Erdélyi féniks — Misztótfalusi Kis Miklós öröksége	103
<i>Kókay György</i> : Bessenyei folyóiratának eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban	104
[<i>Kókay György</i>] k. gy.: A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileumi ünnepei	105
<i>Kovács Zoltán</i> : Radó János Polikárp (1899—1974)	212
[<i>V. Kovács Sándor</i>] V. K. S.: Cs. Gárdonyi Klára és Csapodi Csaba Korvina- és Janus Pannonius-kutatásai	217
[<i>V. Kovács Sándor</i>] V. K. S.: A szegedi reneszánsz-ülés könyvtörténeti előadásai	216
<i>B. Kozocsa Ildikó</i> : Magyar reneszánsz könyvkötések (Sz. Koroknay Éva könyve)	209
<i>D. Szemző Piroska</i> : A jugoszláviai magyar könyv. 1945—1970.	214
A XVIII. századi kutatás és régi könyvtári gyűjteményeink	106
[<i>Vízkelety András</i>] V. A.: Codices Manuscripti	329
<i>Vízkelety András</i> : A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről 1974—1975-ben	338
<i>V. Windisch Éva</i> : Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. (1972)	98

SZEMLE

- Barnett, R. D.: Catalogue of the permanent and Loan Collections of the Jewish Museum London. London—New York, 1974. (*Scheiber Sándor*) 345
- Bibliografia istorica a Romaniei II. Secolul XIX. Tom. I. Bucuresti, 1972. (*Szász Zoltán*) 228
- Botka Ferenc: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921—1945. Bp. 1973. (*B. Juhász Erzsébet*) 108
- Dán Róbert: Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Bp. 1973. (*Bitskey István*) 111
- A Debreceni Néplap repertórium. 1944—1945. [*Kókay György*] (k. gy.) 342
- Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Bp. 1973. (*Rejtő István*) 219
- Dokoupil, Vladislav: Počátky brněnského knihtisku. Brno, 1974. (*Borsa Gedeon*) 346
- Donati, Lamberto: Bibliografia della miniatura. I—II. Firenze, 1972. (*Vízkelety András*) 115
- Engelsing, Rolf: Analphabetentum und Lektüre. Stuttgart, 1972. (*Kókay György*) 224
- Faragó Lászlóné—Haraszthy Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai. Bp. 1972. (*Péter László*) 115
- Gyurics György: Dugonics könyvtára. (Katalógus.) Szeged, 1972. (*Tóth János*) .. 223
- Holl Béla: A kétszáz éves váci könyv (1772—1972). Bp. 1973. (*V. Kovács Sándor*) 112
- Kárász József: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1843—1970. Szeged, 1974. (*Lakatos Éva*) 221
- Književnosti narodnosti Vojvodine 1945—1972. Novi Sad—Beograd, 1973. (*Fried István*) 117
- Korompainé Szalacsi Rácz Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843—1970. Debrecen, 1973. (*Balogh György*) 220
- Körner, Alfred: Die Wiener Jakobiner. Stuttgart, 1972. (*Kókay György*) 226
- Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke. Bp. 1973. (*Kókay György*) ... 342
- Locke, John: Levél a vallási türelemről. Bev. Mátrai László (*Dán Róbert*) 344
- A ma könyve — a könyv holnapja. Békéscecsaba, 1973. (*Voit Krisztina*) 113
- A „Magyar kódexek” elnevezésű gyűjtemény. Bp. 1973. (*V. Kovács Sándor*) ... 341
- Mészáros István: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Bp. 1973. (*Körmendy Kinga*) 110
- Mezey László: Válasz Holl Bélának 229
- Polska bibliografia prawnicza. Bibliographie juridique polonaise. 1964—1969. I—II. Warszawa, 1973. (*Nagy Lajos*) 116
- Rapports de la littérature roumaine avec les littératures européennes et nord-américaines. Bucuresti, 1973. (*Fried István*) 227
- Scheiber Sándor: Folklor és tárgytörténet. I—II. Bp. 1974. (*Dán Róbert*) 343
- Sebők Vilma: Az Alföld repertórium. 1950—1969. (*Szabó Ernő*) 222
- Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně. Brno, 1973. (*Fried István*) 117
- Ulbrich, Karl: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Eisenstadt, 1971—1972. (*Bendefy László*) 226
- Vízkelety András: Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. II. Bp. 1973. (*Szabó Flóris*) 109
- Wernher, Juraj: O podivu hodnych vodách Uhorska. Osveta, 1974. (*Vida Tivadar*) 348

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 179, 180
 Ábel Jenő 67—70
 Abfalter József 255
 Adalbert (Szent) 235
 Adams, Herbert Mayow 88
 Ady Endre 284—287, 324, 325, 344
 Ágai Adolf 190—193
 Agapitus (pápa) 133
 Agárdi Ferenc 84
 Ágh, Stephanus 324
 Albertus Magnus 29
 Albertus Paduanus 70
 Albó, Jozsef 111
 Alexander Magnus 70
 Alexandriai Katalin (Szent) 236
 Alexandrov, K. 187, 188
 Alkuin 128
 Allen, P. S. 61
 Álmos (fejedelem) 100
 Alphanus 132
 Alvinczi Péter 11, 13, 14, 21
 Alxinger 318
 Ambro Ferenc Ignác 112, 113
 Ambrosius 28
 Ambrus Zoltán 189, 192
 Amerbach, Johann 56
 Anakreon 317
 Andersen, Hans Christian 181, 182
 Andor Leon 284
 Andrássy Antal 325
 Andreopulos, Michael 100
 Antal (padnai), (Szent) 235
 Antal Sándor 284, 287
 Aphthonius 69
 Apponyi Balázs 29
 Apponyi Sándor 2, 73, 88, 335, 337
 Aranka György 172, 312
 Arany János 344
 Arató György I. Szántó György
 Ardó Alfréd 271, 272, 275
 Ardó Sándor 284
 Aretino, Pietro 32
 Argyropulos, Johannes 35
 Aristotelés 27
 Arius 28
 Aristotelés 29, 35, 69
 Árpád 100
 Árpádházi Margit (Szent) 234, 236, 238—240
 Artner Edgár 246
 Arx, Walther von 213
 Athanasius 28
 Athias 103
 Auceps Gáspár 208
 Aucupus, Caspar I. Auceps Gáspár
 Augustinus 28, 75, 116, 128, 237, 240
 Aurenhammer, H. 115
 Ausonius 69
 Avicenna 29, 30
 Baader, Gerhard 128
 Babits Mihály 290, 295, 333
 Backer 34
 Bácskai Vera 182
 Bácskay Albert 192, 193
 Bacsó Béla 290
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 282, 283
 Bajza József 174, 175, 178—180
 Bakcsy Gábor 183
 Bakócz Tamás 188
 Bakos József 207
 Bálán, Ion 117
 Balásfi Tamás 21, 23, 32
 Balassa család 64
 Balassa András 62, 65, 66
 Balassa Anna 63
 Balassa Ferenc 62, 64, 251
 Balassa János 62, 64
 Balassa Magdolna 63
 Balassa Zsigmond 97
 Balassi Bálint 61—66, 89
 Balázs Béla 284, 285, 287, 290, 294,
 297
 Balbus de Ianna, Johannes 53, 54
 Bálint (diák) 68
 Ballagi Aladár 196—200
 Balog Sándor 324
 Balogh Ferenc 79, 80
 Balogh György 221
 Baloghy István 179
 Bánffi Farkas 302
 Bánffi György (Losonci) 301—304
 Bánffi Miklós 324
 Bánffy György (Alsólindvai) 67
 Bánffy Miklós (Alsólindvai) 68
 Bánhegyi Zsolt 342

- Bánóczy Kálmán 80
 Bányai János 117
 Baranyai Decsi János 334
 Barb, A. A. 345
 Barbaro, Francesco 306
 Barbul Jenő 198, 199
 Barcsa János 168—170
 Bárdos Arthur 296
 Barhelemy 318
 Barlay Ö. Szabolcs 338
 Barna Ferdinánd 115
 Barnett, R. D. 345
 Báróczy Sándor 312
 Baronius 29
 Baróti Lajos 263
 Barta István 140
 Barta János 222
 Barta Lajos 284, 287, 290
 Barta Lajosné 1. Szucsich Mária
 Barta Sándor 83, 84
 Bártfai Szabó László 62, 138
 Bartholomeus, Gerius 70, 71
 Bartoniek Emma 121
 Basilius Magnus 28
 Bata Imre 329, 333
 Batári Gyula 321, 324, 333
 Báthory család 62
 Báthory István 62, 66
 Báthory Zsigmond 335—337
 Batsányi János 175, 176, 179, 180, 279
 Batthyány család 201
 Batthyány Boldizsár 213
 Batthyány József 67, 93
 Baudelaire, Charles 284
 Bayer, Johannes 95
 Bayerus, Johannes 94
 Bayle, Pierre 318
 Bäumer, R. 60
 Becanus, Martinus 28
 Beccaria 318
 Beck 166
 Becker 116
 Beczássy Judit 298
 Beda Venerabilis 123, 127—132, 134
 Békefi Remig 121
 Békes Gáspár 66
 Bél Mátyás 67, 92—94, 96, 97
 III. Béla 241
 IV. Béla 236—241
 Belarius, Thomas 33
 Bellarmino, Roberto 28, 29
 Bellobradenus, Paulus 92
 Bellus, Dominicus 204
 Bembo, Pietro 29, 30
 Benamy Sándor 284
 Bencsik István 113, 114
 Bencze József 324
 Benczur 257
 Benda Kálmán 92, 166, 226
 Bendefy László 227
 Benedek (plébános) 58
 Benedek (Szent) 127, 128, 234
 Benedek András 185
 Benedek Elek 216
 Benedek Ferenc 106
 Benedek Károly 284
 Benedek Marcell 83
 Benedictus, Jacobus 69
 Beniczky 283
 Benjámín Ferenc 290
 Benjámín László 294
 Benkő Gyula 266, 267
 Benkő József 253
 Benyák Bernát 224
 Benzig, Josef 53, 89
 Beóthy Ottó 180
 Bér Dezső 191, 193
 Berčić, Branko 87
 Berda József 296
 Berecz Mihály 307, 308
 Berger, Elias 15
 Berkovits Ilona 158, 241
 Berlász Jenő 67, 331, 332
 Bernard, Jean Frederic 169
 Bernáth Zsigmond 183
 Berzeviczy Gergely 312
 Berzsenyi Dániel 38, 314
 Bessenyei család 167
 Bessenyei Ferenc 192
 Bessenyei György 104, 105, 112, 167, 172
 Bessenyei Anna 167
 Bethlen Ferenc 163
 Bethlen Gábor 9—15, 17, 18, 23, 73, 75
 Bethlen István 73, 75, 282, 283
 Bethlen Kata 324
 Bethlen Margit 298
 Bethlen Miklós 302
 Bibó Lajos 222
 Bierleutgebs, Daniel 91
 Bierleutgebs, Fabian 91
 Bierleutgebs, Michael 90
 Bikicki, Milana 117
 Bing, M. S. 325, 326
 Birkás Endre 105
 Bíró Lajos 190
 Biscop Benedek 127
 Bisztray Gyula 2
 Bitskey István 25, 26, 28, 30, 32, 34—36, 112
 Blaire, Albert 127
 Blancardus, Stephanus 173
 Blasi, Andreas 96
 Bleyer Jakab 200
 Bloch, Ernst 85, 293
 Blumauer, Alois 309
 Bocatius, Johannes 13, 16, 89, 94
 Bocskai István 62, 67
 Bod Péter 101, 125
 Boda Miklós 61, 106, 207
 Bodea, Cornelia 228
 Boethius 29
 Bogáti Fazekas Miklós 112
 Bogdán István 176, 180
 Bohatta 104
 Bohemus, Lampertus 90
 Bohuss, Johann von 309
 Boileau Despréaux, Nicolas 318

VIII

- Bóka László 297
 Bókay János 298
 Bokesová-Uherová, Mária 136
 Boldissár Iván 296
 Bónis György 334
 Bonne, Johannes 208
 Bonyhay Benjámín 185
 Bornagius, Paulus 95
 Bornemisza Péter 89, 343, 344
 Bornemissza János 324
 Boronkai Iván 47, 49, 50
 Boross Elemér 298
 Borsa Gedeon 18, 90, 102, 207, 333, 339, 340, 348
 Borsi Károly 106
 Borsos Tamás 75
 Bortnyik Sándor 83—85
 Botka Ferenc 38, 40, 42, 44, 108, 338
 Bottrigari, E. 336
 Bowegnie, Mme de 156
 Böhm Vilmos 287
 Bölöni Farkas Sándor 141, 151
 Börsök Andor 80
 Bradley 116
 Braittenaicher, Ioannes 91
 Brandt, Fredericus 208
 Brassai Sámuel 151
 Braun Róbert 290
 Braunfels, W. 115
 Braunschweig, August 240
 Braunschweig, Erich 240
 Braunschweig, Wilhelm 240
 Brechet, Erasmus 68
 Breitinger, Johann Jacob 166
 Brendelius, Johannes Caspar 96
 Brettschneider I. Placotomus, Johannes
 Bridferthus Ramesiensis 131, 134
 Brocardi, Almasi 59
 Brockhaus 140
 Brod, Max 56
 Bródi Ernő 290
 Bródy Sándor 297
 Brougham, Henry 138
 Browne, G. F. 127
 Brunelli, Girolamo 112
 Brutus János Mihály 334
 Buchanan, Georg 29
 Buchner Alajos 323
 Budai Ézsaiás 167
 Bugát Pál 333
 Bugenhagen, Johannes 111
 Buntzler, Georg 68
 Burcensis de Czeidino, Martinus 346
 Burchard 59
 Bure 318
 Burney 336
 Butzmann, H. 231
 Buxtorf, Johannes 27, 30
 Buzás László 222
 Buzinkai György 166
 Bükyné Horváth Mária 342
 Bürger, Gottfried August 173, 174
 Byron 343
 Caesar, Ioannes 90
 Caesar, Tobias 91
 Cajetan (Tommaso de Vio) 61
 Calepinus, Ambrosius 30
 Campanella, Tommaso 28
 Campe (kiadó) 318
 Canisius Szent Péter 28, 29, 86, 87
 Čaplovič, Ján 11, 12, 17, 19, 21—23, 85
 Carion, Johannes 74, 75
 Carrière 209
 Cassianus 344
 Cassiodorus 127, 128, 133
 Castiglione, Johannes 45
 Catullus, Caius Valerius 29, 69
 Cebanius, Abrahamus 94
 Ceglédi Sándor 60
 Celsus, Cornelius 121
 Cernerné Wilhelm Gizella 88
 Chájjim b. Aser Ansel 345
 Chevalier, Ulysse 213
 Chladny, Georgius 95
 Cholius Gáspár 71, 72
 Chovan, Juraj 348
 Cibiniensis, Melchior 96
 Cicero, Marcus Tullius 29, 68, 100, 101, 349
 Claridge, R. T. 181
 Claus, Helmut 89
 Clauser Mihály 33, 36
 Clemens Alexandrinus 28
 Clément 287
 Clementinus 70
 Cleonardus 69
 Cnapitzius, Georgius 95
 Cobbet 138
 Coelius, Aurelius 128
 Colineus, Simon 307
 Comenius, Amos Johannes 94, 113, 244
 Comestor, Francisus 70
 Conradus, Georgius 208
 Constantinus Africanus 132
 Cornelius a Lapide 34
 Cornerus 71
 Corsa, Filip 85
 Corvus Burcensis, Andreas 346
 Cosmerovius, Mattheus 203
 Cowell, Henry 85
 Crayka, Michael 95
 Crescentius, Petrus 157
 Crousaz, M. de 169, 171
 Čurčić, Marija 117
 Curtius Alexander Carolus 94
 Curtius Rufus 29
 Custos, Dominicus 88, 89
 Czahórski, E. 116
 Czako Ambró 83
 Czako Elemér 175, 303
 Czegle Imre 73
 Czeplédi Imre 187
 Czeke Marianne 199
 Czember, Georgius 94
 Cziffra Géza 284
 Czigány Lóránt 105

- Czizek, Nicodemus 92
 Czvittinger Dávid 38, 93
 Csabay Anna l. Illyés Gyula
 Csáky Sörös Piroska 214—216
 Csáky Zsigmond 189
 Csanádi Albert 112
 Csanádi Demeter 334
 Csanádi János 96
 F. Csanak Dóra 243, 244, 246, 248, 250,
 252, 254, 256, 258, 260
 Csánky Dezső 236, 237
 Csányi László 314
 Csaplár Benedek 258
 Csapodi Csaba 57, 217, 218, 224, 231, 232,
 234, 236, 238, 240, 242, 339—341
 Csapodi Vera 134
 Császár Károly 80
 Csatkai Endre 201
 Csécsy Imre 325
 Cserey Farkas 312
 Cserszky Antal 184
 Csillag György Károly 309
 Csillaghy Miklós 284
 Csók István 287
 Csóka J. Lajos 127, 132, 136, 243, 246,
 251, 257
 Csokonai József 172
 Csokonai Vitéz Mihály 113, 167—174
 Csorba István 96
 Csűry István 333, 342
 Dán Róbert 73, 75, 111, 112, 216, 217, 344,
 345
 Danhauerus, Johannes Conradus 96
 Dankanits Adám 59
 Dankó József 212
 Danzer János 224
 Darvas József 294, 296, 297
 Dávid Ferenc 216
 Deák Ferenc 314
 De Berier 116
 De Casa, Specie 65
 Dedek Crescens Lajos 199
 Dehmel, Richard 287, 293
 De Luca, Ricardo 85
 De Marinis, Tammara 208
 Démostenés 29
 Dentulini Drithoma, Thomas 95, 96
 Dersi Tamás 189, 193, 219, 220, 294, 296,
 298
 Déry Tibor 83, 294—297
 Descartes 260
 Deslandes, M. 169, 170, 174
 Dessewfy József 184
 De Torre, Guillermo 85
 Dévény Jenő 287
 Dezsényi Béla 2, 4—7, 222, 243—245,
 251, 331
 Dézsi István 10
 Dézsi Lajos 167
 Diamandi Miklós 229
 Dietrichstein, Karl 307
 Dioscoridés 128
 Diringer, David 241
 Diruta, Girolamo 334—338
 Dissingerus, Elias 90
 Dobó Ferenc 63
 Dobó Krisztina 63
 Doby Antal 184
 Dokoupil, Vladislav 346—348
 Domanovszky Akos 98—100
 Domokos Lajos 166
 Domokos Márton 165, 166
 Domonkos (Szent) 234—236
 Donati, Lamberto 115
 Döme Károly 313
 Dóry Gábor 186, 187
 Drasche-Lázár Alfréd 79
 Draskovich György 32, 164
 Drescher Pál i. Szentkuty Pál
 Dreznitz, Samuel 345
 Drugulin, Wilhelm Eduard 88
 Dubravius, Dániel Szakolci 97
 Du Change 125, 126
 Dudith András 112, 345
 Dugonics András 223, 224
 Duhamel, Georges 284
 Dunoyer, Pierre 169
 Dupin, Ellies 61
 Dusányi Ferenc 80
 Dutka Mária 298
 Duțu, Alexandru 227
 Dux Adolf 188
 Dümmerth Dezső 100
 Eck, Johannes 28
 Eckhardt Sándor 62, 64—66
 Eckhart Ferenc 247
 Eckstein, Nicolaus 208
 Ecsedy Judit 9, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22
 Edelmann, R. 345
 Edvárd (Szent) 235
 Egen, Sebastianus 91
 Eis, Gerhard 135
 Eitner 335
 Elek (Szent) 235
 Eluard, Paul 298
 Emich Gusztáv 191
 Emmerich, Lorenz (?) 22
 II. Endre 241
 Engel, Johannes 317
 Engelsing, Rolf 224, 225
 Entz Géza 135, 307
 Eötvös József 184, 187, 188, 282
 Eötvös Károly 145
 Eötvös Tamás 182, 183
 Erasmus Roterodamus, Desiderius 28, 30,
 56, 60, 61, 68
 Erdei Ferenc 296
 Erdei Sándor 296
 T. Erdélyi Ilona 139
 Erdélyi László 134
 Erdős Renée 298
 Erdősi Laura 348
 Erg Agoston 85

- Ernyei József 123, 127, 128, 132—134
 Ertsey Péter 222
 Erzsébet („antimonialis”) 238
 Erzsébet (Szent) 234, 235
 Esparza, Martinus de 202
 Esterházy Miklós 99
 Esterházy Pál 196, 197
 Eszterházy Károly 307
 Euclidés 29
 Euripidés 29
 Eusebius 28, 29, 35, 128
- Fábián Dániel 97
 Fábián Zoltán 222
 Fabinus Dániel 97
 Fabinus, Euphemia 89
 Fabinus, Lucas 89
 Fábján Dániel 309, 312
 Fábri Gergely 162
 Fabricius, Johannes 94
 Fabró Henrik 80
 Fábry Zoltán 85
 Faitser Ferenc 251
 Falka Sámuel 174, 175
 Fallenbüchl Zoltán 11, 333
 Faludi Ferenc 253
 Faludy György 295, 296
 Falvy Zoltán 335—337
 Fan, Ioannes 90
 Faragó Lászlóné 115
 Faragó Sándor 284
 Farkas Antal 290
 Farkas Imre 201, 206, 298
 Farkas István 326
 Farkas László 332
 Fazakas József 9, 11, 21, 22, 331, 332
 Fazekas István 312
 Fehér Sándor 174
 Feja Dávid 279
 Fejér György 247
 Fejérpataky László 56
 Fejtő Ferenc 298
 Fekete Györgyné 342
 Fekete, Stephanus 94, 95
 Félegyházy József 35, 36
 Feleki Béla 271, 272
 Felicides, Paulus 95
 Felvinczi György 132
 Fényes László 83
 Fényes Miklós 105, 106
 Fényes Samu 279—288, 290
 Fenyő István 140, 146
 Fenyő Rózi 83
 II. Ferdinánd (császár) 17
 II. Ferdinánd (király) 27
 I. Ferenc 226
 Ferenc József 186
 Ferenczi Zoltán 99, 198—200
 Ferenczy Endréné 329
 Ferenczy István 167
 Ferenczy Zoltán 197
 Fessler Ignác Aurél 314
 Fest, Johannes I. Festus
- Fest Sándor 171, 172
 Festetics György 313, 314
 Festetics László 313, 320
 Festus János 11—13
 Feszty Árpádné Jókai Róza 273
 Fétis, de F. J. 335, 337
 Ficino, Marsilio 32
 Filelfo, Francesco 31
 Filipec, Johannes 346, 347
 Fináczy Ernő 243, 244, 250, 251
 Finck, Martinus 91
 Firmián Károly 306, 307
 Fitz József 115, 212, 346
 Flemingius (?) 69
 Fochi, Rodica 227
 Fodor József 295, 297, 298
 Foerstemann, Carolus Eduardus 71
 Fonseca 29
 Forbát Alfréd 85
 Forbáth Imre 84
 Forcellini, Aegidius 122—125, 127, 128
 Forgách Ferenc 18, 19
 Forgách, Franciscus I. Forgách
 Forgách Imre 96
 Forgács család 64
 Forgács Ádám 62
 Forgács Anna 62
 Forgács Ferenc 62, 63
 Forgács Imre 62
 Forgács Miklós 63
 Forgács Pál 62
 Forgács Péter 63
 Forgács Simon 62—66
 Forgács Zsigmond 62, 63, 65
 Forgács Zsigmondné I. Losonczy Anna
 Forgacz, Michael 94
 Forkel 336
 Forró György 18
 Forro, Paulus 94
 Forster, Johannes 111, 317
 Földes Sándor 85
 Földi János 312
 Fracastoro 29, 30
 Fraknói Vilmos 15, 27, 33, 34, 36, 45, 91,
 217
 Francisci, Johannes 95
 Francke, H. A. 244, 250
 Francia Kiss Mihály 285
 Frangepán Kata 68
 Frankenburger Sebestyén 164
 Franyó Zoltán 290
 Freyseisen Dániel 183
 Fridelius, Johannes 67, 95
 Fried István 117, 118, 228
 Fried Tivadar 287
 Friedenstede, Julius 240
 Friedrich István 283
 II. Frigyes (apár) 165
 Friml Aladár 244—246
 Frisius, Gemma 69
 Fritschius, Adamus 208
 Frobenius, Johannes 307
 Fröhlich Izidor 200

- Fuss 317
 Futala Tibor 106
 Führer, Tobias 95
 Fülöp („Szép”) 66
 II. Fülöp 66
 Fülöp Géza 182, 313, 314, 320
 Füst Milán 294—296
- Gaál József 185
 Gábor Andor 189, 287, 290—293, 297
 Galetanus Thienensis 27
 Gaillard 209
 Gajári Ödön 191
 Galambos Ferenc 175
 Galenus 29, 30, 128
 Galilei, Galileo 336
 Gallen János 68
 Gams, Bonifacius 164
 Garay János 344
 Gariopontus 132
 Gárdonyi Albert 18, 19, 21, 175, 236, 237, 303
 Gárdonyi Géza 216, 297
 Cs. Gárdonyi Klára 217, 218, 242, 340
 Gáspár Endre 284, 286
 Gáti István 167
 Gatterer 212
 Gavantus, Bartholomaeus 204
 Gazur, Matthias 94
 Gecse Gusztáv 345
 Gecsey György 184
 Geiger, Ludwig 56
 Gelbhaar, Gregor 22
 Gellért (püspök), (Szent) 210
 Gellért Oszkár 290
 Georgi, Theophil 34
 Georgius (continuatus) 100
 Gerben 336
 Gergely Tibor 287
 Gergely, Toursi 128
 Gergely Sándor 294
 Gersei Pethő Gáspár 63
 Gersei Pethő Orsolya 63
 Gerson 61, 70
 Gerzsenyi Istvánné 342
 Gessner, Salomon 172
 Ghelen 142
 Ghyczy Dénes 80
 Giler, J. A. 127
 Gilowsky, Kajetan 226
 Giunta, Lucantonius de 161
 Glauco 128
 Goda Gábor 294
 Goldschmit, Jacob Sigismund 69
 Goll, Ivan 85
 Goll-Studer, Claire 85
 Gombocz István 330, 331
 Gombocz Istvánné 331
 Gordon, Jacob 34
 Goriupp Alisz 38, 115
 Gottlieb Antal, Máramarosi 112, 113
 Gömörly Viktor 284
 Göndör Ferenc 290, 324, 325
- Görlitzer 69
 Grab, Walter 226
 Gracza György 263
 Gracza, Johannes 94, 96
 Granatensis, Ludovicus 28
 Grassalkovich Antal 309, 333
 Gratianus 160
 Gratzl 209
 Gräfel, Stephanus 90, 91
 Gregorius Magnus 28
 Gregorius Nazianzenus 28, 70
 Grelnertius, Timotheus 94
 Greschelius, Ioannes 208
 Gretscher, Jakob 30
 Gritsch, Johannes 33
 Grosz, Georg 287
 Grosz Géza 199
 Grynaeus Tamás 135
 Guarino, Battista 307
 Guarino da Verona 55, 217, 307
 Gueterer, Stanislaus 208
 Gulyás József 172, 341
 Gulyás Pál 4, 10, 12—16, 19, 21, 38, 174
 Gurlt 132
 Gutenberg János 348
 Gutgesell Dávid 89, 90
 Güntherová, Alžbeta 241
- Gyárfás Miklós 297
 Gyöngyösi János 168
 Győr Ferenc 85
 Györffy György 100
 György Lajos 214
 Győri Mihály 167
 Györke József 2
 Győry Mihály 168
 Gyulai Pál 266—268
 Gyurics György 223, 224
- Habermas, Jürgen 138, 145
 Habsburg-uralkodóház 112
 Habsburg Mária 60, 61
 Hacque, Johann Baptist 202, 203
 Hádásszi Juda 343
 VI. Hadrián (pápa) 60
 Haiman György 103, 104, 174, 300, 301, 305, 339
 Hain, Ludwig 53
 Hajdú Henrik 83
 Hajduska Emil 270
 Hajnal Mátyás 208
 Halasi Lipót 284, 285
 Halasy-Nagy József 345
 Halász Gábor 328
 Halle, Fannina 85
 Halmos Ignác 164
 Háló Kovács József 167—169
 Hamar Gyula 312
 Hamm, Josef 218
 Hampel Antal 80
 Handelius, Georgius 208
 Handó György 210
 Hanke Jenő 191

- Hans, Benedictus 69
 Hanseli, Johannes 95
 Hanuy Ferenc 33
 Haraszty Gyula 4, 115, 173, 329, 331
 Haraszthy Lajos 324, 325
 Haraszthy Lajosné I. H. Szederkényi Anikó
 Haraszti Emil 335, 337
 Haraszti Károly 143
 Hárs László 295
 Harsányi András 236
 Harsányi István 111, 172, 341
 Hartleben Konrád Adolf 269
 Hartlieb, Johann 109
 Hány Farkas 314—316
 Hašek, Jaroslav, 85
 Hatvani István 166
 Hatvany Lajos 83, 284, 285, 287, 290, 296,
 297
 Hauser Arnold 290
 Hausläb (ezredes) 309
 Havasi Zoltán 1, 4, 6, 114, 338—340
 Havránek, Bohuslav 118
 Hazai Samu 81
 Házi János 32
 Hebenstreit 226
 Heckenast Gusztáv 143, 144, 266, 269,
 274
 Hegedűs István 67
 Heifelder, Ioannes 208
 Heine, Heinrich 298
 Heinemann, Otto 234, 240
 Heinrich Gusztáv 266, 267
 Heinzl, Johannes 94
 Heinzeli, Matthias 95
 Héjjas Iván, 282, 285
 Hellebrant Árpád 38, 73
 Heller Bernát 343
 Heltai Gáspár 92
 Heltai Jenő 189, 191—193, 196, 294, 297
 Hemingius (?) 69
 Henricius, Johannes 95
 Henry, Martin 241
 Henselius, Valentinus 208
 Herberstein Zsigmond 348
 Hercz György 284, 287
 Herczeg Ferenc 294, 298
 Herder, Johann Gottfried 173, 174
 Heredia 234
 Herepei János 9—11
 Hermann Egyed 246
 Hermann Éva 144
 Hermányi Dienes József 344
 „Hermés Trismegistos” 29
 Hernádi György 83
 Hérodotos 29, 30
 Hervay Ferenc 92, 339
 Herwegh, Georg 287
 Herzog Mór 190
 Herzog Péter 190, 191
 Hésiodos 29, 69
 Hetzellensis, Michael Mauritius 96
 Heusinger 317
 Hevenesi, Gabriel 94, 95
 Hevenesy Gábor 98, 101
 Hevesy Iván 85
 Hidas Antal 83
 Hieronymus 28, 51, 128
 Hiller István 340
 Hippokratés 72, 128
 Hiroto 284
 Hirsch 132
 Hitler, Adolf 294
 Hittendorfi Miklós 164
 Hmira János 33
 Hnilenus, Johannes 94
 Hobel, Wolff 69
 Hodgskin 138
 Hoffhalter Rudolf 68, 91
 Hoffmann Edit 158
 Hoffmann, August 202
 Hoffmann, Emanuel 75
 Hofman Lipót 309, 312, 318
 Holl Béla 19, 21, 94, 112, 113, 213, 229,
 230, 303
 Hollenkay János 80
 Holub József 334
 Holzmann 104
 Hóman Bálint 199
 Home 318
 Homéros 29, 30
 Hóman Bálint 45
 Honegger, Arthur 84, 85
 Hopp Lajos 107
 Horányi Elek 242, 243, 258, 259
 Horatius Flaccus, Quintus 29, 46, 309
 Horthy Miklós 282, 286, 289, 340
 Horvat, Andreas 94
 Horváth András 93
 Horváth, Johannes 95
 Horváth János 242, 340
 Horváth János Mihály 309, 312
 Horváth Márton 295
 Horváth Mihály 140, 141
 Horváth Tibor 106
 Höfer, Josef 60, 239
 Hölvényi György 98, 101
 Hrabák, Josef 118
 Hrabár Mihály 184
 Hubay Ilona 22, 23, 347, 348
 Hugo de Prata 70
 Hugó Károly 283
 Hugutio I. Úgo
 Hunain Ben Isaq 133
 Hunyadi Mátyás 6, 55, 112, 217, 340, 346,
 347
 Hunyadi, Stephanus 94
 Hunyady József 157, 209
 Huszár Antal 229
 Huszár Dávid 161
 Huszár Gál 62, 85
 Ignác (Szent) 29, 235
 Ignotus Pál 297, 298
 Illés Béla 294, 298
 Illésházy István 61, 63—66
 Illésy János 14, 15, 62

Illóczy Máttyás 96
 Illyés Gyula 83, 294, 296, 297
 Illyés Katalin 332
 Imre (Szent) 234
 Imreh Sándor 302
 IV. Ince (pápa) 236, 237
 Indali György 333
 Institoris, Johannes 94
 Institoris, Michael 94
 Iogvegaeus, Joannes 208
 Irblich, Eva 329
 Iréné (császárné) 133
 Irinyi Károly 92, 166
 Isager, Kristian 132, 134, 135
 Isidorus Hispalensis 52—54, 56, 58
 Isocratés 29
 István (mártír), (Szent) 239
 I. István (Szent) 88, 134, 210, 234
 V. István 239
 Istvánffy Miklós 29, 62
 Istvánfyné Balogh Sára 328
 Iványi Béla 18, 19, 21, 33, 61, 175, 303
 Iványi Sándor 26
 Iványi-Grünwald Béla 287
 Izabella (bajor királylány) 239
 Izsépy Edit 98, 101

 Jack, Jan 138
 Jacobus 68
 Jakab Géza 314
 Jakó Zsigmond 103, 104, 301, 302, 304
 Jakobson, Roman Oszipovics 118
 James, L. 145
 Jancula, Matthias 208
 Janke, Otto 262
 Jankó János 192
 Jankovich Ferenc 296
 Jankovich Miklós 331, 332
 János (keresztelő), (Szent) 60, 235
 III. János (apát) 158, 164, 165
 János Andor 284
 János Zsigmond (fejedelem) 345
 Janus Pannonius 46, 55, 67, 210, 217, 218,
 305—307, 340
 Jarnó József 284, 287
 Jászi Oszkár 297
 Jekal, Gerold 201
 Jelen Mihály 284
 Jemicus, Johannes 94
 Jemnitz Sándor 83
 Jenei Ferenc 341
 Jenei György 223
 Jeromos (Szent) I. Hieronymus
 Jesensky János 284
 Jeszenszky Géza 333
 Johannes de Lapide 55, 56
 Johannes Pannonius Vitezius I. Janus
 Pannonius
 Johannes Varadiensis I. Vitéz János
 Jókai Károly 275
 Jókai Mór 190, 191, 193, 262—278
 Jókai Róza I. Feszty Árpádné
 Jókainé Nagy Bella 266, 272, 273

Jon, Darius 85
 Jonathan Eybeschütz 346
 Joó János 321—324
 Josika István 337
 József (nádor) 323
 II. József 105, 140, 226, 227, 259
 József Attila 83, 284—286, 298, 344
 József Farkas 289, 290, 292
 Jöcher, Christian Gottlieb 56, 90, 253
 Juhász Béla 222
 B. Juhász Erzsébet 108, 338
 Juhász Géza 296
 Juhász Gyula 290, 291, 344
 Juhász László 334
 Juhász Lászlóné 329
 Junianus 70
 Junius, Melchior 97
 Jurány Vilmos 268, 269
 Juvenalis, Decimus Junius 51
 Jügel, Karl-Heinz 22, 23
 Jüngling, Hans 70

k. gy. I. Kókay György
 Kabos Ede 190
 Kabrda, Josef 118
 Kaczér Illés 284, 287
 Kadosa Pál 83
 Kalchgruber, Christophorus 91
 Káldi György 28
 Kalinkus, Johannes 96
 Kállay Ernő 85
 Kállay Kálmán 111
 Kalmár Lajos 98, 100, 101
 Kálvin János 60
 Kamuthi Balázs 73
 Kanyar József 314
 Kapisztrán János 210
 Kapitánffy István 50
 Kaposi Bálint I. Illyés Gyula
 Kaposi Juhász Sámuel 304
 Kaprinay István 98, 307
 Karacs Teréz 144
 Karácsonyi Béla 216
 Karácsonyi János 238
 Kárász József 221, 222
 Karátson 79
 Karg, Gregorius 90
 Karg, Sebastianus 90
 Karinthy Frigyes 190, 287
 Kármán család 174
 Kármán András 173, 174
 Kármán József 113, 173, 174
 IV. Károly (király) 82
 V. Károly (császár) 66
 VI. Károly (király) 239
 Károlyi Árpád 236
 Károlyi Gáspár 28, 111
 Károlyi József 168
 Károlyi Mihály 82, 287
 Károlyi Péter 73
 Károlyi Zsuzsa 10, 14
 Karsai Albert 192
 Kass János 113, 114

XIV

- Kassák Lajos 281, 284, 285, 287, 290, 295, 333
 Kassoviadus, Nicolaus 208
 II. Katalin (cárnó) 145
 Kathona Géza 73
 Katona Ferenc 344
 Katona Imre 201
 Katona István 253
 Katona Jenő 176
 Kawecka-Gryczowa, A. 346
 Kaym, Urbanus 161
 Kazay Endre 123—126
 Kazinczy Ferenc 174—180, 309, 312, 313
 Kazinczy Ferenéné 174
 Kazinczy Gábor 179
 Kázmér Ernő 290
 Keck, Simon 70
 Kecskés András 32
 Kecskés János 27, 31—33, 36
 Kégl család 313
 Kégl János 313
 Kelberus, Ioannes 90
 IV. Kelemen 237
 VII. Kelemen (pápa) 60
 Kemény Ferenc 324
 Kemény György 222
 Kemény József 10
 Kemény Lajos 12, 13, 68, 88
 Kemény Zsigmond 190
 Kemerer, Christophorus 91
 Kempis Tamás 29
 Kenderessy István 63
 Kenyeres Ágnes 339
 Keresztury Dezső 296
 Kereszty István 222
 Kéri Pál 284
 Kerr, Alfred 293
 Kertbeny Károly 262
 Kertész Dezső 284
 Kerti Fábán 19
 Kerver, Thielemannus 160
 Keszler József 209
 Keszthelyi Zoltán 295
 Keweri, Johannes 95
 Kichlerus, Bartholomaeus 208
 Kilián György 179
 Király Ilona 242
 Király László 342
 Kirchner, J. 139
 Kirschbaum, E. 115
 Kis Hugó 83
 Kis János 313
 Kis Lajos 313
 Kisfaludi István 324
 Kisfaludy Sándor 149, 314
 Kiss István 339
 Kiss János 200
 Kiss József 344
 Kiss Károly 84
 Kisvárdai János 50—55, 59
 Kiszely István 135
 Kitaibel Pál 99
 Kitionich János 16, 17, 20
 Klabund 287
 Klaniczay Tibor 167—169, 173, 174, 216
 Klára (Szent) 234
 Klauser 213
 Kleschius, Christophorus 95
 Klibansky, Raymond 344, 345
 Klimó György 60, 61, 105, 305—308
 Klutschius, Nicolaus 94
 Knapp Aurél 80
 Knauz Nándor 164, 212
 Kner Imre 113, 174, 177
 Kner Izidor 113
 Kniewald Károly 213
 Knight 138
 Knowles, James Pitcairn 325, 326, 328
 Kóbor Tamás 190
 Kohl I. Cholius 71
 Kohlbach Bertalan 343
 Kohn Sámuel 73, 111
 Kohner Adolf 191
 Kókay György 104—106, 226, 243, 249, 258, 342, 343
 Kol Joachimicus, Alexander 71
 Kollár Ádám 243, 251, 257
 Kolozsvári Grandpierre Emil 296
 Komját Aladár 290
 Komjáthy Miklósné 340
 Komlós Aladár 284, 287, 297
 Komnenosz János (császár) 133
 M. Kondor Viktória 82
 Kont család (Hédervári) 63
 Kónya Lajos 114
 Kopcsányi Márton 32, 202
 Koppl b. Menden Oppert 345
 Sz. Koroknay Éva 57, 58, 156, 158—161, 209, 211, 212
 Korompainé Szalacsi Rác Mária 220
 Kósa János 140
 Košecký, Ján 348
 Kossuth Lajos 186, 282
 Kostyál István 313
 Kotzebue, August Friedrich 317
 Kovacék, Bozidar 117
 Kovách Zoltán 154, 158, 165, 214
 Kovachich Márton György 260
 Kovács Béla 25, 26, 28, 30, 32, 34, 36
 Kovács Imre 296
 Kovács József (18. sz.) 167
 Kovács Józsefné 342
 Kovács József László 67, 68, 313
 Kovács Máté 4, 25, 56
 Kovács Pál 149
 V. Kovács Sándor 71, 92, 97, 113, 208, 217, 218, 339, 342
 Kozma Andor 192
 B. Kozocsa Ildikó 154, 156, 158, 160, 162, 165, 212
 Cz. Kozocsa Ildikó I. B. Kozocsa Ildikó
 Kozocsa Sándor 38, 175, 176, 333
 Köck, Johann 130
 Kóhalmi Béla 4—7, 340
 Köleséri Sámuel 301, 302, 305
 Körmendy Kinga 111

- Körmöczy János 324
 Körner, Alfred 226
 Kőszegi Imre 298
 Kövesdi, Paulus 95
 Kralovánszky Alán 135
 Kramer Mátyás 67
 Kraus, David 204, 206
 Kraus, Johann 89
 Krausz Simon 192
 Krebs Károly 334—337
 Kreil Anton 247, 249—251
 Kreith 263
 Kretsch, Heinrich Christiam 170
 Kreuchel, Elias 94
 Kristóffy József 192
 Krizsó Kálmán 301
 Kronauer, B. 309
 Kronstein Gábor 196
 Kropf Lajos 334, 335, 337
 Krusith János 63
 Kubelik János 167—169
 Kubelikné I. Széll Marianne
 Kuczyńska, I. 116
 Kudor Károly 199
 Kuhnelius, Tobias 208
 Kulcsár György 68, 162
 Kulka, Georg 292
 Kultsár István 333
 Kultsár Istvánné 333
 Kumorovitz B. Lajos 334
 Kun Erzsébet 238
 Kunigunda (Szent) 238
 Kunoss Endre 149
 Kurszán (vezér) 100
 Kutassy János 62
 Kyriss, Ernst 209, 211
- Lackner Kristóf 67, 68
 Lactantius Firmianus 344
 Lajos (Szent) 235, 239
 I. (Nagy) Lajos 213
 II. Lajos 60
 Lakatos Éva 222
 Lakatos István 335
 Lampel Róbert 262—267, 272, 274, 275
 Landler Jenő 84
 Lang Lajos 284—286
 Lányi Olga 83
 Lascaris Mária 241
 Laskai Osváth 28
 I. László (Szent) 133, 234
 V. László 45, 49, 50
 Latjak, Djura 117
 Laux, Rudolf 129—131
 Lázár Béla 326
 G. Lázár Ilona 287
 Lázárné Szini Karola 136
 Lehmann, Edgar 134
 Lehmann, Paul 53
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 113
 Leistikow, Dankwart 134
 Leitner család 191
 Leittenmair, Paulus 90
- Lencsés György 136
 Lengyel András 185
 Lengyel József 290
 Lengyel Lajos 114
 Lenin 83, 283
 Leopold (nagyherceg) 226
 Lépes Bálint 28, 32
 Le Poivre, Marguerit 156
 Lepold Antal 88
 Leroquais 213, 235, 239
 Lessius, Leonardus 28
 Lesznai Anna 284, 287
 Libotzki, Ioannes 90
 Lichtenthal, Pietro 336
 Liebknecht, Karl 83
 Liebmann, Kurt 84
 Limbacher, Andreas 90
 Linacrus 69
 Lindsay, W. M. 52
 Linek Lajos 193
 Lipcey Adám 192, 193
 II. Lipót 226
 Lippmann, Heinz 85
 Livius, Titus 29
 Locke, John 317, 318, 344, 345
 Loibel, Ferdinand 309
 Longchamps, R. 116
 Longolius, Christophorus 69
 Lonkay Antal 220
 Lorilleux 138
 Lorintz 10
 Losonczy Anna 63, 65, 66
 Loubet, Émile 270
 Loza, St. 116
 Lubomiersky, Nicolaus 208
 Lucanus, Marcus Annaeus 52
 Lucas Coronensis 210
 Lucretius Carus, Titus 29
 Ludecus, Mattheus 71
 Ludmilla (Szent) 238
 Lukács György 290, 292, 293, 295, 298
 Lukácsy Sándor 140, 141
 Lullus, Raymundus 32
 Lupas, Ion 229
 Luther Márton 61, 71, 344
 Lyka Károly 326
 Lyra, Nicolaus de 28, 70
- Macchiavelli, Niccolo 29
 Machar, Svatopluk József 284
 Macropedius, Georgius 69
 Macurek, Josef 118
 Madzsar Imre 197
 Madzsarné Jászi Alice 84
 Magyar Lajos 290
 Magyarországi Mária I. Habsburg Mária
 Magyarországi Miklós 213
 Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics
 83
 Major Ottó 296
 Major Sándor 314
 Makan, Ján 117

- Makó Pál 243, 247, 249—253, 255, 256
 Makrai Márton 63
 Mályusz Elemér 236, 238, 334
 Manger, Michael 89
 Maniu 297
 Manlius János 91, 201, 333
 Mann, Heinrich 293
 Mann, Thomas 293
 Manutius, Max 52
 Márai Sándor 297, 298
 Marciálisz (Szent) 235
 Marcus Aurelius 314
 Margit Szent I. Árpádházi Margit
 Mária Magdolna 235
 Mária Terézia 243, 246, 251, 255, 256
 Markos Béla 102
 Markovits Györgyi 85, 279, 280, 282, 284,
 286, 288, 333
 Márkus László 297
 Marosvásárhelyi Gergely 12, 13
 Marót Miklós 100
 Maróthy György 166
 Marsovszky Ivor 79
 Martialis, Marcus Valerius 29
 Márton (Szent) 235
 Marx, Karl 281
 Masal 209
 Massa Simon 97
 Mastinger, Quirin 175
 Matolay Bernát Sámuel 309
 Mátrai László 2, 4, 5, 7, 98, 106, 329, 340,
 344, 345
 Mátray Gábor 115
 Matteotti 283
 Matzner Hugó 284, 285
 Max, Manitius 133
 May István 92
 Mayer, Anton 202, 203
 Mayer, Conrad Ferdinand 131
 Mayer Ferenc Kolos 131
 Mayer István 142
 Mazal, Otto 309, 329
 McLuhen 114
 Meffert, Franz 134
 Megiser, Hieronymus 87
 Mehmed ((pasa) 349
 Meissner, Balthasar 206
 Melanchthon, Philippus 30, 68, 69, 344
 Melczer János 97
 D. Melha Edit 231
 Melich János 57
 Melius Juhász Péter 111
 Melotai Nyilas István 10
 Menchelius 69
 Menochius 28
 Mensator, Stephanus 92
 Ment, Johann 96
 Merle, Péter 68
 Mészáros István 50, 59, 110
 Metz, Wolfgang 134
 Mezey László 56, 121, 131, 213, 230, 234,
 239, 242, 334, 338—340
 Michael de Conyn 57
 Miedzysleski, Laurentius 57
 Mielliczky, Georgius 208
 Migne, Jacques-Paul 128
 Migray József 290
 Mihályi Ödön 284, 287
 Miklós (apát) 132
 Miklós (plébános) 58
 Miklós (Szent) 235
 Miklóssy János 333
 I. Miksa (császár) 62
 II. Miksa (császár) 63, 96
 Mikszáth Kálmán 191, 193, 220, 344
 Miller, A. 116
 Mišianik, Ján 241
 Mockius, Jacobus 96
 Mohl Adolf 203, 204, 206
 Mohlberg, Cunibertus 164, 213
 Mokchai András 19
 Mollerus, Nicolaus I. Müller
 Molnár Antal 84
 Molnár Farkas 84, 85
 Molnár Ferenc 216
 Molnár János 247, 251—254, 256, 260
 Molnár K. János 243, 246, 247
 Molnár József 84
 Mondok, Georgius 306
 Monoki István 222
 Monoslói András 32
 Montaigne 170
 Montanus 28
 Moravcsik Gyula 133
 Morghen, Raffaello 333
 Móricz Zsigmond 38, 76, 216, 290, 291, 325
 Mossóczy Zakariás 32, 33, 61
 Mozart, Wolfgang Amadeus 309
 Munkácsy Mihály 186
 Murman Gergely 164
 Mühsam, Ludwig 287
 Müller Miklós 11—18, 20, 23
 Münster, Sebastian 74, 111
 Mycillius, Jacobus 68
 Nádai Pál 174
 Nádasy Ferenc 18, 62, 201—207
 Nádasy Ferenc, ifj. 201
 Nádasy Ferencé Esterházy Anna 202
 Nádasy György 210
 Nádasy Lipót Flórián 308
 Nádasy Pál 201
 Nádass József 284, 287
 Nagi, Emericus I. Tolnai Nagy Imre
 Nagy Dezső 273
 Nagy Ernő 340
 Nagy Gábor 172
 Nagy Gyula 61
 Nagy Imre I. Tolnai Nagy Imre
 Nagy Iván 312, 313
 Nagy Károly (császár) 134
 Nagy Károly 142
 Nagy Lajos (XIX. sz.) 273
 Nagy Lajos 82, 291, 294, 295
 Nagy Lajos (jogász) 117
 Nagy László 15

- Nagy Pál, Felsőbüki 324
 Napóleon 181
 Natter-Nád Miksa 123
 Nemes Béla 114
 Németh Alfréd 79
 Németh Andor 83, 279, 280, 284, 287
 Németh Antal 84
 Németh János 10, 19, 20, 96
 Németh László 296, 297, 314
 Németh László (könyvtáros) 314
 Németh Mária 329, 340
 Németh S. Katalin 216
 Némethi Jakab 23
 Némethy, Ludovicus 164
 Neruda, Jan 284
 Neumannus, Valentinus 208
 Newton, Isaac 253
 Niceron, Jean-Paul 60
 Nicolaus Praepositus 132
 Nide, Johannes 70
 Niemberger Lőrinc 61
 Nitsch, Johannes 208
 Novák Krizosztom 251
 Nursiai Benedek I. Benedek (Szent)
 Nyékhelyi Tiborné 338
- Obadja 343
 Okolicsányi Imre 255
 Oláh Gábor 29, 333
 Oláh Miklós 59—61, 111
 Olschki, Leo S. 115
 Olympiades 238
 Ónody Géza 220
 Opitz Márton 11
 Orbán (mester) 210
 IV. Orbán (pápa) 237
 Orbán Elek 73
 Orosz József 150, 151
 Osterwald, Jean-Frédéric 165, 166
 Oswald I. Oszvald
 Osztrozith, Johannes
 Oszvald 116
 Ovidius Naso, Publius 29, 68
- Paep, Johannes 307
 Pagninus 28
 Pajkossy György 339
 Pajkossy Györgyné 99, 101
 Pál, Aigina-i 132
 Pál (másoló) 57
 Pál, Remete (Szent) 210
 Pál (Szent) 235
 III. Pál (pápa) 60, 61
 Pál Ferenc 284
 Palasovszky Ödön 83, 84
 Páldi Székely István 301
 Paleologus, Jacobus 217
 Pálffy Tamás 202
 Pálffy család 63
 Pálffy Albert 185
 Pálffy János 66
 Pálffy Kata 63, 65
- Pálffy Miklós 62—65
 Pálházi Göncz Miklós 206
 Pallás Imre 342
 Pálóczi Horváth Simon 183
 Palotai Boris 296
 Palumbinus, Matthias 96
 Panigarola 28
 Pansier, P. 130
 Pap Károly 173
 Pápa József 83—85
 Pápai Páriz Ferenc 103, 125, 344
 Papias 52, 53, 56
 Papp Dániel 190
 Papp István 340
 Papp József 135
 Paracelsus 30
 Paraeus, Philippus 306
 Parancs János 328
 Parschitius, Christophorus 95
 Parvus, Andreas 56
 Pascal, Blaise 170
 Passuth László 298
 Pastoris, Gabriel 94, 95
 Pataki Sámuel 103, 104, 301
 Patachich Ádám 247
 Pauler Gyula 201, 247
 Pauler Tivadar 250, 251
 Pauli, Simon 69
 Paulinus, Samuel 96
 Pausanias 349
 Payr Sándor 201
 Payr Vilmos 80
 Pazagelius, Tobias 90
 Pázmány Péter 19, 21—23, 25—36, 112,
 164, 214
 Péchi Simon 73—75, 112
 Péchy Blanka 298
 Pécseli Király Imre 13
 Pécsi Ferenc 213
 Pécsi Lukács 32, 86
 Pelle József 101
 Pénzes Antal 134
 Perényi József 172, 173
 Perényi Zsigmond 183
 Pergen (gróf) 244, 250
 Perger, Elias I. Berger, Elias
 Perles, Moritz 285
 Pernye András 335, 336
 Persius Flaccus, Aulus 171
 Pesti Gábor 32
 Pesti Mihály 213
 Pesty Frigyes 15
 Petancius, Felix 217
 Péter (Szent) 75, 235
 Péter (mártír), (Szent) 234, 235
 Péter (veronai), (Szent) 235
 Péter Celesztin (Szent) 235
 Péter László 115
 Petit, Johannes 160
 Petőcz Károly 113
 Petőfi Sándor 38, 149, 172, 185, 187, 190,
 266, 269, 344
 Petrarca, Francesco 29, 31, 318

XVIII

- Petri, Johann 164
 Petrik Géza 102, 165
 Petrovich Ede 308
 Petrovsky Sándor 253
 Petrőczy Kata Szidónia 341
 Petschius, Petrus 94
 Petzold, Alfons 284
 Pewny, Denise 326
 Peyer Károly 283
 Pfeiffer Ferdinánd 265, 268
 Pfeiffer Izsák 343
 Phaedrus 344
 Pichler család 203
 Picianus, Johannes 70
 Pictor, Christophorus 90
 Pighius, Albertus 60, 61
 Pilarik, Andreas 95
 Pilarik, Esaias 95
 Piller Celesztin 245
 Pintér Jenő 39
 Piper, Johannes 208
 Pírnat Antal 217
 Piroska (császárné) I. Iréné
 Piroska testvérek 285
 Placotomus Dantiscanus, Johannes 89, 90
 Platani, Paulus 95
 Platón 29, 170, 217
 Plautus, Titus Maccius 29
 Plinius Secundus maior, Caius 123, 125,
 127—129, 136
 Plinius Caecilius Secundus, Caius 169, 344
 Plutarchos 29, 30
 Podradzsky József 33
 Póka (mérnök) 320
 Polybios 30
 Pomarius, Samuel 94
 Pope, Alexandre 169—172, 174, 312
 Popeanga, Eugenia 227
 Porselius 69
 Possevino, Antonio 28, 217
 Posselt 317
 Potthast, August 333
 Pottier 287
 Praetorius Dávid 97
 Praetorius, Johannes I. Schultes
 Pray György 98
 Prazák, Richard 118
 Prechtl Farkas 164
 Preinerus, Melchior 208
 Preinlin, Matheus 346, 347
 Preschel, T. 346
 Priegell von Breslau, Hans 68
 Priscianus 110
 Proctor 53
 Prokóp (Szent) 235
 Prosnitz 336
 Prudentius, Aurelius Clemens 29
 Ptolemaios 29
 Pukánszky Kádár Jolán 331, 332
 Puky István 173
 Pulszky Ferenc 141
 Purkyne, J. E. 117
 Pyrker János 323
 Quentell, Heinrich 55, 56
 Quetonius, Samuel 95
 Ráday Gedeon 313
 Radó Antal 267, 272
 Radó Polikárp 121, 131, 164, 212—214
 229, 230, 234, 239
 Radovinus, Gabriel 96
 Ragdib (pasa) 284
 Rahner, Karl 239
 Rainerus, Georgius 90
 Rajeczky Benjamin 213, 242
 II. Rákóczi Ferenc 73
 I. Rákóczy György 101
 Rákóczy Márton 29
 Rákosi Mátyás 282
 Rakowsky, Nicolaus 96
 Rakwitz Károly 309, 312
 Ramus, Petrus 69
 Ranschburg Gusztáv 177, 180
 Ranschburg Viktor 191
 Rapaics Raymund 124
 Rasmus, Nicolaus 96
 Rathold, Erhard 347, 348
 Ráth György 92, 209, 335
 Ráth Károly 284
 Raticius, Nicolaus 96
 Rauch, Mathias 208
 Ravn, Sveinbjörnson 132
 Raynerus de Pisis 158
 Réau, Luis 115, 239
 Rebro, Augustin 348
 Reclam, Philipp 262
 Récesei Boér József 301, 302
 Redmeczi T. János 12, 13
 Regiomontanus, Johannes 29
 Reiche, Rainer 122, 124, 130, 131
 Reichenthal Ferenc 287
 Reinitz Béla 285, 287
 Reis, Leonardus 90
 Rejtő István 220, 339, 340
 Relle Pál 298
 Remenius, Daniel 94
 Remenyik Zsigmond 83—85, 296
 Resnel, L'abbé du 169, 170
 Réthei Prikkel Marián 121
 Réthy László 193
 Reuchlin, Johann 53, 56, 59
 Reusner, Nicolaus 29
 Révai család 272
 Révai József 290
 Révay Miklós 258
 Révay Mór János 193, 266—269, 271—
 273, 275, 276
 Révay Péter 97
 Révész Imre 166
 Rezik János 244, 250
 Rhodiginus 32
 Rhormann, Gallus 97
 Riedel, Andreas 226
 Riemer, Stanislaus 208
 Rierpl János 313
 Rilke, Rainer Maria 284

- Rimay János 66
 Rimely, Carolus 164
 Rippl-Rónai József 324—326, 328
 Rippl-Rónai Ödön 326
 Ritoók Zsigmondné 300
 Róbert Oszkár 290
 Robertson 138
 Roboz Imre 191
 Rocca, Angelo 87
 Rodenbach, George 325, 326
 Roelle, Mme de 156
 Roig, J. F. 115
 Román Ferenc 183—185
 Rómer Flóris 209
 Romhányi Károly 209
 Róna Lajos 189
 Rorer, Georgius 90
 Rosdy Pál 36
 Rossweide, Heribert 35
 Rózsa György 15, 203
 Rötzer Ferenc 80
 Ruda János 88
 Rudaeus, Johannes 96
 II. Rudolf (király) 63
 Rudolf, Johann 203
 Rueber János 62
 Rumy Károly György 312
 Ruzsitska, Georg 226
 Rück, Karl 129
- Saar, Georgius de 56
 Sajó I. Jókai Mór
 Sajó Géza 53, 164, 340
 Sala Sámuel 309, 312
 Salamon (bibliai király) 70
 Sallatus I. Sala
 Sallustius Crispus, Caius 68
 Salamon, André 326
 Sampachius, Michael 208
 Sanachus, Georgius 59
 IV. Sándor (pápa) 236, 237
 Sarbiewski, Matthias Casimir 34
 Sarkadi Imre 296
 Sárosi Gyula 185, 186
 Sarre 209
 Sartorius, Hieremias 96
 Sas Andor 183
 Sauran, Wolfgang 307
 Sbaraglia 337
 Scerlingius, Johannes 96
 Schachner, Christoph von 164
 Schauer Ferenc 247
 Schaukal, Richard 284
 Schedel Ferenc I. Toldy
 Schedius Lajos 259
 Scheiber Sándor 73, 74, 343—346
 Schelbinger Gáspár 164
 Schifferer, Mathias I. Schifferer Mátyás
 Schifferer Mátyás 208
 Schiller, Friedrich 317, 330
 Schiller, G. 115
 Schilling Rudolf 272
 Schipperges, Heinrich 122, 133
- Schipperné 103
 Schischka, A. 345
 Schmid Antal 150, 151
 Scholtz Dávid 13
 Schomberg György 164
 Schottenloher, Karl 347
 Schöning, Valentin 89
 Schönvitzky Bertalan 25—27, 31, 33, 36, 251
 Schöpflin Aladár 295
 Schrammius, Paulus 208
 Schreiber, Georg 133
 Schrevelius, C. 344
 Schuller Sámuel 184
 Schultes, Hans 88, 89
 Schunke, Ilse 209
 Schütz, Kaspar 89, 90
 Schwarcz Félix 190, 191
 Schwandtner János György 47, 48
 Schwartner Márton 317
 Schwarzenberg Adolf 63
 Schweinbeck, Joannes Christophorus 90
 Scintilla, Joannes 208
 Scitovszky János 111
 Scribanus, Carolus 29
 Scultetus, Georgius 208
 Scultetus Simon 208
 Sebaldus, Heyden 69
 Sebastianus, Georgius 95
 Sebesi Ernő 284, 287
 Sebestyén Géza 332
 Sebestyén József 270, 271, 275, 276
 Sebestyén László 113
 Sebők Vilma 222
 Seelmann, Petrus Theodorus 96
 Semmelweis, Karl 201, 203, 204, 206, 227
 Seneca, Lucius Annaeus 170
 Senensi, Michael 94, 95
 Sennyei István 202
 Serarius, Nicolaus 28
 Sibelius, Samuel 208
 Sík Sándor 36
 Silagi, D. 226
 Silhouette, Mr. de 169—171
 Sillig, Julius 128
 Simon József 324
 Simonyi Zsigmond 9
 Simor János 156
 Sinapius, Daniel 94
 Singer Sándor 267
 Sipos Gyula 296
 Sirakowsky, Ignatius 208
 Sitte, Alfred 201
 Sixtus, Johannes 208
 Sjövall, Einar 132, 134, 135
 Skublics család 314
 Skublics Imre 314
 Skublics Károly 313—320
 Skydziensky, Petrus 208
 Soltész Erzsébet I. Soltész Zoltánné
 Soltész István 80
 Soltész Zoltánné 20, 53, 164, 329, 331, 340
 Somkuti Gabriella 331

- Somló István 83
 Sommervogel 34
 Somogyi Béla 283, 290
 Sopornius, Michael 95
 Soterius, Georgius 93
 Soupault, Philippe 84, 85
 Sovariensis, Gregorius 69, 70
 Sötér István 296
 Söveges Dávid 128
 Schpachterus, Augustus 208
 Spielmann József 136
 Spiess, Johann 87
 Spillenberger, Samuel 72
 Stadler, H. 135
 Stahel, Conrad 346, 347
 Stainegger, Johannes Franciscus 90
 Stainer, C. 336
 Stancaro, Francesco 30, 112
 Stankovics János 204
 Stapleton, Thomas 28
 Starnberger, Georgius 91
 Stein, Johann Heynlin von I. Johannes de Lapide
 Steinmeyer, Elias 131
 Stella Adorján 298
 Steller, Thomas 95
 Stephetius, Johannes 208
 Stern, Maurice Reinhold von 287
 Stieber, Casparus 91
 Stock, Fridericus 90
 Stoll Béla 92, 167—169
 Stotzingen család 203
 Strada, Fabianus 34
 Stranik, Ervin 284, 287
 Strasser, Kurt 104
 Strigelius, Victorinus 69
 Strozza, Tito Vespasiano 307
 Stupanus, Iohannes Nicolaus 71, 72
 Stur József 243, 247, 254, 255
 Sturm Simon 69, 208
 Suarez, Francesco 28, 29
 Sudhoff, Karl 130
 Suetonius Tranquillus 217
 Suligovszky, S. 116
 Sulzer, J. G. 173, 174
 Summer, Leonhardus 91
 Supka Géza 83
 Sunus 29
 Swanthoslaus de Clawosch 57
 Sylvester János 89, 111, 161, 201

 Szabó András 246, 247
 Szabó Ernő 223
 Szabó Ervin 197
 Szabó Ferenc 83
 Szabó Flóris 110
 Szabó Károly 10, 11, 18, 21, 23, 73, 86, 92, 331
 Szabó László 190, 191
 Cs. Szabó László 296
 Szabó Lőrinc 297
 Szabó Pál 294, 296
 Szakál Lajos 185

 Szakasits Árpád 290
 Szalády Antal 323
 Szalay László 263
 Szalkai László 50, 51, 54, 55, 59, 110
 Szántó Dániel 169
 Szántó György 284, 287
 Szántó Tibor 113, 180
 Szárkándi Anna 66
 Szarvas Gábor 9
 Szász Zoltán 229
 Szathmári Pap Sándor 301, 304
 Szauder József 172
 Szeberényi Lehel 296
 Széchenyi Ferenc 173, 316, 331
 Széchenyi György 202
 Széchenyi István 138, 140, 144, 171, 181—184, 321
 Széchy Károly 144
 Szécsi Ferenc 192
 Szecskó Károly 322
 H. Szederkényi Anikó 324, 325
 Szederkényi Anna 325
 Szegedi Pál 208
 Szegedinus, Paulus I. Szegedi Pál
 Szegedy János 309, 312
 Székács József 149
 Székely Ferenc 191—193
 Székely István 111
 Szekfű Gyula 45, 196, 197, 294
 Széll család 174
 Széll Farkas 167—169, 174
 Széll György 167
 Széll Kálmán 194
 Széll Sámuel 167
 Széll [Bessenyei] Marianne 167
 D. Szemző Piroška 4, 216, 262, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 331
 Szendrei 175
 Szendi Steif Antal 84, 85
 Szenes Erzi 284, 287
 Szentiványi Dezső 86, 175
 Szentkuty Pál 300, 301, 304
 Szentmihályi János 340
 Szentpétery Imre 251
 Szép Ernő 284, 297
 Szerdahelyi György 251
 Szeremlei Sámuel 166
 Szervácus (Szent) 235
 Szigethy Mihály 168
 Szikszói Benedek 56
 Szilády Áron 86, 196
 Szilágyi Ferenc 174
 Szilágyi Géza 295
 Szilágyi Sámuel 166
 Szilágyi Sándor 15, 269
 Színi Gyula 83
 Szimneyi József 15, 18, 26, 38, 144, 152, 167, 173, 208, 222, 246, 247, 259, 265
 Szókratész 298
 Szolchani, Martinus 95
 Szolnoki Sándor Pál 287
 Szombathi János 101
 Szomorj Dezső 284

- Sztravinskij, Igor 84
 Sztripszky Hiador 9, 12, 202
 Szucsich Mária 284, 287
 Szulejmán (szultán) 88, 350
- Tábori Kornél 182
 Tacitus, Publius Cornelius 29
 Tairoff, Alexander 85
 Tamás Aladár 83—85
 Tarnai Andor 32, 175, 180, 340
 Tasi József 328
 Téglás Dezső 80
 Telegdi Miklós 17, 19, 20, 28, 32, 60, 61,
 86, 87, 203
 Telegdi Pap Sámuel 300—305
 Telek József 112
 Teleki József 168
 Teleki Sámuel 305, 316, 319
 Temesvári Pelbárt 28, 112
 Terentius Afer, Publius 29
 Tersánszky Józsi Jenő 294—296
 Tersztyánszky Dániel 250, 251, 256, 257
 Tetzl Lőrinc 199, 200
 Teubelius, Johannes 95
 Teveli Mihály 171
 Tezla, Albert 40
 Thaly Kálmán 342
 Theodoricus 69
 Thieme 116
 Thomas de Aquino 70
 Thukydidész 29
 Thuróczy János 346, 348
 Thury Zoltán 190
 Thurzó család 210
 Thurzó György 71, 73
 Thurzó Imre 97
 Thurzó Szaniszló 347
 Tibullus, Albius 69
 Tieffal, Johannes Christoph 90
 Tieffal, Wolfgang Matthäus 90
 Tisza István 79—81, 190—194, 196
 Toldy Ferenc 142, 174, 175, 178—180, 342
 Tolnai Gábor 2
 Tolnai István 59
 Tolnai Nagy Imre 208
 Torbágyi Tiborné 101
 M. Tófalusi Kis Miklós 103, 104, 300—305
 Tófalusiné Székely Mária 304
 Tóth András 98, 340
 Tóth Árpád 291, 295
 Tóth Béla 166
 Tóth Dezső 222
 Tóth Ferencné 342
 Tóth Gábor 340
 Tóth István 66
 Tóth János 224
 Tóth Kálmán 190
 Török István 301
 Török János 309
 Török Lajos 251
 Trapezuntius, Georgius 32, 35
 Trattner Mátyás 259
 Trifu, Valeriu 227
- Trócsányi Zoltán 1—3
 Trombitás János 63, 64
 Türec, Sebastian 13
 Türling Ferenc 71
 Tuskés Tibor 114
- Udvarnok Imre 309, 313
 Udvarnok Lajos 313
 Ugo de Pisa 52, 53, 56
 Ugrin Aranka 137, 138, 140, 142, 144, 146,
 148, 150, 152
 II. Ulászló 347
 Ulbrich, Karl 226, 227
 Ullrich, Heinrich 16
 Ungnád Kristóf 62, 65
 Ungnád Kristófné I. Losonczy Anna
 Ungvárméreti Tóth László 180
 Unterbaumius Dávid 97
 Urbanus de Conyn 57
 Ursinus, Sacharias 69
 Uzoni Fosztó István 324
 Uzoni Péter 324
 Ürményi József 245, 247, 250, 251
- V. A. I. Vízkelety András
 V. G. 192
 Vadász Miklós 193
 Vajda János 333
 Vajda Péter 139, 141, 143—149, 151
 Vajda Sándor 84, 85
 Válaszúti György 216, 217
 Valerius Maximus 69
 Valéry, Paul 298
 Valjavetz, Fritz 226
 Valla, Lorenzo 29, 30, 32
 Vályi András 173
 Vámbéry Rusztem 83
 Van Swieten 249
 Váradi-Sternberg János 187, 188
 Varga Imre 92
 Varga János 140, 147
 Varga Sándor 114
 Varjas Béla 2, 4, 5, 64, 65
 Varjú Elemér 60
 Várkonyi Ágnes 137
 Váry 289
 Vásárhelyi Gergely 86
 Vasquez, Gabriel 28
 Vaszary Gábor 298
 Vaszary János 287
 Vaszary Kolos 219
 Vayerné Zibolen Ágnes 325
 Vazul (metropolita) 133
 Veér Imre 284
 Velechinus István 13, 14
 Vencel (király) 238
 Vencel (Szent) 235, 238
 Venetianer Lajos 111
 Verdussen, Hieronymus 201—203
 Veres Péter 294, 296, 297
 Veresmarti Mihály 32
 Veress Endre 337
 Vergilius Maro, Publius 29, 69

- Veritas (Veridicus) I. Huszár Antal és
 Diamandi Miklós
 Verlaine, Paul 284
 Vértesy Miklós 33, 34, 98—200, 254
 Verzár Frigyes 72
 Verzea, Ileana 227
 Vészi Endre 295
 Victorinus 100
 Vida Tivadar 121, 122, 124, 126, 128, 130,
 132, 134, 136, 173, 350
 Vigerius, Franciscus 35
 Vince (saragossai), (Szent) 235
 Vincentius Bellovacensis 70
 Vinea, Jon 85
 Vio, Tommaso de I. Cajetan
 Viszota Gyula 321
 Vitéz János 45—50, 100, 210, 217, 218,
 340
 Vitus (Szent) 239
 Vízkelety András 60, 109, 110, 116, 329,
 339, 340
 Voit Krisztina 114, 338, 340
 Voltaire 318
 Voragine, Jacobus de 28
 Vörös Antal 247, 254
 Vörös Károly 140
 Vörösmarty Mihály 113, 149

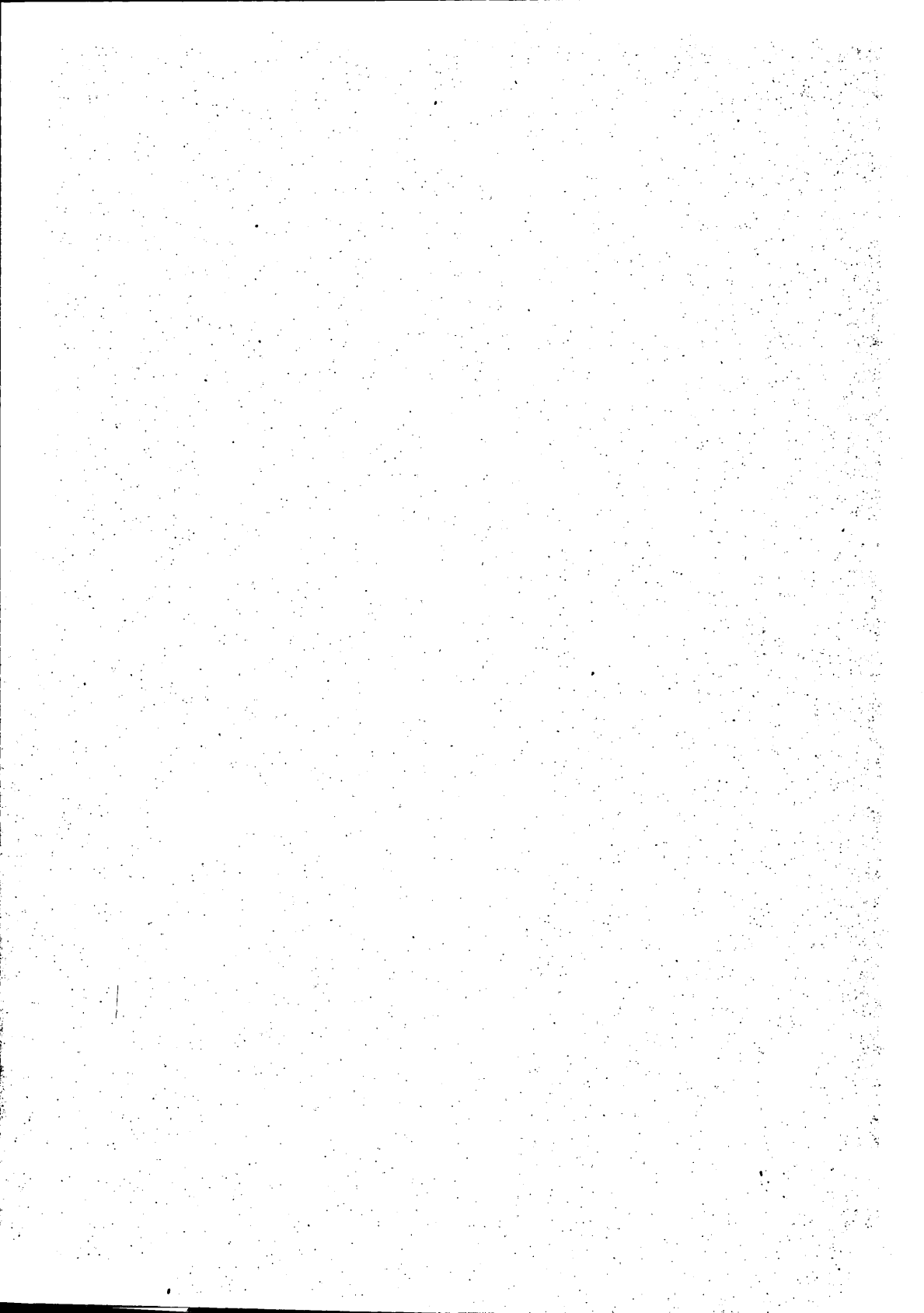
 Wagner Károly 253
 Waldapfel József 66, 74
 Waldbauer Ilona 199
 Wallenhausen Gyula 106
 Walner, Casparus 91
 Walnesus, Philippus 208
 Waltherr László 105
 Wangermann, Ernst 226
 Waradiensis, Johannes I. Vitéz János
 Weber, Max 223
 Weber Simon Péter 309, 313
 Weisweiler 209
 Weitzmann 336
 Weller Emil 22
 Welzhofer, Karl 127—129
 Wenzel Gusztáv 99
 Weöres Sándor 180
 Werbóczy István 92, 103
 Wernher György 348—350
 Wesselényi Ferenc 66, 201, 144, 201
 Wesselényi Ferencné I. Szárkándi Anna
 Wesselényi Miklós 312, 324
 Wessprémi István 172, 173
 Wettinger, Marcus 27

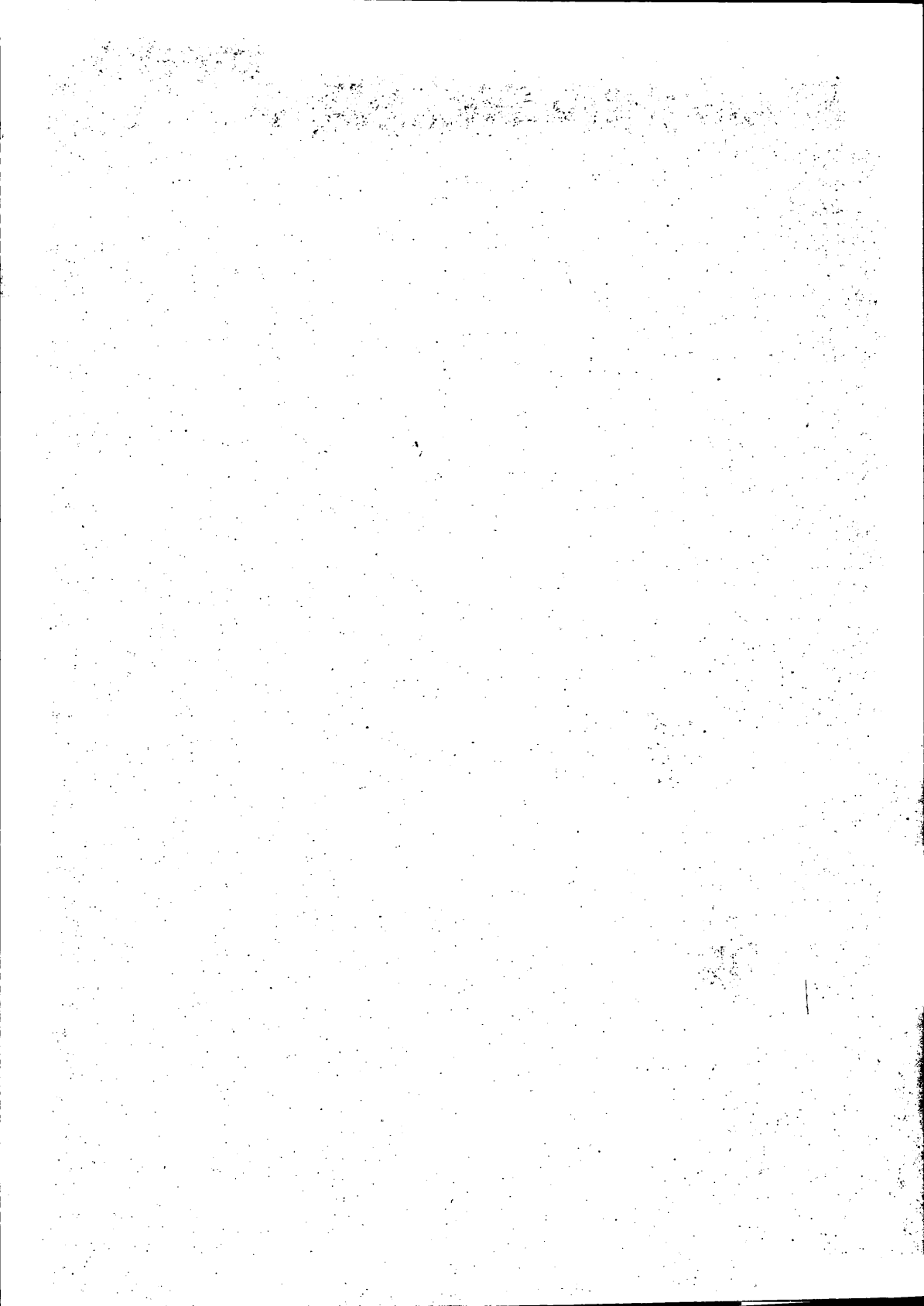
 Whitman, Walt 284
 Widmanstad, Georg 21
 Wiedmannus, Nicolaus 208
 Wigand Ottó 143, 144, 150, 269
 Wilde, Oscar 291
 Wilhelmus Lugdunensis 70
 Wimmer Éva 100
 V. Windisch Éva 102, 302, 329
 Windischgrätz, Gottlieb 206
 Winserinus, Philippus 69
 Wislocki, Wladislaus 57
 Wix Györgyné 105
 Wodianer család 265—268, 272
 Wodianer Arthur 263, 265, 266, 269—272,
 274—276
 Wodianer Fülöp 262—264, 267, 268
 Wolff, Sigismundus 91
 Wolfner József 267
 Wurzer, Casparus 91

 Xántus János 229

 Zabanius, Isaacus 94
 Zablerus, Jacobus 95
 Zaczkiewiczowa, J. 116
 Zalán Menyhért 121, 122, 125, 127, 130,
 131, 133, 134, 212
 Zama, Ioannes 91
 Zamaia Ferdinánd 64—66
 Zamfirescu, Ion 227
 Zamora, Gaspar de 28
 Zamoyski János 66
 Zátonyi Sándor 201
 Zawadzki, Johannes 22
 Zelk Zoltán 294, 297
 Zelliger Lajos 18
 M. Zemplén Jolán 247
 Zilahy Lajos 294
 Zimmermann, Johannes 208
 Zinner, Ernst 131
 Zircz Péter 339, 340
 Zistler József 309
 Zoltai Lajos 165, 166
 Zoványi Jenő 165
 Zrínyi család 67, 68
 Zrínyi Orsolya 68
 Zwonaricius, Emericus 94

 Zsigray Julianna 298
 Zsilinszky Mihály 186
 Zsolt Béla 297

Könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után

1. A *Magyar Könyvszemle* felszabadulás utáni harminc éve nem harminc évfolyamot termelt, hanem e szám megjelenéséig huszonkettőt és háromnegyedet. A háromnegyed évfolyamot, az 1944. évi II–IV. füzetet 1945-ben szerkesztették és nyomták, tehát ez az összevont szám a felszabadulás után született. A világ egyik legnagyobb múltú (alapítási éve: 1876), könyvtári kutatásokat publikáló folyóiratának megjelentek még a felszabadulás után az 1945-ös és 1946-os évfolyamba illő összevont füzetei, majd 1955-ig szünetelt a működése. Az 1955. évtől folyamatosan, évről évre sorjáznak a teljes évfolyamok. 1976-ban ünnepelheti a *Magyar Könyvszemle* indulásának 100. évfordulóját, mérlegelheti viszonylagos folyamatosságának és többszöri megszakítottóságának okait.

Bár az elmúlt harminc év alatt nem tud harminc folyóirat-évfolyamot felmutatni, mégis tükrözi a felszabadulás utáni könyvtári kutatási viszonyokat. Története így összefonódik a lapjain megjelenő főbb ismeretágak kutatási eredményeinek történetével. Ha pedig ez így igaz, akkor a folyóirat kutatásszervező ereje, műhely jellege sem vitatható.

A felszabadulás 30. évfordulója és a folyóirat megindulásának közeledő 100. évfordulója alkalmat kínál a lap hivatásának vizsgálatára, a könyvtári kutatásokban, a társadalom-történeti tudományos kutatásokban, a tudományos és könyvtári közéletben betöltött szerepének tanulmányozására.

2. A felszabadulás utáni első számok, az első évfolyamok jól mutatják a folyóirat *hagyományokhoz való viszonyát*. Igazolják, hogy a kultúra folytonos is, de specifikuma is van. Arról tanúskodnak, hogy a folytonosság nem mindent megőrző folyamat.

A *Magyar Könyvszemle* 1944. évi évfolyama egybekötve, külső megjelenésében alig érzékelteti, hogy a magyar történelemben mekkora fordulat állt be a bevezetőben már említett módon közreadott két szám: az I. füzet és az összevont II–IV. füzet megjelenése közötti időben. Igaz, a szerkesztőség célja csupán az volt, hogy az „itt nyújtott összevont füzetrel, melynek anyaga felelő részben már 1944 tavaszán együtt volt, lezárjuk az 1944. évi LXVIII. évfolyamot”.¹ A változást azonban jelzi a Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság személyi összetételének módosulása. Ez a változás összefüggésben áll azzal a körülménnyel, hogy az 1944. évi I. füzetben a folyóiratnak még alcíme van: a magyar könyvtárak közlönye, jelzi, hogy a szerkesztő (TRÓCSÁNYI Zoltán) a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének megbízásából végzi munkáját,

¹ Egyleveles röplap a *Magyar Könyvszemle* 1945-ben megjelent 1944. évi II–IV. füzet mellett.

továbbá feltünteti, hogy a Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a *Magyar Könyvszemle* kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak, a II–IV. füzet pedig már nem közöl alcímet, új szerkesztő neve (VARJAS Béla) szerepel a lapon, kiadóként továbbra is a M. Nemz. Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárát tünteti fel, tájékoztat a Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság új személyi összetételéről (BISZTRAY Gyula, DEZSÉNYI Béla, GYÖRKE József, MÁTRAI László, TRÓCSÁNYI Zoltán, VARJAS Béla).

Az új szerkesztőbizottság és az Országos Széchényi Könyvtár új vezetői tiszteletreméltó erőkifejtéssel fáradoztak azon, hogy ez a könyvészeti folyóirat meg ne szűnjön. Az OSZK főigazgatója, GYÖRKE József 1945. október 31-én így írt a miniszterhez:

„A mai rendkívüli viszonyokra tekintettel, kizárólag a legfontosabb, a magyar és a nemzetközi tudományosság szempontjából is különleges jelentőséggel bíró kiadványsorozataink költségvetésben való biztosítását kérem Miniszter Úrtól. Első helyen kell megemlítenem a Magyar Könyvszemle c. folyóiratot, amely Európának legrégebb ma is élő könyvtörténeti szemléje. A magyar kultúra ellen vétkeznénk, hogy ha ez a folyóirat anyagiak hiányában kénytelen volna megjelenésében szünetelni.”²

Harminc év után szinte lehetetlen a nyomtatott szövegekből, a kort pedig hitelesen tükröző iratokból, akár személyes emlékeinkből is visszaidézni a háborút követő könyvtári helyreállításnak — a romeltakarítástól alig különböző — fizikai teendőit: a hivatali és raktári helyiségek használhatóvá tételét, majd az óvóhelyre és a földszinti hivatali helyiségekbe menekített könyvek, hírlapok, folyóiratok és kéziratkötetek százezreinek az emeleti raktárhelyiségekbe való felhordását, a Nyugatra hurcolt, de szerencsére hiánytalanul visszakerült kincseknek, 5620 munkának: középkori kódexeknek, ősnomtatványoknak, újkori kéziratoknak, APPONYI Sándor hungaricáinak és a Régi magyar gyűjtemény legfőbb értékeinek helyrerakását.

„A háború következményeit magánhordozó nehéz esztendőben békebeli erőfeszítéssel indult meg a szakszerű tudományos munka. Régi szándékát hozta tető alá az Országos Széchényi Könyvtár, midőn elindította a Nemzeti Bibliográfia füzeteit. VARJAS Béla szerkesztésében újra indult a világ legrégebb, ma is élő könyvtörténeti folyóirata, a Magyar Könyvszemle” —

— adott számot TOLNAI Gábor 1947-ben az előző két évre visszatekintő, összefoglaló beszámolójában, amelyet a könyvtár munkatársai számára tartott.³

A lap 1944. évi II–IV. füzete 1945 decemberében jelent meg, s már 1946 márciusában napvilágot látott az 1945. évi I–IV. füzet is.

„1946-tól kezdve — amikor a Magyar Könyvszemle LXX. jubiláris évfolyamába lép — újra negyedévenként külön-külön füzetben megjelenő számokkal kívánjuk szolgálni legnagyobb szellemi kincsünknek, a magyar könyvnek, s fellegrárának a magyar könyvtáraknak, rajtuk keresztül pedig az egész magyar tudományosságnak ügyét. A Magyar Könyvszemlét mindenkinek, aki nemzeti kultúránk iránt érdeklődik, szívesen megküldjük, mert úgy érezzük: kell hogy a magyar könyv és a magyar könyvtárak ezentúl a nemzet sokkal szélesebb rétegét érdekeljék, mint eddig bármikor”⁴ — adja közre programját, terveit a szerkesztőség.

Könyv, könyvtárak, tudományosság, közművelődés — szervesen összekapcsolható fogalmak, olyan elemek, olyan tudományos vizsgálódási tárgyak, amelyek adhatják egy nagymúltú könyvészeti folyóirat szerkesztési tartalmát

² M. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára irattára, 291/1945 sz.

³ Uo., 402/1947.

⁴ I. egyleveles röplap.

és keretét, ha van rendszerteremtő koncepció, amely az ismeretágak egységbe szerveződését támasztja alá, ha van világos felfogás, amely értékrendszert alakít ki az ismeretekben belül, ha van cél, amely az objektív kulturális értékek szubjektívizációja irányába mutat.

A *Magyar Könyvszemle* felszabadulás utáni első kötetei inkább csak arról tanúskodnak, hogy fennmaradásának célját, munkájának fejlődését a múlthoz, korábbi önmagához mérte, mérhette. Szerkesztői, szerzői a kulturális, tudományos fejlődést ugyan a társadalmi-történeti folyamat részeként fogták fel, de még nem érkezett el az idő a kulturális értékrendszer kettős jellegének felismerésére, vagyis a műveltségi értékrendszer társadalmi szerepe szerint: szociális értékű és tartalma szerint: kulturális értékű megkülönböztetésére és összekapcsolására. A társadalmi gyakorlat még nem követelte a társadalmi szükségletek szerinti elméleti és gyakorlati megközelítést. Nem tekintve át most a folyóirat 70 évének ellentmondásos eszmei vonulatait, felfedhető, hogy a közvetlen megelőző esztendőkből, az eszmeileg legválságosabb években is, élt az a haladó tudományos gondolat, amelyre a felszabadulás után építhettek a szerkesztők, kitűzhatték célul a humanista eszményekhez való hűséget. A régi átvételét történeti értelemben foghatták fel. Elszakadni sem akartak, de ragaszkodni sem. A lap 1937-től 1944-ig terjedő korszaka, TRÓCSÁNYI Zoltán szerkesztői periódusa, sok pozitív elemet hagyott örökségként. Fialat szerzői gárda nevelődött, olyanok, akikben a könyvtári és szaktudományos felkészültség együttesen öltött testet. Könyv-, könyvtár- és sajtótörténeti kutatásaikat művelődéstörténeti szemszögből végezték, így a társadalomtörténeti és szociológiai háttér és megközelítés sem hiányzott. Nem szorítottak a tudományos könyvtári kérdések vizsgálatára, hanem kiterjesztették figyelmüket a népkönyvtárakra, városi, vidéki közkönyvtárakra is. A könyvtári új követelmények is helyet kaptak: jelentkezett a dokumentáció problematikája. Nem szűkölt le a látókör valami provincializmusba: külföldi könyvtárak történetéről, működéséről, általában nemzetközi kitekintésről adtak hírt a közlemények, híradások.

Tudományosság, humanizmus és erkölcsiség jelenlétéről szól röviden TRÓCSÁNYI Zoltán az 1945-ös kötetben megjelent *A budapesti német könyvharácsolás* c. tanulmányában:

„Hogy a Magyar Könyvszemlének a zsidótörvényekkel szemben mi volt az álláspontja, azt a folyóirat olvasói előtt nem kell magyaráznunk, s laikusok számára is elegendő, hogy ha csak az 1939 óta megjelent füzetekre, de különösen az 1944. január—márciusi számra hivatkozunk, melyeknek munkatársai túlnyomó részben demokratikus gondolkozású, mindenkor magyar humanista eszményekért lelkesedő tudósok voltak, közreműködtek a Magyar Könyvszemle szellemének kialakításában s később részeseivé váltak azoknak az üldözötteknek, melyek a magyar társadalom egy részére, idegen téveszméknek a magyar politikai gondolkodásba átlántálása miatt szakadtak.”⁵

Ez az írás azért született, mert a fasiszta rendszer „a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában” tett intézkedéseit és működését akarta feltárni, leleplezni, mert ez „oly könyvtörténeti esemény, amelyet a magyar könyvtörténet folyóirata nem hagyhat figyelmen kívül”.⁶ A cikk szigorúan hiteles, dokumentált, mert: „tudományos folyóiratban min-

⁵ TRÓCSÁNYI Zoltán: *A budapesti német könyvharácsolás*. Magyar Könyvszemle 1945. I—IV. füzet 1. l.

⁶ Uo.

den állítást pontos adatokkal, forrásokra hivatkozással kell igazolni, különben az olvasó kételkedéssel fogadja.”⁷

Ez az írás egyúttal egy több évtizedes nagy „per” folytatásának és lezárásának is tekinthető. Feleletnek, válasznak foghatjuk fel — a *Magyar Könyvszemle* története tanulmányozásának perspektívájába állítva — GULYÁS Pálnak 1921–22-ben megjelent soraira. Felelet, válasz az ellenforradalmi hivatalos könyvtári irányításnak, amely megíratta a magyar Tanácsköztársaság könyvtárügyéről a *Kommunista könyvtárpolitika* c. terjedelmes, gyalázkodó írást, amely megtévesztően alaposnak tűnik: két részletben, 16 fejezetben, összesen 129 oldalon folytat „leleplező” tevékenységet, csak éppen hamisítva, csak éppen kevésbé hitelesen dokumentálva.

A „nagy per” lezárult, a *Könyvszemle* folytatja és keresi útját. A tudományban folytonosság van. A folyóirat — profiljához híven — könyvtörténetünk és könyvkiadás-történetünk kutatási eredményeit adja közre — a magyar tudományosság hasznára, de nem egy alkalommal az egyetemes művelődéstörténet javára. Nemzetközi kitekintése a hagyományos módon jellemzi, de új, eddig elzárt területeket is bevon már figyelme körébe. Felfedezés erejű az orosz könyvkultúráról szóló híradás (VARJAS Béla), tájékozódhat az olvasó a Szovjetunió tudományos akadémiajának könyvtáráról is immár (SZEMZŐ Piroska).

A tudományos folytonosság nem spontán jellegű. A társadalmi valóság mozgásából fakad ugyan, de a kulturális változást ki kell váltani. A *Magyar Könyvszemle* 1946. évi I–IV. füzete még 1947 decemberében megjelent, s megszakítottsága után 1955-ben látott napvilágot újra a lap LXXI. évfolyamának 1–2. összevont száma.

3. A *Magyar Könyvszemle* 1955. évi 1–2. számán az olvasható, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának folyóirataként jelenik meg. Felelős szerkesztője: VARJAS Béla, szerkesztőbizottságának tagjai: DEZSÉNYI Béla (helyettes szerkesztő), HARASZTHY Gyula, KOVÁCS Máté, KŐHALMI Béla, MÁTRAI László, VARJAS Béla.

Elérkezett-e a folyóirat számára az az idő, amelyben a lapjain publikálandó ismereteket valami *uralkodó értéktudat* kötőanyaga, rendszerformáló ereje fogja össze, megfogalmazódik-e a lap hivatása, van-e karaktere, tükrözi-e tartalma a specifikumot, azt, amire rendeltetett?

E nagymúltú folyóiratnak 1876-tól 1947-ig terjedő 70 évfolyama az írás-és könyvtörténeti, történeti és irodalomtörténeti adatoknak gazdag tárháza. 1947 óta tartó szünetelése visszavetette mind a könyvtártani, mind pedig a könyvtörténeti kutatást. Az akadémiai főbizottság megalakulása és a *Könyvszemle* újraindulásának lehetősége a különböző könyvtári irányzatok képviselőit nagy várakozással töltötte el. Reális igényként mutatkozott a lap tematikai körének bővítése. KŐHALMI Béla időben, 1954-ben felhívta a figyelmet arra, hogy: „a könyvtárosság ismeretanyaga a rész tudományok egész sorát fogja össze: írás-, könyv-, nyomdászati-, sajtó- és könyvtártörténetet, a könyvtártörténettel összefonódó bibliográfiát és anyagát a könyvtártant, a bibliotheconomiát — ami jóval több egy összeadási végeredménynél, mert az irodalom feltárásának, vagyis a rész tudományok kapcsolatának és kölcsönös alkalmazásának követelménye teszi ki igazi tartalmát”.⁸ A Könyvtártudományi Főbizott-

⁷ Uo. 10.

⁸ KŐHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának közleményei 1954. 356.

ság működése azonban, következőképpen folyóiratának: a *Magyar Könyvszemlének* 1955-től 1961-ig terjedő periódusa amellettt tanúskodnak, hogy bár — a széleskörűen értelmezett profil keretei között — számos értékes közlemény született, fellendült a könyvtártani szakirodalom művelése, a lap könyvtörténeti kutatások szerveződési központjává vált, de a benne tükröződő ismeretágak összeseadási végeredménye sem mutatkozott, közös nézetrendszer nem alakult ki.

Az 1955-ös indító számban VARJAS Béla elvi problémákat taglaló bevezető tanulmánya (*A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere*) vitát kívánó állásfoglalásnak kínákozott. A cikknek külföldi visszhangja is volt. Hatását azonban nem lehetett teljes bizonyossággal mérni. Eszmecserek tárgyát képezte könyvtári körökben, ezek a viták azonban konkrét, cikk formában testet öltött hozzászólásokig nem jutottak el. KÓHALMI Béla tanulmánya pedig (*Vita a könyvtártudományról*), amelyik 1954 szeptemberében íródott, csak 1958-ban látott napvilágot az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyvében*. Külön vizsgálátot érdemelne annak tanulmányozása, hogy a progresszív könyvtári gondolatot és haladó kutatási igényeket képviselő KÓHALMI Béla már 1954-ben megfogalmazott előrelátó figyelmeztetése miatt maradt hatástalan. Figyelmeztetése így szólt: könyvtárosainkban megvolt a könyvtártudomány alapvető problémáival való foglalkozás készsége, „de túlságosan könnyen engedtek teret az üzem hatásának, a praktikum szempontjainak túl nagy engedményt tettek és kialakult a provincializmusnak az a fajtája, amely még a rokon tudományos intézményekkel, a kutatóintézetekkel való kapcsolatot is elhanyagolta. Ha van intézmény, amelynek számára veszélyt jelent, ha csak a technikával foglalkozik, úgy a könyvtár az, amelyet szoros szálak kötnék a szellemi élethez és jelentős szerepet kell vállalnia a tudományra alapozott társadalomépítő munkában.”⁹

1957-ben KÓHALMI Béla kapott megbízást a felelős szerkesztői teendők ellátására. Helyettes szerkesztőként (már 1954 óta) DEZSÉNYI Béla működött. A folyóiratnak az ekkor induló korszaka sem volt mentes a pragmatizmustól, amely tagadja a történelmi fejlődés törvényszerű jellegét és a cselekvési hasznosság szempontjával fedi el a műveltség, a művelődés megközelítésének két alapvető módját, az értékrendszer szerinti kettős jellegét. Azt ugyanis, hogy társadalmi szerepe szerint szociális értékű, tartalma szerint kulturális érték. Az a felfogás — amelyik a *Könyvszemle* hasábjain is jócskán tükröződött —, amely a könyvtári praktikumot tekintette elsődlegesnek, hajlamosnak mutatkozott lebecsülni a műveltség kulturális értékrend szerinti megítélését, úgy fogta fel, hogy a műveltség értékét a társadalmi gyakorlatban való funkcionálás kapcsán kapja meg. Ez az irányzat kevés figyelmet fordított arra, hogy a műveltségben mennyi a tudomány, a művészet stb. aránya és mi a műveltség tartalma.

Kedvező fejleménynek ítéelhetjük viszont meg, hogy KÓHALMI Béla következetesen szorgalmazta, MÁTRAI László tudományos súlyával támogatta azt a művelődéstörténeti törekvést, hogy a nemzeti tudományok művelésének elősegítése érdekében haladjanak előre a „Régi Magyarországi Nyomatványok” bibliográfiái munkálatai. Az e témában folyó kutatások eredményei tették lehetővé, hogy amikor (1973 közeledtén) könyvtári irányításunk helyesen

⁹ KÓHALMI Béla: *Vita a könyvtártudományról*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 76.

határozott az 500 éves magyar könyvnyomtatás megünneplésének a nemzetközi könyvív olvasási kultúrát fejlesztő akcióival való összekapcsolására, elegendő tudományos eredmény segítette a közművelődési tevékenységet. Tudomány és közművelődés érdekei így vágtak egybe, így lehetett számolni a közműveltség tartalmi gazdagodásával, a műveltség kulturális értékének növelésével.

4. 1961-től a folyóirat szakmai és ideológiai színvonalát az Akadémia I. Osztályának az a vezetőségi határozata szabta meg, amely az addigi Könyvtár-tudományi Főbizottság szerepét az új Irodalomtörténeti Főbizottság keretében működő Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottságra ruházta át. Az addig túlságosan szélesre szabott tematikai körből, a könyvvel és könyvtárakkal foglalkozó stúdiumok közül kiemelte azokat, amelyek tudományosan elfogadott alapelvek szerint más szaktudományok tárgyaiként és segítőiként, éppen hazánkban, figyelemreméltó eredményekre tekintenek vissza.

A követelmények szempontjából tehát a *Magyar Könyvszemle* elsődleges feladatává vált, hogy megóvja és aláhúzza a Munkabizottság gondozására bízott szakterületek tekintélyét, hogy technikai és szervezési feladatok részletező tárgyalása helyett szorosan vett elméleti, a társadalomtudományokkal szervesen összefüggő, sok tekintetben azok kutatási bázisát képező témákat tűzzön maga elé.

A szerkesztőbizottság elsősorban a történeti témák sokoldalú és pontos meg-tárgyalására törekedett és az RMK új feldolgozását megalapozó tanulmányok számára a folyóirat újra megnyitotta több évtizede szünetelő *Magyar Könyves-ház* c. rovatát. A másik kiemelt témakörének tekintette a legújabb kor könyv-és sajtótörténetét. A XX. század sajtótörténetével — főleg az illegális és fél-legális mozgalmi és pártlapok történetével összefüggő kutatásoknak — egészen a *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből* megjelenéséig — a *Magyar Könyvszemle* volt úgyszólván az egyedüli gazdája. A könyvtörténet régebbi korszakainak feltárása közben a folyóirat a Corvina-kutatást fennállása óta immár másodszor a kor színvonalára emelte és ezzel a szerkesztőségi műhelymunkával segítette megérlelni a MÁTYÁS könyvtáráról keletkező össze-foglaló műveket.

A folyóirat publikálási lehetőséget biztosított a dokumentáció és a bibliog-ráfia társadalomtudományi vonatkozásait érintő tényközléseknek és elvi vonatkozású cikkeknek. Foglalkozott a tájékoztatás elvi kérdéseivel, a doku-mentációs szabványosítással és az egyes különleges dokumentumfajtákkal (térképek, plakátok).

A *Könyvszemle* 1970. évi 1–2. száma emlékezik az 1969-ben elhunyt KÓHALMI Bélára. Az ő tevékenysége a folyóirat felszabadulás utáni történe-tében korszakos jelentőségű. Ma még nem tudunk vállalkozni örökségének teljes értékű felmutatására. A folyóirat történetének a közelgő 100 éves évfor-duló alkalmából történő részletes bemutatása alkalmat kínál a könyvtári kutatásokban, folyóiratunk szerkesztésében és a tudományos közéletben elfoglalt helyének értékelésére. Az ő személye és az azóta ugyancsak elhalt DEZSÉNYI Béla szerkesztői egyénisége adták meg a szubjektív feltételeket ahhoz, hogy a *Magyar Könyvszemle* kutatásszervezési góccá fejlődjön.

A folyóirat megbízható közlési alapot biztosított az elkészült tanulmányok számára, szigorú szerkesztési elveivel és magas követelményeket támasztó tudományosságával módszertani segítséget nyújtott a könyv- és könyvtár-

történeti munkába bekapcsolódó tapasztaltabb és a fiatal kutatók számára Törekedtek arra, hogy a kutatás azokon a területeken folyjék, ahol értékes hagyományaink vannak. Fórumot adtak a haladó tudományos gondolatnak, cikkekkel közöltek olyan sajtótörténeti és kiadástörténeti témákból, amelyek rámutattak a felszabadulás előtti elnyomó művelődéspolitikai népellenes hatásaira. Közvetve a társadalmi gyakorlatot is segítette szerkesztői munkájuk, mert a könyvtörténet, az újságtörténet, a bibliofília tudományos kérdései áttételesen a könyvtermelésre és a könyvkiadásra is visszahatnak. A bibliográfia, a dokumentáció, a tudományos információ tárgyukörébe vágó közlemények pedig a közvetlen gyakorlati célokat szolgáló kutatókat támogatják.

KÓHALMI Béla halála után MÁTRAI László lett a szerkesztőbizottság elnöke, mellette DEZSÉNYI Béla végezte haláláig (1972) a szerkesztői tevékenységet. DEZSÉNYI Béla halála után MÁTRAI László akadémikus az egyetlen a jelen szerkesztőbizottság tagjai közül, aki az 1945-ben alakított szerkesztőbizottságnak is tagja volt. Az ő személye reprezentálja a nagymúltú folyóirat életében a folyamatossgot. Az ő tudományos igényessége és művelődéstörténeti koncepciója óvja a lapot a története folyamán többször kísértő tévutaktól.

A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya 1974-ben újjáalakította a szerkesztőbizottságot és két új szerkesztőt bízott meg. A kívánalmakat abban fogalmazta meg, hogy a közel 100 éves folyóirat vigye tovább azokat a hagyományokat, amelyeknek a jegyében a hazai társadalmi-történeti kutatásoknak, a sajátosan magyar vonatkozású, ún. nemzeti tudományok művelésének semmi mással nem pótolható segítséget ad. Az eddigiekhez képest, jobban támaszkodjon a könyvtári kutatóbázisokra, annak a tudománypolitikai felfogásnak szellemében, amely szerint a könyvtáraknak mint kutatóhelyeknek a jellegét erősíteni kell. Terjessze ki figyelmét Szemle rovatában a nemzetközi könyvtári élet kiemelkedő szakmai kiadványaira, és törekedjen olyan elvi, átfogó jellegű tanulmányok közlésére is, amelyekben a sajátos kutatási területek eredményei szervezesebben illeszkednek a szaktudományos előrehaladás országos kérdéskörébe.

ZOLTÁN HAVASI

**Les recherches de bibliothèque et la Magyar Könyvszemle
(Revue du Livre Hongroise) après la libération**

Bien que la *Magyar Könyvszemle* (Revue du Livre Hongroise) ne puisse pas totaliser trente volumes durant les derniers trente ans (étant donné qu'elle ne fonctionnait pas entre 1947 et 1954), elle reflète pourtant les conditions des recherches de bibliothèque, et son histoire s'entrelace avec celle des résultats des branches principales de la connaissance qui paraissent sur ses pages. En étudiant l'histoire de ces trente ans, on peut poursuivre l'importance de la revue en tant qu'organisatrice des recherches et en tant qu'atelier.

Les premiers volumes de la Revue du Livre Hongroise (*Magyar Könyvszemle*) d'après la libération témoignent de ce qu'elle pouvait mesurer le but de son existence et l'évolution de son travail à ses traditions, à ses volumes précédents. Il s'avère qu'aux années immédiatement avant la libération, aux années idéologiquement les plus critiques, en 1944 même, une pensée scientifique progressiste était présente, sur laquelle les rédacteurs pouvaient se baser même après la libération, en s'assignant pour but la fidélité aux idées humanistes. Fidèle à son profil, le revue continuait à publier les résultats des recherches dans le domaine de l'histoire de livre et de la publication de livre dans ses volumes d'après la libération aussi, au profit de la vie scientifique hongroise, et, maintes fois, au profit de l'histoire de la civilisation universelle même.

Cette revue qui peut se vanter d'un passé illustre (elle a été fondée en 1876) constituée, par sa série depuis les origines jusqu'à 1947, un trésor riche des données d'histoire de l'écriture et du livre, des données historiques et d'histoire littéraire. L'interruption de sa fonction entre 1947 et 1954 a rejeté en arrière les recherches de bibliothéconomie et d'histoire de livre en Hongrie. En 1955, quand elle a reparu sous l'égide de l'Académie des Sciences de Hongrie, elle a rempli d'une grande attente les représentants des tendances diverses de la recherche de bibliothèque. Une exigence sensible s'est montrée pour l'amplification du cercle thématique de la revue. Les travaux de la littérature bibliothéconomique ont pris un grand essor et la revue est devenue le centre d'organisation des recherches d'histoire de livre. Mais, dans le domaine des recherches bibliothéconomiques, la revue a fait une concession trop grande aux points de vue pratiques, même les volumes d'après 1957 ne sont pas exempts, eux non plus, d'un certain pragmatisme. En même temps, à cette période aussi, la revue continuait à représenter, d'une manière conséquente une conception d'histoire de la culture, à soutenir, par ses publications, dans l'intérêt des sciences nationales, les intentions bibliographiques rétrospectives en Hongrie, à élever les recherches d'histoire de livre au niveau de l'époque, à donner lieu aux résultats des recherches d'histoire de livre et de presse de l'époque moderne.

C'est l'Académie des Sciences de Hongrie qui a établi, en 1961, la direction professionnelle et idéologique de la revue. Du domaine des sujets jusque là trop large, elle a relevé ceux qui ont des résultats dignes d'attention, précisément chez nous, en tant que compagnons et auxiliaires des autres branches de la science aussi. La revue a assuré une base solide pour les études d'histoire d'écriture, de livre et de presse, elle a fourni un soutien méthodologique considérable, par ses préceptes de rédaction sévères et par ses exigences scientifiques, aux chercheurs experts de même qu'aux jeunes qui voulaient s'associer aux recherches historiques.

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete

A kolozsvári sáfárpolgárok számadáskönyvében 1622. november 3-i dátummal az alábbi bejegyzés olvasható:

„Urunk eo F(elsege) hozat onnan fellyül egy Typographust, Typographiayawal es felesgewel. S(alvus) con(ductusa) lewen” gondoskodtak számukra ételről és italról. A következő napon, november 4-én pedig azt jegyezte fel a sáfár, hogy „az mely Typographust eo fel(sége) onnan felliewl hozat, adatott B(iró) V(ram) maga es Typographiaya ala, eo fel(sége) Paran(csolatára), három zekerezt, alaya Thordaigh: 1. Baba Balas 6 Eokr(ét), mely magat es felesget Vizi Att(am) fl. — d. 75. —

2. Perecy Istwan 6 Eókr(ét), kin az Typographiat vizi. Att(am) fl. — d. 75.

3. Farago Marton 6 Eokr(ét). Ezenis az Typographiat vizi. Att(am) fl. — d. 75.” fuvarozási díjban. „Hogy ez zekerekre az Ladakat az Korcholyas fel vetette, adatot Biro V(ram) eo k(egyelme) munkájában fl. d. 20.”¹

BETHLEN Gábor tehát északi hadjáratából Erdélybe visszatérve „onnan fellyül” nyomdát hozatott fejedelmi székhelyére, Gyulafehérvárra. A sáfárpolgárok feljegyzéseiből annyi biztos, hogy Kolozsvár és Torda érintésével érkezett a nyomdász tipográfijával Gyulafehérvárra, minthogy a kolozsvári tanács Tordáig gondoskodott ellátásáról. Némi fogalmat lehet alkotni nyomdafelszereléséről is, minthogy a feljegyzésekből kitűnik, hogy két hatökrös szekér szállította magát a nyomdát a hozzátartozó eszközökkel, amelyek elég súlyosak lehettek, ha a rakodáshoz külön „korcholyás”-t² is igénybe kellett venni.

A Gyulafehérvárott megtelepedő könyvnyomtató valószínűleg 1622. év végén és a következő esztendő elején rendezte be nyomdáját. Első ismert terméke az 1623. május 14-i országgyűlési artikulusok.³ Ezen a negyedrért alakú, egyíves nyomtatványon sem a nyomdahely, sem a nyomdász neve nincs feltüntetve, az azonban nem kétséges, hogy az artikulusokat Gyulafehérvárott nyomtatták, mint ettől kezdve az 1658. áprilisi országgyűlési artikulusokig bezárólag mindegyiket.⁴

A fejedelmi nyomda indulásakor az alábbi felszereléssel rendelkezett: 1. betűkészlet: 14 típus, ebből négy kurzív, kilenc antikva és egy görög; 2. iniciálék: négy sorozat: 44×44 mm-es; 18×19 mm-es; 25×25 mm-es; és 31×32 mm-es; 3. cifrák: 18 féle elem; 4. záródíszek és illusztrációk: kilenc db. 1623-tól kezdve a nyomda folyamatosan — és a nyomtatványok tanúsága szerint — ugyanezzel a kezdő felszereléssel működött több évtizeden át.

¹ Adattár a 17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. HERPEI János: *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében*. Bp.—Szeged 1965. 511.

² A szó korabeli értelmezését vö. SZARVAS Gábor—SIMONYI Zsigmond: *Magyar nyelv-történeti szótár II. köt.* Bp. 1891. 363.

³ MKsz 1895. 255 = Sztripszky I. 1896/103.

⁴ FAZAKAS József, MKsz 1968:201—203.

SZABÓ Károly 1619-ből említett egy könyvet, DÉZSI Istvánnak *Az igaz Zent Wallasznak az természeti Okossággal . . . való szep Harmoniaja* c. művét, amely gyulafehérvári impresszummal jelent volna meg; „Nyomtatattott az Kegielmes Urunk ó Felsege költségén. Gyula Feierwarott. 1619. Eszt.” A könyvet azonban már maga SZABÓ Károly sem látta, hanem KEMÉNY József egy kéziratából és ugyancsak KEMÉNY Józsefnek az *Uj Magyar Museum*-ban megjelent közleményéből vette az adatot.⁵ Tudomása szerint megvolt még 1849-ig a nagyenyedi református kollégium könyvtárában; ma egyetlen példánya sem ismeretes. Joggal feltételezhető, hogy ezt a munkát a fejedelem költségén Kolozsvárott nyomtatták, és csak esetleg ajánlása származott Gyulafehérvárról, amint azt MELOTAI NYILAS István *Agenda . . .* c. művéntől látni. Ez utóbbinál az ajánlás KÁROLYI Zsuzsannának, BETHLEN Gábor fejedelem feleségének szól, és az alábbi kelteztést viseli: „Gyula-Fejérvárban, Kis-Aszszon havának 23. napján. 1621. esztendőben.”⁶ Ezt az utóbbi művet azonban már SZABÓ Károly is kolozsvárinak tartotta, mert felismerte benne a nyomda készletének darabjait. NÉMETH János⁷ tehát tévesen nevezte a könyvet — éppen az ajánlás alapján — gyulafehérvári nyomtatványnak.

A fenti, 1619-ből és 1621-ből származó kiadványokat kizárva ki kell gyomlálni azt a szakirodalomban meghonosodott véleményt, amely szerint a gyulafehérvári fejedelmi nyomda kezdetei 1619-ig nyúlnának vissza. GULYÁS Pál szerint ugyanis ebben az évben alapította BETHLEN a nyomdát.⁸ HEREFEI János is valószínűnek tartotta, hogy 1619-re BETHLEN már „egy kisebbszerű nyomdai berendezést és felszerelést . . . megszerzett”.⁹ Feltűnő azonban, hogy mindketten csak a DÉZSI István-féle könyvre hivatkozva vélték a nyomda alapítási évének 1619-et, bár HEREFEI János azt is megjegyezte, hogy a könyvön szereplő szöveg „egymagában még nem bizonyíték a mellett, hogy e műhely fejedelmi nyomda lett volna, minthogy csupán csak azt tanúsítja, hogy Dézsi István udvari pap munkájának költségeit maga a fejedelem hordozta”.¹⁰

Hogy BETHLEN a nyomdát csak 1622-ben hozatta, és annak munkába helyezésére csak 1623. év elején kerülhetett sor, azt az is bizonyítja, hogy mind az 1622. májusi kolozsvári, mind az 1622. szeptemberi besztercebányai országgyűlés artikulusait még Kolozsvárott, a Heltai nyomdában nyomtatták.¹¹ Tehát BETHLEN 1622. novemberi nyomdaalapítását megelőzően Gyulafehérvárott nem működött nyomda. A Hoffhalter-műhely 1569. évi megszűnése óta is csupán csak egyszer, 1578—79-ben készült gyulafehérvári nyomtatvány: két ó-egyházi-szláv nyelvű, cirill betűkkel szedett munka, amelyet LORINT adott ki.¹²

A gyulafehérvári fejedelmi nyomda származását tekintve HEREFEI-nek az volt a véleménye, hogy

⁵ SZABÓ Károly RMK I. 491, a hozzátartozó megjegyzéssel.

⁶ RMK I. 515.

⁷ *Memoria typographiarum . . .* Pest 1818. 34.

⁸ *A könyv sorsa Magyarországon II.* Bp. 1961. 154.

⁹ Könyvészeti tanulmányok. Kolozsvár 1942. 7.

¹⁰ Uo.

¹¹ 1622. májusi kolozsvári ogy.: MKsz 1895. 255; Erd. Múz. 1939. 288. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII.* 92—104.; 1622. besztercebányai ogy.: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII.* 92—104. 1.

¹² RMNy 410 és 435.

„ezt a név szerint meg nem nevezett tipográfust Bethlen Gábor onnan felülől, vagyis Erdélyen s a kapcsolt részeken kívüli vidékről hozatta, mégpedig valószínűleg nem Felső-Magyarországról, mert a sáfár ebben az esetben megnevezte volna a várost is. Ugyanis az erdélyiek a Felvidékkel állandó összeköttetésben lévén, a nyomdával rendelkező Kassát vagy Lőcsét név szerint jelölte volna meg. Ennélfogva e körülíráson csakis külföldet érthetünk...”

HEREPEI az új nyomdavezető személyét az Erdélybe hívott külföldi professzorokkal, OPITZ Mártonnal és társaival hozta kapcsolatba: „hiszen mi sem látszik természetesebbnek, mint az az elgondolás, hogy e nyomdászt Opitzék ajánlották a fejedelemnek. Ezért az ő hazája is körülbelül Felső-Szilézia lehetett.”¹³

Ezzel szemben 1622. március 19-én Kassán a fejedelem határozatot hozott, amelyben többek között a nyomdáról is rendelkezett, a 8. pontban: „Ő felsége immár a typographiát másua rendelte, az biblioteca penig sokféle oszlott.”¹⁴ Ebből a megjegyzésből kitűnik, hogy BETHLEN ott-tartózkodása idején Kassán nyomdát tartott fenn, amelyre — minthogy Erdélybe készült visszatérni — tovább ott már nem volt szüksége. A történelmi események ismeretében teljesen indokoltnak látszik, hogy BETHLEN fontosnak tartotta, hogy felvidéki székhelyén, a békés és mindenkor hűséges Kassán olyan nyomda működjék, amely teljesen rendelkezésére áll. Kassa több szempontból is központi helyet foglalt el BETHLEN egész uralkodása alatt. Ez nem kis mértékben ALVINCZI Péternek, a kassai református eklézsia magyar főpásztorának köszönhető, aki hitében a BETHLEN-hez legközelebb álló felfogást vallotta. A fejedelemnek nemcsak az 1621. június 21-i kassai országgyűlési artikulusok kinyomtatására volt szüksége,¹⁵ hiszen erre egyszeri megbízatást is adhatott volna egy nyomdásznak, mint pl. Johannes FESZTnek, a korábbi kassai mesternek, az 1620. január 18-i pozsonyi országgyűlés artikulusainak nyomtatójának,¹⁶ hanem történeti és hitvitázó művek kiadását is szorgalmazta.

Az 1621 és 1622 között Kassán megjelenő kiadványok közül négynek impresszumában „Per Nicolaum Mollerum Typographum S. Regiae Majestatis”,¹⁷ egy ötödiken „Mollerus Miklós ű Felsége typographusa”¹⁸ megjelölés áll, egy hatodikon pedig egyszerűen a „Nyomtatta Cassan Nicolaus Mollerus” felirat látható.¹⁹ A fenti hat mű közül négyből maradt fenn példány; ezeket alaposabban megvizsgálva kitűnt, hogy az ezek előállításához használt nyomdai felszerelés teljesen megegyezik az 1623-tól Gyulafehérvárott megjelenő nyomtatványok tipográfiai anyagával. Eszerint a fejedelem intézkedése nyomán került ez a kassai műhely Gyulafehérvárra, vagyis a kassai és gyulafehérvári fejedelmi nyomda egy és ugyanaz.

¹³ HEREPEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár 1942. 10.

¹⁴ *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelezése*. Bp. 1879. 370.

¹⁵ RMK II. 414.

¹⁶ RMK II. 406. SZABÓ Károly feltételezte, hogy Pozsonyban nyomtatták, FAZAKAS József azonban e nyomtatványt betűtípusai alapján a kassai FESTUS János kiadványaként határozta meg. (FAZAKAS József szíves közlése.) A betűtípusok alapján történt nyomdameghatározást támasztották alá a levéltári adatok is, vö.: FALLENBÜCHL Zoltán, in: *Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1968/1969*. 306. és 314. Kassai nyomtatványként szerepel ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliografija tlači vjdanych na Slovensku do roku 1700. Díel 1.* (Martin 1972). c. munkájában is, a 486. sz. alatt.

¹⁷ RMK II. 415, RMK II. 416 és Čaplovič i. m. 495. és 496. sz. E két utóbbi, egy-levéles nyomtatványból nem maradt fenn példány, így nyomdai anyaguk megvizsgálására sem lehetett mód.

¹⁸ RMK I. 524.

¹⁹ RMK I. 522.

A fentebb már említett Johannes FEST (vagy latinosan FESTUS) 1614—1622 között működött Kassán, 1621—1622-ben tehát két nyomdász is volt a városban. GULYÁS Pál megjegyezte, hogy FEST már 1621-ben is betegeskedhetett, mivel az ez évi kassai nyomtatványokon szerepel már MÜLLER (MOLLERUS) neve, és 1622-ben FEST valószínűleg meghalt.²⁰ Utolsó olyan nyomtatványa, amelynek impresszumában is szerepel FEST neve: REDMECZI T. János *Az feleséges Bethlen Gabornak eot rendbeli . . . cselekedetei* 1622-ből való.²¹

Mint hogy két esetben nem lehetett egyértelmű választ adni arra, hogy a szóbanforgó könyvek²² melyik kassai nyomdából kerültek ki, szükségesnek látszott FEST és MÜLLER anyagának elkülönítése. Ugyanis arra is számítani lehetett volna, hogy MÜLLER esetleg saját felszerelését hozzatette fest meglevő készletéhez, és ezután a közös készlettel dolgoztak volna mindketten.

A minden kétséget kizáróan FEST által nyomtatott és a teljes biztonsággal MÜLLERnek tulajdonítható nyomtatványok összevetése azonban ennek ellenkezőjéről tett tanúságot. A két készletet sohasem keverték össze, nyilván a városon belül más-más helyen is működött a két műhely. A MÜLLER-féle nyomdai anyag pontos regisztrálásával ki lehetett zárni a mindeddig — legalábbis részben — neki tulajdonított munkát: MAROSVÁSÁRHELYI Gergely félbehagyott művét 1623-ból,²³ a fent említett, nyomdai hovatartozását tekintve problematikussá két mű egyikét. A félreértést valószínűleg az előszó kissé homályos utalásai okozták. A szerző előszavában többek között elmondja ugyanis, hogy

„... az kire biztam vala correctioját, megölettenek catholica religioért . . . Az nyomtatómester is háza népivel pestisben meghalt . . . nem is végezte el, egynéhány arcus heával vagon, az magam írt exemplart fel nem találhattak.”²⁴

KEMÉNY Lajos²⁵ és az ő nyomán GULYÁS is²⁶ a fentieket úgy értelmezte, hogy az előszóban név szerint nem említett nyomdász, aki házanépével együtt pestisben meghalt, Nikolaus MÜLLER. Ezt a feltételezést már csak azért is óvatosan kell kezelni, mert hiszen — amint az majd a továbbiakban kitűnik — MÜLLER csak 1621 tavaszán érkezett Kassára. Így tehát nem ő az, aki házanépével pestisben meghalt, hanem — amint azt már Ján ČAPLOVIČ is valószínűnek tartotta²⁷ — sokkal inkább FEST, aki már 1614 óta a városban működött. Egyébként is kevés a valószínűsége, hogy a meggyőződésesen protestáns BETHLEN a fejedelmi tipográfussal éppen MAROSVÁSÁRHELYI Gergely jezsuita könyvének kinyomtatását szorgalmazta volna. A kérdést véglegesen eldöntötte a kötet betűanyagának összehasonlítása. Eszerint más készlettel történt

²⁰ I. m. II. 114.

²¹ RMK I. 523.

²² RMK II. 414. és RMK. I. 528. Hasonló a helyzet a Kassán, 1621-ben nyomtatott, 1622. évre szóló naptár esetében is, melyről csak levéltári adatok alapján van tudomásunk, vö.: MKsz. 1889. 231 és 1911. 155 = SZTRIPSKY I. 1893/100. A levéltári adatok azonban nem adnak eligazítást a nyomdász személyére vonatkozóan. ČAPLOVIČ fent idézett bibliográfiájában feltételezen a MÜLLER-kiadványok közé sorolja (i. m. 498. sz.), de mint hogy 1621. telén még FEST is javában dolgozott, így feltételezhető, hogy — az 1621. évre szóló naptárhoz hasonlóan — ezt is FEST ajándékozta a Tanácsnak (vö.: MKsz. 1911. 155 = SZTRIPSKY, I. 1892/99.)

²³ RMK I. 528.

²⁴ [3]b lap.

²⁵ MKsz. 1905:83—84. és 1889:231.

²⁶ I. m. II. 115.

²⁷ ČAPLOVIČ, i. m. 505. sz.

az első és utolsó négy-négy számozatlan levél kinyomtatása és mással maga a könyv törzse — ez utóbbi FEST és nem MÜLLER nyomdájában készült. KEMÉNY Lajosnak és GULYÁSNAK erre vonatkozó észrevétele tehát teljesen helytálló: a kötetet az első és utolsó négy-négy levél hozzányomtatásával SCHOLTZ Dávid fejezte be (címlap, ajánlás; a kötet végén pedig a lajstrom és üdvözlő versek), aki az elhunyt FEST utódja Kassán, 1623-tól. MÜLLERnek tehát MAROSVÁSÁRHELYI könyvének kinyomtatásában semmi szerepe nem volt.

FESThez hasonlóan SCHOLTZ is a városi tanács közvetlen felügyelete alatt állt, a tanács hívására jött, és jogi szempontból is, mint városi nyomdász, ő FEST utódja. MÜLLER ezzel szemben semmilyen tekintetben nem függött a várostól, ő a fejedelem nyomdása volt, működését ezért teljesen el kell különíteni mind FESTétől, mind SCHOLTZétól.

FEST utolsó ismert kassai nyomtatványai a következők: 1621-ből Sebastian TÜRK *Requies Abrahe*²⁸ c. műve, 1622-ből REDMECZI T. János említett műve²⁹ és MAROSVÁSÁRHELYI könyvének befejezetlen törzse, a SCHOLTZ által nyomtatott két ív kivételével — ez utóbbinál a címlapon szereplő 1623. év csak a befejezés dátumát jelenti.³⁰ FEST tehát valószínűleg még az 1622. esztendő végén vagy 1623 elején meghalt, minthogy SCHOLTZ, utódja a városi könyvnyomtató feladatkörében, már 1623. május 11-én Kassán tartózkodott. Ekkor írta azt a folyamodványt a kassai tanácshoz, amelyben kéri a magistrátust, hogy „az typusát hozatná át Lőcséről”. — Az erre vonatkozó városi határozatot is közölte KEMÉNY Lajos: „amiben segítséggel lehetünk örömezt”.³¹ SCHOLTZ nem örökölte tehát FEST nyomdai felszerelését; hogy ennek sorsa mi lett FEST halála után, arra majd a további kutatások fognak válaszolni.

A MÜLLER által vezetett kassai fejedelmi nyomda kiadványai feltehetően az alábbi sorrendben kerültek kibocsátásra: (1621) Johannes BOCATIUS *Historia parasceve*³² c. munkája, PÉCSELI KIRÁLY Imre *Consilium ecclesiae*³³ c. műve, és a kassai, 1621. június 5-i országgyűlés artikulisai,³⁴ amelyek megerősítése 1621. június 12-ről való. A nyomda 1621. évi működéséhez tartozik még az a két egylevele, BETHLEN tiszteletére írt BOCATIUS-mű, amelyeket csak 18. századi leírásból ismerünk, és amelyek közül az *Epigramma gratulatorium* — a címben szereplő dátum alapján — 1621 júliusánál előbb nem készülhetett.^{34/a} (1622): ALVINCZI Péter Az Urnak Szent Wacsorajarol³⁵ c. műve (ajánlásra 1622. április 22-ről keltezett) és végül VELECHINUS István *Halálról való emlékezet*³⁶ c. műve (1622. július 1. után).

Az említett hét kiadvány közül hatnak impresszumában is szerepel MÜLLER neve, míg az 1621. június 5-i kassai országgyűlés artikulisai impresszum nélkül jelentek meg. A fenti artikulusok esetében — MAROSVÁSÁRHELYI művéhez

²⁸ MKsz 1963. 345. = ČAPLOVIČ, i. m. 500. sz.

²⁹ RMK I. 523.

³⁰ RMK I. 528.

³¹ MKsz 1889:231.

³² RMK II. 415.

³³ RMK II. 416.

³⁴ RMK II. 414.

^{34/a} BOCATIUS, Johannes: *Epigramma gratulatorium . . . Cassoviae, per Nicolaum Mollerum typographum S.R.M. 1621.* (ČAPLOVIČ, i. m. 495. sz.) és BOCATIUS, Johannes: *Gabriel, Rex Hungariae . . . Cassoviae per Nicolaum Mollerum, typographum S.R.M. (1621) (ČAPLOVIČ, i. m. 496. sz.)*

³⁵ RMK I. 522.

³⁶ RMK I. 524.

hasonlóan — meg kellett határozni, hogy melyik kassai műhelyből kerültek ki. Már GULYÁS Pál is valószínűnek tartotta, hogy ezeket MÜLLER nyomtatta ki;³⁷ betűkészlete, díszei, iniciáléi alapján kétségtől megállapítható, hogy a fejedelmi nyomdában nyomtatták, 1621 őszen vagy telén.

Az első levéltári adat, amely MÜLLER kassai tartózkodását bizonyítja, 1621. április 7-én kelt. Ez KÁROLYI Zsuzsánna fejedelemasszonynak a szepesi kamarának szóló levele, amelyben a nyomdász fizetéséről gondoskodott: „... amely typograffust uram ő kegyelme onnan felül alá küldött, fogyatkozott állapottal nagyon nyavalyás; kegyelmetek adasson a perceptorral hat forintot neki . . .” ILLÉSY János a fenti levélhez helyesen megjegyezte, hogy a nyomdász, akiről abban szó van, MÜLLER, mint ahogy a fejedelemasszony parancslevelére rávezetett következő, elismervényül szolgáló sorok bizonyítják: „Ich Nicolaus Müller hab empfangen von dem Herrn Einnehmer sechs Thaler.”³⁸

GULYÁS Pál³⁹ szerint valószínűleg a fenti, 1621. június 5-i kassai országgyűlési artikulusokért járó fizetség volt az a hat forint, amelynek kifizetésére KÁROLYI Zsuzsánna 1621. április 7-én utasítást adott, ez azonban lehetetlen, minthogy maga az országgyűlés csak két hónap múlva ült össze, határozatainak kinyomtatására pedig nyilvánvalóan csak ezután kerülhetett sor.

A kassai fejedelmi nyomda fennmaradt kiadványain összesen 13-féle betűtípus található, ebből négy kurzív, nyolc antikva és egy görög. A görög betűk kivételével ezek mindegyike megtalálható a későbbi gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványain (illetve ott egy nagyobb fokozatú, kiemelő görög betűtípus található); ugyanakkor az eddig ismert kassai nyomtatványokon nem szerepel a címlapon használt legnagyobb fokozatú antikva, kiemelő típus. Mind a négy iniciálsorozat darabjai megjelennek; a Gyulafehérvárot használt 18 cifra-elemből tíz, a kilenc díszből pedig kettő fordul Kassán elő.

A fejedelem fentebb már idézett határozata, amely a kassai nyomda elköltöztetéséről szól, 1622. március 19-én kelt. BETHLEN feleségével már áprilisban megindult — kisebb pihenőkkel — Erdély felé. Április 5-én még Kassán vannak, május folyamán már Kolozsvárott: itt halt meg KÁROLYI Zsuzsánna 1622. május 13-án. A fejedelem július 1-re érkezett Gyulafehérvárra. Úgy látszik, a nyomda átköltöztetése nem ment olyan gyorsan, mint BETHLEN utazása. Ez érthető is, hiszen ALVINCZI Péternek *Az Vrnak Szent Wacsorajarol valo rövid intése*⁴⁰ éppen nyomtatás alatt állhatott: BETHLEN Gábornak szóló ajánlása szerint 1622. április 26-án fejezték be. Nyilván ezután kapta MÜLLER azt a megbízatást, hogy a váratlanul elhunyt fejedelemasszony, KÁROLYI Zsuzsánna feletti gyászbeszédeket is kinyomtassa, amint az hamarosan meg is történt. VELECHINUS István *Halálról való emlékezet*⁴¹ c. műve ez, ami egyben a kassai MÜLLER-kiadványok sorában az utolsó. E beszédeket — a könyv címlapja szerint — „Sz. Jacab havának 1. napján mondták”, vagyis július 1-én Kassán, és nyilván hamarosan ezt követően nyomtatták. A költöztetés tehát elhúzódott és a nyomda csak november elején érkezett meg Gyulafehérvárra.

Nikolaus MÜLLER, a fejedelem tipográfusa tehát csak átmenetileg tartózkodott Kassán, nyomdáját, amint azt KÁROLYI Zsuzsánna fent idézett, 1621.

³⁷ I. m. II. 115.

³⁸ MKsz 1898:275.

³⁹ I. m. II. 114.

⁴⁰ RMK I. 522.

⁴¹ RMK I. 524.

április 7-i leveléből látni lehet, „onnan felül”-ről hozta Kassára.⁴² ILLÉSY János még nem tudta, hogy hol lehetett MÜLLER korábbi állomáshelye, csak annyit mondott, hogy „BETHLEN Gábor bizonyosan 1620. év végén, a csehországi hadjáratban ismerkedett meg vele s küldte Kassára, „onnen felül alá”. GULYÁS már felfigyelt arra, hogy a volt nagyszombati nyomdász, Nikolaus MÜLLER neve 1621-ben kassai nyomtatványokon tűnik fel.⁴³ BETHLEN Gábor levelezésében érdekes adatot találni erre vonatkozóan. Eszerint 1621. február 17-én a fejedelem levelet írt a lőcsei tanácsnak, amelyben arról értesítette a várost, hogy a nagyszombati nyomdászt nyomdájával együtt Kassára rendelte, hogy bizonyos könyvek kinyomtatását kényelmesebben tudja elvégezni. Ezért megparancsolta, hogy a Lőcsére érkező könyvnyomtató azonnali továbbutazásról a tanács gondoskodjék, nehogy emiatt késlekednie kelljen.⁴⁴

Hogy a levélben foglaltak BETHLEN kívánságának megfelelően történtek, és a nagyszombati nyomda — nyomdászával és teljes felszerelésével — Lőcsén át csakhamar átköltözött Kassára, azt az 1621—1622. évi kassai nyomtatványok jól mutatják.

BETHLEN első északi hadjáratának harci eseményei éppen Nagyszombat és Pozsony körül zajlottak, a császáriak visszavonulása, majd kudarca után BETHLEN Hainburgból Pozsonyba helyezi át főhadiszállását, majd pedig a fehérhegyi csata után Nagyszombatba megy át. A fejedelem, aki jól ismerte és felhasználta akcióiban a propaganda szerepét, figyelemmel kísérte a nyomda működését, amint arról egy 1620. február 28-i, a nagyszombati tanácsnak szóló levele tanúskodik:

„Mivel az typographiak nem csak ékességére, hanem kiváltképpen szükségére szolgálnak akármely respublicának mi is az ott várostokban levő typographiát, némely fő tanács uraknak commendatiojokra attuk volt Elias Pergernek; most pedig sokaknak értésünkre adásokból lón bizonyosan tuttunkra, hogy amint az közönséges aequabilitas kívánná, az szerint ti nem akarván hogy procedálljon az typographus, az romanocatholica valláson kívül más religión való iratok és könyvek kinyomtatásában ellenkeznétek: mivel azért az typographia nem privátumra csak, hanem minden publicus ususra való, hadjuk, és serio parancsoljuk, hogy nem csak ellent ne tartsatok abban, hanem magátis az typographus diligenter admoníállja, hogy az könyvekben és íráskokban válogatást nem tévén az országban az religióknak szabados voltak szerént, sine differtatione nyomtassa ki; melyet ha mégis elmulattok, más gondviselésünknek kellenék lenni rólla. Datum Cassoviensis, die 28. febr. 1620.”⁴⁵

Külön érdekessége a levélnek, hogy felbukkan benne Elias BERGER (PERGER) neve, akit eddig csak mint hűséges császárpárti udvari történetírót ismert az irodalom.⁴⁶ 1619—1621 közötti működéséről nem sok adat állt eddig rendelkezésre, arról sem volt tudomása a szakirodalomnak, hogy a nagyszombati nyomdához köze lett volna; tény, hogy e három évben a kamarától nem kapott fizetést, és — SZINNYEI szerint⁴⁷ — a legnagyobb nyomornak volt kitéve. A levél tanúsága szerint mindenesetre ezt az időt sem töltötte tétlenül, és nem lehetetlen, hogy a protestáns fejedelem és a katolikus egyház kegyeit egyszerre kereste. Egy évvel ezután szállíttatta el a fejedelem a nyomdát a fenti levélben

⁴² MKsz 1898:275.

⁴³ GULYÁS, i. m. II. 87.

⁴⁴ Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Kiad. SZILÁGYI Sándor. Bp. 1886. 160.

⁴⁵ Nagyszombat (Trnava) Városi lt. Bethlen-kori iratok. — Részben közölte NAGY László: *Bethlen Gábor országalkotó politikája*. Bp. 1969. 23.

⁴⁶ FRAKNÓI Vilmos, *Századok* 1873:373—390. és PESTY Frigyes 1876:92.; RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp. 1973. 34—35.

⁴⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* I. Bp. 1891. 934—935. h.

meg nem nevezett faktorial, MÜLLERREL együtt a Felvidék legnagyobb városába és ideiglenes székhelyére, Kassára.

GULYÁS⁴⁸ már arra is felfigyelt, hogy MÜLLER nem üres kézzel jött Kassára, mert, mint írta, az 1620-ban Nagyszombatban kiadott kalendárium⁴⁹ keretei változatlanul bukkannak fel Kassán BOCATIUS művében.⁵⁰ A nagyszombati nyomdával foglalkozva viszont megjegyezte, hogy ez idő tájt vitték át Pozsonyba annak másik részét is.⁵¹ A kassai fejedelmi és a MÜLLER vezette nagyszombati nyomda anyagának alapos összehasonlítása azonban mást mutat: 1621 elején a teljes nyomdai készlet átkerült Kassára.

Nikolaus MÜLLER neve először — és Nagyszombatban utoljára — az említett, és 1620 végén nyomtatott, 1621. évre szóló naptáron fordul elő,⁵² de a tulajdonában levő nyomdai anyag még négy másik, tehát összesen öt nagyszombati kiadványon jelenik meg, amelyek közül három (az 1619. május 26-i pozsonyi országgyűlés artikulusai,⁵³ KÍTONICH János *Directio methodica*⁵⁴ és ugyancsak KÍTONICH János *Centuria* c.⁵⁵ műve) 1619-ből, kettő pedig (a besztercebányai 1620. május 31-i országgyűlés artikulusai⁵⁶ és az 1621. évre szóló kalendárium⁵⁷) 1620-ból való.

Nagyszombatban MÜLLER — a mai ismeretek szerint — a Kassáról és Gyulafehérvárról ismert betűkészletből 13 betűtípust használt, ebből kilenc antikva és négy kurzív. Kassán is 13-féle típus mutatkozott MÜLLER nyomtatványaiiban, de ehhez képest a nagyszombati nyomtatványokban annyi a változás, hogy ez utóbbiaknál nem használja sem a kassai, sem a gyulafehérvári görög betűket — a Nagyszombatban és Gyulafehérvárott használt legnagyobb kiemelő antikva (betűmagasság 14 mm) viszont a kassai nyomtatványokon nem jelentkezik. A Gyulafehérvárról és Kassáról ismert négyféle iniciálé sorozat a nagyszombati nyomtatványokon is feltűnik, míg a cifrák közül itt kilenc elemet használ fel a kötetek díszítésére. Úgy látszik, legalábbis a fennmaradt nyomtatványok alapján — hogy a Nagyszombatban meglevő díszek közül Kassán viszonylag keveset használt fel MÜLLER, de hogy Kassára is magával vitte e darabokat, ha fel nem is használta, azt jól tanúsítja, hogy Gyulafehérvárott már újra használatba kerültek.

A piros-fekete nyomású kalendáriumot⁵⁸ elsősorban cifrákkal díszítette a nyomdász, mindegyik lapja keretezett, egyetlen nagyobb dísz ezen kívül a G_{2b} lapon levő 93×66 mm-es magyar címer, amely egyébként KÍTONICH *Directio Methodica*-jában is előfordul, annak A_{1b} lapján. Ugyanennek a könyvnek c₄ és d₁ levelei között egy Kítonichot ábrázoló és Heinrich ULLRICH-tól származó rézmetszet foglal helyet. A két KÍTONICH-mű kiállítása nagyon hasonló: itt a fenti kalendáriumtól eltérően nemcsak nyomdai cifrákat, hanem — a teljes betűkészlet felsorakoztatása mellett — háromféle iniciálé sorozatot és záródíszeket is használt e két könyv díszítésére. Ezek egyike sem nevezi meg

⁴⁸ I. m. II. 115.

⁴⁹ RMK I. 516.

⁵⁰ RMK II. 415.

⁵¹ I. m. II. 87.

⁵² RMK I. 516.

⁵³ RMK II. 395.

⁵⁴ RMK II. 392.

⁵⁵ RMK II. 393.

⁵⁶ RMK II. 412.

⁵⁷ RMK I. 516.

⁵⁸ RMK I. 516.

nyomdászát, de a nyomdai felszerelésnek a MÜLLER-féle kalendáriuméval való azonossága arra mutat, hogy ezek is ugyanabból a műhelyből kerültek ki, az említett két országgyűlési artikulussal együtt.

Ez utóbbiak nyomdai hovatarozása eddig problematikus volt, minthogy nemcsak a nyomdász, hanem a kiadás helyét sem nevezik meg. Mégis, hasonló megokolásból ezeket is a nagyszombati nyomtatványok közé kell sorolni.

Az 1619. május 26-i, II. FERDINÁND császár által kiadott pozsonyi országgyűlési artikulusokat⁵⁹ kézbevéve meg kell állapítani, hogy a betűk a többi nagyszombati nyomtatványhoz képest itt túlságosan élesek és az antikva szövegtípusban egy helyen⁶⁰ előforduló 3-as szám is eltér némileg a MÜLLER által használttól, mégis, a kinyomtatásához felhasznált nyolcféle betűtípus és az egyetlen, 25 × 25 mm-es iniciálé erre az ebben az időben Nagyszombatban működött műhelyre utal.

A másik, 1620. május 31-i beszercebányai országgyűlés artikulusairól,⁶¹ amelyeket már BETHLEN Gábor erősített meg, augusztus 29-én, a szakirodalom korábban valószínűnek tartotta, hogy beszercebányai nyomtatvány.⁶² ČAPLOVIČ azonban elutasította ezt a feltételezést: szerinte a fenti artikulusok nyomtatási helyét másutt kell keresni.⁶³ A hétféle betűtípus, a három iniciálé és az E_{1a} lapot díszítő cifrák alapján biztosra vehető, hogy a nagyszombati MÜLLER-féle felszereléssel készültek, és nyomtatásuk ideje feltehetően 1620 ősze lehetett.

A nagyszombati nyomdászati 17. századi történetében még számos megoldatlan kérdés van. A TELEGDY Miklós által 1578-ban alapított érseki nyomda 1609-ig megszakítás nélkül működött, ettől kezdve azonban ennek a nyomdának működéséről e városban semmi bizonyíték nincs. A fenti említett 1619-ben készült kiadványokig nem jelent meg könyv Nagyszombatban, és nincs semmi nyoma annak, hogy itt 1610–1618 között bármiféle nyomda is működött volna. Élesen el kell azonban választani a korábbi érseki nyomdát az 1619-ben megjelenő és később MÜLLER által vezetett nyomdától. Ez utóbbi kiadványain semmi megjegyzés sem utal arra, hogy MÜLLERnek köze lett volna a nagyszombati érseki nyomdához. Ellenkezőleg, mivel az 1621. évre szóló kalendárium⁶⁴ a nagyszombati tanácsnak szóló ajánló sorokat tartalmaz, és BETHLEN is fent idézett levelével a nyomda ügyében a nagyszombati tanácshoz fordult, nagyobb a valószínűsége, hogy az inkább a városi tanács fennhatósága alá tartozott.

Az 1619–1620 között Nagyszombatban működő nyomda tevékenysége két korszakra különíthető el. Az első a nyomda katolikus, Habsburg-párti korszaka, amelynek kiadványai közül mindössze a II. FERDINÁND által kiadott artikulusok⁶⁵ és a két KITONICH-mű⁶⁶ maradt fenn. BETHLENnek a nyomda ügyében írt, fent idézett levele alapján azonban, amely éppen a „romano-catholica” valláson való könyvek kizárólagos kiadását találja sérelmesnek, fel kell tételezni, hogy ezek a kiadványok elvesztek. A nyomda másik, minden bizonnyal BETHLEN megjelenésével kezdődő és 1621 februárjáig, a Kassára

⁵⁹ RMK II. 395.

⁶⁰ A_{3b}

⁶¹ RMK II. 412.

⁶² MKSz 1918:79

⁶³ ČAPLOVIČ, *Bibliogr. itači*. I. sz.

⁶⁴ RMK I. 516.

⁶⁵ RMK II. 395.

⁶⁶ RMK II. 392 és II. 393.

költözésig tartó korszakában az eddigi ismeretek szerint az 1620. május 31-i, BETHLEN által összehívott beszercebányai országgyűlés artikulusai⁶⁷ és az 1621. évre szóló kalendárium⁶⁸ jelent meg. A fordulat éppen a fejedelemnek a nagyszombati tanácshoz írt, fentebb idézett levelével egyidőben következhetett be. Úgy látszik, megelégtelve a nyomda általa részrehajlónak minősített kiadói politikáját, 1620 tavaszán vagy nyarán rátette kezét az addig katolikus szellemben működő nyomdára, amint ezt említett levele alig burkolt fenyegetést tartalmazó utolsó mondata már előre sejtette. Minthogy MÜLLER neve az első korszakhoz tartozó nagyszombati kiadványokon nem szerepelt, feltehető, hogy MÜLLERT BETHLEN bízta meg a faktorsággal. Így kerülhetett „MOLLERUS Miklós” neve az 1621. esztendőre szóló naptár címlapjára és ajánlásába. MÜLLER nyomdájának betűkészlete és iniciáléi teljesen eltérnek az érseki nyomda 1609-ig használt betűitől és iniciáléitól, és bizonyos – a továbbiakban említendő – fenntartásokkal ugyanez vonatkozik cifráira és díszire is.

Nagyszombathól az 1610–1618 közötti évekből három nyomtatványt tartott számon korábban a szakirodalom: az 1611-ből származó *Synodi Provincialis Decreta*-t,⁶⁹ az 1612-ben nyomtatott és 1613. esztendőre szóló magyar nyelvű kalendáriumot⁷⁰ és FORRÓ György *Oratio funebris . . . Francisco Forgách c. művét*⁷¹ 1615-ből.

A *Synodi Provincialis Decreta* címlapján szereplő 1611-es évszám mindössze a zsinat évét jelöli, nem pedig kinyomtatásának idejét. A legújabb kutatások azt bizonyították, hogy ez utóbbit NÁDASDY Ferenc nyomatta Pottendorfban 1667-ben.⁷²

Az 1612-ben kiadott, 1613. évre szóló kalendáriumnak⁷³ csak egyetlen, csonka példánya maradt fenn, címlapja hiányzik, csak az ajánlásból következett SZABÓ Károly, hogy azt Nagyszombathban nyomtatták.

FORRÓ György *Oratio funebris . . . Francisco Forgách c. művét* ZELLIGER Alajos SZINNYEI⁷⁴ alapján tartotta 1615-ös nagyszombati nyomtatványnak. Nincs azonban semmi bizonyíték arra, hogy a beszéd szövege nyomtatásban valaha is megjelent volna. Egyetlen példánya sem ismeretes.

A *Synodi Provincialis Decreta*-t és FORRÓ György fenti munkáját kizárva 1610 és 1618 között mindössze egyetlen, feltételezetten nagyszombati nyomtatvány, az 1613. évi kalendárium maradna, amelyről lejjebb még szó fog esni.

A kilenc évnvi szünet után tehát 1619–1620-ban működött újra nyomda Nagyszombathban, de már IVÁNYI Béla és GÁRDONYI Albert felhívta a figyelmet arra, hogy az 1621–1640 évekből a nagyszombati nyomdának egyetlen terméke sem maradt fenn;⁷⁵ nincs semmi nyoma annak, hogy az érseki vagy bármely más nyomda Nagyszombathban működött volna ebben az időszakban. SZABÓ Károly, IVÁNYI és GÁRDONYI még úgy tudta, hogy 1640-ben újraindult

⁶⁷ RMK II. 412.

⁶⁸ RMK I. 516.

⁶⁹ MKsz 1906:147 = Sztripszky 2700/248

⁷⁰ RMK I. 442.

⁷¹ SZINNYEI, i. m. III. 655–656. has. Az ő nyomán ZELLIGER, Aloysius: *Pantheon Tyravniense . . . 1578–1930*. Trynavia 1931, 4. 1.

⁷² BORSA Gedeon, MKsz 1973. 237–239. Ezúton is köszönetet mondok BORSA Gedeon-nak munkámhoz nyújtott szíves segítségéért.

⁷³ RMK I. 442.

⁷⁴ SZINNYEI, i. m. III. 655–656. h.; ZELLIGER, 4.

⁷⁵ *A magy. kir. Egyetemi Nyomda története*. Bp. 1927. 34.

EXEQVIÆ PRINCIPALES
Az az:

**HALOTTI
POMPA, MELYEL**
az Istenfelő, kegyes terme-
szetű, Felfeges **KAROLYI SVSAN-
NANAK** Erdely és Magyar-Ország Feje-
delem Afzonyának; az Felfeges **GABOR-
nak**, Isten kegyelméből Romai Imperiumnak és
Erdely-országának Fejedelmének, Magyar-ország
reszeinek Vranak, Szekelyek Ispannyának; Opo-
liának penig és Ratibotjának Herczegének, &c.
szerelmes házas-társának le vezekzet és nallunk
hagyot telti Satorának, földben takarattata fakor,
utollo tisztelleg teteter 1621. éjzenőben,
Máimban, Júnioiban, és Julimban.

*Ket Classikkban rendelitet, es bodog emlékeztire
azon rendel, á mint lút, ki hozattani.*

FEIER-VARAT; Nyomtatrak
Valasz-uti Andreas, es Merleni Marton.
ANNO Dn. M DC XXIV.

Csepregi Iskola,
**KIBEN. AZ LV-
THERANVS ES
CALVINISTA PRÆDIKA-
TOROKNAK TANUSAGOKRA, ES Te-
uelygötekből való kitéréscekre, az Csep-
regi szitok szaporító morgó Prædikátorrt, az
igaz hüt ellen, és Pázmány Péterre
való hazugságiértis, az igazság-
nak ióra tanító ostorauul**
Iskolázza.

Gratias
BALASFI TAMAS BOSZNAI
Magyarországi Püspök, Szentkirályi
Móni-herceg, Szegedényi György és más Kommisszár

Nyomtatatot Posonban,
M. DC. XV. éjzenőben.

GA
SA
Imperii, & Trans-
TIVM REGNI
nus, Siculorum
Ratibot

N
OS
DEI g
ric, Da
uonia
tia, L
Bulga
sylvaniae Princeps & Sieu
moriae cõmendanius, ten
ficantes quibus expedit vi
nobis, haud ita pridem, in

a nagyszombati érseki nyomda, de azóta Ján ČAPLOVIČ ezt az időhatárt 1648-ig tolta ki. Kutatásai során bebizonyosodott, hogy csak 1648-ban kezdett el sajtó dolgozni a mostmár egyetemi városban⁷⁶. ČAPLOVIČ ugyanis MOKCHAI Andrásnak *Triplex* . . .⁷⁷ című, 1640-ből való és korábban nagyszombatinak tartott könyvét pozsonyi nyomtatványnak határozta meg.⁷⁸ Hasonlóképpen KERTI Fábíának *Maria Aeternitatis*⁷⁹ című 1645-ben készült, eddig nagyszombatinak tartott művéről is megállapította, hogy az pozsonyi.⁸⁰ Az 1642-es nagyszombati kiadványnak tartott *Evangéliumok és epistolák-ról*⁸¹ pedig már korábban bebizonyosodott, hogy Bécsben nyomtatták.⁸² Nagyszombatban tehát 1610–1618 és 1621–1648 között nem működött nyomda.

A szakirodalom a nagyszombati nyomdának ezt az 1621 utáni eltűnését úgy magyarázta, hogy 1609 után a felszerelés egyik részét, majd 1620 után másik részét is Pozsonyba szállították. A nagyszombati és pozsonyi nyomda kapcsolatáról IVÁNYI és GÁRDONYI a következőket írták:

„Nincs kizárva, hogy esetleg Forgách Ferenc esztergomi bíboros-érsek kifizeti az esztergomi káptalannak járó 500 forintot vagy tallért, s átvéve a káptalantól a nyomdát, abból érseki nyomda lesz . . . Úgy látszik, főleg Németh János munkája nyomán került a köztudatba az az állítás, hogy a Telegdi-féle nyomda Forgách érseksége idején Pozsonyban a jezsuiták kezébe került. Forgách Ferenc esztergomi érsek 1608-ban vagy 1609-ben csakugyan szervez Pozsonyban nyomdát, amely az érdeki udvarban (in aula archiepiscopali) működött, s amelynek első magyar nyelvű kiadványa . . . az egyházszerző Pázmány Péter *Keresztény imádságos könyve* és *Pozsonyban lött praedikatioja* . . . A pozsonyi nyomda első munkáinak külső kiállításai, könyvdíszei, címlapkeretei a nagyszombatiakkal azonosak, amiből szintén arra lehet következtetni, hogy fölszerelése, s főleg sajtói a nagyszombati nyomda anyagának egy részéből kerültek ki.”⁸³

GULYÁS szerint is a nagyszombati nyomda első része 1609 táján került át Pozsonyba⁸⁴ és HOLL Béla szerint is a pozsonyi nyomda működése TELEGDI Miklós nagyszombati felszerelésének 1609-ben Pozsonyba szállított részével indult.⁸⁵ A nyomda alapításának évét ČAPLOVIČ is 1609-re teszi, de szerinte bizonytalan, hogy a nagyszombati nyomda anyagából mi és mikor került ide.⁸⁶

A 17. században az első pozsonyi impresszumú könyv 1610-ben jelent meg, amelyet megvizsgálva azonnal szembetűnik, hogy a felhasznált nyomdai anyag teljesen azonos az 1619–1620-ban Nagyszombatban, majd később Kassán és Gyulafehérvárott használttal. Ugyanezt a készletet Pozsonyban a magát meg nem nevező nyomdász 1610–1616 között használta, 16 nyomtatvány esetében.⁸⁷ Ezek tehát azt bizonyítják, hogy a pozsonyi nyomda került át valamikor

⁷⁶ ČAPLOVIČ: Ján: *O začiatkoch Bratislavského tlačiarstva*. In: Bratislava. Rocenka. Zväzok V. 1969. Bratislava 1970. 142. Idézi az „Acta Jesuitarum . . .” 1648. évhez fűzött megjegyzését: „Typis hoc anno, quem Posonio transtuleramus, usui esse coepit.”

⁷⁷ RMK II. 559.

⁷⁸ ČAPLOVIČ, *Bibliografia tlači* . . . 339. sz.

⁷⁹ RMK I. 778.

⁸⁰ ČAPLOVIČ, *Bibliografia tlači* . . . 356. sz.

⁸¹ RMK I. 729.

⁸² MKsz 1913:345. l.

⁸³ IVÁNYI Béla—GÁRDONYI Albert, i. m. 33.

⁸⁴ GULYÁS, i. m. II. 87. l.

⁸⁵ MKsz 1973:377—385.

⁸⁶ ČAPLOVIČ, *O začiatkoch* . . . 142.

⁸⁷ RMK I. 424 (1610); RMK I. 425 (1610); RMK II. 336 (1610); RMK I. 431 (1611); RMK II. 342 (1611); RMK II. 344 (1611); MKsz 1963:345. l. = ČAPLOVIČ, *Bibliografia* . . . 279. sz. (1611); RMK I. 437 (1612); RMK II. 348 (1612); RMK II. 349 (1612); RMK I. 442 (1612); RMK I. 443 + I. 444 (1613); RMK I. 451 (1614); RMK I. 467 (1616); RMK I. 468 (1616); RMK II. 368 (1616).

1616 és 1619 között Nagyszombatba, nem pedig a nagyszombati érseki Pozsonyba, amint az NÉMETH⁸⁸ megjegyzése nyomán tévesen bekerült a szakmai köztudatba.

A MÜLLER által 1619–1620-ban Nagyszombatban használt tipográfiai felszerelés tárgyalása során fentebb már szó esett arról, hogy ennek betűkészlete és iniciáléi teljesen eltérnek az 1609-ig Nagyszombatban működő érseki nyomdáétól. Meg kell azonban jegyezni, hogy egy nyomdai cifra⁸⁹ és egy záródísz klisé⁹⁰ korábban már előfordult az 1609-ig megjelent nagyszombati nyomtatványokon. Bár mindkettő öntött nyomdai felszerelés, tehát nem egyedi darab, mégis, ezek megjelenése a MÜLLER-féle tipográfiai készletben elgondolkodtató. Különösen azért, mert a gyulafehérvári fejedelmi nyomda készletében 1624-ben feltűnik még két olyan, bibliai jelenetet ábrázoló fametszet is, amelyek stílusuk és méretük alapján egyaránt a nagyszombati érseki nyomda egyik 16. századi sorozatával mutatnak rokonságot.⁹¹ Minthogy e négy darab egyike sem fordul elő a nyomda 1610–1616 közötti pozsonyi korszakának termékein, joggal feltehető, hogy csak később, a nyomdának Nagyszombatba való áttelepedésekor kerültek valamilyen módon MÜLLER birtokába. Ebből pedig az a következtetés vonható le, hogy a TELEGDI Miklós által alapított érseki nyomda továbbra is Nagyszombatban maradt, jóllehet többé nem működött.

A nagyszombati érseki nyomda 1609-ben történt megszűnése és az 1610-es új pozsonyi nyomdaalapítás között feltétlen összefüggés keresendő, hiszen különben a magyarországi katolikus egyház sajtó nélkül maradt volna. A nagyszombati érseki nyomda jellegzetes metszésű, meglehetősen elhasznált betűkészlete 1609 után sem Pozsonyban, sem Nagyszombatban nem jelenik meg többet. Ehelyett a már Gyulafehérvárról, Kassáról és Nagyszombatról ismert összesen 15 betűtípus közül tűnik fel 13-féle betűsorozat (a görög betűsorozatokat itt sem használja a nyomdász). A nyomtatványok díszítésére a nyomda mind a négy iniciálásorozatot felhasználja, a cifrák közül 14 elemet, a díszek közül hetet alkalmaz. Pozsonyban négy olyan új dísz is feltűnik, amelyeket a nyomda későbbi állomáshelyein készült kiadványokban nem találunk. Mint-hogy jellegénél fogva mind a négy dísz kizárólag katolikus könyvek díszítésére volt alkalmas (IHS embléma, angyalokat ábrázoló fametszetek),⁹² így érthető, hogy a nyomda protestáns korszakában (Kassán és Gyulafehérvárott) egyik sem tűnik fel. A nagyszombati korszakból viszont mindössze KÍTONICH két jogi műve, két országgyűlési artikulusz és egy naptár maradt fenn, ahol az említett díszeknek nem lehetett helyük.

A MÜLLER-féle nyomda pozsonyi korszakát képviselő 16 nyomtatvány közül 13 impresszumában feltünteteti Pozsonyt, hely nélküli egy;⁹³ „MUSIPONI”

⁸⁸ NÉMETH János, i. m. 155.

⁸⁹ Cifra: RMK I. 415, ala (Nagyszombat 1609) vö. RMK II. 415, 44. (Kassa 1621).

⁹⁰ SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a 16. században*. Bp. 1961. 145.; LIV/4. tábla 28×68 mm; RMK I. 415 (Nagyszombat 1609) vö.: RMK II. 392, d4a és Xx1b, N3a (Nagyszombat 1619); RMK II. 416, A_{2b} (Kassa 1621); RMK I. 539, L1_{4b} (Gyulafehérvár 1624).

⁹¹ SOLTÉSZ Zoltánné, i. m. 144. LIV/5. tábla, 54×36 mm; LIV/6. tábla, 49×35 mm; LIV/7. tábla, 54×36 mm. vö.: RMK II. 428, B_{2b} (Gyulafehérvár 1624). 54×37 és 55×36 mm.

⁹² Vö.: RMK I. 424 (:): 2b; RMK II. 348, A_{1b}; RMK I. 443 + 444, Kkkkk_{4b}; RMK I. 451, ?_{1b}.

⁹³ RMK II. 368.

megjelöléssel (a POSINIUM szó betűjátékos változata) jelent meg egy másik,⁹⁴ az 1612-ben kiadott, 1613-ra szóló, nagyszombati ajánlással megjelent kalendáriumról⁹⁵ pedig joggal feltételezhető, hogy nem Nagyszombatban, hanem Pozsonyban adták ki, hiszen az a nyomdai anyag, amelyet a kiadvány tükröz, ekkor Pozsonyban volt. Éppen a fordítottja volt a helyzet a fentebb, Nagyszombatnál már említett, 1619. május 26-i pozsonyi országgyűlési artikulusok esetében:⁹⁶ ez utóbbi artikulusokról már SZABÓ Károly feltételezte, hogy pozsonyiak⁹⁷ és újabban FAZAKAS József⁹⁸ éppen a pozsonyi nyomda 1612. évből származó nyomtatványaival⁹⁹ való összehasonlítása alapján határozta meg pozsonyinak. Minthogy azonban ez a készlet 1619–1620-ban Nagyszombatban volt, így nyomdahelye valójában Nagyszombat.

A 13 pozsonyi impresszummal megjelent nyomtatvány közül öt mű¹⁰⁰ címlapján az „In Aula Archiepiscopali” megjelölést is megtalálni. Minthogy e megjelölés nem minden, e nyomdából kikerült művön szerepel, viszont egy olyan kiadványon is megtalálni, amely nem sorolható a pozsonyi nyomtatványok közé,¹⁰¹ az „In Aula Archiepiscopali” megjelölést talán inkább kiadóhely megjelölésként kell felfogni, nem pedig — ahogy IVÁNYI és GÁRDONYI gondolták — a nyomda topográfiai elhelyezéseként.

A nyomdász a nyomtatványok egyikén sem nevezi meg magát, személyére vonatkozóan csak egyetlen adat áll rendelkezésre 1616-ból: BALÁSFY Tamás *Csepregi Iskola* c. művének hibajegyzékében a szerző a következőket írta: „Az minemű nyomtatásbéli fogiatkozások történetek ebbé az könyubben, az Német Nyomtatónak, mind az Deák, s’mind az magyar nyelvben való tudatlansága miatt, és az nyomtatásban való sietség, s’az Authornakis, az Nyomtatótól néha néha táuul léte miatt, így igazittatnak meg . . .”¹⁰² ČAPLOVIČ nem tartja kizártnak, hogy PÁZMÁNY Prágából hozott nyomdászt 1616-ban.¹⁰³

A teljes biztonsággal pozsonyi nyomtatványok meghatározásával lehetőség nyílt a korábban Pozsonyhoz kötött művek leválasztására. Eddig lehetségesnek látszott, hogy már 1609-ben is működött volna nyomda Pozsonyban;¹⁰⁴ a két 1609-ből származó és feltételezés szerint Pozsonyban nyomtatott PÁZMÁNY-mű közül az *Öt szép levél*¹⁰⁵ címűt ki lehet zárni a pozsonyi kiadványok köréből, az impresszumban szereplő G.S.P.G.V.T.A. betűk ugyanis azt tanúsítják, hogy a mű Grazban készült.¹⁰⁶ Az *Alvinczi . . . feleletinek megrostálása*¹⁰⁷ című hely és nyomda nélküli könyvnek közelebbi megvizsgálására — az egyetlen példány hozzáférhetetlensége miatt — nem volt lehetőség. Az ugyancsak

⁹⁴ RMK I. 425.

⁹⁵ RMK I. 442.

⁹⁶ RMK II. 395.

⁹⁷ RMK II. 395. a hozzátartozó megjegyzéssel.

⁹⁸ *OSzK Évkönyve* 1965/1966. 163.

⁹⁹ RMK II. 348. és RMK II. 349.

¹⁰⁰ RMK II. 336; RMK II. 342; RMK II. 344; MKsz 1963:345. = Čaplovič, Bibliografia . . . 279. sz.; RMK I. 468.

¹⁰¹ RMK II. 345.

¹⁰² RMK I. 467. 472. 1.

¹⁰³ *O začiatkoch* . . . 142.

¹⁰⁴ IVÁNYI—GÁRDONYI i. m. 32.; Gulyás i. m. II. 87.

¹⁰⁵ RMK I. 416.

¹⁰⁶ Feloldása: „Graecii Styriae Per Georgium Vidmanstadium Typographum Anno” (vö.: RMK I. 398). HOLL Béla szíves szóbeli közlése.

¹⁰⁷ RMK I. 417, egyetlen példányát egykor Máramaroszigeten őrizték.

hely és nyomda nélkül megjelent *Exemplar Orationis Civit. Cibiniensis*¹⁰⁸ c. kiadványt FAZAKAS József a bécsi Bonenberg-műhely termékének határozta meg,¹⁰⁹ míg e mű másik, *Oratio civitatis Saxonum Cibiniensis* című kiadását pozsonyi nyomtatványnak tartja annak alapján, hogy a kétségkívül pozsonyi RMK II 348 és RMK II 454 nyomtatványokkal két antikva és két kurzív típusa közös.¹¹⁰ E négy betűtípus kétségtelen azonossága mellett azonban a nyomtatvány két másik, kiemelő antikva típusa nem azonos a pozsonyi nyomda által 1610–1616 között használtakkal, és hasonlóképpen idegen a benne található három könyvdísz és egy iniciálé is. Az összehasonlításul szolgáló másik mű, RMK II 454 viszont már a pozsonyi nyomda későbbi szakaszából származik, 1629-ből. Ugyancsak nem tartható pozsonyi nyomtatványnak az előállításához használt tipográfiai anyag alapján Johannes ZAWADZKI *Ode metatoria*¹¹¹ című 1611-ben megjelent műve sem, annak ellenére, hogy impresszumában a már említett „Posonii, In Aula Archiepiscopali” megjelölés található.

A fenti, 1611-ben megjelent ZAWADZKI-művel együtt PÁZMÁNY három, hely nélkül 1619 és 1620 között megjelent és korábban feltételesen pozsonyinak tekintett művét¹¹² is ki kellett zárni a pozsonyi nyomtatványok közül, mint-hogy e négy nyomtatvány tipográfiai anyaga rokonságot mutat egymással, viszont a pozsonyi nyomda termékeitől egyformán különböznek. A három PÁZMÁNY-műről már FAZAKAS József felismerte, hogy nem pozsonyiak, megállapítása szerint Bécsben, Gregor GELBHAAR nyomdájában készültek.¹¹³

Ugyanezért kétségenkívül nem pozsonyi nyomtatvány az *Ordinum regni Hungariae attestatio*¹¹⁴ a pozsonyi, 1620. január 18-i országgvűlési artikulusok feltehetőleg második kiadása,¹¹⁵ és a *Querelarum inclyti . . .*¹¹⁶ c. mű, amelyek mindegyike hely és nyomda nélkül jelent meg. E három nyomtatvány is külön csoportot alkot nyomdai anyaga alapján, de egyaránt különbözik a pozsonyi és a fenti, feltehetőleg GELBHAAR műhelyéből kikerült nyomtatványoktól.

Az 1620–1621-es pozsonyi impresszumú fraktúr-betűs német kiadványok alkotják a harmadik olyan csoportot, amelyet ki kellett zárni az 1610–1616 között működő pozsonyi nyomda termékei közül. Az 1620-ban kiadott *Tuerkischen Kayzers Huelff* című nyomtatvány esetében – Emil WELLER¹¹⁷ megállapítása szerint – a „zu Preßburg” koholt nyomdahely; valójában a fraktúr-betűs kis nyomtatvány Prágában, talán Lorenz EMMERICH (?) nyomdájában készült.¹¹⁸ Az 1621-es ugyanilyen című füzet¹¹⁹ szintén fiktív nyomdahelyű és

¹⁰⁸ RMK II. 343.

¹⁰⁹ OSzK *Évkönyve* 1968/1969, 223–224.

¹¹⁰ OSzK *Évkönyve* 1968/1969, 223–224.

¹¹¹ RMK II. 345.

¹¹² RMK II. 397; RMK I. 505; RMK I. 506 = RMK II. 408.

¹¹³ FAZAKAS József szíves közlése.

¹¹⁴ RMK II. 396.

¹¹⁵ RMK II. 407; Karl-Heinz JÜGELT katalógusában prágai nyomtatványnak tekintette, *Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*, Weimar 1961.) 123. sz.; ČAPLOVIČ viszont feltételezte, hogy kassai nyomtatvány: Bibliografia tlači . . . 487 sz. A fenti artikulusok első kiadásáról ld. a 16. jegyzetet.

¹¹⁶ RMK II. 409.

¹¹⁷ RMK II. 410; WELLER, Emil: *Die falschen u. fingierte Druckorte*. Bd. I. 2. Aufl. Leipzig 1864. S. 20.; HUBAY Ilona: *Röplapok . . .* 1480–1718. Bp. 1948. 507. sz.

¹¹⁸ FAZAKAS József szíves közlése.

¹¹⁹ RMK II. 421. vö.: HUBAY, i. m. 539. sz.

nem Pozsonyban nyomták a *Klagschrift*¹²⁰ c. 1620-ból származó nyomtatványt sem. Az 1620—1621-es pozsonyi fraktúr-betűs német kiadványok kérdésében egyébként ČAPLOVIČ álláspontja is az, hogy a szóbanforgó nyomtatványok koholt nyomdahellyel jelentek meg, a 17. század második évtizedében működött pozsonyi nyomda ugyanis nem rendelkezett fraktúr betűkkel.¹²¹

1616 után csak 1623-ban indult meg újra a könyvnyomtatás Pozsonyban, de ennek a műhelynek vezetője NÉMETHI Jakab, és ez már egyértelműen a jezsuiták tevékenységéhez tartozik. Ennek az újonnan felállított nyomdának első terméke PÁZMÁNY *Kalauz*-ának második kiadása 1623-ból.¹²² Ennek betűanyaga és díszei semmi hasonlóságot nem mutatnak a városban 1610—1616 között működő MÜLLER-féle nyomdáéval.

1610 és 1616 között — tehát azokban az években, amikor Nagyszombatban sem működött nyomda — Pozsony volt az egyetlen katolikus nyomdahely az országban. Volt azonban két olyan rövid időszak: 1617—1618 és 1621—1622 között, amikor a magyarországi katolicizmus egyetlen hazai nyomdával sem rendelkezett. Így ekkor a PÁZMÁNY-vezette ellenreformáció hitvitázó irodalma csak a katolikus egyház nyugaton szomszédos székhelyein: Grazban, Bécsben és Prágában jelenhetett meg.

Az 1610—1616 között még a katolikusok kezében levő pozsonyi nyomda tehát — a betűkészlet és általában a nyomdai anyag kétségtelen tanúsága szerint — szinte változatlanul került át 1620 tájt Nagyszombatban BETHLEN tulajdonába, majd rövid kassai tartózkodás után 1622-ben telepedett meg véglegesen Gyulafehérvárott. A MÜLLER-féle betűkészletet alkotó 15 betűtípus közül a nyomda mind a négy állomáshelyén 13 sorozat fellelhető a kiadványokon, ezektől eltérő egyetlen egy sem mutatkozott. Ugyanez vonatkozik a négy iniciálsorozatra is; csak a nyomdai cifrák és díszek alkalmazásában mutatkozott bizonyos ingadozás, de ez a kiadványok különféle rendeltetésével indokolható. Az 1620 végi nagyszombati és kassai nyomtatványok impresszumának bizonyossága szerint e két városban MÜLLER vezette a műhelyt, 1620 előtt és 1622 után azonban nem ismeretes az ő sorsa és tevékenysége. Valószínűnek látszik, hogy ő volt az a mester, aki a gyulafehérvári fejedelmi nyomdát indulásakor vezette, és esetleg lehet, hogy BALÁSFY *Csepregi Iskolájá*-nak magyarul nem tudó nyomdásza ugyancsak ő volt.

¹²⁰ RMK II. 411. HUBAY, i. m. 496. sz.; vö.: *Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*. Tom. 1. Pars 1. Sopronii 1799. 594.: (Pragae) 1620; SZABÓ Károly, RMK II. 411 (Pozsony) 1620.

JÜGELT fent idézett katalógusában egy negyedik, ehhez a csoportba tartozó fraktur-betűs, német nyelvű nyomtatványt is említ: *Conversation Zwischen zweyed Studenten einem Catholischen und Calvinisten*. Pressburg 1620, i. m. 124. sz.

¹²¹ ČAPLOVIČ: *O začiatkoch*... 144. l.

¹²² RMK I. 532.

JUDIT ECSEDY

Ursprung der fürstlichen Offizin in Gyulafehérvár

Auf Grund eines Druckwerks, das in Gyulafehérvár, laut Annahme in 1619 erschien, ist man in fachliterarischen Kreisen der Meinung, die fürstliche Offizin in Gyulafehérvár sei im Jahr 1619 gegründet worden. Doch ist es durch neuere Forschungen bewiesen, dass Fürst Gábor BETHLEN die Offizin im Herbst 1622 gegründet hat und dass deren erstes Druckwerk aus dem Jahre 1623 stammt.

BETHLEN's Korrespondenz liefert interessante Angaben über den Ursprung der fürstlichen Offizin. BETHLEN liess die provisorisch, 1621–1622 in Kassa arbeitende fürstliche Offizin nach Gyulafehérvár übersiedeln. Aus der Korrespondenz BETHLEN's erfahren wir auch aus welchem Ort der Drucker und seine Typographie nach Kassa kamen. In einem Brief an den Stadtrat von Lőcse verständigt der Fürst die Stadt, er habe Typographen von Nagyszombat nach Kassa beordert.

In der Fachliteratur ist man der Meinung, nach 1620 gebe es in Nagyszombat keine Spur der Offizin, da sie damals bereits nach Pozsony übersiedelt war. Über das Verhältnis der Offizin in Nagyszombat und Pozsony galt die Meinung, der erste Teil der Offizin der Kirchenprovinz Nagyszombat sei im Jahre 1609, und der übrige Teil nach 1620 nach Pozsony übersiedelt worden.

Aus dem Vergleich der Druckwerke aus der fraglichen Periode aus Pozsony und Nagyszombat wird es jedoch klar, dass die Offizin der Kirchenprovinz nur bis 1609 tätig war, und dass 1610 bis 1618 in der Stadt es keine Offizin gab. In 1619 ist eine neue Offizin errichtet worden, die in Nagyszombat bloss zwei Jahre tätig war.

Die in Nagyszombat im Jahre 1619 errichtete Offizin war vorher, 1609 bis 1616 in Pozsony tätig. Bis zur Errichtung der Jesuitenoffizin im Jahre 1623 gab es in Pozsony keine Druckerei.

In der Geschichte des Katholizismus in Ungarn gab es also zwei kurze Perioden (1617 bis 1618 und 1621 bis 1622) während deren es keine einzige katholische Druckerei gab.

Die Vorgeschichte der fürstlichen Offizin reicht demnach bis 1610, nach Pozsony zurück. Aus der nachschlagswerkmässigen Zusammenstellung der Einrichtung der Offizin ist es bewiesen, dass die Einrichtung derselben aus Pozsony, den Händen der Katholiken — nach Nagyszombat und Kassa, fast ohne jede Aenderung nach Gyulafehérvár, dem Hof des protestantischen Fürsten von Siebenbürgen übersiedelt wurde. Nikolaus MÜLLER (MOLLERUS) hiess der Fraktor in Nagyszombat und Kassa. Der Name des Typographen in Pozsony und Gyulafehérvár ist nicht bekannt.

Durch die Rekonstruktion des ganzen, in den vier Städten gebrauchten Offizinmaterials (Schriftvorrat, Initialen, Ziersätze, etc.) ist es ermöglicht, die Annahme als unhaltbar zu betrachten, dass gewisse Druckwerke aus Nagyszombat bzw. Pozsony stammen. Die Typographie der fraglichen Druckwerke weicht nämlich vom rekonstruierten Material ab. Dadurch ist es gelungen zur Klärung von Fragen bezüglich der vier Offizinen in Ungarn Anfang des 17. Jahrhunderts beizutragen.

A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték

I. A magyar könyvészeti irodalom viszonylag nem sok olyan könyvjegyzéket ismer, amely egy XVII. század eleji könyvtár teljes anyagát tartalmazza és a könyvtár kialakulásával együtt készült, majd a gyarapodás során új jegyzékké bővült.¹

Ezért is, egyéb vonatkozásai miatt is nem érdektelen annak a kéziratoss kötetnek ismertetése, amelyet az egri Dobó István Vármúzeum könyvtára 1984. leltári szám alatt őriz, és amely a pozsonyi jezsuita kollégium három, a XVII. században keletkezett könyvjegyzékét tartalmazza.

A kötet 31,8 cm × 21,4 cm méretű kolligátum. Mindkét külső oldalának kötését XVI. századi kéziratoss antifonálé két lapja borítja. Az első borítólap közepén fent igen halvány barna tintával *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis* felirat olvasható. A kötetben eredetileg nem volt lap-számozás, a feldolgozás során minden levelét pagináltuk, így 434 lapból áll.

A kötet első oldalán a *Dobó István Múzeum Eger* feliratú gumibélyegző lenyomatán kívül a múzeum könyvtárának tintával beírt leltári száma és piros ceruzával írt *N 1* korábbi könyvtári elhelyezési száma olvasható. Ceruzával utólagosan áthúzták az *Egri Állami Jogakadémia Könyvtára Eger* és a *GY. N 329 1948/49.* bélyegzőlenyomatot. Ez utóbbi a jogakadémia könyvtárának gyarapodási naplóbélyegzője. Az oldal közepén ceruzával a *XIV. B. I. 4.* jelzet olvasható, amely a kötet korábbi jelzete volt.

A könyvjegyzék az egyházi iskolák államosítása után került a Dobó István Vármúzeum tulajdonába. A kiselejtezésre szánt könyvek közül a múzeum munkatársai ugyanis kiválogatták azokat, amelyeknek kötéstáblája iparművészeti vagy egyéb szempontból feltűnő volt. Tartalmi válogatásra a rendelkezésre álló kevés idő nem adott módot.

Az egri jogakadémia tulajdonába a gyarapodási naplóbélyegző szerint 1948/49-ben került a kötet. A könyvtár vezetője ebben az időben ifj. dr. SCHÖNVITZKY Bertalan jogakadémiai tanár volt. Személye teszi lehetővé, hogy a kötet Egerbe kerülésének útját tisztázhassuk. Édesapja id. dr. SCHÖNVITZKY Bertalan ugyanis korábban Pozsonyban volt főgimnáziumi tanár, 1896-ban megírta a pozsonyi főgimnázium történetét,² és munkájának 98. lapján említést tesz a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárának jegyzékéről, amely a pozsonyi gimnázium Régi könyvtárának *XIV. B. I. 4.* jelzete alatt található.³ SCHÖN-

¹ A XVII. századi könyvtárakra vonatkozóan: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Összeállította: Kovács Máté. Bp. 1963. 685—690.

² SCHÖNVITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története.* Pozsony 1896.

³ Munkájának 99. lapján a jelzett feltehetően sajtóhiba miatt: *XIV. 13. I. 4.* Más adatai is hibásak, ezeket az alábbiakban javítjuk.

VITZKY elkerült Pozsonyból Temesvárra, fia pedig 1926. nov. 1-től 1948-ig az egri jogakadémián tanított. Az idősebb SCHÖNVITZKY minden bizonnyal magával hozta a könyvtár jegyzékét, megőrizte és fia 1948/49-ben a vezetések alatt álló egri jogakadémiai könyvtárnak adta, 18 más könyvvel együtt.⁴

A kéziratot könyvtári jegyzék 3 részből áll.

1. *Catalogus Librorum Bibliothecae Collegij Posoniensis Soc. Jesu Anno Dominij 1639*. A 7. oldaltól a 177. oldalig tart; itt a lap alján díszes kartusba foglalt IHS betűk és az 1639 évszám látható.

A katalógus fejezetei: *Auctor, Quantitas, Materia, Locus, Tempus, Typographus, Copertura*, amelyek a szerzőre, a könyv méretére, a mű címére, a kiadási helyre, a kiadás idejére, a kiadó nyomdászra és a kötés minőségére vonatkoznak. Ez utóbbit a jegyzék írásakor nem vezették.

A jegyzék 17 fő csoportra oszlik, ezeken belül abc sorrendben külön csoportosítja a szerzőket, általában a keresztnévük alapján. A csoportok a következők:

1. *Scriptura sacra*,⁵ 7—9. oldal — 2. *Concilia*, 10. oldal — 3. *Patres graeci et latini*, 12—29. oldal — 4. *Interpretes Scripturae Sacrae*, 29—47. oldal — 5. *Theologi Scholastici*, 47—55. oldal — 6. *Controversiae*, 55—56. oldal — 7. *Concionatores et Catechistae*, 67—80. oldal — 8. *Canonistae, Casistae, Juristae*⁶ 81;—90. oldal — 9. *Spirituales*, 90—100. oldal — 10. *Historici sacri et prophani*, 100—112. oldal — 11. *Philosophi et mathematici*, 113—124. oldal — 12. *Oratores*, 125—133. oldal — 13. *Poetae*, 134—146. oldal — 14. *Medici*, 147—161. oldal — 15. *Grammatici*,⁷ 162—171. oldal — 16. *Graeci*, 172—173. oldal — 17. *Hebraei*⁸ 175. oldal.

A jegyzéket a 149. lapig ugyanaz a kéz írta, a 150—160. oldalakat más, majd a 160—171. oldalakat ismét az első kéz, a 172—176. oldalakig ismét a második kéz, bár itt néha az első kéz írása is feltűnik.

2. *Catalogus Librorum Collegij Posoniensis Societatis Jesu*. A 189. oldaltól a 376. oldalig terjed. A 281—284. oldalakat rossz helyre kötötték, amikor a kolligátumot összeállították: eredeti helyük a 234—235. oldalak között lenne.

A jegyzék fejezeteinek beosztása az első jegyzékkel azonos, de a kötés minőségét itt következetesen jelölik. Az egyes rovatokat függőleges tintavonallal előre vonalazták.

A fő témacsoportok ugyanazok, mint az első jegyzéknél, csak a *Humanistae, Germanici, Hungarici, Italici és Varii* csoporttal bővül, de hiányzik az első jegyzék *Oratores és Grammatici* csoportja. Így végeredményben a könyvtár 20 szakcsoportra oszlik.

A második jegyzék nem datált, de mindenképpen 1639 után keletkezett. Az első jegyzékben szereplő könyvek közül sok a második jegyzékben is megtalálható, kevesebb azoknak száma, amelyek az első jegyzékben előfordulnak ugyan, de a másodikban már nem. Az alapszövegben 1655-ben kiadott munka is szerepel (260. oldal), tehát az egységes alapszöveget csak 1655 után írhatták.

⁴ Id. SCHÖNVITZKY életére I. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái XII*. Bp. 1908. 587—588. — Az ifjabb SCHÖNVITZKY-re vonatkozóan: *Az Egri Érseki Jogakadémia évkönyve az 1925/26—1932/33 akadémiai évekről*. Eger. 1933. 72. és 108. valamint uo. 1936. 44. — Részletesen szól a könyvtár gyarapodásáról, többek között arról, hogy számára SCHÖNVITZKY 1948-ban 19 művet adott ajándékba: *Az Egri All. Jogakadémia évkönyve (1948—49)*. Kézirat, Egri Főegyházmegei Könyvtár, 37—38. Itt mondunk köszönetet IVÁNYI Sándor főkönyvtárosnak munkánkhoz nyújtott segítségéért.

⁵ SCHÖNVITZKYNÉL (I. m. 98.) *Doctrina sacra*.

⁶ Uo. 99. helytelenül: jurista.

⁷ Uo. 99. helytelenül *Pharmatici*.

⁸ Uo. 99. helytelenül *Hebraei*.

Az utólagos bejegyzések közül az 1663. évben megjelent könyvek a legkésőbbiek, tehát a jegyzéket a fentiek szerint 1655—1663 között használták.⁹

3. *Catalogus Librorum, quos Gen. D. Joannes Kecskes Collegio Soc. Jesu Posoniensi donavit. Anno D. 1639.* Fejrovatai azonosak az első jegyzékével, de a *Copertura* rovat nem szerepel. A főbb tárgyi csoportosítás is az első jegyzéket követi. Elkészültét a címfelirat pontosan datálja. A jegyzékben szereplő könyvek az első jegyzékben még nem találhatók.

II. Pozsonyban a jezsuitákat PÁZMÁNY Péter 1622-ben telepítette le, s a rendtagok igen szerény körülmények között kezdték meg működésüket. 1628-ban indult meg rendházuk építése, 1631-ben a jezsuita rend generálisa a rezidenciát kollégium rangjára emelte, s 1633-ban már iskolájuk is felépült.¹⁰

A jezsuita rend szabályai szerint a kollégiumoknak megfelelő könyvtárral is rendelkezniök kellett. Bizonyos mennyiségű könyvük már a kollégiumi rangra emelés előtt volt, mert az Egyetemi Könyvtár 244. sz. ősnymtatványában¹¹ 1626. jún. 15-ös dátummal a rendház possessor-bejegyzését találtuk, csak 1636-ban írták mellé: Collegii Posoniensis Soc. Jesu. Az első házfőnök már 1625-ben javadalmakat kért II. FERDINÁND királytól, többek között arra is, hogy KECSKÉS János könyvtárát megvehessék, amelyet a tulajdonos már többször kínált vételre. Végül 1639-ben KECSKÉS a 3. jegyzékünkön felsorolt 362 kötetet a kollégiumnak adományozta. 1629-ben egy jótevőjük 200 Ft-ot adott könyvek vásárlására, 1631-ben főleg görög és latin egyházatyák műveit vették meg több mint 500 Ft-ért, 1632-ben közel 1000 Ft-ot fordítottak könyvvásárlásra, feltehetően PÁZMÁNY hókezűségéből. 1633-ban mintegy 300 Ft értékben vásároltak, 1635-ben különböző hagyatékokból 80 Ft értékű könyvet vettek.¹²

1639-ben, az első könyvjegyzék összeállításakor a könyvtár állományába 1407 mű 1673 kötete tartozott.¹³ Ebből 16 ősnymtatvány volt, az állomány csaknem fele XVI. századi kiadás, közel negyven százaléka XVII. századi. E sommás arányszámból is kitűnik, hogy a könyvtár állománya viszonylag frissnek mondható. A pontosabb megoszlási viszonyszámokat külön táblázatban közöljük. Ebből, valamint a könyvanyag tartalmi vizsgálatából az alább tények világlanak ki.

A legterjedelmesebb könyvcsoportok: a 7. (*Concionatores et Cathedistae*), a 10. (*Historici*) és a 14. (*Medici*), ennek a háromnak az anyaga az egész könyv-

⁹ A 351. lapon a héber könyvek között Johannes BUXTORF: *Manuale* (Basel 1690). bejegyzés található az alapszövegben. Az évszám nyilvánvaló elírás, hisz a másik jegyzéken ugyanez a mű 1629-es kiadási évszámmal szerepel.

¹⁰ SCHÖNVITZKY: I. m. 23—50.

¹¹ GAIETANUS THIENENSIS: *Expositio super libros Aristotelis de anima*. Vicenza 1486. Possessor-bejegyzései: a) *Residentiae Posoniensis Societatis Jesu* 1626 Juny 15. A D. Marco Wattingero. b) *Collegii Posoniensis Soc. Jesu* 1636.

¹² SCHÖNVITZKY: I. m. 97—98. — PÁZMÁNY 1632-ben a pozsonyi jezsuitáknak 1000 forintot ajándékozott, I. FRANKÓI Vilmos: *Pázmány Péter és kora III.* Bp. 1872. 325.

¹³ Adataink kis mértékben eltérnek a SCHÖNVITZKY által közöltektől; 6 1733 művet említ, közel 2000 kötetben. Az eltérés részben abból adódik, hogy mi a *Bibliotheca Patrum*-ot egy műnek vettük, SCHÖNVITZKY viszont az ebben előforduló összes írókat külön számolta. Számításunkat a következő elv szerint végeztük: ha ugyanazon szerző ugyanazon művének több kiadása is szerepelt, az egyes kiadásokat külön műnek vettük. Ugyanazon kiadás több kötetét egy műnek számoltuk. Ugyanazon író ugyanazon művének több kötete egy fóliába kötve is előfordult, ilyenkor egy mű — egy kötet volt a számbavétel.

állomány 40%-át teszi ki. Az egyes műveknek a különböző szakcsoportokba történő besorolása azonban nem felel meg mai fogalmainknak, ezért az egyes rovatok tartalmát mindig figyelemmel kell kísérnünk.

A Scriptura Sacra címszó alatt — a könyvtár jellegének megfelelően — gazdag választékot találunk bibliai szövegkiadásokból. A latin, görög, héber és cseh nyelvű szentírás mellett KÁLDI magyar szövege is megvan, a kiadások időhatára: 1515—1630. A jeles XVI. századi fordítások (ARIUS, MONTANUS, PAGNINUS) mellett feltűnnek a jezsuita munkák (Gaspar de ZAMORA, MENOCHIUS, POSSEVINO stb.), a különböző bibliai segédkönyvek (*Flores Bibliorum*, *Thesaurus Bibliorum*, *Concordantiae Bibliorum*). A protestáns szentírástudományi művek és fordítások (pl. a *Károlyi-biblia*) viszont teljességgel hiányoznak.

A 2. szakcsoport a zsinati határozatok kiadásait gyűjti egybe, a tridenti rendelkezések két példányban is megvannak.

A patrisztika irodalmából kiemelkedik a monumentális méretű ókeresztény antológia, a *Bibliotheca Patrum* modern, jezsuita kiadása (Köln 1618). Ez az editio a PÁZMÁNY-prédikációknak is jelentős forrása, az összes ún. „kisebb egyházi írók” („patres scriptoresque minores”) műveinek gyűjteménye.¹⁴ Ezenkívül természetesen a jelentősebb egyházatyák (AUGUSTINUS, ATHANASIUS, AMBROSIUS, BASILIUS MAGNUS, CLEMENS ALEXANDRINUS, EUSEBIUS, HIERONYMUS, GREGORIUS MAGNUS, GREGORIUS NAZIANZENUS stb.) művei mind ott sorakoztak a pozsonyi könyvtár polcain.

A 4. rovatban, a bibliai interpretációk között magas a jezsuita munkák arányszáma (26), ezekre a jegyzék készítője a név előtti S. J. betűkkel hívja fel a figyelmet. De megvan ERASMUS *Lukács-kommentárja* és Nicolaus de LYRA kommentár-sorozata is; egészében véve ez a műfaj gazdag anyagot ölel fel.

Annál szegényebb a Theologi scholastici csoport; a 16 mű jórészt jezsuita szerzőtől való, igaz, közülük a műfaj legjelentősebbjei (Francesco SUAREZ, Gabriel VASQUEZ, Leonardus LESSIUS, Nicolaus SERARIUS, Martinus BECANUS) szerepelnek a listán.

A hitvitázó irodalom — a kor viszonyaihoz képest — nem kapott túl nagy teret; itt PÁZMÁNY, BELLARMINO, LESSIUS mellett számos katolikus vitairat szerepel, protestáns azonban nagyon kevés (pl. *Diatriba* Bullingeri, Lugduni 1617). Ide került CAMPANELLA: *Atheismus triumphatus* (Róma 1631.) c. műve is, melynek címe ugyan nincs feltüntetve, de a kiadás adatai alapján egyértelműen azonosítható.

A 7. címszó alatt prédikációs köteteket és katekizmusokat találunk, a magyar szerzők közül LASKAI Biga salutisát és TEMESVÁRI Pelbárt műveit; feltűnő viszont a magyar nyelvű kötetek (TELEGDI, LÉPES, KÁLDI, PÁZMÁNY) hiánya. Különösen akkor érthetetlen ez, ha figyelembe vesszük, hogy a kollégium alapítója PÁZMÁNY, rektora pedig 1629—33 között KÁLDI. CANISIUS ugyanakkor német és latin kötettel, PANIGAROLA pedig olasz nyelvű prédikációival szerepel a listán, ezenkívül még 7 olasz és egy spanyol nyelvű kötet is megvan. A többi mű természetesen latin. A középkori, valamint a XVI. és XVII. századi híres európai prédikációírók (Ludovicus GRANATENSIS, Thomas STAPLETON, Johannes ECK, Jacobus DE VORAGINE stb.) kötetei többnyire megtalálhatók, végered-

¹⁴ Magna Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum. Primo quidem a Marginario de la Bigne sorbonico in Academia parisiensi theologo collecta et tertio in lucem edita. Coloniae Agrippinae 1618—22. I—XV.

ményben ezt az rovatot nemcsak anyagának mennyisége, hanem minősége miatt is a könyvtár egyik leggazdagabb rétegének mondhatjuk.

A 8. szakcsoport — címének megfelelően — hosszan sorolja a Corpus juris canonici és Corpus juris civilis köteteit, de megvan a Tripartitum, valamint egy ideillő PÁZMÁNYnak tulajdonított (*Rituale Strigoniense*, Pozsony 1625) és egy OLÁH Miklós-mű (*Catholicae ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita, de Sacramentis etc.* Bécs 1560.) is.

A *Spirituales* anyaga a legmodernebb; mint táblázatunkból kitűnik, a 125 kötetből 21 XVI. századi, 9-nek kiadási éve ismeretlen, a többi mind XVII. századi. Legnagyobb részük (51 mű) 1621—1630 közötti, 17 pedig 1631—39 közötti kiadás. Mint statisztikánk mutatja, a könyvtár 1631—39 közötti kiadású, *Spirituales* rovatba tartozó műveinek százalékaránya (34,7%) jóval magasabb bármely más rovat megfelelő adatánál, de ez érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy a jezsuiták különös gondot fordítottak a lelki olvasmányokra. Az idetartozó művek túlnyomórészt meditációk, különböző szentek kultuszáról és vallásos intézményekről szóló fejtegetések (BELLARMINO, KEMPIS Tamás, CANISIUS, Carolus SCRIBANIUS művei, egy név nélküli SZENT IGNÁC-életrajz stb.). Meglepő besorolással ide került MACCHIAVELLI *Il principe* (Köln 1604.) c. művének egy példánya is.

A történelmi művek között jelentős számmal van képviselve az antikvitás (HÉRODOTOS, THUKYDIDÉS, LIVIUS, TACITUS, PLUTARCHOS, CURTIUS RUFUS), az egyháztörténet (EUSEBIUS, SURIUS, BARONIUS, a *Vitae Patrum* c. gyűjtemény 1483-as kiadása), de a modern humanista történetírás is (ISTVÁNFY). Itt kaptak helyet a különböző geográfiai munkák (a szerző megjelölése nélkül): *Regni Congo Descriptio* (Frankfurt 1598), *Respublica Angliae, Galliae* stb. (11 mű, mind frankfurti 1625—28 közötti kiadás).

A „filozófusok és matematikusok” között szerepel az ARISTOTELÉS-összkiadás számos változata, BOETHIUS, ALBERTUS MAGNUS, PTOLEMAIOS, SUAREZ, FONSECA — de PLATON egyetlen művel sincs képviselve. Feltűnően sok az aritmetika (EUCLIDES, REGIOMONTANUS négy kötete és számos, szerző megjelölése nélküli „opera mathematici”), de itt kapnak helyet a logikák és dialektikák is. Az anyag túlnyomó többsége XVI. századi, 8 ősnymtatvány, mindössze 12 kötet XVII. századi, s ez — táblázatunk más rovataihoz viszonyítva — feltűnően kevés.

A szónokok (Oratores) között mindössze néhány jeles világi szerző kapott helyet, többek között CICERO, DEMOSTHENES, ISOCRATES, LORENZO VALLA. Itt szerepel Hermes TRISMEGISTOS: *Pimandrias* (Bordeaux 1650.) c. műve is, későbbi kéz beírásaként, azaz egész friss beszerzésként.

A költők között az antikvitás dominál (HOMEROS, HESIODOS, HORATIUS, VERGILIUS, OVIDIUS, CATULLUS, LUCRETIVS, MARTIALIS); PRUDENTIUS több kötetben is megvan, de ide került PLAUTUS, TERENTIUS és EURIPIDES egy-egy meg nem nevezett „komédiája” is.

A magyar költők közül csupán APPONYI Balázs verses zsoltárparafrázisa (*In Divini et Regii Davidis . . . psalterium*, Bécs 1624.) és RÁKÓCZI Márton dicsőítő verse (*Carmen de magistratu*, Lipsiae 1574.) van meg. A reneszánsz poézist képviselik a BUCHANAN-zsoltárok, Nicolaus REUSNER, Pietro BEMBO, PETRARCA művei.

Medici címszó alatt a legkülönbözőbb természettudományos könyveket gyűjtötték egybe. A 240-ból mindössze 7 XVII. századi, így ez a könyvtár legrégebbi rétege. ARISZTOTELÉSTŐL AVICENNÁN ÉS GALENUSON ÁT FRACAS-

Könyvesoportk	Az 1. sz.				
	Művek száma	XV. sz.	%	XVI. sz.	%
1. Scriptura Sacra	43			28	3,5
2. Concilia	7			2	0,3
3. Patres graeci et latini	34	2	12,5	21	2,6
4. Interpretes Spripturae Sacrae	85			26	3,2
5. Theologi scholastici	16			1	0,1
6. Controversiae	87			22	2,8
7. Concionatores et cathecistae	166	2	12,4	74	9,2
8. Canonistae, casistae juristae	62			23	2,9
9. Spirituales	121			21	2,6
10. Historici sacri et prophani	169	1	6,2	94	11,7
11. Philosophi et mathematici	137	8	50,0	113	14,1
12. Oratores	38	1	6,2	29	3,6
13. Poetae	115			57	7,1
14. Medici	240	1	6,2	229	28,5
15. Grammatici	29	1	6,2	17	2,1
16. Graeci	42			38	4,7
17. Hebraici	16			8	1,0
Összes	1407	16	100,0	803	100,0
% a művek számából		0,9		48,0	

TOROIG a legkülönbözőbb szerzők sorakoznak itt, az AVICENNA- és GALENUS-műveket nyilvánosan elégető, alkimista PARACELBUS csakúgy megvan, mint ERASMUS PARACELBUS-ellenes vitairata (*Contra Paracelsum*, Basel 1572.). Sajnos, ebben a rovatban a tájékozódást megnehezítik a szokatlanul nagy számban előforduló hiányos címek vagy a címet fel sem tüntető bejegyzések.

A *Grammatici* rovat szótárakat, nyelvtanokat, szentencia-, exemplum- és közhelygyűjteményeket tartalmaz, többek között CALEPINUS, ERASMUS, LORENZO VALLA, PIETRO BEMBO munkáit és egy meg nem nevezett Melanchton-művet.

Graeci címszó alatt a klasszikusok eredeti nyelvű kiadásait (HOMEROS HERODOTOS, PLUTARCHOS, POLYBIOS stb.) és néhány nyelvkönyvet (Jakob GRETSCHER) találunk, a *Hebraici*-ben főként nyelvkönyveket, szótárakat (az idősebb Johannes BUXTORF több műve, STANCARO: *Grammatici Institutio*) és héber bibliaszövegeket.

Mellékelt időrendi táblázatunkból nyomon követhető, hogy a könyvtár melyik időszakban milyen jellegű műveket gyűjtött elsősorban. A XVI. századi anyagból messze kimagaslik a *Medici* rovat, de nagy anyagot ölel fel a *Philosophici et mathematici* réteg is, a kettő együttesen a XVI. századi kiadású művek egyharmadát teszi ki. Ha ehhez hozzávesszük a 10. és 13. rovat jobbára világi anyagát, megállapítható, hogy a XVI. századi könyvvállomány nagy része nem teológiai jellegű, hanem a világi reneszánsz tudomány és irodalom köréből származik.

Ezzel szemben a XVII. századi könyvek javarészt vallásos irodalom teszi ki. A század első évtizedéből származók többsége prédikáció (7. rovat, 31 kötet), s a második évtized is ezt a műfajt gazdagítja (64 kötet). Az 1621–30 között kiadott műveket tekintve a 7. rovat mellett erősen megnövekszik a *Spirituales*

jegyzék műveinek megoszlása a kiadási évek szerint

1601—1610	%	1611—1620	%	1621—1630	%	1731—1639	%	Ismeretlen	%
		9	3,2	11	3,4			15	14,0
1	1,1	2	0,7	2	0,6				
2	2,2	42	14,6	15	4,7	1	2,1	10	9,3
7	7,8	41	14,3	36	11,2			2	1,9
6	6,7	16	5,6	18	5,6			1	1,0
15	16,7	30	10,5	21	6,6	11	22,4	7	6,6
31	34,4	64	22,3	74	16,8	3	6,1	11	10,3
1	1,1	11	3,8	20	6,3	7	14,3	5	4,7
6	6,7	21	7,3	51	15,9	17	34,7	9	8,4
8	8,9	28	9,8	54	16,8	2	4,1	9	8,4
2	2,2	2	0,7	6	1,9	2	4,1	7	6,5
1	1,1	3	1,0	1	0,3			4	3,7
7	7,8	12	4,2	27	8,4	1	2,0	11	10,3
		1	0,3	2	0,6	4	8,2	5	4,7
1	1,1	2	0,7	3	0,9	1	2,0	4	3,7
1	1,1							3	2,8
1	1,1	3	1,0					4	3,7
90	100,0	287	100,0	321	100,0	49	100,0	107	100,0
5,4		17,2		19,2		2,9		6,4	

és *Historici* szerepe (51, ill. 54 könyv), az 1631—39 közötti anyag pedig első sorban a *Spirituales*-t bővíti. Ezek az adatok a könyvtár tudatos fejlesztési irányát, teológiai és devóciós anyaggal való feltöltésének folyamatát jelzik.

III. Érdemes ezek után egy pillantást vetnünk a második jegyzékre, melyből a gyarapodás adatai leolvashatók, s a fejlődés 1655-ig nyomon követhető.

A rekatalógizálást végző személy jóval alaposabban ismerhette a könyvtárat, mint elődje. Erre enged következtetni a rovatok átrendezése, áttekinthetőbbé tétele, valamint a *Varii* csoport felvétele, mely biztosítja az egyértelműen be nem sorolható művek megfelelő elhelyezését. Sok olyan mű került ebbe az utolsó csoportba, melyet az első jegyzéken máshová kellett beszorítani, innen is ered egyes csoportok állományának csökkenése.

Az első jegyzéknek mintegy 100—150 tétele a másodikból hiányzik; erre mi sem találunk más magyarázatot, mint SCHÖNVITZKY, aki szerint a könyveket újonnan alakult jezsuita rendházaknak és misszióknak adták kölcsön.¹⁵ Ennél sokkal fontosabb kérdés: hogyan gyarapodhatott a könyvtár másfél évtized alatt mintegy 900 kötetrel? Tény, hogy a gyarapodást nem az 1639—55 között megjelent kiadványok okozták, hisz ilyen mindössze 20—25-öt találunk katalógusunkban. A KECSKÉS-adomány, mely 362 kötetet tartalmaz, nagyrészt szerepel a második jegyzéken, bár itt is vannak hiányok (a teljes pontosságú azonosítást az utóbbi jegyzék hiányos adatai lehetővé teszik). Még ezt beszámítva is 5—600 kötetes gyarapodással kell számolnunk 1655 ig.

Az első jegyzékhez képest új a *Humanistae* címszó, melyben antik auktorok mellett több, mai fogalmaink szerint is idetartozó tétel kapott helyet, többek között Francesco FILELFO episztolái és beszédei, PETRARCA összes művei,

¹⁵ SCHÖNVITZKY: I. m. 99.

Könyvscoportok	Az 1. sz. jegyzék könyvei				A 2. sz. jegyzék könyvei			
	Mű db	%	Kötet db	%	Mű db	%	Kötet db	%
1. Scriptura Sacra	43	3,2	63	3,8	28	1,3	61	2,4
2. Concilia	7	0,6	7	0,4	14	0,7	18	0,7
3. Patres graeci et latini	34	2,5	93	5,6	64	2,9	143	5,1
4. Interpretes Scripturae Sacrae	85	6,2	112	6,7	114	5,2	163	6,5
5. Theologi scholastici	16	1,2	42	2,5	40	1,9	70	2,8
6. Controversiae	87	6,2	106	6,3	88	4,0	91	3,6
7. Concionatores et cathedristae	166	11,7	239	14,3	193	8,9	245	9,8
8. Canonistae, casistae, juristae	62	4,4	67	4,0	186	8,5	195	7,7
9. Spirituales	121	8,6	125	7,5	114	5,2	117	4,8
10. Historici sacri et prophani	169	12,1	196	11,7	225	10,3	242	9,8
11. Philosophi et mathematici	137	9,7	140	8,4	147	6,7	161	6,4
12. Oratores	38	2,7	39	2,3	—	—	—	—
13. Poetae	115	8,1	115	6,9	106	4,9	106	4,2
14. Medici	240	17,0	242	14,5	231	10,6	231	9,2
15. Grammatici	29	2,0	29	1,7	—	—	—	—
16. Graeci	42	2,9	42	2,5	92	4,2	103	4,1
17. Hebraici	16	0,9	16	0,9	21	0,9	21	0,8
18. Humanistae	—	—	—	—	165	7,6	167	6,7
19. Hungarici	—	—	—	—	26	1,2	28	1,1
20. Germanici	—	—	—	—	87	3,9	90	3,6
21. Italici	—	—	—	—	125	5,7	136	5,4
22. Varii	—	—	—	—	118	5,4	118	4,7
Összesen	1407	100,0	1673	100,0	2184	100,0	2506	100,0

Georgius TRAPEZUNTIUS retorikája, RHODIGINUS: *Antiquae lectiones* (Lugduni 1560) c. filológiai enciklopédiája,¹⁶ ARETINO és Lorenzo VALLA művei, Marsilio Ficino episztolái, Raymundus LULLUS *Liber mercuriorum*-a stb. Nem véletlenül emeltük ki a második jegyzékből ezt a csoportot, hisz a humanista irodalom és tudomány eredményeiből az újonnan beszerzett művek mind itt csapódtak le. A többi szakcsoport — táblázatunk is mutatja — nagyobb aránytalanság nélkül, egyenletesen fejlődött, s az első jegyzékhez képest jelentősebb minőségi változást vagy arányeltolódást nem mutat. Az olasz, német és magyar könyvek külön csoportba rendezése indokolt, az első jegyzéken is meglehetősen sok volt belőlük, s a cím elé (utólagosan ?) beírt G vagy I betű már ott is bizonyos mértékig elkülönítette őket. A magyar nyelvű könyvek száma jelentősen megnőtt, megvannak MONOSZLÓI András, PESTI Gábor, DRASKOVICH György, HÁZI János, PÉCSI Lukács, KOPCSÁNYI Márton, VERESMARTI Mihály, TELEGDY, PÁZMÁNY, LÉPES és BALÁSFY művei.

Könyvjegyzékünk harmadik része (a KECSKÉS-adomány) nagyrészt a MOSÓCZY Zakariástól származó műveket tartalmazza. A nyitrai püspök könyvtárát sógorára, KECSKÉS Andrásra, ő pedig KECSKÉS János pozsonyi kanonokra

¹⁶ RHODIGINUS művének modern szempontú bemutatását I. TARNAI Andor: *Extra Hungariam non est vita...* (Bp. 1969. 12—13. Modern Filológiai Füzetek 6.)

hagyta.¹⁷ Ez utóbbi ajándékozta a pozsonyi jezsuitáknak a 3. jegyzékünkön szereplő könyvtárat, melynek kronológiai összetétele:

1587 (Mossóczy halála) előtti	235 mű
1587—1639 között kiadott	3 mű
évszám nélkül (köztük sok ősnymtatvány és néhány kézirat)	124 mű
Összesen	362 mű

A könyvek legtöbbje a MOSSÓCZY-katalógusban is szerepel, nyilvánvaló tehát, hogy az ő könyvei kerültek 1639-ben a jezsuitákhoz.¹⁸ Közel 1000 kötetes könyvtárának többi tételét ekkorra KECSKÉS János már valószínűleg eladta vagy elajándékozta, hisz MOSSÓCZY possessor-bejegyzéssel a legkülönbözőbb könyvtárakban találkozhatunk.¹⁹

A jegyzékünkön szereplő művek egy része a jezsuita rend feloszlatása után a pozsonyi rendházból az Egyetemi Könyvtárba került, ezt a possessor-bejegyzések tanúsítják,²⁰ más részük pedig azóta a legkülönbözőbb könyvtárakban található.

IV. PÁZMÁNY Péter 1636. nov. 12-én kelt végrendeletében a pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyta könyvtárát,²¹ ezért a jelen könyvjegyzék vizsgálatakor nem mellőzhető kérdés: vajon teljesült-e az érsek végakarata, s könyvei valóban Pozsonyba kerültek-e? Ha igen, akkor azoknak könyvjegyzékünk anyagában kell lenniök.

PÁZMÁNY könyvtárának sorsával már többször foglalkozott a kutatás. FRAKNÓI szerint könyveiből csak kevés jutott el Pozsonyba, az ő nyomán SCHÖNVITZKY és CLAUSER Mihály már egyenesen tagadják a végrendelet által meghatározott helyre kerülésüket.²² Arra azonban egyikük sem tud — még feltevés formájában sem — feleletet adni, hogy vajon mi lett az érsek könyveinek további sorsa.

A kérdés vizsgálatában csakis a konkrét tényekre, azaz egyfelől jegyzékünk könyvanyagára, másfelől a PÁZMÁNY által használt vagy tulajdonában levő könyvekre támaszkodhatunk. Így a következő megfigyeléseket tehetjük:

A) PÁZMÁNY egyik levelében 5 olyan könyvről tesz említést, melyet saját részére megvásárolt. A könyvújdonságokat HMIRA János, a bécsi Pázmáneum rektora küldte meg neki, s ő abból az ízlésének megfelelőket tartotta meg 1636. febr. 17-én Pozsonyból írja HMIRÁNAK: „Libros remitto praeter hos, quos retinui: Cornelium in Ecclesiasticum et Proverbia, Gorderii Theologiam Moralem, Farniani Stradae Belgicam Historiam, Mathiae Casmiri Lyrica, Horum pretium constituunt floren 39.”²³

¹⁷ VÉRTÉSSY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei II.* Bp. 1964. 109.

¹⁸ IVÁNYI Béla: *Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése.* Bp. 1926. 103.

¹⁹ Uo. 77—79.

²⁰ Vö. 11. sz. jegyzet, valamint az Egyetemi Könyvtár 397. sz. ősnymtatványának (Johannes GRITSCH: *Quadragesimale*; Strassburg 1490.) possessor-bejegyzése: Liber Thomae Belarii (2) Canonici Posoniensis. Collegii Posoniensis Soc. Jesu 1634.

²¹ FRAKNÓI: I. m. III. 240. és PODHRADSKY József: *Pázmány Péter esztergomi érseknek... élete.* Buda 1836. 98.

²² SCHÖNVITZKY: I. m. 99. és CLAUSER Mihály: *Pázmány Péter írói műhelyéből.* Regnum 1936. 142—149.

²³ *Pázmány Péter összegyűjtött levelei.* Kiad. HANUY Ferenc. Bp. 1911. II. 629.

Ezek a művek — a helytelen olvasás kijavítása után — az alábbiakkal azonosíthatók:²⁴

1. CORNELIUS A LAPIDE: *Commentaria in Ecclesiasticum*. Antwerpen 1634.
2. Uő. *Commentaria in Proverbia*. Antwerpen 1635.
3. GORDON, Jacob: *Theologia moralis uniuersa octo libris comprehensa*. Lutetiae Parisiorum 1634.
4. STRADA, Famianus: *De bello belgico*. Roma 1632 vagy 1635.
5. SARBIEWSKI, Matthias Casimir: *Lyrlicorum libri tres*. Számbaveendő kiadásai: Coloniae 1625, 1628, 1631, 1632, 1634.

Az első két könyv II. jegyzékünkön szerepel, a harmadik mindkettőn a negyedik egyikén sem, az ötödik pedig az elsőn. Szembeötlő, hogy a két LAPIDE-kommentár csak a második jegyzéken található meg, hisz a jezsuita biblia-kommentátor korábbi 5 kötete megvan az első jegyzéken. Az 1634–35-ben megjelent műveket még 1639-ben sem szerezték be, PÁZMÁNY viszont ezt már 1636 februárjában megtette. A friss vásárlást tehát a pozsonyi könyvtár elmulasztotta, így már itt felmerül a kérdés: vajon nem a PÁZMÁNY-féle példányok szerepelnek-e a második jegyzéken?

A SARBIEWSKI-versekkel kapcsolatban ez a kérdés indokolatlan lenne, mert a pozsonyiaknak az 1630-as kiadás van meg (vö. első jegyzék 141. p.), az érsek viszont minden bizonnyal az újonnan megjelentet szerzi be (a többi 4 mű is 1634–35-ös kiadás).

A PÁZMÁNY tulajdonában levő 5 könyv további sorsát kutatva, átvizsgáltuk a nagyszombati jezsuita kollégiumi (majd egyetemi) könyvtár jegyzékét, melyben a beszerzés éve is pontosan fel van tüntetve.²⁵ Eszerint a két LAPIDE-kommentár itt már 1635-ben, ill. 1636-ban megvan, tehát ezek semmiképpen sem lehettek a PÁZMÁNYÉI. GORDON Jakab morálteológiáját 1636-ban, STRADA történeti művét csak 1667-ben, a lengyel jezsuita költő verseit pedig 1672-ben szerezték be. Már csak az évszámok különbözősége sem engedi meg azt a fel-tételezést, hogy az érsek hagyatéka ide került. A nagyszombati listán található 29 PÁZMÁNY-mű beszerzési ideje is erősen különböző (1625–1733 között váltakozik), pedig az érsek bibliotékájának idekerülése esetén ennek egy bizonyos évre kellene súlypontozódnia, hisz nyilvánvaló, hogy saját művei megvoltak a személyi tulajdonát képező — végrendeletileg hagyományozott — könyv-gyűjteményében. PÁZMÁNY halála (1637) után egyik év sem mutat kiemelkedő mennyiségű gyarapodást, ez csupán az 1632-es évről mondható el. Ezeket az adatokat figyelembe véve tehát semmiképpen nem gondolhatunk arra, hogy a keresett könyvek a nagyszombati állományt gazdagították volna. Az sem látszik valószínűnek, hogy a végrendelet ellenére, azzal szembeszegülve valamely távolabbi városba szállították volna őket. Így ismét csak a Pozsonyba kerülés lehetőségéhez érkeztünk.

B) FRAKNÓI kutatásai nyomán tudjuk,²⁶ hogy egy PÁZMÁNY-mű — az érsek kézírásával lapjain — 1872-ben még a pozsonyi főgimnázium könyvtárában

²⁴ Az azonosítást az alábbi művek megfelelő kötetei alapján végeztük: BACKER—SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Bruxelles—Paris 1890—1900. — *British Museum General Catalogue of Printed Books I—CCLIX*. (and supplements) London 1965—1972. — Theophil GEORGI: *Allgemeines europäisches Bücherlexicon I—V*. Leipzig. 1742—1753. — *Dictionnaire de Theologie Catholique I—XV*. Paris 1909—1946.

²⁵ *Catalogus novus Librorum Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu conscriptus anno domini 1690*. Egyetemi Könyvtár Kézirattára, J 2/1-II. — A katalógust részletesen ismerteti VÉRTÉSSY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa*. MKSz 1957. 368.

²⁶ FRAKNÓI: I. m. III. 240.

volt (*De Sacra Scriptura et Ecclesia*. Viennae 1626). Ez a munka első jegyzékünkön nem, a másodikon viszont megtalálható. Ez a kétségtelenül PÁZMÁNY tulajdonában levő mű tehát 1639 után (és 1655 előtt) került a pozsonyi jegyzékre.

C) A továbbiakban — mivel az érsek birtokában levő többi könyveket nem ismerjük — az általa használt jellegzetes forrásművekre irányítjuk figyelmünket. Másutt részletesebben szoltunk arról, hogy EUSEBIUS: *Praeparatio evangelica* c. apologetikus munkáját PÁZMÁNY két különböző fordításban használta: eleinte Georgius TRAPEZUNTIUS meglehetősen pontatlan átültetésében, majd 1628-tól a jezsuita FRANCISCUS VIGERIUS (1591—1647) munkáját részesítette előnyben.²⁷ Könyvjegyzékünk első részében csak a VIGERIUS-változat, második részében azonban mindkét fordítás szerepel. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a nagyszombati listán sem található meg mindkét változat, akkor ismét csak könyvlistánk második részét kell kiemelnünk, mint amely leginkább tükrözi PÁZMÁNY olvasottságát.

Hasonló megállapításra juthatunk az ARISTOTELÉS-fordítások vizsgálatakor is. FÉLEGYHÁZY József tanulmányából tudjuk, hogy bölcséleti munkáihoz a Johannes ARGYROPULOS-féle latin szöveget használta,²⁸ de a prédikációk forrásainak vizsgálatakor is azt kell megállapítanunk, hogy a firenzei görög professzor *Nikomachoszi Etika*-átültetését idézi.²⁹ Mivel beszédeiben állandóan hivatkozik az aristotelési etikára, s mivel azokat nem egy meghatározott időpontban, hanem 30 éven át írta, csiszolgatta, ezért feltételezhető, hogy ez az annyit idézett forrásmunka könyvtárában is helyet kapott. Az aristotelési etika ARGYROPULOS-fordítása második jegyzékünkön két példányban is szerepel, így joggal merül fel ismét a kérdés: vajon az egyik nem PÁZMÁNYTÓL került-e oda?

Az érsek beszédegűjteményének patrisztikai forrásait vizsgálva utaltunk arra, hogy idevágó ismereteit jórészt a *Bibliotheca Patrum* (vö. 14. sz. jegyzékünkkel), ill. a *Vitae Patrum* c. gyűjteményéből merítette.³⁰ Ez utóbbit Heribert ROSSWEIDE jezsuita hagiográfus adta ki, s a rend könyvtáraiban többnyire megtalálható volt. E két munka közül csak az első van meg könyvjegyzékünkön, ROSSWEIDE kiadása egyik listán sem szerepel. Pedig a belőle vett idézetek viszonylag nagy száma s a ROSSWEIDE nevére történő hivatkozás miatt feltételezhető, hogy PÁZMÁNYnak ez a gyűjtemény birtokában volt, ezért hiánya óvatosságra int: nem tarthatjuk valószínűnek az egész hagyaték Pozsonyba kerülését.

Az elmondottak összegezeképpen feltételezhetőnek véljük, hogy a PÁZMÁNY-könyvtárnak legalábbis egy része a végrendelete által meghatározott helyre jutott. Főként második jegyzékünk tartalmazza azokat a műveket, melyeket a magyar ellenreformáció szellemi vezetője kétségkívül használt, s prédikációiban legtöbbször idéz. A *Kalauznak* és a latin nyelvű bölcséleti

²⁷ BITSKEY I.: *Patrisztikai források Pázmány Péter beszédeiben*. Studia Litteraria (Debrecen) XIII. 1975. (S. a.) — VIGERIUS műve: *Praeparatio evangelica* (gr. et Lat.), Fr. VIGERUS recensuit, latine vertit, notis illustravit. Paris 1628.

²⁸ FÉLEGYHÁZY József: *Pázmány bölcsélete*. Bp. 1937. 205.

²⁹ Erről részletesen szoltunk készülő tanulmányunkban: *Az ókori auktorok Pázmány prédikációiban*.

³⁰ BITSKEY: I. m. — ROSSWEIDE kiadása: *Vitae Patrum. De vita et verbis seniorum libri X*. Antwerpiae 1615. (Az Egyetemi Könyvtár példányának possessora a zágrábi jezsuita kollégium volt.)

műveknek a forrásanyagára ebből a szempontból sokkal kevésbé támaszkodhatunk, hisz azokat jóval korábban s részint külföldi könyvtári bázisra alapozva írta, a beszédek viszont biztos, hogy Magyarországon — Pozsonyban vagy Nagyszombatban — készültek, hisz az érsek túlnyomórészt a két városban tartózkodott. Prédikációinak forrásanyaga kéznél kellett hogy legyen, mindig rendelkezésére kellett hogy álljon, nagyrészt ezek tehetők ki a PÁZMÁNY-könyvtár anyagát. Ezek közül a források közül kevés hiányzik — a *Vitae Patrum*hoz hasonlóan — a pozsonyi könyvtár második jegyzékéről, ezért nem tarthatjuk kizártnak, hogy a rekatalogizálásra, a második jegyzék készítésére éppen a PÁZMÁNY-könyvek Pozsonyba kerülése miatt volt szükség. Másképpen megmagyarázhatatlannak tartjuk a 16 évvel később készült új katalógus keletkezését, hisz a jezsuita könyvtárakban nem volt szokás minden évtizedben új könyvjegyzéket készíteni, a nagyszombati példa legalábbis erre enged következtetni (1632-ben és 1690-ben katalogizáltak, az utóbbit egész 1773-ig használták).

A második jegyzék anyaga az elsőhöz képest igen sokat változott, s mint arra utaltunk, a KECSKÉS-féle könyveken kívül is 5—600 kötetes gyarapodást mutat. Ez az állománynövekedés igen jelentős, hisz a rendkívüli értéként emlegetett KECSKÉS-adomány is csak 362 műből állt. Ezt a változást csakis egy 1639 utáni kiemelkedő jelentőségű adomány vagy hagyatékok magyarázhatja, s ezt az érsek végrendeletének végrehajtása jelenthette.

FRAKNÓI a PÁZMÁNY-könyvek felderítéseiért azért jutott negatív eredményre, mert possessor-bejegyzéseket keresett, a prédikációk forrásanyagának vizsgálata felől nem közelítette meg a kérdést. SCHÖNVITZKY és CLAUSER csak a FRAKNÓI adataira támaszkodott, PÁZMÁNY újabb kutatói pedig nem érintették a könyvtár problémáját (SÍK S., FÉLEGYHÁZY J. stb.). Mivel az érsek végrendeletének végrehajtásával kapcsolatos levéltári anyagnak nyoma veszett,³¹ így egyelőre a PÁZMÁNY-könyvtárra vonatkozóan jelen könyvjegyzék az egyedüli támpont. Újabb — hipotézisünket cáfoló vagy megerősítő — adatok esetleges előkerüléséig nem zárkozhatunk el a feltételezés elől: barokk irodalmunk első reprezentánsának könyvei nagyrészt a pozsonyi jezsuita bibliotékát gazdagították.

ISTVÁN BITSKEY — BÉLA KOVÁCS:

**Die Bibliothek des Jesuitenkollegs in Pozsony
im XVII Jahrhundert und der Pázmány-Nachlass**

In der Bibliothek des István Dobó Burgmuseums zu Eger befindet sich ein 434 Seiten dickes, handgeschriebenes Buch, unter Inventar Nummer 1984, das die Bücherlisten des Jesuitenkollegs in Pozsony aus dem XVII. Jahrhundert enthält. Das Kolligat war früher in der Alten Bibliothek des Obergymnasiums zu Pozsony, mit der Markierung XIV. B. 1.4.

Bibliothekar Bertalan SCHÖNVITZKY nahm es um 1920 zu sich. Sein Sohn schenkte es 1948 der Bibliothek der Erzbischöflichen Akademie der Rechtswissenschaften in Eger. Das Kolligat gelangte nach seiner gegenwärtigen Bewahrungsstelle, nach der Verstaatlichung der Schule.

³¹ ROSDY Pál szíves levélbeli közlése szerint PÁZMÁNY végrendeletének végrehajtásáról a Prímási Levéltárban nincsenek iratok, így hagyatéki jegyzék, leltár, könyvlista stb. sem (Prímási Levéltár, 1974. júl. 23. ikt. sz. 88/1974.)

CATALOGVS LIBRORVM,
 quos Gen: D. Ioannes Kecskes,
 Collegio Soc. Iesu Poloniensi,
 donauit Anno D. 1639.

Auctor Materia Quatitas Locus Tempus Typographus.

Scriptura Sacra.

Hieronymus Augustinus	Valtorian Gram. in 8.
	Libri Regum Graec. in 8.
	Parabola Salomonis Eusebii, et Graec. in 8.
	Posttestamentum Graec. Nouum Testamentum Graec. in 8.
	Nicolaj Harangi Septa Sacra Scriptura in 8.

Bilskey

CATALOGVS

Librorum Collegij Posoniensis

Societatis IESV.

BIBLIA

Auctor Materia Copuclu. Quam. Locus Tempus.

no. 1.	Biblia cum glossa sa ordinata tomus	1 ^o 2 ^o 3 ^o 4 ^o 5 ^o 6 ^o	In alba In alba In alba In alba In alba In alba	In folio In folio In folio In folio In folio In folio	Antwerp. 1617. Antwerp. 1617. Antwerp. 1617. Antwerp. 1617. Antwerp. 1617. Antwerp. 1617.
--------	---	--	--	--	--

	Biblia Sacra cum notis Al. nand. Sa. et. f. 1 ^o 1 ^o	1 ^o 2 ^o	In alba In alba	In folio In folio	Antwerp. 1624. Antwerp. 1624.
	Novum Testamentum Graecum: tomus 1 ^o Item in 2 ^o et 3 ^o et 4 ^o et 5 ^o Testam. Graec. Lat.	1 ^o 1 ^o 1 ^o	In alba In alba In alba	In folio In folio In folio	Luciae Parisi. 1628. Luciae Parisi. 1628. Antwerp. 1616.

Benedict. Atid. Mon. tam	Biblia Hebraica Chel. dara. Graece et Lat. na Tomus	1 ^o 2 ^o 3 ^o 4 ^o 5 ^o	In alba	In folio	Antwerp.
	Novum Testamentum Graec.	1 ^o	In alba	In folio	Antwerp. 1572.
	Biblia Novum Testamentum	1 ^o	In alba	In folio	
	Vexicon Graecum et Hebr. maium Syrochaldai cum alijs ad milli. gentiana Saed scripta in Speitania.	1 ^o	In alba	In folio	Antwerp. 1572.
	Idiotismi Sa. Soperud et de arana Semene	1 ^o	In alba	In folio	Antwerp. 1572.
	Biblia cum concordantijs novi et veteris Testam. menti	1 ^o	In nigro	In folio	
	Biblia Sacra lingua rica. IO.	1 ^o	In Rubra	In folio	Uicmad. 1620.

Benedict.

CATALOGUS LIBRORUM
Bibliothecae Collegii Jesuitensis Societatis Jesu
Anno Domini 1639

Auctor. Vanitas Matera Locus Tempus Typograph. Copiatura.

SCRIPTURA SACRA

A. B. C. D. E. F. G.

Biblia G. Galatensis. In Folio. An. 1612. Paris. J. B. de
 Biblia Regiaca. In Folio. Antuerpia. 1620. J. B. de

Vetus Testamenti
 Hebraei, Graeci, et
 Latinae. In Folio.
 Antuerpia. 1620.

Isaiahum Sicut Scriptum. In Folio. Antuerpia. 1620. J. B. de

Scripturae Graecae
 et Latinae. In Folio.
 Antuerpia. 1620.

Biblia Sicut Graecae. In Folio. Paris. 1628. J. B. de
 Tom. 1. et 2. Antuerpia. 1620.

Biblia Sacra Parva. In Folio. Antuerpia. 1620. J. B. de

Biblia Sacra cum notis. In Folio. Antuerpia. 1620. J. B. de

Biblia Sacra cum Concordantijs. In Folio. Lugduni. 1715. J. B. de

Collegii huius. In Folio. Antuerpia. 1639.

Bibliotheca

Joannis Scotinus	De Menomonia de Arabi	in alba	in qto	Bafilae	1547
Joannes Sarrabusius	De arte astronomica	in folio	in qto		
Joannes Statius	Regesius clavetarius	in alba	in qto		1547
Joannes Thonovic	Tabula Arithmetica	in folio	in qto	Nürnberg	1548
Joannes Thonovic	Viridarium Mathematicorum	in alba	in qto	Venetiis	1548
Joannes Thonovic	Mathematici hospitalis	in alba	in qto	Colonia	1548
Joannes de Monte	Tabula Astronomica	in alba	in qto	Dillingen	1548
Joannes Scotus	Maximae Philosophica	in alba	in qto	Bafilae	1548
Joannes Hoellerius	Velia Phemeris epus.	in alba	in qto	Dillingen	1548
Idem	Similitudo				
Idem	Phemeris			Venetiis	1548
Joannes Stadium	Phemeris	in ligno	in qto	Colonia	1548
Joan. de Montepis	Tabula Arithmetica	in alba	in qto		
Joannes Grammaticus	Quaestiones Arith.	in rubro	in folio		
Joannes Grammaticus	De arte Physicorum	in alba	in folio	Venetiis	1548
Joannes Cavellus	Arithmetica	in alba	in qto	Venetiis	1548
Joannes Spallerus	De principiis Mathematicis	in ligno	in folio	Dillingen	1548
Joannes Schonerus	Opera Mathematica	in alba	in folio	Nürnberg	1548
Joannes Ponderus	Castrotilis organum	in alba	in folio	Bafilae	1548
Josephus Valdanus	Academicae Prae.	in alba	in folio	Bruxell.	1548
Joan. Gyrgyolus	Phisica Aristotelica	in nigro	in folio		
Idem	Arith. Arabica	in alba	in folio	Leugham	1548
Joannes Gys	Summa Arithmetica	in alba	in folio	Frankfurt	1548
Joan. Garsius	Diactica	in nigro	in folio	Colonia	1548
Josaphus Zarlhaus	Opera anni Roma.	in nigro	in qto	Venetiis	1548
Joan. Amerius	Opusculum Arithmetica	in nigro	in qto	Nürnberg	1548
Joan de Gouffier	Arithmeticae Phisicae	in nigro	in qto	Neapoli	1548
Joan. Rumer	Arithmeticae Phisicae	in alba	in qto	Graci	1548
Joannes de Niro	Alphaga	in alba	in folio	Antuerp.	1548
Idem	Idem	in alba	in folio		
Idem	Idem	in alba	in folio	Antuerp.	1548

Bibliotheca

Der Band besteht aus drei Teilen. Der erste Teil (Seiten 7 bis 177) enthält den Katalog der Bibliothek aus 1639. Die Bücher sind in 17 Hauptgruppen aufgezählt. Innerhalb derselben sind die Autoren, in der Regel, in alphabetischer Ordnung ihrer Taufnamen, unter folgenden Angaben angegeben: Titel des Werks, Abmessung des Buches, Ort und Zeit der Ausgabe, Name des Typographen und auch Qualität des Einbandes.

Der zweite Teil umfasst die Seiten 189 bis 376. Seine Einteilung ist des ersten Teils ähnlich. Die Liste ist eigentlich das Ergebnis einer Re katalogisierung, mit der erst nach 1639 begonnen wurde. Die Neuerwerbungen sind dann bis 1663 ständing in diese Liste eingetragen worden.

Im dritten Teil (von Seite 376 an) sind die Bücher aufgezählt, die János KECSEKÉS, Domherr von Pozsony, im Jahr 1639 der Bibliothek schenkte. Die meisten Bücher stammen aus dem Nachlass des im Jahr 1587 verstorbenen Zakariás Mossóczy, Bischof von Nyitra, und wurden der Bibliothek des János KECSEKÉS einverleibt.

Die Zusammensetzung des Bibliothekbestandes, bzw. die zeitliche Verteilung der Ausgabe der Bücher laut der ersten Liste ist aus den Tabellen der Beilage ersichtlich.

Es lässt sich auf Grund einer eingehenden Analyse dieser Bücherlisten als wahrscheinlich annehmen, dass ein Teil der Bibliothek Peter PÁZMÁNY's, im Sinne seines Testamentes vom 12. November 1636, tatsächlich die Bibliothek des Jesuitenkollegs in Pozsony bereicherte.

A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia kérdései

1. A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia hagyományai a XVIII. század elejéig nyúlnak vissza. Legelső, s tegyük hozzá: szinte mindmáig ható formájában az életrajzi rendezési elv érvényesül. Czvittinger Dávid *Specimené-től* GULYÁS Pál félbemaradt művéig (*Magyar írók élete és munkái*) hosszú ívben vezet azoknak a feldolgozásoknak a sora, amelyek lexikonszerűen, egy-egy életrajz mellékleteként tették közzé az író munkásságát bemutató és értékelő bibliográfiai adatokat. Kezdetben e bibliográfiai melléklet csak a könyv alakban megjelent műveket vette számba, később e művek mellé felsorakoztak az időszaki sajtóban közzétett publikációk és az író alkotómunkásságát értékelő kritikai és irodalomtörténeti cikkek, tanulmányok is.

E feldolgozások értékei és korlátai közismertek. Elég, ha csupán jelzészerűen utalunk arra, hogy gyűjtési szempontjaik tágabbak az irodalomtörténeténél. Szerkesztőik felfogásában mindenki író, akinek írása nyomtatásban megjelent, függetlenül az írás tárgyától vagy éppen: színvonalától. E lexikonok tehát számos, az irodalomtudomány határain kívül eső jelenséget is regisztráltak, ugyanakkor — gyűjtésük mechanizmusa miatt — figyelmen kívül hagytak számos olyan irodalomtörténeti jelenséget (irodalmi élet, periodikumok, műfaj- és stílusvizsgálat stb.), amely nem személyhez kötött, amelynek vizsgálata viszont egyre fokozottabb tért hódít irodalomtudományi kutatásainkban.

S ami a legfontosabb: az ilyen típusú regisztráló munka egyre inkább — és törvényszerűen — lemarad a — már a múlt század végén meginduló s a rotációs gépek alkalmazásával összefüggő — információ-áradat teljes regisztrálásától. Az a mikrofilológiai módszer, amely alkalmas volt pl. a BERZSENYI- vagy PETŐFI-irodalom száz év előtti összefoglalására, az már nemcsak ma, de ötven évvel ezelőtt sem volt alkalmas irodalmunk *egészének* a dokumentálására.

E módszer „utolsó mohikánja” KOZOCSA Sándor *Móricz Zsigmond irodalmi munkássága* c. műve (1952), amely a teljesség igényével ugyan, de azt is csak megközelítve, adott egyetlen író esetében képet az életmű publikációról és a rávonatkozó irodalomról. Teljesen törvényszerűnek kell tartanunk, hogy a hasonló módszerrel szerkesztett Petőfi-bibliográfiának a kiadása elé, amely hosszú éveken át készült az MTA Irodalomtudományi Intézetében, elháríthatatlan — mindenekelőtt terjedelmi — akadályok gördültek.

2. Úgyszintén törvényszerűnek kell tartanunk, hogy a „rotációs információ-robbanással” nagyjából egyidőben született meg az irodalomtörténeti szakbibliográfia egy másik formája, amelyet SZINNYEI József, HELLEBRANT Árpád, majd GORIUPP Alisz és KOZOCSA Sándor neve fémjelez, s amelynek legfőbb smertető jegye, hogy a korábbiakhoz képest szelektál. Mindenekelőtt avval,

hogy gyűjtőkörébe már csak az irodalomtörténeti jelenségeket vonja be, másodszor pedig azzal, hogy lényegében véve elhagyja a szövegpublikáció számbavételét, csak a filológiai: az irodalomtörténeti s legfeljebb a kritikai közleményeket gyűjti egybe. Az információk megszorodása, „felgyorsulása” e munkák periodicitásában (negyedévtől — egy vagy két éves tagolásában) is tükröződik.

A megszorodott és tartalmukban részben megváltozott információk újszerű regisztrálásának egy más formája jelentkezett az irodalmi vagy szakfolyóiratok mutatóiban, illetve repertóriumokban. E törekvésekben egyrészt a felhalmozott információkban való eligazítás, pontosabban szólva azok szintetizálásának igénye jutott kifejezésre (l. pl. a *Kisfaludy Társaság Évkönyveinek* név- és tárgymutatóját 1907-ből). Másrészt e munkák, mint pl. a *Nyugat repertórium* (1959), azt a felismerést is tükrözték, hogy a megszorodott közlésáradatból ki kell emelni a lényegeset; azt, ami esztétikai vagy történelmi érték, ami irodalomtörténetünk folyamatában kulcsfontosságú vagy előremutató. S végül e repertóriumok már pusztán létükkel is felhívják a figyelmet arra a megnövekedett szerepre, amelyet a periodikumok játszanak irodalmunk új századának fejlődésében, szemben a korábbi időszak könyvcentrikus jellegével.

Az irodalomtudományi szakbibliográfia új útjait jelzi a nemrég megjelent *Népi írók bibliográfiája* (1972) is, amely túllépve a személyi bibliográfiák és folyóirat-repertóriumok részközlésein egy minden eddigénél szélesebb jelenség: egy fél évszázadig élő és ható írói mozgalomról ad képet; túllépve nemcsak a részközlések szétaprózottságán, hanem bizonyos tematikai korlátokon is: az irodalmi mozgalmat a maga széles, társadalmi és politikai összefüggéseiben reprezentálja.

Utoljára, de nem utolsósorban említjük meg az írói hagyatékok leltárkatalógusait, amelyek már túlmutatnak a nyomtatott információk regisztrálásán, s az irodalom, a művek megszületésének legmélyebb, legszemélyesebb rétegeibe irányítják a kutatás figyelmét. Ugyanakkor azonban hozzáteszük, hogy e leltárak kiemelkedő fontosságát aláhúzva, a továbbiak során nem tarthatjuk feladatunknak részletes elemzésüket.

3. Az elmondottak után leírhatjuk, hogy a „klasszikus” életrajzi keretek közül kiszakadva, irodalomtudományi szakbibliográfiánk az útkeresés stádiumában van, keresi azokat a lehetőségeket, módszereket, amelyekkel át tudja fogni a megszorodott információ-áradatot, másrészt permanensen törekszik az irodalmi jelenségeknek — a személyi rendezővel túlmutató — átfogó, szintetizáló megragadására.

A szintézis első kísérletei nem önálló bibliográfiai művekben jelentkeztek, hanem különböző irodalomtörténeti összefoglalók, korábban PINTÉR Jenő nyolckötetes *Magyar irodalomtörténete* (1930—1938), legutóbb pedig az MTA Irodalomtudományi Intézete által megjelentetett hat kötetes *A magyar irodalom története* (1964—1966) mellékleteiben. Ezek az irodalomjegyzékek azonban csak vázlatos, mintegy tankönyvszerű eligazítók; mélyebb anyagfeltárássra még a korszerű szempontok alapján készült akadémiai kiadvány bibliográfiai apparátusa sem vállalkozott (nem is volt feladata).

Az igazi szintézis felé *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának* megindulása (1972) jelentette az első lépést, amelynek első kötete 1772-ig foglalja össze irodalmunk fejlődését. Ez és a további nyolc kötet magába foglalja irodalomtudományi szakbibliográfiánk két és félszázadának valamennyi eredményét. E kontinuitás nemcsak abban fejeződik ki, hogy magába olvasztja a korábbi

kezdeményezések adattömegét, hanem abban is, hogy azt a további kiegészítések tízezeivel gazdagítja, de legfőképpen és mindenekelőtt abban, hogy számot vetve a hagyományok történelmi korlátaival, tovább lép az irodalmi folyamat bibliográfiákon túlmutató *egészének* az ábrázolása felé. Ez nemcsak az ún. általános rész számszerű megnövekedését jelenti, hanem az irodalom sajátos életközegének, az irodalmi folyamat művelődési és társadalmi, történelmi kapcsolatainak korszerű, marxista értelmezésű dokumentálását.

A magyar irodalomtörténet bibliográfiája azonban e nagyvonalú továbblépés ellenére sem tekinthető irodalomtudományi szakbibliográfiánk lezárt szintézisének. Azért nem, mert a rendelkezésre álló szellemi és anyagi erőkkel számot vetve — mint erre címében is utal — elsősorban *irodalomtörténetírásunk* eredményeit regisztrálja és tudatosan lemond irodalmunk *szövegeinek* (nem irodalomtörténeti jellegű kiadásainak, részletközléseinek, kéziratok hagyatékaiknak) dokumentálásáról.

A munkának ez a vonatkozása az első kötetnél még nem szembetűnő, hiszen régi irodalmunk szövegeinek túlnyomó része irodalomtörténeti munkával gondozott kiadásokban áll rendelkezésünkre, amelyek felvétele értelemszerűen beletartozott a bibliográfia gyűjtőkörébe. Amilyen mértékben haladunk azonban az időben a jelen felé, olyan mértékben válik egyre inkább érezhetővé a szövegek, a kiadások hiánya, hiszen a legutolsó kötet például már csak akkor regisztrálja az egyes műveket, ha azoknak kritikai visszhangja akadt. (Annak hiányában nem vehet róluk tudomást a szerkesztő.) Szélsőségesen fogalmazva: az összegezésnek ez a formája nem arról ad képet, hogy *mit írt az író*, hanem arról, hogy *mit írtak róla*.

Paradox módon: az irodalomtudományi szakbibliográfia maradéktalan teljességének igényét, az újkori szövegdokumentáció egyre szorongatóbb hiányát éppen az eddig legteljesebb, legösszefogottabb irodalomtörténeti bibliográfiánk megszületése, megléte vetette felszínre. S ezt az igényt és hiányérzetet még az is fokozza, hogy kielégítésére, feloldására — igaz, igen vázlatosan és szelektív módon, de — már történetek kísérletek. Albert TEZLA munkáira gondolunk, amelyek rövid, kézikönyvszerű összefoglalását adják irodalmunk bibliográfiájának: nemcsak a történeti és kritikai irodalom, hanem az írói életművek kiadásokban történő felsorakoztatásával is.

4. Ha *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* az évi irodalomtörténeti összefoglalók közel évszázados hagyományára támaszkodhat, az irodalomtudományi szakbibliográfia hiányolt része, amelyet provizórikusan *a magyar irodalom nyomtatott forrásai bibliográfiájának* nevezhetünk, szintén csak hosszú, több évtizedes előkészítő munkával teremthető meg.

Hiszen nem pusztán arról van szó, hogy a könyv alakban megjelent művekről (az első kiadásokról és variánsairól) kell felmérést készíteni, hanem a nyomtatott szövegek valamennyi megjelenési formájáról, mindenekelőtt a periodikumok világáról, amelynek szöveghordozó szerepe — mint már jeleztük — jelentős mértékben megnőtt az utóbbi évszázad során. Feldolgozását azonban nem kizárólag csupán a szövegek indokolják.

Igaz, fontosak maguk a publikációk is, hiszen köztudott, hogy az 1945 előtti írói életműveknek vagy pályaszakaszoknak jelentős része lappang még elfeledett lapokban, folyóiratokban, olyan dokumentációs közegben, amely megélhetési forrást is jelentett az irodalom művelőinek. Ugyanakkor azonban az is megkerülhetetlen tudományos feladat, hogy a művek mellett azokat a viszo-

nyokat is felmérjük, amelyek lehetővé tették a szövegek publikálását, s amelyek hatása, befolyása az írói alkotómunkára vitán felül áll.

E körülmények következetes végiggondolása ellenállhatatlanul sodor a felé a felismerés felé, hogy könyv alakban megjelent publikációk regisztrációja mellett a magyar irodalom nyomtatott forrásait nyújtó bibliográfiának elsőrendű és elodázhatatlan feladata az irodalmi érdekű periodikumok formai és tartalmi feltárása is.

Amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtári szerzeményezési programjának a gondolata felvetődött, nyilvánvalóvá vált, hogy e feladat több ponton érintkezik az irodalomtudományi szakbibliográfia újabban jelentkező igényeivel. S nyilvánvalóvá vált az is, hogy lehet és kell is találni olyan formát, amely egyszerre szolgálja a két különböző társadalmi szinten felmerülő igényt.

Szerzeményezési listákból így lettek bibliográfiák egy — kissé távolról indított, de mindenképpen jelenlevő s egyre inkább domináló motívum alapján. A Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztálya anyagi támogatására támaszkodva a *Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei* részt kértek a magyar irodalom nyomtatott forrásait feltáró előmunkálatokból, s abban egyre intenzívebben tudnak bekapcsolódni.

5. Miből áll, s hozzávetőlegesen milyen mennyiségű az az információhalmoz, amelynek áttekintése nélkül a magyar irodalom nyomtatott forrásainak bibliográfiája el nem készíthető?

Nagyon hozzávetőleges s egyúttal nagyon szerény becslés szerint: 10—15 millió adathból, amit *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* összesített tételéhez történő viszonyítással nyerhetünk. E munka ugyanis hozzávetőlegesen 300—400 adatot dolgoz fel. Ezekből a számokból úgy következtethetünk vissza a művek, a publikációk mennyiségére, hogy azokat bizonyos szorzószámmal beszoroztuk. Becslésünk szerint, tekintetbe véve a művek (versek, elbeszélések, regények, drámai alkotások, tárcák stb.) szóródását, e számot harminc és ötven közötti értékben nevezhetjük meg.

Hagyományos mikrofilológiai módszerrel ezt — a gyakorlati gyűjtőmunka során esetleg tovább növekedő — adathalmazt feldolgozni nemigen lehetne, de nem is szükséges. Nemcsak a számtalan újraközlés, ismétlődés, hanem a művek nagyon változó értéke miatt sem. Felesleges, sőt káros lenne például a sajtóközlések túlnyomó többségét alkotó dilettantizmus félelmetes tömegéről részletező képet adnunk, csak azért, hogy velük együtt a remekművek regisztrálását is elvégezzük. Ugyanakkor azonban az is helytelen lenne, ha valamilyen módon nem jeleznénk jelenlétét, legalábbis bizonyos szintig. A sűrítés érdekében tehát kíméletlen szelekcióra van szükség. Félelem nélkül le kell mondanunk a *mikrofilológia teljességéről*, annak érdekében, hogy minél jobban megközelíthessük a lényeg, a *teljesség mikrofilológiáját*.

A felvetett kérdéskomplexumnak ez azonban csak az egyik oldala, a munkafolyamat második fázisa. Annak érdekében, hogy ez megvalósítható legyen: a szerkesztést megelőző anyaggyűjtés folyamán el kell tekinteni minden szűkítő tendenciától, s a „felfedezés” motívumát előtérbe állítva arra kell törekedni, hogy az anyag felmérése során egyetlen valóban értékes adat se kerülje el figyelmünket, még akkor sem, ha annak felderítése munkaigényes és nemegyszer hálátlan feladat.

Néhány példán szeretnénk illusztrálni a két — egymásnak csak látszólag ellentmondó — munkahipotézis gyakorlati alkalmazását.

A *Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetei* az irodalmi érdekű folyó-

iratok feldolgozását állították a feltárás középpontjába. E feltárást több szinten végzik. Az anyaggyűjtés folyamán az a törekvésünk, hogy a magyar folyóirat-irodalom teljes természetét átnézve, minden olyan címet kézbe vegyünk, amelyben irodalmi érdekű anyag található. Valamennyi periodikum repertórium-szerű feldolgozása elképzelhetetlen. Feltárásuk, valamilyen formájú leírásuk, sőt értékelésük viszont elkerülhetetlen. Kialakult tehát egyrésztől a címek rövidített formái leírásának gyakorlata, amelyet a tartalom közelebbi feltárása érdekében kiegészít a szerzők abc-ben történő felsorolása. Ez a momentum — tapasztalatunk szerint — a bibliográfia értő használója előtt képes érzeltetni a leírt forrás tartalmát, sőt irányzatát is. Ugyanakkor: a tartalmi feltárásnak ez a módja a bibliográfiai sűrítés hatékony eszköze is: részben azzal, hogy a nevek felsorolásában már eleve szelektálunk (lehetőleg csak azokat hagyva meg, akik az irodalmi és életrajzi lexikonban szerepelnek), részben pedig azzal, hogy egy-egy szerző jelenlétét — tekintet nélkül publikációinak számára — csupán egyetlen alkalommal jelezzük, a periodikum terjedelmétől függő egy vagy két éves időszakban.

A sűrítésnek ez az útja hallatlanul gazdaságossá teszi a tartalom tipográfiai megjelenítését. (Az *Erdélyi Helikon* 17 évfolyamának ilyen formában történő leírása mindössze 4 és fél oldalt vett igénybe, a *Borsszem Jankó* 71 évfolyamáé 5-öt, az 1909 és 1944 között megjelenő *Életé* ugyancsak 5-öt stb.) További előnye a szerzői felsorolásnak, hogy a bibliográfia befejezése után segítségükkel s a mutatók közbeiktatásával visszafordítható az időszaki kiadványok közegeben érvényesülő szóródási törvény. A mutatókon keresztül a bibliográfia használója összefüggő és teljes képet kaphat egy-egy életműnek a periodikumok világában megvalósult szeletéről. Igaz: csupán jelzésszerűen. Az egyes művek konkrét behasonlítása már a kutató irodalomtörténészre vár, de ez az aprómunka egyébként is szükséges lenne a források jobb megismerése érdekében.

Az egyes részközlések konkrét megnevezésétől elvonatkoztató, „matematikai” feltárást, amely folyóiratirodalmunk egészét átfogja, egyes esetekben felcseréltük, pontosabban kiegészítettük a „hagyományos” úttal, a repertorizálás mikrofilológiájával. De csak ott, azon forrásoknál, amelyek ezt megkívták, amelyek a fejlődés csomópontjai, alkotóműhelyei voltak, s amelyeknek részletező feltárása hozzásegít egy-egy korszak, írói csoportosulás vagy mozgalom mélyebb megértéséhez, s ezen túlmenően irodalmunk fő fejlődés-vonalainak dokumentálásához. (Ezért állítottuk pl. repertórium-sorozatunk középpontjába a magyar szocialista mozgalom, az avantgarde s a polgári radikális törekvések folyóiratainak a feltárását.)

E két módszer — az újításé s a hagyományé — együttes alkalmazása — megítélésünk szerint — teljes és megbízható képet fog adni nemcsak irodalmunk, de irodalmi folyóirataink, az irodalmi sajtó fejlődéséről és törvényszerűségeiről is.

A „felfedezés” és a szelekció egymást váltogató és kiegészítő alkalmazásának másik példáját az első kiadások szerkesztésének a tapasztalataiból vesszük. Itt a szelekció már a munka legelső fázisában: a feldolgozandó írók névsorának az összeállításában érvényesül. A „felfedezés” a már kiválasztott életművek minél teljesebb bemutatásában érvényesül. S nemcsak az elfelejtett vagy elhalálozott kiadványok felkutatásában, ami szintén nem lebecsülendő feladat, hanem a már meglevő forrásoknak a hagyományos úttól eltérő feldolgozásában, mindenekelőtt a könyvművészeti és képzőművészeti momentumok előtérbe hozásában. Kritikai kiadásaink jegyzetei számos esetben bizonyították: milyen

fontos ízléstörténeti, sőt alkotásbeli összefüggéseket takarnak ezek az eddig kellő figyelemben nem részesített vonatkozások, éppen irodalmunk legjobbjainál. Érthető tehát az a gond és igyekezet, amelyet e kiadványok ikonográfiájára, illusztrációira s borítófedeleinek vagy lapjainak a leírására fordítunk, hiszen ez utóbbiak esetében nemegyszer olyan grafikai művel állunk szemben, amely (egy korábban dívott: a fűzött könyvek borítófedeleit megsemmisítő kötetési gyakorlat következtében) legtöbb könyvtárunkban meg sem található.

6. A „felfedezés” és szelekció összefüggéseinek elméleti vonatkozásai úgy válnak teljessé, ha azok gyakorlati: terjedelmi kihatásaival is számot vetünk.

A magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiájának eddigi tapasztalatait figyelembe véve az egész munka végső terjedelme hozzávetőlegesen 120–150 ívre becsülhető. A még tervbe vett, kiemelt folyóiratok repertóriumai: 150–200 ívre. A magyar irodalom első kiadásainak terjedelme ugyancsak hozzávetőlegesen: 100–120 ívre tehető. (A *Bibliográfiai Füzetek* irodalomtörténeti összefoglalója nem tartozik bele e sorba.)

A magyar irodalom nyomtatott forrásainak – becsléseink szerint – a folyóiratok és az első kiadások közel 30%-át alkotják. Felmérésünk tehát megközelítőleg a munka egyharmadát jelentené.

Hogyan tovább? – lehetne feltenni a kérdést a jövőt illetően. Előttünk van még az ún. félperiodikumoknak: az évkönyveknek, emlékkönyveknek, almanachoknak, naptáraknak stb. talán még a folyóiratokénál is feltáratlanabb, s tegyük hozzá: elhanyagoltabb, nem egyszer könyvtárilag még fel sem dolgozott világa, amely éppen emiatt számos meglepetést, felfedezést tartogat a kutatók számára. Nem is szólva továbbá az antológiákról, amelyek feldolgozása ugyan maradéktalan, de tömegük, összességük áttekinthetetlen, mert beolvadt, de így is fogalmazhatnánk: elsüllyedt a könyvtári katalógusok abc-rendjébe. – Mind e félperiodikumok, mind az antológiák bibliográfiai feldolgozása ugyanazzal a rövidített, „matematikai” módszerrel képzelhető el, mint a folyóiratoké. A repertorizálásra ebben – a viszonylag kisebb terjedelmű egységekre tagolódo közegben – nemigen lesz szükség.

A magyar irodalom nyomtatott forrásainak ezt a szeletét, becslésünk szerint, 150–180 ívnyi bibliográfiai leírásba lehetne sűríteni.

Hátramaradt az elvégzendő munkának még több mint a fele: a napisajtó. Rögtön hozzátesszük azonban: ez a feladat már messze meghaladja egyetlen intézmény személyi adottságait, kiadási lehetőségeit; tágabb összefogást, erőteljesebb anyagi támogatást igényel.

Elvben e terület feldolgozása is a folyóiratoknál ismertetett kettős úton képzelhető el, azzal a különbséggel, hogy a repertorizálást itt csupán arra a néhány országos jelentőségű lapra kellene korlátozni, amelyek (mint például az *Estlapok*) – a fejlődés bizonyos szakaszaiban – közvetlen és kifejezetten gazdag irodalmi rovattal rendelkeztek. Ugyanakkor azonban tovább kellene gondolni a rövidített feltárás formáit is, mert az egyszerű szerzői felsorolás – terjedelmi és egyéb okok miatt – itt már nem tudna praktikus eligazítást adni.

7. A felvázolt problémák világosan érzékeltetik: milyen sok még előttünk a megoldandó feladat, a filológiai aprómunka. Az idézett számok azonban azt is jelzik, hogy irodalmunk nyomtatott forrásainak a feltérképezése nem megoldhatatlan probléma. A napisajtó kivételével egy-másfél évtized alatt elvégezhető az alapvetés: olyan kiadványformában, amely már közvetlenül tudja segíteni a kutatást.

Már több ízben rámutattak arra: milyen ösztönző hatást gyakorol a szakma fejlődésére egy-egy terület bibliográfiai felmérése. A bibliográfus jól előkészített munkája átjárja a kutatott szakterület minden zugát: új felismerésekre serkent, új összefüggésekre hívja fel a figyelmet, új és új kutatásokra ösztönöz — közvetve —, emeli az egész szakma tudományos szintjét.

Irodalomtudományunkról szólva: bátran állíthatjuk, „történelmi időket” élünk. A hatkötetes akadémiai irodalomtörténet megjelenése megteremtette az előfeltételeit annak, hogy irodalmunk egészéről, s fejlődésének valamennyi korszakáról egységes, marxista alapozású szemléletünk legyen. A magyar irodalomtörténet bibliográfiájának megindulása további lendületet adott a részkutatókhoz, ahhoz, hogy irodalomtudományunk, filológiánk valamennyi rész-eredményét is alkotó módon felhasználva, munkáljuk ki a történelmi fejlődés minden részletét. Bizonyára irodalmunk nyomtatott forrásainak analitikus közzététele sem lesz hatástalan: hasznát láthatja mind a biográfus, mind a textológus, mind az irányzatok és mozgalmak kutatója, de az irodalomszociológus és a sajtótörténet művelője is. Érthetően sürgető és halaszthatatlan feladatunknak tartjuk tehát, hogy az irodalomtörténeti bibliográfia szintézisével párhuzamosan minél gyorsabban tegyük közzé a nyomtatott források új kutatásait. Szeretnénk elérni, hogy ezen együttműködésben megközelítsük minden bibliográfus elődünk — kimondott vagy ki nem mondott — célját: a magyar irodalom, vagy tágabban fogalmazva: nemzeti történelmünk, önismeretünk szélesebb, mélyebb és tényszerűbb megismertetését. S ha ez csak részben is sikerül — munkánk nem volt hiábavaló.

FERENC BOTKA

Les problèmes de la bibliographie spéciale de la science littéraire hongroise

La bibliographie spécialisée idéale des sciences littéraires se compose d'une documentation de deux sorte: d'une part du rassemblement des ouvrages publiés sur certains écrivains et de leurs oeuvres; d'autre part du ramassage, resp. de la sélection des textes littéraires et de leurs publications.

Le dépouillement des publications d'histoire littéraires a une tradition large et ancienne en Hongrie et c'est depuis peu qu'un a commencé l'édition d'une nouvelle synthèse bibliographique envisagée pour huit volumes. Par contre la mise en oeuvre des textes et publications littéraires et restée en arrière, ce qu'est aggravée par l'inventorisation très modeste de l'édition de livres du dernier quart du siècle et par celle des périodiques parues dans derniers 150 années.

L'étude présente essaie — en analysant le modèle des *Cahiers Bibliographiques (Bibliográfiai Füzetek)* du Musée Littéraire Petőfi (Petőfi Irodalmi Múzeum) — dessiner les contours d'une méthode apte tant pour le recensement, que pour la mise en jour de l'édition des livres et des périodiques littéraires des derniers deux siècles.

L'essence de cette méthode est l'application dialectique du rassemblement et de la sélection. La pratique est basée — quant au dépouillement — à la totalité accessible; au cours des travaux de synthèse s'effectuera (par l'élimination des dates sans importance et sans intérêt) l'insistance sur les valeurs historiques et esthétique réelles.

KÖZLEMÉNYEK

Textkritisches zu Johannes Vitéz. (Rede vor dem päpstlichen Legaten, Prag, 1454). In seiner Textausgabe der politischen Reden des Johannes VITÉZ hat Vilmos FRAKNÓI auch jene veröffentlicht, die der ungarische königliche Kanzler, Bischof von Großwardein, im Namen des Königs LADISLAUS V. vor dem päpstlichen Legaten, Johannes CASTIGLIONE, Bischof von Pavia, in Prag im Januar 1454 gehalten hatte.¹ Obwohl in dieser Ausgabe die Rede auf das Jahr 1456 datiert ist, wurde später diese Datierung sowohl von FRAKNÓI selbst, als auch von anderen stillschweigend für unecht anerkannt, und die Rede mit Recht als solche besprochen, die zu Anfang 1454 vorgetragen wurde.²

Was nun den Text der Rede betrifft, er wurde in der genannten Ausgabe aufgrund einer, in der Benediktinerabtei zu Melk aufbewahrten Handschrift gedruckt.³ Da eine Fotokopie dieser Handschrift uns zur Zeit nicht zugänglich ist, beziehen sich unsere Bemerkungen auf den gedruckten Text der Edition (= *Ed*), ohne damit zu behaupten, daß er die Handschrift einwandfrei wiedergäbe. Zur Textkritik verwenden wir zwei anderen gleichzeitigen Handschriften, die der Prager Kapitelbibliothek (CIm G 20 = *P*), bzw. die der Münchener Bayerischen Staatsbibliothek (CIm 8482 = *M*), deren Fotokopien uns die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zur Verfügung stellte (Nr. 916 B, bzw. Nr. 2565 B).

Die Überschrift der Rede in *P* verweist auf die wichtige Tatsache, daß sie beim Empfang gleich nach der Rede des Legaten als Antwort vorgetragen wurde: *Responsio prima ex parte ipsius domini Ladislai regis ad oratorem suprascriptam facta in continente o dem die in presentia sua per Joh(annem) e(piscopum) W(aradiensem) Prage 1454-o* (Bl. 146^b), während die Überschrift in *M* mit der in *Ed* übereinstimmend ist, nur daß in *M* (Bl. 43^a) dem Wort *dominum* auch der Name *Jo(hannem)* hinzugefügt ist.

Im I. Satz lesen wir in *Ed* mit *M*: *Religiosam operam . . . congruam pacemque* etc., während das letztere Wort in *P* *paremque* heißt. Da nun der darauffolgende Ausdruck in beiden Handschriften *idonea nunc oratione* (sc. *egit*) zu lesen ist — und nicht *idoneam nunc oratione* (*Ed*) —, müssen wir auch im vorigen Fall die Lesart von *P* genehmigen und den Satz in folgender Weise interpretieren: »Euer Hochwürden hat jetzt die Angelegenheit der Religion, die der apostolischen Fürsorge gerecht und *würdig*

¹ Guilelmus FRAKNÓI: *Joannis Vitéz de Zredna . . . orationes*. Budapest, 1878. S. 31—33.

² FRAKNÓI Vilmos: *Vitéz János levelei és beszédei* [= Die Briefe und Reden des J. V.], in: Magyar Könyvszemle, 1887. S. 61; ders.: *A magyar nemzet története* [= Geschichte der ungarischen Nation], 1896. Bd. IV, S. 131 f.; HÓMAN Bálint—SZEKFI Gyula: *Magyar történet* [Ungarische Geschichte], Bd. III, S. 305. — Vgl. unseren Aufsatz: *Vitéz János első követi beszédei* [= Die ersten Botschaftsreden des J. V.], in: Irodalomtörténeti Közlemények, 1972. S. 212, Anm. 4.

³ FRAKNÓI: *Joannis Vitéz de Zredna . . . orationes*, S. 33: „E codice chartaceo s. XV. Bibliothecae Monasterii Mellicensis in Austria, O.S.B., numero 13 signato.”

ist, in einer *passenden* Rede geschildert . . . « — Nebenbei sei es bemerkt, daß das Beiwort *reverendissima* vor *paternitas vestra* in beiden Handschriften fehlt, wie auch das *nostri* vor *regis*; die Abkürzung für *nostri* wurde in *M* erst nachträglich vom Skriptor eingeschoben.

Für die Form *salutifer* — noch immer in demselben Satz — bietet *M* die Lesart *salutifero*; eine Tatsache, die ihre Erklärung in der Stellung dieses zum *qui* (d. h. Papst) gehörenden Adjektivs zwischen den Worten *toti . . . orbi* findet. — Statt *quippe cum* liest man in beiden Handschriften *quippe dum*.

Im zweiten Satz (*Que quidem beneficia sua . . .*) heißt es in *Ed*: *sanctissimus dominus noster . . . tueri posse ratus; verum summe consulere parat*, was aber schwer zu interpretieren ist. Mit *P* und *M* lesen wir statt *verum* das Wort *verum*, und so wird der Sinn des Satzes wiederhergestellt: der Papst »bemüht sich, für die hochwichtigen Angelegenheiten Sorge zu tragen«. (Das Wort *summe* ist in *P* in der Form *sume* geschrieben.)

Im folgenden müssen wir den zweiten Teil des zweiten und den Anfang des dritten Satzes zitieren. In *Ed* lesen wir wie folgt: *imitaturque apostolicam solitudinem veterem, per quam christianum nomen⁴ et fidei crevere vires, famaue et imperii porrecta maiestas. Adhortatus audivit itaque et intellexit maiestas regia, quae* etc. Es scheint hier alles in Ordnung zu sein; jedoch bieten *P* und *M* eine andere Lesart und Interpunktion. *P* schreibt: *. . . porrecta maiestas ad ortus. Audivit itaque . . .*, *M* aber: *. . . porrecta maiestas ad hortus. Audivit itaque . . .* — Man könnte der Meinung sein, daß in diesem Falle *Ed* das Richtige bewahrt hat, während der Text in *P* und *M* verstümmelt worden sei. Betrachtet man aber den gekünstelt erhabenen Ton dieser Worte, so liegt die Vermutung nahe, daß sie keine eigenen des Redners sind, sondern er — ohne sich darauf ausdrücklich zu berufen — auf eine antike Stelle anspielt und mit ihr ein freies Spiel treibt, wie es so oft in seinen Werken vorkommt.⁵ Die »suspekte« Stelle findet man bei HORAZ, *carm.* 4,15. Dort wird von Augustus gesagt:

. . . veteres revocavit artes,
per quas Latinum nomen et Italiae
crevere vires, famaue et imperii
porrecta maiestas ad ortus
solis ab Hesperio cubili. (12—16)

Demnach sollen wir die oben angeführte Stelle der Rede folgendermaßen emendieren: *. . . sol(l)itudinem veterem, per quam christianum nomen et fidei crevere vires, famaue et imperii porrecta maiestas ad ortus . . . Audivit itaque maiestas regia* etc. Die drei Punkte nach dem Wort *ortus* deuten die Pause an, die der Redner sicherlich gemacht hatte, damit die Zuhörer das erkannte Zitat bei sich ergänzen könnten.

Im 3. Satz bringen *Ed* und *M* die Worte *in primis*, während der Kodex *P* *primo* schreibt; eine Variante, die an sich ebenso gut ist, der nur die Tatsache widerspricht, daß VITÉZ fast immer das Adverb *in primis* (*inprimis*, *imprimis*) verwendet.

Der 4. Satz beginnt in *Ed* mit den folgenden Worten: *In quo existimare potest paternitas vestra, quanto consensu exceptum sit, cum diceretur, quod* etc. — Statt *existimare* nehmen wir mit *P* und *M* die Lesart *estimare* (d. h. *aestimare*) für »richtig an, denn es handelt sich nicht um die »Meinung« des Legaten, sondern um die »Abschätzung« oder »Würdigung« desselben hinsichtlich seines Empfanges (*P* schiebt noch ein *eadem* vor *p. v.* ein) — und zwar nachdem er seine Rede schon »gehalten hat«. Beide

⁴ Mit diesem Wort beginnt im Kod. *P* das Blatt 177^a.

⁵ Siehe unseren Aufsatz über dieses Thema: *Vitéz János és az ókori klasszikusok* [= *J. V. und die Klassiker des Altertums*], im Sammelband *Janus Pannonius — tanulmányok* [= *Studien über J. P.*]; sajtó alatt.

Handschriften enthalten nämlich *cum diceret*, die aktive Form des Zeitwortes, die ihre Parallele am Ende des Satzes im Partizipium *instans activi priusquam dictura* findet.⁶

Im 5. Satz (S. 32) sind zwei Stellen aufgrund unserer Handschriften zu emendieren. Die erste ist: *nihil . . . quod non sibi* (d. h. dem König) *tanquam in sua et placeat et pro voto futurum credat; potissime, quod* etc., wo die letzten Worte folgendermaßen zu lesen sind: *futurum crescat; potissime quia*. Die andere ist eine Interjektion, die aber nur im Kodex *P* korrekt geschrieben ist: *existimatione hominum* (»nach allgemeiner Meinung«), während *Ed* mit *M* fälschlich den Akkusativ *existimationem* bringt.

Am Beginn des 6. Satzes (*Quamobrem respondebo . . .*) erweist sich das Gerundium *respondendo*, das *P* und *M* statt des Futurs empfehlen, viel besser. Mit diesem Satz kommt nämlich der Redner auf die Narration, die die Hauptpunkte der Verhandlungen berührt; das letzte Wort des Satzes (*explicabo*) ist sein einziges Prädikat!

Im 7. Satz (*Et in primis . . .*) haben wir mit Varianten zu tun, deren Wert zu entscheiden bloß mit gewisser Unsicherheit möglich ist. VITÉZ sagt nach *Ed* das folgende: *consilium, diligentia, promittitudo et provisio apostolice sedis, quas ad tuendas christiani naufragii reliquias propagandumque catholice, vere et unice fidei finem decrevit iam et fecit* etc. Der Satz ist an sich einwandfrei, doch möchten wir die Lesart von *P* und *M* bevorzugen, die für *finem* das Wort *sinum* bieten. Es ist zwar wahr, daß VITÉZ in einem Briefe vom J. 1445 *fideliū propagare fines* (im Plural!) geschrieben hat, doch ist auch der andere Ausdruck aus einem anderen, im J. 1450 geschriebenen nachweisbar; hier heißt es: *beatitudo vestra antefate religioni . . . adeo afficitur, ut eius sinum amplificare libeat*.⁷ Bemerkenswert ist es auch, daß *P* in der zitierten Stelle für *fecit* das Zeitwort *suscipit* anwendet.

Wie verweilen noch immer bei demselben Satz. Aus der Phrase *dominus noster rex* läßt *P* das Pronomen weg, statt *magni facit* bringt er *magnificat*,⁸ und dem Wort *provisionem* wird *ipsam* hinzugefügt.⁹ Das Zeitwort *sequentur* (*Ed*) scheint falsch zu sein, denn der Sinn des Kontextes beweist die Richtigkeit der Lesart der beiden Handschriften: *provisioni huic explicate facta* (*P* fehlerhaft: *factâ*, was *factam* zu lesen wäre) *sequentia et effectus applicabuntur*, d. h. »dieser in Aussicht gestellten Fürsorge werden in der nahen Zukunft ergebnisreiche Taten folgen«. — Was die Adverbien *commodius et salubrius* betrifft, wurde ihre Reihenfolge in *P* vertauscht, während *M* *com(m)odosius et salubrius* schreibt. — Das vorletzte Wort des Satzes stellt uns vor ein scheinbar schwer zu lösendes Dilemma. *Ed* bringt: *in hac presentim etate, qua vix unquam alia oppressionis christiane ferocior fuit*. Demgemäß könnte man übersetzen: »besonders zu einer Zeit, die wilder ist als irgendwelche (Zeit) der Bedrückung der Christenheit.« Beide Manuskripte enthalten jedoch an dieser Stelle das Wort *feracior*, was dem Sprachgebrauch von VITÉZ auch besser entspricht.¹⁰ Dabei ist es nur auffallend, daß hier in ungewöhnlicher

⁶ Das Blatt 43^b des Kod. *M* beginnt mit den Worten *et favorable* dieses Satzes.

⁷ I. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bd. II (Wien, 1746). S. 19 und 79. Die Richtigkeit der Lesarten bestätigen auch die Handschriften.

⁸ Zwei Parallele zur ersteren Ausdrucksform: *famam privatam . . . pluris facere* (in einem Brief vom J. 1448; a.a.O. S. 49) und *Magni facio . . . modestiam magnanimitatemque vestram* (vom J. 1450; ebda S. 74); zur anderen können wir keine Parallelstelle von Vitéz anführen.

⁹ Das darauffolgende *tanta* ist das erste Wort am Bl. 177^b des Kod. *P*.

¹⁰ Nur einige Beispiele aus den Briefen des VITÉZ: *patiens succubitus feracior tibi futurus est* (J. 1448; Schwandtner: a.a.O. S. 13); *Animo, sol(l)licitudine, ope et opera opus est, quae ut feracior fiat* etc. (J. 1449; ebda S. 62); *ita se habet rerum condicio, ut quo communior pleniorque fuerit, eo saporis feracior reputetur* (J. 1450; ebda S. 82); aus den Reden: *nulla alia feraciora ornamenta . . . quam facilitatem, promptitudinem et celeritatem veniendi* (J. 1452; BORONKAI: *Vitéz János első követei beszédei*. S. 213);

Weise der eine negative Bedeutung tragende Genitiv *oppressionis christiane* auf diese Adjektiv zu beziehen ist, etwa im Sinne: »zu einer Zeit, die mit der Bedrückung der Christenheit trächtiger ist als irgendwelche andere.« Bei der Formulierung dieses Satzes mag unserem Autor der livianische Ausdruck vorgeschwebt haben: *illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit* (Ab urbe condita IX 16, 19).

Im 8. Satz (*Gravissimo quippe . . .*) enthält *P* einige irrtümliche Varianten; so statt *in communi causa omnium* den Ausdruck *in communi tam omnium*; in der Phrase *a sanctissimo domino* wurde das letzte Wort doppelt geschrieben;¹¹ das Hauptwort *adhortationibus* erscheint in der Form *abhortationibus*. Viel wichtigere Tatsache ist aber, daß dieser Satz in *P* mit *sustentarentur* endet, und mit *ut* ein neuer beginnt. Die Richtigkeit dieser Interpunktion wird dadurch bestätigt, daß das darauffolgende Wort nicht *vera* (*Ed* und *M*), sondern *vero* (*P*) zu lesen ist. — Erwägenswert ist es auch, daß *P* sich für *defensionis huius cura labroque* (*Ed* und *M*) »realistischer« ausdrückt, indem er *tedium laborque* schreibt. — Das letzte Wort des Satzes, *incitarentur* (*Ed* und *P*), ist in *M* durch eine Lesefehler zu *imitarentur* geworden.

Im 9. Satz (*Quod autem . . .*) können wir zwei Fehler aufgrund beider Kodices leicht verbessern. Das Wort *obligato* (*Ed*) hat im Kontext keinen Sinn; anstatt dessen soll man den Text folgenderweise lesen: *obligatos efficit omnes fidei sancte subditos* (*P* und *M*). — In der Fortsetzung ist zwar das Wort *edificati* kaum sinnlos, doch glauben wir dem *ediscant* von *P* (*M* dagegen fälschlich: *edificant*) das Vorrecht gewähren und den Text wie folgt lesen zu müssen: *ut et magisterio eius* (d. h. des Heiligen Stuhls) *et exemplo ediscant, quam potissimum viam . . . sequerentur* — umso eher, weil im widrigen Fall wir den indirekten Fragesatz schwerlich erklären könnten.¹²

Der 10. Satz (*Tetigit preterea . . .*) bietet nur eine Variante stylistischen Charakters: *de casu . . . et item de profanatis sacrariis, ac de iugo, nece ac prostitutione christianorum capitum* heißt es in *Ed*, während *P* *et de iugo* etc. schreibt; eine Abweichung, die vielleicht nur aufgrund statistischer Zusammenstellung aller von VITÉZ gebrauchter Bindewörter auszuwerten wäre.

Am Beginn des 11. Satzes müssen wir den Infinitiv — schon aus grammatischen Erwägungen — durch das Gerundium ersetzen, und die Phrase *De quibus commemorare* in *De quibus commemorando* (*P* und *M*) verändern.¹³

Aus dem 12. Satz (*Optaret tamen . . .*) hat der Skriptor des Kodex *P* das Fürwort *noster* vor *rex* weggelassen.

Im 13. Satz (*Ea enim est . . .*) sind wieder beachtenswerte Veränderungen im Texte vorzunehmen. In *Ed* heißt es: *christiane religionis condicio, que a parte ac digne defendi et mereretur et expectat*. Mit *P* empfehlen wir statt *aperte* das Adverb *apte* zu schreiben, das seiner Bedeutung nach besser zum *digne* passt. Das Zeitwort *mereretur* ist dann aufgrund beider Handschriften *meretur* zu lesen, denn der Redner gibt hier keinem Wunsch sondern einer unzweifelhaften Tatsache den Ausdruck, die mit Indikativ auszusprechen ist. *Possetque efficaciter* — setzt *Ed* fort —, *si modo tanti apud christianos illius protectio, quanti apud adversarios eius* (*P*: *adversarios apud eius*) *impugnatio estimatur*. Die von *P* und *M* empfohlene Lesart *sit modo* ist aber viel überzeugender!

quam ferax sit fructuum hec futura concordia (J. 1453; ebda S. 224). — Das Adjektiv *ferox* kommt aber bei ihm nur einmal vor: *amica manus in sua ferox viscera convertitur* (J. 1445; Schwandtner: a.a.O. S. 10). Hier hat er das Wort in ein Lukanzitat (De bello civ. I 4) eingefügt.

¹¹ Mit dem darauffolgenden Wort *nostro* beginnt das Bl. 44^a des Kod. *M*.

¹² Man findet das Zeitwort *edoceri* in ähnlicher Bedeutung bei Vitéz sehr häufig verwendet.

¹³ Mit den Worten *apparuit, non odio* beginnt das Bl. 178^a des Kod. *P*.

Im 14. Satz (S. 33: *Venit posterius . . .*)¹⁴ enthält *P* folgende Varianten: nach den Worten *serenissimo domino nostro* läßt er *regi* weg; statt *que ad opus tam sancte provisionis exequenda decreta, proposita . . . mandataque sunt* schreibt er *que in opus tam sancte provisionis exequendum etc.* Unbedingt anzunehmen ist die zweite, denn es handelt sich um »die heilige Sache der Fürsorge, die in die Tat umzusetzen ist«. — Für *cooptando* (*Ed*) muß man mit *P* und *M* *cooperando* schreiben. — Am Ende des Satzes enthalten beide Handschriften ein *etc.*, als Zeichen dafür, daß VITÉZ hier auf die Worte des Legaten angespielt hat (*Venit . . . in oratione sua ad eam partem, in qua . . . etc.*). An ähnlichen Stellen finden wir bei VITÉZ häufig diese Abkürzung.

Im 17. Satz (*Attamen rem hanc . . .*) hat der Skriptor des Kodex *M* für *regie serenitatis* zuerst *regie maiestatis* geschrieben, dann das nicht entsprechende Wort gestrichen, um den Text mit *serenitatis* fortzusetzen. Im folgenden heißt dieser Satz in *Ed*: *illum* (den Papst) *huius consilii ducem, se* (den König) *comitem faciens, futurum ratus . . . iudicio suo satisfacere parat.* Bei dieser Textgestaltung können wir aber mit *futurum ratus* kaum etwas beginnen. Schreiben wir dagegen mit *P* und *M* für das Partizipium *faciens* das Adverb *sacius* (*satius*), dann bekommt der Satz einen einwandfreien Sinn, ungefähr diesen: »Unser König ist bereit dem Willen des Papstes genugsutun, in der Überzeugung, daß dieser der Wegweiser, er selbst aber vielmehr der Gefährte (in der Durchführung) der Pläne sein wird.«

Zum 18. Satz (*Neque tantopere . . .*) sei es bemerkt, daß das Wort *enitendumque* (*Ed* und *P*) in *M* fehlerhaft in der Form *euidendumque* (= *evidendumque*) geschrieben ist.¹⁵

Schließlich beschäftigen wir uns noch mit dem Schlußsatz. Er heißt in *Ed*: *Ad plura deputabuntur consilarii pro conclusionem eorum*,¹⁶ *que tractanda erunt*.¹⁷ Der Kodex *P* gestaltet hingegen diesen Satz folgenderweise: *Ad plura deputabuntur consilarii particularius cum p(aternitate) v(estra) pertractanda etc.* — Vorläufig können wir das Problem der Richtigkeit der einen oder anderen Satzgestaltung nicht entscheiden; wir verweisen nur auf einen ähnlichen Schlußsatz in einer Rede, mit der VITÉZ am 8 Oktober 1452 in Wien den jungen König LADISLAUS V. begrüßt hatte. Dort heißt es: *opus est, ut maiestas tua deputet . . . consilarios suos, cum quibus ad eorum, que acturi sumus, opportunam conclusionem procedatur*.¹⁸

Als wir jetzt am Ende unserer textkritischen Bemerkungen zu dieser kurzen Rede von JOHANNES VITÉZ die Ergebnisse unserer Untersuchungen zusammenfassen wollen, möchten wir auf einige wichtige Faktoren hinweisen, die niemals außer acht zu lassen sind, wenn man sich mit den Werken des großen ungarischen Humanisten unter philologischem, literaturhistorischem, oder gar historischem Aspekt beschäftigt.¹⁹

Die erste, bedauerliche Tatsache ist, daß es noch immer Texte von VITÉZ gibt, die bis heute unediert geblieben sind (vgl. z. B. die obenangeführte Überschrift der eben behan-

¹⁴ Mit *mandataque sunt* beginnt das Bl. 44^b eds Kod. *M*.

¹⁵ Mit den Worten *sit, considerat, et ita considerat* beginnt das Bl. 178^b des Kod. *P*.

¹⁶ In *M* zuerst *rerum*, dann gestrichen und das entsprechende Wort *eorum* geschrieben. Derselbe Kodex fügt dem Schlußwort noch das *etc.* hinzu.

¹⁷ Im Kod. *M* liest man nach dem Text der Rede die folgende, von einer anderen, gleichzeitigen Hand geschriebene Phrase: *Devotissime Serenitatis obsequium ad oscula pedum beatorum*.

¹⁸ BORONKAI: *Vitéz János első követe beszédei*. S. 218.

¹⁹ Aufgrund der oben besprochenen Beobachtungen möchten wir auch eine Erscheinung andeuten, die betreffs der Textgeschichte wichtig sein kann. Der Text des Kodex *M* steht dem der Edition näher als der des Kodex *P*. Zahlreiche Varianten des Kodex *M* stimmen aber mit denen des Kodex *P* überein, während letzterer im allgemeinen einen besseren, dem Original näher stehenden Text bewahrt zu haben scheint.

delten Rede im Kodex *P*, die selbsverständlicher Weise eine »responsio secunda« voraussetzt, deren Text sich dann tatsächlich ebenda, Bl. 178^b—183^a befindet²⁰).

Der zweite Faktor ist die unzuverlässige Textgestaltung der Editionen. Vergleicht man die zur Verfügung stehenden Ausgaben seiner Briefe oder Reden mit den Handschriften, muß man fast von Satz zu Satz konstatieren, daß die letzteren — obwohl sie von verschiedenem Wert sind —, bald übereinstimmend, bald auch einander widersprechend, eine bessere Lesart bieten. Besonders gilt diese Behauptung für die Reden.

Drittens soll man bei der Emendation der einzelnen verdorbenen Stellen nicht nur den Kontext und Sinn im allgemeinen betrachten, sondern auch den Wortschatz und das Wortgebrauch unseres Autors. In einer beträchtlichen Zahl der Fälle kann auf diese Weise eine größere Sicherheit erreicht werden.

Und viertens, man soll stets die Lektüre des Kanzlers, seine Kenntnisse im Bereich der antiken Literatur vor Augen halten, weil uns gegebenenfalls — wie wir es zweimal auch in Laufe der besprochenen Rede gesehen haben — allein die Erkenntnis eines »Zitats« aushelfen kann.

Unter der Berücksichtigung dieser Gesichtspunkte hoffen wir zur korrekteren Textgestaltung und zum besseren Verständnis der Prager Rede beigetragen zu haben.²¹

IVÁN BORONKAI

Nyomatott tankönyv a XV. század végi sárospataki iskolában. A XV. század utolsó két évtizedében a nyugat-európai nyomdák már nagy tömegben dobták piacra a tankönyveket, főként a latin nyelvtan iskolai oktatásához szükséges segédkönyveket. Bizonyára Magyarországra is sok eljutott ezek közül, itt is használatba vették őket, eddig azonban cím és szerző szerint még egyikük sem volt azonosítható a XV. századból. Egy nyomtatott szövegmagyarázó tankönyvről adunk most hírt, amelyet a sárospataki városi plébániai iskola vezetője, KISVÁRDAI János használt 1489-ben és 1490-ben növendékei oktatása során.

KISVÁRDAI János ekkori sárospataki oktatómunkájának hű tükörképe az a hat ismeretkört feldolgozó hat terjedelmes füzet, amelybe tanítványa, a 14—16 éves SZALKAI László, a későbbi esztergomi érsek és főkancellár leírta a megtárgyalásra kerülő tananyagot, majd pedig ezeket kiegészítette a tanár magyarázataival. E hat füzet egybekötéséből keletkezett azután a XV. század utolsó évtizedében a ma *Szalkai-kódex*nek nevezett kötet, amelyet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őriz.¹

²⁰ *Responsio secunda ex parte eiusdem domini Ladislai regis legato apostolico supraducto facta nono die post alteram (?) responsionem suprascriptam per Jo(hannem) (episcopum) W(aradiensem) Prage 1454. Inc. Iam pridem audita et reddita sermonis vicissitudo; ex. prestantissimo patri nostro minus ob alia merita, quam quod filius eius est, sese carum efficit. Cuius pedibus etc. Siche: Antik Tanulmányok 1974. 5. ...*

²¹ An dieser Stelle möchte ich Herrn I. KAPITÁNYFÝ für seine freundschaftlichen Ratschläge Dank sagen.

¹ Jelzete: Mss II. 395.; mikrofilm-másolata az MTA Könyvtárában, száma: 1529 VII. A kódexről újabban: MÉSZÁROS István: *A Szalkai-kódex és a XV. század végi sárospataki iskola*. Bp. 1972.; a szövegmagyarázó módszerről uő: *Die Methode der schulischen Textläuterung im 15. Jahrhundert im Spiegel des Szalkai-Kodexes*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio paedagogica et psychologica. Tomus III. Bp. 1972. 2—12.

A szómagyarázat, a szövegmagyarázó módszer. A Szalkai-kódex jól dokumentálja, hogy a sárospataki iskolában is érvényesült a középkori iskolai oktatás legfőbb módszere: a megtanítandó új ismereteket a tananyag szövegmagyarázó feldolgozásmódjával igyekezett a tanár növendékeivel elsajátíttatni. Az új ismereteket (azaz a tananyagot) tehát főként szövegeken keresztül közelítették meg, az oktatás alapja, kiindulópontja és célja, valamint eszköze, közege egyaránt a leírt, majd emlékezetbevéselt szöveg volt. A tananyag másféle feldolgozásmódja még alig-alig szerepelt itt is, másutt is: az új ismeretek elsajátíttatása érdekében még csak ritkán került sor a növendékek konkrét tapasztalatainak, megfigyeléseinek felhasználására, tárgyakkal, képekkel, térképekkel való önálló munkájának, vagy bármiféle más cselekvéseinek megszervezésére, a konkrét természeti tények bemutatására, tanulmányozására.

Ennek az eljárásmodnak az alkalmazása során *egy-egy fontosabb szövegrészek lényegesebb szavait külön is kiemelte a tanár*, hogy ezekről lehetőleg mindent elmondjon, a kor felfogása szerint ugyanis csak így lehet eljutni a tanulmányozott szöveg egészének teljes megértésére. Ennek kapcsán sor került e kiemelt szavak nyelvészeti, történelmi, földrajzi, természetrajzi, bibliai, mitológiai stb. vonatkozásainak kifejtésére, a szövegmagyarázó módszer tehát aránylag tág ismeretgyarapító lehetőségeket nyújtott a tanár, illetőleg a tanulók számára.

Egyes szómagyarázatokat a tanulók is leírtak jegyzetfüzetük lapjainak margójára. Maga a jegyzetfüzet a tanulmányozott tananyag törzsszövegét tartalmazta, melyet előzőleg a tanártól kapott mintapéldányok alapján maguk írtak le saját iskolai használatukra. A sárospataki iskolában például így jegyezte le SZALKAI László a retorikai-levélfogalmazási tananyag szövegében előforduló „*sagitta*” szó magyarázatát,² KISVÁRDAI János diktálása nyomán:

Sagitta, -tae, feminini generis, derivatur, a sagio, -is eo, quod sagaci, id est ingenioso vel veloci iactu mittitur, pennis fertur quasi avis, ut mors celeriter percurrat ad hominem. Et hinc rustici sagittam vocant novissimam partem surculi in sarmento; vel quod longius a matre — ex qua prosiliit — recessit; vel quia acuminis tenuitate teli speciem praeferat; summitates vitium et fruticum flagella dicuntur eo, quod flatu agitentur. Inde sagittula, -lae, diminutivum; et sagittarius, -rii vel sagittaria, -riae et sagittarius, -ria, -rium. Et corripit primam: sagitta, quamvis sagio eam producit. Et scribitur per duplex t. (220. b)

E szómagyarázat is — mint a szómagyarázatok legtöbbje — etimológiai („szószármaztatási”), nyelvteni, jelentéstani, helyesírási, stilisztikai, nyelvhelyességi vonatkozásban adott eléggé részletes tájékoztatást a tanulóknak.³

Gyakori volt, hogy különböző szerzőktől vett idézetek szöveggörnyezetében mutatta be a tanár a kiemelt kifejezések jelentését, például a „*pullus*” esetében:

Pullus, -la, -lum, derivatur a parvus vel pupus. Et hic pullus, -li, id est parvus. Unde homo parvus dicitur pullus. Item nati recentes omnium avium et etiam quadrupedum pulli dicuntur quasi pupi vel parvi. Vel pulli dicuntur, quasi polluti a polluo, -is, quia polluti sunt. Inde hic pullus, -la, -lum, id est niger, nigra, -grum, quod enim nigrum est quasi pollutum est. Unde Ieronimus ad Nepocianum: Vestes pullas aequae vita ut candidas. Et inde pullatus, -ta, -tum, id est nigris vestibis indutus. Unde Iuvenalis: Horrida mater pullati proles. Item a pullus pro nato dicitur pullulus, -la, -lum, diminutivum. (221.a)

² Idézeteinkben az eredeti szövegek rövidítéseit feloldottuk, és mai központozást alkalmaztunk.

³ A szómagyarázatok gyakran azt is megemlítik, hogy hosszú-e vagy rövid-e a tárgyalt szó utolsó előtti szóttagja. A „*paenultima*” kifejezés teljes formája: „*paenultima syllaba*”; a rövidség jelzésére a „*corripit*”, a hosszúság jelölésére pedig a „*producit*” kifejezés szolgált; gyakori a „*paenultima correpta*” és a „*paenultima producta*” forma is.

Tipikus a következő szövegtől is, melynek során KISVÁRDAI János a „diadema” kifejezés görög vonatkozásainak értelmezésével helyezi el ezt a kiemelt szót a hasonló jelentésű szavak között:

Diadema a dia, quod est duo et demo, -is componitur hoc diadema, -tis, id est regia corona, quia duo demat, scilicet principium et finem. Et differt a serito et a corona, quia sertum est, quod fit floribus insertis; corona dicitur quilibet circulus capitis de quocumque metallo; diadema vero tandem de auro et lapidibus praeciosis. Vel diadema componitur a dia, quod est duo, et demas, quod est ornans, quia utramque partem capitis ornat. Et est regum et matronarum ornamentum. Unde:

Virginis est sertum, clarique corona, poetae
Laurea, rex gestat diadema vel induperator. (189.b)

Máskor még a törzsszövegben szereplő szómagyarázatot is megtoldotta KISVÁRDAI János, például az „Elycon” (vagyis Helikon) szó esetében.

A törzsszövegben:

Elycon est quidam mons, in quo fuerit septem vel novem musae, quae administrabant poetis studium sapientissimum.

A hozzá kapcsolódó szómagyarázat:

Vel Elicon, -onis, masculini generis, est unum cacumen de duobus cacuminibus Parnassi montis, in quo solebat esse olim studium et dicitur ab elicio, -cis, quia olim eliciebatur inde sapientia. Inde eliconius, -a, -um. Et haec Eliconis, Eliconidis, feminini generis, tertiae declinationis: musa, quae in Parnasso habitabat vel femina illius loci. (125.b)

Végül három rövid szómagyarázat-típuspélda három különböző ismeretkörből:

Pergamenum, -ni paenultima producta, id est charta et dicitur a Pergamo civitate, quia ibi primo excogitatum fuit et inventum. Item potest declinari adiective: pergamenus, -na, -num, id est res de Pergamo. (256.b)

Moneta, -tae, feminini generis, primae declinationis, id est numisma et dicitur a moneo, -nes, quia monet, ne qua fraus in metallo vel pondere sit. Inde hic monetarius, -rii, et monetarius, -a, -um, qui facit monetas. Et hoc monetarium, -rii: locus monetae, qui etiam dicitur hoc monetum. Item moneta dicta est a Iuno, quia monuit romanos per anserem. Unde Lucanus: Numina castrens miscebis flamma monetae. (238.a)

Stilbon, -tis, masculini generis, tertiae declinationis, id est Mercurius a stillans bonum et est sumpum a meliori parte sui. Et dicitur quasi stella boum, quia eo surgente surgunt et pastores. Et stilbon interpretatur velox, quia velox planeta est. (129.a)

A középkori iskolák tanárai és diákjai számára már korán rendelkezésre álltak a latin nyelvű szómagyarázó könyvek. 630 körül fejezte be *Isidorus Hispalensis* sevillai püspök *Etymologiarum libri XX* című könyvét, amelynek húsz fejezetében témacsoportokba rendezve található az egyes szavak magyarázatai.⁴ Ebből merített a XI. században a lombardiai *Papias*, egy széles körben ismert szómagyarázó könyv kompilátora, amely az 1050-es évek elején készült el *Liber glossarum* címmel. (De más, igen jellemző címeken is szerepelt PAPIAS műve a korabeli iratokban: *De significatione vocabulorum*, *De expositionibus vocabulorum*, *Materia verborum*, *Elementarium doctrinae rudimentum*, *Alphabetum Papias*, *Papias vocabulista*.) Ugyancsak ISIDORUS volt a forrása a pisai HUGUTIO, más néven UGO DA PISA ferrarai püspöknek is, akinek *Liber derivationum* című könyve 1200 körül látott napvilágot.⁵

⁴ Kiadása: *Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum sive originum libri XX*. Recognovit brevis adnotatione critica instruxit W. M. Lindsay. Oxford, 1911. Új kiadása: 1966.

⁵ E három szerzőről s műveikről részletesen tárgyal Max MANUTIUS: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*. München, 1911., 1923., 1931. Új kiadása: 1965. ISODORUS: I. 52—70; PAPIAS: II. 717—724.; HUGUTIO: III. 191—193.

Több évszázadon át nagy népszerűsége telt szert a genovai JOHANNES BALBUS DE IANUA szómagyarázó könyve, amely 1286-ban készült el *Summa quae vocatur Catholicon* címmel. A szerző főként ISIDORUS anyagából vett át sokat, de gyakran idézi az említett másik két szómagyarázó könyvet is, mindig pontosan megnevezve az idézett szerzőket. Ez a terjedelmes *Catholicon* — anyagának bőségére, teljességére utal a cím — a szavakat az ábécérend egymásutánjában ismerteti igen részletesen, tulajdonképpen a mai etimológiai, nyelvhelyességi, helyesírási és értelmező szótárakat egyesítve magában.

Maga a „szómagyarázat” mint sajátos tartalmú *tankönyvszöveg-műfaj* már PAPIAS és HUGUTIO könyvében kialakult, ezt viszi tovább a genovai szerző is. Az erfurti karthauzi kolostor *Catholicon-kódexében* ez olvasható a kötet tartalmáról:

„... hic de facili invenitur, unde dictiones formentur vel deriventur, quomodo scribantur et proferantur, qualiter exponentur et ethymologizentur et construantur. Invenies etiam hic multas utiles questiones naturales et theologicas notas et declaratas.”⁶

A XV. század második felében a *Catholicon* számos kiadásban nyomtatásban is megjelentették.⁷ De ekkor már szükség volt új, korszerű szómagyarázó könyvre is, ez *Vocabularius brevilocus* címmel látott napvilágot, első ízben 1478-ban, Bázelen. A mű tulajdonképpen két forrásműből való kompiláció eredménye. Egyrészt JOHANNES BALBUS DE IANUA szócikkeinek lerövidítéséből keletkezett (innen a címben a „breviloquus” jelző, bár a kötet éppen nem kisterjedelmű: 2° formátumú, mintegy 300 lappal); másrészt a *Vocabularius iuris utriusque* című speciális jogi szómagyarázó könyv egyes részeit is magába ötvözte, beleolvastva a *Catholicon* ábécérendbe rendezett szócikkei közé. Maga a szóanyag három részre oszlik: az első rész a főneveket és melléknveket, a második rész az igéket, a harmadik rész pedig a ragozhatatlan szavakat foglalja magában. Minderre utal a kolofon is: „Finit vocabularius brevilocus, triplici alphabeto diversis ex autoribus necnon corpore utriusque iuris collectus, ad latinum sermonem capessendum utilissimus.”

Az 1478 utáni évtizedekben az egyik leggyakrabban megjelentetett nyomtatott iskoláskönyv lett ez a *Vocabularius*, 1504-ig összesen 22 kiadása került ki Bazel, Lyon, Köln, Nürnberg és Strassburg könyvsajtói alól.⁸

A *Szalkai-kódex szómagyarázatainak forrása*. A *Szalkai-kódex* lapjainak margóin több száz szómagyarázat olvasható, ezek „műfajilag” jól megkülönböztethetők a törzsszöveghez fűzött utólagos másnemű bejegyzésektől, alkalmi kiegészítésektől.

Egyszerű összevetés alapján is megállapítható: a *Szalkai-kódex* szómagyarázatai szinte kivétel nélkül a *Vocabularius brevilocus*-ból valók. A sárospataki iskolában tehát 1489-ben és 1490-ben — a *Szalkai-kódex* egyes füzeteinek mintapéldányain kívül — megvolt ez a nyomtatott kötet is, amelyből KISVÁRDAI János lediktálta növendékeinek az általa fontosnak tartott vagy diákjai egyéni érdeklődése alapján kiemelt szavak részletes magyarázatát. Különösen a levélfirás-fogalmazási fejezet lapjainak szegélyei vannak telezsűfolva szómagyarázatokkal.

Az nem tételezhető fel, hogy sárospataki rektorunk a *Vocabularius brevilocus* kéziratossá változatából diktált volna: ez a mű már eleve nyomtatott könyvnek készült, nem korábban évtizedeken — évszázadokon át kéziratban széles körű használatban álló mű került e

⁶ *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz. II.* Bearbeitet von Paul LEHMANN. München, 1918. 475.

⁷ Az 1500-ig megjelent kiadások felsorolása: HAIN I/I. 2251—2269. sz.; PROCTOR 2251—2267. sz. — Hazai könyvtárakban őrzött példányai: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Ediderunt Géza SAJÓ et Erzsébet SOLTÉSZ. Bp. 1970. 461—467. sz.

⁸ Részletesen bemutatja Josef BENZING: *Bibliographie der Schriften Johannes Reuchlins im 15. und 16. Jahrhundert*. Bad Bocklet, Wien, Zürich, Florenz, 1955. — Hazai ősnymtatvány-példányai: SAJÓ—SOLTÉSZ i. m. 2933—2944. sz.

cím alatt nyomtatott formában az iskolák vezetőinek kezébe, mint ahogyan a *Catholicon*-nal és sok más iskolás könyvvel történt ez az 1470 körüli évtizedekben.

Indokoltnak tűnhet azonban az a feltételezés, hogy KISVÁRDAI János — megfelelő rövidítéseket alkalmazva — esetleg a kéziratoss vagy nyomtatott *Catholicon* szócikkait diktálta le, mivel gyakran nagy a hasonlóság a *Szalkai-kódex* szómagyarázatai és a *Catholicon* egyes szövegrészei között. A közleményünk bevezetőjében bemutatott nyolc szöveg-magyarázat majdnem ugyanígy olvasható JOHANNES BALBUS DE IANUA művében is, csak ott kissé bővebben.

KISVÁRDAI János kezében azonban minden kétséget kizáróan a *Vocabularius brevilocus* volt: pontosan követik ugyanis ezt a művet a *Szalkai-kódex* magyarázatainak mondatkihagyásai. De ugyancsak a *Vocabularius brevilocus*-t követik a sárospataki qanár bővítései is, ahogy az alábbi példák ezt szemléltetik.

Catholicon: *Cithara*, -rae dorica lingua pectus dicitur. Unde haec cithara -rae dicta sic: quia in initio creditur fuisse similis humano pectori, ut sicut a pectore, ita ex ipsa cantus ederentur, sed postea paulatim fuerunt plures species eius. Et a cithara citharistes graecum, unde citharista, -stae, quae cum ea canit, et citharistes, -stis, masculini generis mons quidam est. Et scias, quod ut dicit glossa super illud Isaiam XXIII. Bene cane etc. admonet Cyrum canticum miseriarum suarum semper cantare, ne iterum eadem patiat. Dicunt enim hanc esse musicae naturam, si laetum invenerit, laetorem facit; si tristem, tristorem reddit.

Vocabularius brevilocus: *Cithara* dorica lingua dicitur pectus. Inde haec cithara, -rae dicta sic, quia in initio creditur fuisse similis humano pectori, ut sicut a pectore, ita ex ipsa cantus vel melodiae eduntur. Sed paulatim postea fuerunt multae eius species. Inde citharista, -stae, qui cum cithara canit. Et citharedus, penultima producta, idem. — Ugyanígy a *Szalkai-kódex*ben (232.a).

Catholicon: *Aspis*, -dis, feminini generis, genus est serpentis. Et secundum Isidorum aspis est vocata, quod morsu venena inmittet et spargat. Ios enim graece venenum dicunt, et inde aspis quasi aspergens ios id est venenum, eo quod morsu venenat intermat. Et corripit penultima in genitivo. De has dicit propheta: Sicut aspidis surdae et obturantis aures suas, ne exaudiat vocem incantantis.

Vocabularius brevilocus: *Aspis*, -dis, feminini generis tertiae declinationis dicitur genus serpentis. Et est illius naturae, dum enim incantatur a divinatoribus, tunc unam aurem ponit et trudit in terram et aliam obstruit cum cauda, ne audiat voces incantantium, ut illaesa permaneat. Et ideo incantatur, quia veneno extracto aspis est medicinalis et praeciosi valoris. De hac dicit propheta: Sicut aspidis surdae et obturantis aures suas, ne audiat vocem incantantis. Et secundum Isidorum aspis est vocata, quod morsu venena inmittat et spargat. Hyos enim graece venenum dicunt et inde aspis quasi aspergens hyos is est venenum, eo quod morsu venenat intermat et corripit penultima in genitivo. Item aspis dicitur etiam scutum militare. Inde aspidula, id est parva aspis. — Ugyanígy olvasható a *Szalkai-kódex*ben is (213.a).

De vannak olyan szócikkek is a *Szalkai-kódex*ben, amelyek egészen más tartalommal szerepelnek a *Catholicon*ban, mint a *Vocabularius brevilocus*-ban, a *Szalkai-kódex* ezek közül is az utóbbi kötet anyagát közli, például *actor* (222. a.), *scholaris* (231. a.) stb.

A *Catholicon* nem közölt arra vonatkozó információkat, hogy az egyes szavak milyen neműek, milyen deklinációk vagy konjugációk szerint kell ragozni őket. Az erre vonatkozó *jelzések rövidítésrendszere*, ahogyan azt KISVÁRDAI János a *Szalkai-kódex* tanúsága szerint alkalmazta, ugyancsak a *Vocabularius brevilocus*-ból származik, azzal a különbséggel, hogy sárospataki rektorunk néha feloldotta és kiírta a rövidítéseket (például *m s* = masculini generis secundae declinationis; *f p* = femini generis primae declinationis; *a p* = activi generis primae coniugationis; *a s* = activi generis secundae coniugationis; *neu t* = neutri generis tertiae coniugationis; *d p* = deponentis generis primae coniugationis stb.).

Vajon melyik kiadást használhatta KISVÁRDAI János? A *Vocabularius brevilocus*-ból 1478 után 1489-ig, a *Szalkai-kódex* megírásáig eltelt 11 év alatt összesen 14 kiadás jelent meg. Hazai könyvtárainkban ezek legfőbb nyomdai típus-változatai mind hozzáférhetők.

A különféle kiadások szövegében nem található lényeges különbség, de apróbb eltérések elő-előbukkannak. Ezek alapján feltételezhető, hogy a sárospataki iskolarektor birtokában valamelyik kölni kiadás lehetett, mert a *Szalkai-kódex* szócikkei azokat követik. Íme, néhány példa:

Sagitta. A kölni kiadásokban és a *Szalkai-kódexben*: „...Inde sagittula, -lae, diminutivum. Et sagittarius, -rii...” (220. b)

A többi kiadásban: „...Inde sagittula, -lae, et haec sagittella, -lae, diminutivum. Et sagittarius, -rii...”

Taculum. A kölni kiadásokban és a *Szalkai-kódexben*: „...rethe piscatorium...” (212. b)

A többi kiadásban: „...rete piscatorium...”

Libo. A kölni kiadásokban és a *Szalkai-kódexben*: „...Liba, libens, libo, libando, libentius ibo” (203. a). E szövegben jó a hexameter.

A többi kiadásban: „...Libia, libens, libo, libando, libentius ibo.” A hexameter rossz.

Heinrich QUENTELL kölni nyomdája 1479-ben, 1486-ban és 1487-ben jelentette meg a *Vocabularius brevilocus*-t, KISVÁRDAI János 1481 őszén iratkozott be a krakkói egyetem „ars”-fakultására, ahol 1484 szeptemberében sikerrel megszerezte a bakkalaureátus fokozatát. De ezután még továbbra is Krakkóban maradt: 1485. december 17-én egy egyetemi ügyben tanúként szerepelt. Ezt követőleg tűnik elő azután neve 1489-ben sárospataki kódexünkéből. Nyilván ezekben az esztendőekben szerezte meg magának a *Vocabularius brevilocus*-kötetet.

Mai tudásunk szerint tehát Sárospatak XV. századvégi iskolatörténetében az ő közvetítésével kerül elénk az első, címe szerint is ismert, hazai iskolában használt nyomtatott tankönyv.

A „*Vocabularius*”-kötet tartalma és összeállítója. MÁTYÁS király uralkodásának utolsó évében a sárospataki város-plébániai iskola rektora tehát igen frissen alkalmazott egy új, modern, nyomtatott „reformtankönyvet” diákjai oktatása során. De más ok miatt is figyelemre méltó ez a tény.

E kötet összes kiadása ugyanis — a szótári rész előtt — három rövid tanulmányt tartalmaz a latin nyelvtudomány egyik fontos fejezetéből. Párbeszédben feldolgozott tananyag az egyik, *Dialogus de arte punctandi* címmel, szerzője a párizsi egyetem tanára: JOHANNES DE LAPIDE (Johann Heynlin von Stein); a másik tanulmány szerzőjét nem ismerjük, a címe: *Tractatus de accentu*.

Ezeket azonban megelőzi a kötet élén álló tanulmány a kettőshangzók kiejtéséről és írásáról *Ars diptongandi* címmel, szerzője a híres ferrarai filológus-tekintély: GUARINO DA VERONA. E kiváló itáliai humanistának tehát nemcsak JANUS PANNONIUS révén volt kapcsolata a magyar pedagógia-történettel, de ismerhették e kis nyelvészeti munkáját egy hazai mezőváros iskolájában is.

A kötet összeállítójának különös gondja volt arra, hogy a latin szövegek korszerű írásmódját közvetítse, a helyes kiejtést oktassa, úgy, ahogy a humanista filológusok ezt megkívánták. Pontosan jelezni akarta ezért a *Vocabularius brevilocus* szövegében a diptongusokat: mind az *ae*, mind az *oe* betűformákat *cedil*-lel ellátott *e*-vel jelölte. Az előszóban is felhívta erre a figyelmet:

„In quibus autem dictionibus huiusmodi debeant diptongi collocari, videbitur infra, tum in arte Guarini Veronensis litteratissimi viri, tum in exercitatione, hoc est in huius Breviloqui Vocabularii assidua lectione. Ibi enim in practica invenies, quod grammatici in speculatione præcipiunt.”

Sajnos, a *Szalkai-kódex* szómagyarázatainak szövegleírásában mégsem tükröződik e az írásmód. Mint említettük, KISVÁRDAI János birtokában kölni kiadású *Vocabulariu*

lehetett, s míg a bázeli, nürnbergi, lyoni kiadásokban a nyomdászok e-betűvel szedték a diphthongusokat, a kölni QUENTELL viszont közönséges e-vel, úgy látszik, nem volt ilyen betűalakja.

A három tanulmányból s a szótári anyagból álló *Vocabularius breuiloquus* összeállítója nem nevezte meg magát könyve címlapján, a szakirodalom azonban kétségtelenül bebizonyította: JOHANN REUCHLIN (1455—1522), a későbbi neves német humanista ifjúkori munkája volt a kötet szerkesztése.⁹

Szülővárosának, Pforzheimnek iskolásaként a bádeni udvari énekkar tagja volt, s ennek köszönhetette, hogy 1473-ban a bádeni örgróf fiának kísérőjeként eljutott a párizsi egyetemre. Itt került barátságba az „ars”-fakultás egyik német oktatójával, JOHANNES DE LAPIDE-vel, akivel azután együtt mentek át 1474-ben a bázeli egyetemre. REUCHLIN itt szerezte meg 1475-ben a bakkalaureátust, 1477-ben pedig a „magister artium” fokozatot. Ebben az időben rendelte meg nála a bázeli nyomdász, Johann AMERBACH az új *Vocabularius*-t, amely — törzsanyagához az említett három tanulmányt is hozzávéve — 1478-ban látott először napvilágot Bazelben. Később számos más tankönyvet is írt, népszerűek voltak sok kiadásban megjelent iskolai színjátékai is, de jelentősége mindezekben messze túlemelkedett: ő volt az ERASMUS előtti legkiemelkedőbb Alpokon túli humanista tudós, kiváló latin, görög és héber filológus.

Szómagyarázó könyvek XV—XVI. századi iskoláinkban. A veszprémi káptalan 1429—1437 között összeállított könyvtári jegyzékében számos, az egyetemi „ars”-fakultásokon is használatos tankönyv található, s ez a tétel is szerepel: „Item unus liber, qui vocatur Huguicio, legatus per magistrum Andream Parvum, concessus fuerat per dominos de capitulo quondam Georgio de Saar lectori solum ad legendum et restituendum, qui est amissus per eundem.”¹⁰ Nincs kizárva, hogy HUGUTIO szómagyarázó könyvét jelölték itt szerzője nevével.¹¹

A másik korai szerző, PAPIAS művét nyomtatásban is kiadták a XV. század második felében. Egyik 1496-i, Velencében megjelent példányát a ferences SZIKSZÓI Benedek, a teológia doktora Velencében vásárolta és a szegedi ferenceseknél köttette be 1503-ban.¹²

Feltételezésekre vagyunk utalva a budapesti Egyetemi Könyvtár két CATHOLICON-kódexe tekintetében.¹³ Minden valószínűség szerint városi-plébániai iskolai használatra

⁹ Ludwig GEIGER: *Johann Reuchlin. Sein Leben und seine Werke*. Lipsce, 1871.; Christian Gottlieb JÖCHERS *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. 6. Ergänzungsband. Hildesheim, 1961. (Az 1819-i brémai kiadás utánnomása); Max BROD: *Johannes Reuchlin und sein Kampf. Eine historische Monographie*. Stuttgart, 1965. — E szerzők mindegyike REUCHLIN saját eredeti művének tartja a VOCULARIS BREVILOQUUS-t, nem utalnak az alapvető két forrásműre.

¹⁰ FEJÉRPATAKY László: *A veszprémi káptalan kincseinek összeírása az 1429—1437. évekből*. Történelmi Társ 1886. 571.

¹¹ MEZEY László úgy véli, hogy e „Huguicio” név itt ugyanennek a szerzőnek egyházi jogi kommentárjait jelzi; a veszprémi káptalani könyvjegyzékben kétszer is előforduló s ISIDORUSTól származónak jelzett „Liber Etycorum” pedig véleménye szerint elírás a „Liber Etymologiarum” helyett. (*A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapításról 1849-ig*. Összeállította KOVÁCS Máté. Bp. 1963. 89., 91.) — A két ISIDORUS-említés szövege: „Item liber Isidori, qui dicitur Liber Etycorum, subtilis et optimus, cum litteris bonis et aureis capitalibus.” — „Item unus liber, qui dicitur Isidorus Etycorum, carens coopertorio in principio ac duobus libris in pergamento, a principio dilaceratis in margine, qui non fuit scriptus in priori registro.” FEJÉRPATAKY i. m. 573., 574.

¹² Gyöngyösi Bajza József Tudományos Könyvtár, Inc. 121. Bejegyzés a címlapon: „Librum hunc emi ego Fr. Benedictus de Zykzo S. Theologiae professor Veneciis et liga... Zegedini... Anno Christi 150ii.”

¹³ Jelzetük: 57., 58. és 63. sz. kódexek. Leírásukat ld. MEZEY László: *Codices latini mœdii ævi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961.

készült mindkettő, semmi sem utal bennük kolostori vagy káptalani eredetre. Lehetséges, hogy észak-magyarországi iskolában is használták őket.

Az egyik 1418-ból való, s egy bizonyos PÁL másolta le a sziléziai Struberg iskolájában, mégpedig annak „alsó kamrájában”.¹⁴ Részletes explicit található az 1444-i *Catholicon-kódex* végén.¹⁵ A Crzuzanow-ból való Orbán fia, Clawosch SZVATOSZLÁV írta le ezt a Konin-ből származó VENCEZ fiának, MIHÁLYNAK a költségén, nyilván az ő számára. A város vagy falu helye, ahol a leírás történt: „in Mecislensie” (talán a dél-sziléziai Międzyslesie?), a latin szövegen belül a leírás közelebbi színterének lengyel megjelölése: „in sz[kola] globna”, talán „a nagyobbik iskolában”. Az explicit lengyel nyelvű fohással fejeződik be — ugyancsak azt jelezve, hogy a leíró környezetében fontos szerepet játszott az anyanyelv is.

Hogy ez szélesebb körű általános igényt jelzett, jól mutatja az a tény is, hogy a XV. század második feléből számos olyan nyomtatott *Catholicon*-kötetet ismerünk, amelyekben a *Szalkai-kódex* keletkezése utáni évtizedekből származó magyar nyelvű értelmezések is találhatóak.

Az egyiket *brassói latin—magyar szójegyzék* címen tartja számon az irodalomtörténet: ez egy 1470 körül megjelent strassburgi kiadású *Catholicon*, amelynek sorai között székely dialektusban magyar nyelvű bejegyzésekkel értelmezte a törzsszöveg latin anyagának egyes részleteit valamelyik iskolarektor vagy diák.¹⁶

Néhány példa a kötetből: *augustus*: országa öregbítő fejedelem, *artotira cibus*: túrós béles, *basis*: erős kőfalnak fundamentuma, *pugna*: ökölrel való hadakozás, *ancoro*: vasmacskát vízbe hányom, *auditorium*: tanácsház, avagy törvényház, *amphitheatrum*: oly hely, kiből minden felől nézhetni, *antenna*: főkötél az hajóban, ki az vintornyát tartja, *amentarium*: tintatartó szerszám, *arithmetica*: számvetésről való tudomány, *agrammaticus*: az ki deák tudomány nélkül vagyon, *antibiblum*: könyvért adatott zálog.

A XVI. század első évtizedében Budán köttették be — tehát valószínűleg ott is használták — azt az 1506-ban Velencében nyomtatott *Catholicon*-t, amelynek előlapjaira tulajdonosa később, felnőtt korában magyarul jegyezte fel különféle kiadásait.¹⁷ A budapesti Egyetemi Könyvtár 965. számú ősnomtatványában viszont (ez egy velencei *Catholicon* 1492-ből) magyar nyelvű iskolás bejegyzések olvashatók.

A Magyar Tudományos Akadémia egy 1487-ben Velencében nyomtatott *Catholicon*-t őriz, amelyhez egy kéziratos latin értelmező szótár első részét kötötték, s ebben ezernél több latin szó magyar megfelelője is megtalálható. Ez a kézirat ugyan a XVII. század első felében készült másolat, az eredetije azonban 1538—1556 között keletkezhetett valahol a Dunántúlon.¹⁸ E latin értelmező szótár (a szakirodalom *gyöngyösi latin—magyar*

¹⁴ Budapesti Egyetemi Könyvtár 58. sz. kódex: „Et istam particulam Katolicon ego Paulus finivi Struberger in camera inferiori in scolis die dominica in festo Allexi sub anno domini M^o C^oC^oC^o XVIII°” (218. a).

¹⁵ Budapesti Egyetemi Könyvtár, 63. sz. kódex: „Et est finitum in sz globna in Mecislensie per manus Swanthoslai dicti Clawosch filium Urbani de Crzuzanow per pecuniam autem Michaelis Venceslai de Conyn, sabbatho proximo post Elyzabeth festum sub anno Domini millesimo quadricentesimo quadragésimo quarto.” A helynévhez analógia: Laurentius *Miedzysleski* krakkói egyetemista neve (Acta rectoralia almae Universitatis studii Cracovienis. Editionem curavit Wladislaus *Wislocki*. Krakkó, 1893—1897. I. 3110. sz.).

¹⁶ Egykor a brassói evangélikus gimnázium könyvtárában. Kiadta MELICH János: *A brassói latin—magyar szótártörődék*. Bp. 1905. — Az ebből és az ezután ismertetendő kötetekből vett magyar idézeteinket mai írásmóddal hoztuk.

¹⁷ Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban, jelzete: Inc. I. 56. XVI. — Sz. KOROK-NAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések*. Bp. 1973. 175. sz.

¹⁸ Jelzete: K. 76. — A róla szóló szakirodalom legújabb összefoglalása: CSAPODI Csaba: *A „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény. Az MTA Könyvtára kézirattárának kata-*

szótártörödékeknek nevezi, mivel a gyöngyösi ferencrendi zárdából került az MTA könyvtárába) azonban az egyes szavak magyarázata során csak a jelentéseket írja körül.

Innen is idézünk néhány példát.

Antenna est corda capitalis in navi, quae sursum dirigit velum: az kötél az gályában, melyen felvonattatik az vitorla. *Antenna* per duplex nn: lignum per transversum in malo positum, in quo velum alligatur: az fa, mely az gályának árbocfájának keresztül vettetett, kihez kötöttetik az vitorla. *Aetna* mons Siciliae, perpetuo clarus incendio: Etnának égő hegye. *Agricola*: rusticus agrum colens: kapás, szántó ember. *Aryon*: citharedus optimus: jó hegedűs, címeres hegedűs. *Astrolabium*: instrumentum, ex quo astrorum motus colliguntur: néminemű szerszám, kiből az égneke indulati, járási, forgási megismerhetik. *Bulgae* sunt succuli scortei ad ferenda numismata sive cetera ad viae necessaria: bőrből alkotott zsák vagy eszköz, kibe útra való eledelt szereznek, vel kibe ajándékot küldenek. *Barro* est vir fortis: erős férfiú.

A gyöngyösi Bajza József Tudományos Könyvtárban több *Catholicon*-kötet található. Ezek egyikét, egy 1497-i velencei kiadású példányt egykori tulajdonosa, Benedek plébános 1531-ben a szécsényi Szűz Mária-templomnak adta.¹⁹ Ugyanennek a kiadásnak egy másik példánya az 1540-es években a Zágráb közelében levő Remetinc falu plébánosának, Miklósnak a tulajdonában volt. Ő is ellátta könyvét magyar és főként horvát nyelvű értelmezésekkel — aligha a maga számára, nyilván pedagógiai céllal —, majd 1550-ben a helybeli pálosoknak ajándékozta a kötetet. Néhány illusztráció magyar nyelvű értelmezéseiből:

Filatista: fonó; az *antecenium* szócikk *merenda* szavához: uzsonna („osona”); *auleum*: kárpit; *culponaeus*: bocskor.

A hagyományos szómagyarázó könyvek tekintélye tehát még igen erős volt a XV. század végén és a XVI. században is, s ebben a mezőnyben jelentkező versenytársként az új, korszerű „*Vocabularius breuiloquus*”. Jelenleg két olyan ősnymtatvány kiadását ismerjük, amelyeket hazai iskolában használtak: egyiküket Csanádban,²⁰ a másikat pedig az iglói város-plébániai iskolában.²¹

Ez utóbbit valamelyik iskolarektor a XVI. század közepe táján rengeteg kiegészítő szómagyarázattal látta el: egyrészt a latin klasszikusokból s máshonnan származó idézetekkel kibővítette; másrészt a nyomtatott szövegben latin betűkkel írt görög szavakat görögül is kiírta; de sok benne a német nyelvű értelmezés is. Érdekes megjegyzéseket fűzött *Attila* történetéhez (Accila néven szerepelt az Argentina—Strassburg szócikkben, mint „rex hunorum id est ungarorum paganus”), megemlítve többek között „Isten ostora” szerepét, valamint halála körülményeit is. S a *mustela* (menyét) szóhoz oldalt odajegyezte a coboly két tudományos megnevezését (*mustela sobella*, *zobella martes*), de „scythia” nevét is.²²

lógsai. 5. Bp. 1973. 76. sz. — Megjegyezzük, hogy a szakirodalom nem szolgáltatott bizonyítékot arra vonatkozólag, hogy ez a latin—magyar értelmező szótár kolostorban készült volna. Városi-világi környezetben is keletkezhetett.

¹⁹ Inc. 116. — Bejegyzés az első oldalon: „Iste liber est gressus ad ecclesiam beate Virginis de Sechen a Benedicto plebano anno domini 1531.”

²⁰ 1489-i nürnbergi kiadás. Gyöngyösi Bajza József Tudományos Könyvtár, Inc. 176. — Bejegyzés a címlapon: „Ad locum nostrum Chanadiensem”. Sz. KOROKNAY Éva szerint kötése hazai eredetű, 1500 táján készült: i. m. 227. sz. — Alighanem korábbi nagyszombati vagy esztergomi használatban volt az a kölni, 1487-i kiadású „*Vocabularius breuiloquus*”, amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz (Inc. 1000.), telve latin és szláv, néhol magyar bejegyzésekkel; a kötéstábla belső oldalán: „*Collegii Tyrnaviensis Societatis Jesu catalogo inscriptus anno 1690.*”

²¹ 1489-i strassburgi kiadás. Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 612. — Bejegyzés a címlapon XVI. századvégi írással: „*Ex libris Ecclesiae Catholicae Iglouiensis*”.

²² „*Mustela sobella* vel *zobella martes*, *mustela* vel *ictis scythica*: zobel” — Az „*ictis*” kifejezésről I. Isidorus idézett művében: XII. könyv, 3/3.

Visszatérve a *Szalkai-kódex*hez, illetőleg KISVÁRDAI János 1489/90-beli sárospataki iskolájához: a szómagyarázat, mint sajátos tanszöveg-műfaj korabeli alkalmazásának, s a *Vocabularius breviloquus* helyi használatának háttéréből alighanem világosabban láthatók a *Szalkai-kódex* több száz magyar nyelvű glosszájának keletkezési körülményei is, azok a pedagógiai igények, didaktikai követelmények, amelyeknek ezeket a glosszákat köszönhetjük. A szövegmagyarázó módszer alkalmazása során a főbb szavakról minden lényegeset el kellett mondani: ekkor már fontossá vált az anyanyelvi jelentés is. Johann REUCHLIN könyvében erre utal az *etymologia* szócikk:

„Etymologia est expositio unius vocabuli per aliud vocabulum, sive unum, sive plura magis notum vel magis nota in eadem lingua vel diversis, secundum rerum proprietatem vel literarum similitudinem.”

A *Szalkai-kódex* glosszáinak egyik része egyszerű szóvisszaadás magyarul a főszövegben szereplő latin szó fölött. Kis töredékkéket viszont a szómagyarázat keretében jegyezték le, ilyen például az *occa* szó kifejtése, végén eszközének magyar megnevezésével: *occa* — *borena* (239. b), vagy a *ventilo* magyarázata mellett: *ventilabrum* — *szórólapát* (221. b). De számos fogalom-meghatározás, jelentés-körülírás is található SZALKAI glosszái között, a szómagyarázó könyvek szócikkeinek mintájára. A fogalom-meghatározásnak — mint láttuk — a szómagyarázat első mondatában kellett helyet kapnia. Íme, néhány sárospataki fogalom-meghatározás SZALKAI László lejegyzésében:

Ocean: napnyugat felől való tenger (91. a); *Egyptom*: Nylus körül való mindennemű vidék (104. b); *artes magicae*: varázsról való ördögi tudományok (104. b); *regnum Acherontis*: pokolbeli folyóvizeknek urasága (113. a); *musae*: vers-szerző asszonyok (124. b).

Összegezve megállapításainkat: KISVÁRDAI János kezében az új, nyomtatott tankönyv szerteágazó hatású pedagógiai funkciót töltött be 1489—1490-ben a sárospataki városi-plébániai iskolában.²³

MÉSZÁROS ISTVÁN

A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában. Az OLÁH-könyvtárra vonatkozó kutatások eredményeit tételszerűen is összegezve írásában¹ megállapítja DANKANITS Ádám, hogy ez idő szerint 25 könyv „személyi adatait” és — többségében külföldi — lelőhelyét ismerjük a hazai ellenreformáció elindításában kulcsfontosságú szerepet játszó főpap egykori könyvtárából. DANKANITS maga is három értékes tétellel² szaporítja a listát. Ugyanakkor nem említi a Pécsi Egyetemi

²³ A sárospataki városi-plébániai iskola a XVI. század közepén protestáns vezetés alá került s belőle fejlődött ki a későbbi nagy hírű református kollégium. A ma ismert első kollégiumi könyvtári katalógusban, amely 1623-ból való, szerepel a következő tétel is: „Thesaurus linguae latinae tribus voluminibus”. Ez azonban nyilván nem azonos az „in triplici alphabeto” elrendezett anyagú „Vocabularius breviloquus”-szal. A katalógus a Tiszáninneni-Református Egyházkerület sárospataki Nagykönyvtárában: „Catalogus librorum in bibliotheca scholae Saaros Patachiensis existentium, cum diligenti inspectione clarissimi viri Domini Stephani Tolnai Rectoris primarii dignissimi, nec non Scholae Senioris Georgii Sananchi providissimi praesentibus quibusdam Scholae alumnis reformatus, anno 1623, diei Augusti.”

¹DANKANITS, Adam: *Die Bücher des Nicolaus Olahus*, = Forschungen zur Volks- und Landeskunde (Románia), 1971. 1. 74—77.

²BROCARDI, Almasi: *Veridica terre sancte regionumque finitimarum ac in eis mirabilium descriptio*... (Véence 1519). — BURCHARD: *Decretum libri XX ex consiliis orthodoxarum patrum decretis*... (Köln 1548). — *Opera Tertulliani per Beatum Rhenanum*... (Basel 1521).

Könyvtár KLIMÓ-gyűjteményében fennmaradt *Oláh-kóderet*, melyre VARJÚ Elemér,³ legújabbban pedig VÍZKELETY András⁴ hívta fel a figyelmet.

Mint nemrég kiderült, és erről szeretnénk a következőkben beszámolni, Albertus PIGHIUS (1490—1542) *Hierarchiae ecclesiasticae assertio* című nyomtatott munkájának egy a KLIMÓ-könyvtárban található példány⁵ is OLÁH Miklós tulajdonában volt egykor. S mi több, nem is akármilyen úton-módon került a birtokába! OLÁH sajátkezű „exlibris”-ének szövege („Nicolai sum Olahj a regina datus”), valamint egy másik bejegyzés („Serenissimae Dominae Mariae, Hungariae Boemiaeque Reginae etc. Albertus Pighius dedit”) elárulják ugyanis, hogy II. Lajos királyunk özvegyének, Habsburg, avagy „Magyarországi” Mária királynénak ajándékát tartjuk a kezünkben. A könyv nyomtatási ideje (1538) alapján bizonyosra vehető, hogy az ajándékozás OLÁH németalföldi tartózkodásának (1531—1542) utolsó éveiben történt. Nem nehéz elképzelni, hogy ekkoriban, amikor (ERAZMUST elsírató költeményeivel is) humanista-erazmista múltjától búcsúzik a féllábbal már hazai földön álló „emigráns”, kifejezetten kapóra jött neki PIGHIUS ortodoxnál is ortodoxabb, s ugyanakkor a humanista filológia teljes eszköztárát felvonultató munkája. OLÁH sokat vitatott „pálfordulása” szempontjából, anélkül persze, hogy egyetlen olvasmányélmény hatását túlbecsülnénk, érdemes közelebbről is megnézni, hogy ki volt a — történelmi irodalmunkban mégcsak a nevével is alig szereplő — szerző, s mely problémákat érint nevezetes *Hierarchiájában* (ahogy a szóban forgó munkát röviden idézni szokták).⁶

A németalföldi Kampenből származó, löweni tanultságú s művének megjelenése idején az utrechti Szent János káptalannál tevékenykedő Albertus PIGHIUS (Albert PIGHE) egyike a kor legképzettebb és legnagyobb hatású egyházvédő teológusainak. Természet-tudományi tárgyú, kivált pedig a naptárreform elméleti kérdéseivel foglalkozó munkákkal teszi ismertté nevét tudós körökben; a *Hierarchia* közreadása után kizárólag teológiai jellegű írásokkal jelentkezik.⁷ Tudós felkészültségét, melyről — ellene intézett terjedelmes vitáirátában — KÁLVIN is igen elismerően nyilatkozik,⁸ három egymást követő pápa (VI. HADRIÁN, VII. KELEMEN, III. PÁL) személyes szolgálatában, vagy legalábbis szolgálatára, kamatoztatja. Komoly egyháztörténeti jelentőséget biztosít számára az a körülmény, hogy annak idején elsőként szorgalmazta a „dialogus” felfüggesztését és a teljes szakítást az új hit képviselőivel, továbbá, hogy a pápai tekintély megerősítését célzó elméleti fejtegetéseinek közrebocsátása révén komoly szerepe volt a tridentini zsinat szellemi előkészítésében.⁹ Munkásságát hazánkban is ismerték, bizonyítják ezt TELEGDI

³ MKsz 1907. 199.

⁴ VÍZKELETY András: *Libri epistolaeque... Dokumente einer Humanistenfreundschaft.* = Bibliothek und Wissenschaft (Wiesbaden), 1967. 225—249.

⁵ Jelzete: AA. III. 17. Rövid könyvészeti leírása: PIGHIUS, Albertus: *Hierarchiae ecclesiasticae assertio.* Coloniae 1538. Melchior Nouesianus exud. 2°.

⁶ Az OLÁH-irodalom összefoglalását l. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* I. kötetében (Bp. 1972. 323—325.).

⁷ Műveinek legteljesebb felsorolását l. a következő munka megfelelő (39.) kötetében: NICERON J.-P.: *Mémoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres.* I—43. tom. Paris 1727—1745.

⁸ Vö.: CALVINUS, J.: *Defensio sanae et orthodoxae doctrinae de servitute et liberatione humani arbitrii, adversus columnias Alberti Pighii Campensis.* Genevae 1534. Magyar kiadása: Kálvin János válasza Pighius Albertnek a szabad akaratról. Ford. CEGLEDI Sándor. Pápa 1909. (Kálvin János művei 9.)

⁹ Vö.: BÄUMER, R.: *Das Kirchenverständnis Albert Pighs. Ein Beitrag zur Ekklesiologie der vortridentinischen Kontroverstheologie.* = Volk Gottes. Festgabe für Josef Höfer. Freiburg 1967. 306—322.

HIERARCHIAE ECCLESIASTI

CAE ASSERTIO, PER ALBER
tum Pighium Campensem,
D. Iohannis Vltraiecti. Praepositum.

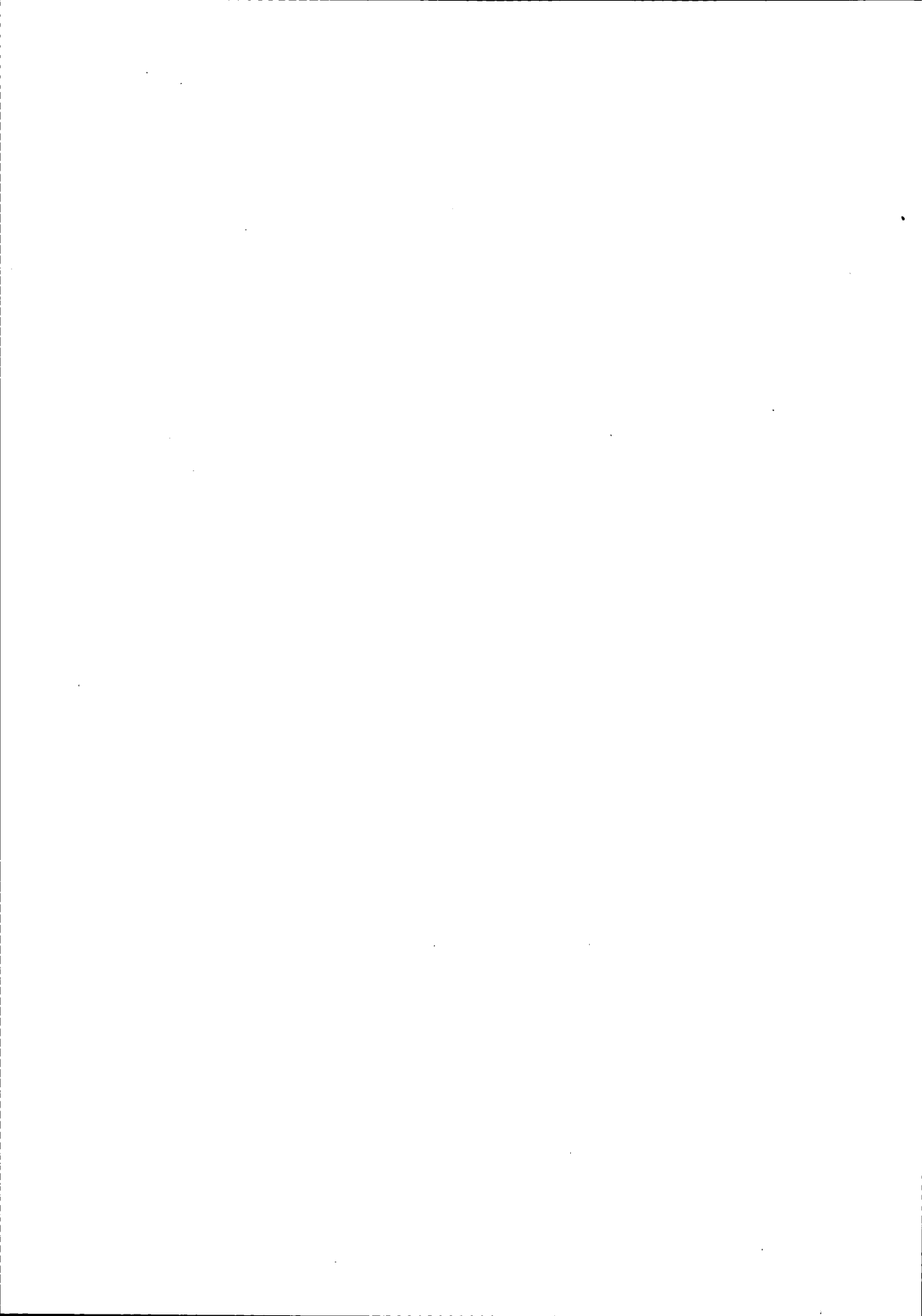
Eorum, quae in toto hoc opere notatu digniora sunt,
INDICES duo copiosissimi.

Singulorum librorum argumenta uersa indicabit pagina.

Coloniae, Melchior Nouefianus excudebat, Anno a SALVA-
TORE nato M. D. XXXVIII.

*Serenissima Domina Maria Hungariae Boemiae
Regina ꝛc. Albertus Pighius dedit.*

Miklós (1535?—1586) és Mossóczi Zakariás (1542—1587) könyvtárának fennmaradt jegyzékei,¹⁰ s nem utolsósorban a most azonosított pécsi *Hierarchia*-példány.

A *Hierarchiae ecclesiasticae assertio*-t, mely kétségtelenül főműve, III. PÁL pápához intézett ajánló sorokkal és argumentumainak előzetes felsorakoztatásával vezeti be PIGHIUS. Ezt követően (I. könyv) rátér annak az — akkoriban különösen kulcsfontosságú — tételnek a bizonyítására, miszerint az alapvető igazságok megismerésének, a Szentírással legalábbis egyenértékű, forrása a Tradíció. Mi a lényege annak az összetartó erőnek, annak a „köteléknek”, mely az Egyház keretében egyesíti Krisztus híveit? — kérdezi ezeketán a II. könyvben. Megállapítása szerint nem a „praedestinatio”, nem a kegyelem és nem is a szeretet, hanem sokkal inkább a rend, a fegyelem, a „subordinatio”. Támadja LUTHERT, amiért nem tesz éles különbséget egyháziak és laikusok között, sőt, véleménye szerint a nagy reformátort ország-világ előtt „tetemre hívó” CAJETÁN (Tommaso DE VIO) bíborosnak bizonyos ezzel kapcsolatos nézetei sem éppen az egyházi tekintély megerősödésének irányában hatnak. Számba veszi a legfontosabb papi, püspöki stb. funkciókat, s támadja egyebek közt ERAZMUS gyónáselméletét, azét az ERAZMUSÉT, akit korábban — éppúgy, mint OLÁH Miklós — abszolút tekintélynek tartott.¹¹

A III. könyv után, melyben Péter és „örököseinek” feltétlen primátusa mellett tör lándzsát a szerző, a munka talán legtöbb vihart kavart fejtegetései (IV—V. könyv) következnek. Az a tény, hangoztatja egyebek közt PIGHIUS, hogy a pápák esetenként tévedésbe esnek, á l t a l á b a n nem teheti kérdésessé az egyházfő előjogait és tekintélyét. Ugyanitt s talán mindenki másnál kihegyezettebb formában mondja ki azt is, hogy az uralkodók egyházi és világi dolgokban egyaránt a pápától függnnek, s mi több, a pápa alkalomadtán meg is foszthatja őket világi hatalmuktól.¹² S megint csak „darázs-fészekbe nyúl”, amikor a munka zárórészét képező VI. könyvben, a zsinati felsőbbtség elvét valló GERSON-követőkkel szemben leszögezi, hogy a zsinatok csupán a konzultáció és végrehajtás eszközei, a pápa döntése mindenképpen szuverén és csalhatatlan.

Látható tehát, hogy OLÁH Miklós egykori könyvtárának nem éppen jellegtelen és jelentéktelen darabját őrizte meg számunkra KLIMÓ György püspök nevezetes gyűjteménye. Az igen jó állapotban fennmaradt fehér hártýaborítású példány külön érdekessége, hogy a fentebb már idézett bejegyzések tanúsága szerint „Magyarországi” Mária ajándékképpen került OLÁH Miklós birtokába. Ez tehát a két nem jelentéktelen történelmi személyiség hosszantartó barátságának ma egyedül ismert „könyves dokumentuma”.

BODA MIKLÓS

Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbujdosásáról. 1589. szeptember 29-én ILLYÉSHÁZY István lipói főispán latin nyelvű levélben tájékoztatta NIERNBERGER Lőrinc királyi tanácsost, kamaratitkárt a BALASSI testvérek újvári és véglesi várbirtokának ügyéről. A levél befejező része BALASSI Bálint elbujdosásáról tudósít:

¹⁰ Vö.: NAGY Gyula: *Telegdi Miklós pécsi püspök könyvtára 1586-ból.* = MKsz 1880. 37-50. (L. a könyvjegyzék 147. tételét!) — IVÁNYI Béla: *Mossóczi Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése.* Bp. 1926. 109.

¹¹ Vö.: ALLEN, P. S.: *Opus epistolarum Des. Erasmi Rotterdami.* Oxonii 1906—1934. 6. tom. 127—129. (PIGHÍUS levele a löweni teológusokhoz. 1525. júl. 12.)

¹² PIGHÍUSnak ezt a tételét idézve jegyzi meg ironikusan a janzenista DUPIN: „Ce font les dangereux principes de ces Théologiens Ultramontaines.” Vö.: DUPIN, Ellies: *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques.* 14. tom. Paris 1703. 167.

Ezen a vidéken az az újság, hogy Balassa Bálint átadta összes jószágait öccsének, Balassa Ferencnek, ő maga pedig egészen egyedül, lóra ülve éjnek idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául felhozza Balassa Andrást, aki jószágaira tör, s akit nagyon fenyeget és Ungnad Kristóf özvegyét, aki nem akart hozzámenni feleségül.¹

E levélrészletnek BALASSI Bálint bujdosására vonatkozó adatait részben kiegészíti² részben másként informál az általam 1973 decemberében Pozsonyban az Állami Központ³ Archívumban talált, eddig még közzé nem tett levél. (A levél jelzete: Arm. I., Lad. 3., Fasc. 8., No 16 et 13.) A levelet FORGÁCS Simon 1589. szeptember 26-án Surányból írta PÁLFFY Miklósnak. Mielőtt a levél szövegét ismertetnénk, szólnunk kell a levél írójáról és címzettjéről.

FORGÁCS Simon főnemes (báró), Zsigmond kincstárnok legidősebb fia, 1526. augusztus első napjaiban született. A család a Hunt—Pázmán nemből származtatja magát. A FORGÁCS nevet a XIV. században kezdik használni. A család főleg a XVI. század közepétől jelentős szerepet játszott hazánk történetében. Főispánok, országos főkapitányok, hadvezérek, udvari és egyházi főméltóságok kerültek ki tagjai sorából. FORGÁCS Zsigmond 1560 márciusában Simon, Ferenc, Pál és Imre fiatal bárói rangot szerzett. Ugyanezen ágból 1640-ben FORGÁCS Ádám már a grófi rang viselője. Életrajzírójuk szerint Simon „a kardot már ifjú éveiben is nagyobb örömmel forgatta a lúdtollszárnál”.² A század legmozgékonyabb alakjainak egyike, akinek jó kapcsolatai voltak nemcsak PÁLFFY Miklóssal, hanem a BATHORY családdal, ISTVÁNNFYVAL, BOCSKAY Istvánnal, akikkel sűrűn levelezett.³ Tetteiből erősakarátú, de eszközeiben nemigen válogató főúrnak látszik. HUSZÁR Gál éveken át élvezte pártfogását. Számos várvédelemben vett részt (Lippa, Temesvár, Szatmár-Németi, Pelsőc, Gombaszeg, Gagy, Krasznahorka, Hatvan, Tura), orrát vesztes török fogságba is került, de egy előkelő török fogolyért kiváltották. 1569-ben egri kapitány, 1578-ban pedig már a dunántúli részek országos főkapitánya. 1582-ben Miksa katonai érdemeire való tekintettel Simont meghívja a haditanácsba is, de ő előrehaladott korára és szerény anyagi viszonyaira hivatkozva kitér a megbízatás elől.⁴ Egyik fia, Zsigmond később nádor lett, Ferenc fia pedig az esztergomi bíboros-érseki székiig emelkedett.

A nála 26 évvel fiatalabb PÁLFFY Miklóshoz atyafiságos, baráti viszony fűzte. Leveleiben ezért használja a „bizodalmas fiam uram” megszólítást, a címzésben pedig: „Az én bizodalmas uramnak, szerelmes fiának, nagyságos Pálfi Miklósnak adassék.” 1593-ban az országban levő hadak fővezérjelöltjei között PÁLFFYVAL együtt ő is szerepelt. Barátságukra jellemző, hogy végrendeletében özvegye és gyermekei támogatására KUTASSYT, NÁDASDY Ferencet és PÁLFFY Miklóst kérte fel.⁵

Hogy FORGÁCS Simont erősen foglalkoztatta BALASSI Bálint elbujdosása, annak többek között a BALASSI családdal való többirányú kapcsolat is oka lehet. Tudunk arról, hogy Miksa 1574-ben meghagyja RUEBER János sárosi főispánnak, *Forgács Simon*, Ungnad és Krusith kapitányoknak, hogy FORGÁCS Annát és másokat BALASSI János hatalmaskodásai ellen védjék meg.⁶ Később viszont éppen RUEBER jelenti fel FORGÁCS Simont összeesküvés gyanújával Bécsben azért, mert az ország trónján állítólag szívesen látták volna BATHORYT. SIMON egyébként jelentős szerepet játszott a BALASSI János

¹ ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint összes művei* (BBÖM) I. k. Bp. 1951. 410. (L. még ILLÉSY János: Századok 1898. 23.)

² BARTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom 1910. 302.

³ E. i. m. 303.

⁴ E. i. m. 303.

⁵ E. i. m. 307.

⁶ E. i. m. 301.

és DOBÓ ellen koholt vádakát emelő KENDERESSY István kalandor intrikáinak felfedésében is.⁷ Az egyik FORGÁCS Ferencnek BALASSI Magdolna a felesége, FORGÁCS Miklós felesége pedig BALASSI Bálint Anna húga. A család másik ágán FORGÁCS Péter (Miklós fia) felesége volt GERSEI PETHŐ Orsolya, akinek Gáspár nevű bátyja hódította el BALASSI Bálint feleségét, DOBÓ Krisztinát. Ismeretes az is, hogy LOSONCZY Anna 1589 szeptemberében a Bálintnál tizenegy évvel fiatalabb FORGÁCS Zsigmondnak, Simon fiának nyújtotta a kezét.

A levél címzettje PÁLFFY Miklós, a magyar vitézségnek e korban egyik legjelesebb képviselője. A HÉDERVÁRI KONT család tagjai voltak az ősök, akik később PÁLFFYaknak nevezték magukat. PÁLFFY Miklós 1552-ben született. Ifjúságát MIKSA és RUDOLF király udvarában töltötte. 1581-ben már országbíró és főkamrás mester. Pozsony, Komárom, Esztergom és Érsekújvár főkapitánya, amikor 1598-ban SCHWARZENBERG Adolf herceggel együtt hosszan tartó harcok után visszafoglalta a töröktől Győr várát. Érdemeit ekkor törvénybe iktatták (1599: XLVIII. tc.), „Győr hőse” lett, megkapta a grófi rangot, Pozsony megyének örökös főispánjává és Pozsony várának örökös főkapitányává nevezték ki. PÁLFFY Miklós húga, Kata előbb KRUSITH Jánosnak felesége, majd annak az ILLYÉSHÁZY Istvánnak, aki — a most feltárt levél tanúsága szerint — egyik oka volt BALASSI elbujdosásának.

Ezek után a FORGÁCS-levelet mutatjuk be a levélíró helyesírásának megfelelő átírásban:

(*Forgács Simon levele Pálffy Miklóhoz:*)

Bizodalmas fiam vram
zolgatatom^a vtan.

Meegis Istent kerem, hogh eöreömu^el es gieözeödelemuel hozza meg ez mostani vtabol eö zent felesge kegdet az^b eö zerelmes zent fiaiert. Amen Amen.

Miert hogh holnap nekemis sietsegu^el kelle jnn^et Trinczenbe indulnom, es jt hon sok dolgaimot kelle feelbe hadnom, kezeritetem Makrai Martont az jt ualo hadnagiot jt hon hadnom, hogh mig oda Trinczenbe jarok azokat agig mind el uegezze. Biztatvan aual mind magamot s mind eötet, hogh ha ot kegu^el uolnais zinte onnetis haza kerhetnem kegteö^l. Kerlek azert zerelmes fiam vram, hogh keg^d se en ream se eö rea^c azert ne haragugiek. Ez egi ember ot nem lete keues defectust tezen^d, Teöbbe ez nem lezen, hanem^e mindenut jelen lezen^t ez vtan kegu^el, es^e ez mostani vetket nagio^b zolgalatual jgiekzik suplealni^b, azonkepen enis.

Hogh amaz later Trombitas Janos meg akadot akarom, ne tehessen teöb kart segeni niomorult hazanknak. Meg halia keg^d meni arulatasit es meni tarsait bezelli ki, ha rea fogiak io forman. Az fiat bizoni ziuem zeren^t zanom, mert minden ember jgen jo neu^et ad hozza, Isten jrgalmazzon zegenek.

Ameli gialok keöutem ma jut meg Kezmarkrol, bezelle, hogh Hiben Balassi Balintra talalkozot uolt es jgen jol tartotta. Vegre zolgainak oztotta minden marhaiat es csak masod magual egi roz paripan es egi roz beör dolmanba ment Kezmarkka. Ennekem, a fiamnak es ez felesegenek^l eöreökeön eöreöke valo zolgalatiat vzente. Kerdette teöle houa megien, hogh ennekem tvgia meg mondani. Azt monta, hogh oda megien a hova a keet zemeuel lat. Aztis monda, hogh egi nemes ember uolt uele. Annak az vtba azt bezellette, hogh Krakoba megien es ot eölteözik olaz ruhaba es vgi jndvl el onnet. Kerdette hova megien. Azt monta, hogh az tengeren tvl megien es soha ez orzagba nem jv, es hogh azt sirua bezellette uolna, es az nemes emberis sirt uolna raita, es hogh Kermarka sem teert uolna be, hanem mentent^l ment uolna melleöle. En azt hizem, hogh Jllieshazi vram indittatta meg az uiceispanual. De ha bvodosni akart, azt czudalom, hogh olian rozzvl jndult vtra. Hizem job uolt uolna zolgaual jgen jo zeruel most Lengiel orzagba cancellarius hadaba menni^k a holot vrra is lehetet uolna, ha emberseget miuelt uolna. De amint mutatta magat nincz mogia, hogh mezze ment legien, hanem csak lapagni akar keöztvnyk ez praetextus^l alatt, hogh exiliumba ment.^m Tericze meg az jo Jsten zegent, hogh valamikor meeg zolgalhasson Jsteneⁿek, feidelmenek es hazaianak. Ezeknek vtanna az jo Jstennek kegmes oltalmaba aianlom kegdet. Datum Svraⁿt 26 septemb: Anno 89

Seruitor^a

Forgacz Simon

⁷ E. i. m. 253.

Megjegyzések:

a) Kimaradt a levelekben szokásos „ajánlása” szó. — b) Utána a következő sor elején A betű áthúzva. — c) Utána áthúzott szó: teöbbe. — d) Defectust teszen: hiányt okoz. — e) A sor fölé írt olvashatatlan, áthúzott szó. — f) Utána áthúzott szó: kegduel. — g) Az es sor fölé írva. — h) Suplealni: kipótolni. — i) Az n betű m-ből javítva. — j) Mentent: folyton, rögtön. — k) A *menni* sor fölé írt szó. — l) Praetextus: színlelés, ürügy, látszat. — m) Exiliumba ment: számkivetésbe, idegen földre ment. — n) Servitor: szolgálja.

A Surány várában 1589. szeptember 26-án kelt levél 60 sorának éppen a fele foglalkozik BALASSI Bálint életének sanyarú szakaszával. A levél első része legfeljebb a korra jellemző adataival bír jelentőséggel: TROMBITÁS Jánost mutatja be, aki Nagyszombatban arianus elveket hirdetett, s akire ráfogják az árultatásokat, és társai kibeszélését. Ezek az idők valóban vemhesek voltak árultatásokkal, kémkedésekkel. A BALASSIak és FORGÁCSok családtörténete is tanúsítja ezt. De erről panaszkodik ZAMARIJA Ferdinánd érsekújvári kapitánynak PÁLFFY Miklóshoz 1586. október 23-án intézett, kiadatlan levele is: kémkednek utána, meg akarják fogni valamiben.⁸

A levél irodalomtörténeti jelentősége inkább az a harminc sor, amely a költő elbujdosásáról szóló eddigi latin tudósítást egészíti ki. FORGÁCS Simon információit az aznap (1589. szeptember 26.) Késmárkról érkezett gyalogkövetétől szerezte, aki Hibén (Hibbe)⁹ találkozott BALASSI Bálinttal. A költő „igen jól tartotta” őt, s minden bizonnyal ekkor mondotta el, hogy „szolgáinak osztotta minden marháját” — vagyonát. ILLYÉSHÁZY szerint összes jószágait öccsének, BALASSI Ferencnek adta át. A látszólagos ellentmondás akként oldható fel, hogy mindkét állítást elfogadjuk. Valószínűsíthető ugyanis, hogy a BALASSI Ferencnek átadottak után megmaradt ingóságokat a költő a mellette hűségesen kitartó szolgák között osztotta szét. Kevésbé oldható fel viszont ILLYÉSHÁZYNAK BALASSI elbujdosásáról írt értesítése és a FORGÁCS-levél közlése közötti eltérés. Az előbbi expressis verbis arról tudósít, hogy BALASSI „egészen egyedül lóra ülven éjnek idején távozott el ebből az országból Krakkó felé”. A sokkalta többet mondó FORGÁCS-levél szerint BALASSI „csak másodmagával egy rossz paripán és egy rossz bőrdolmányban ment Késmárkká”. Kevésbé hihető, hogy egy főúr abban az időben, még ha önmagát ruházatával álcázva, leplezve is utazik, kísérőt ne vegyen maga mellé. Helyesen látja VARJAS Béla,¹⁰ hogy erre az „inkognitó”-ra azért is szükség volt, mert BALASSI Bálint rejtegette utazásának valódi célját. Lengyel szolgálatba állni a király engedélye nélkül súlyos vétségnek számított. A bécsi haditanácsban viszont tudtak Balassinak előző ilyen szándékáról, mert egy 1583 májusából való titkos feljegyzés szerint a költő „Tokajt kérte és rendes fizetést, különben Lengyelországba megy!” Ezért az engedélyt már korábban is megtagadták tőle. Utóbb pedig azért is följelentették, mert Magyarországból vitézeket csalogatott a lengyel kancellár seregébe.

A levél soraiból BALASSI útirányát is megtudhatjuk. Ezek szerint Hibéből Késmárkon át a Poprád völgyében vezetett útja Lengyelországba és nem — ahogy ECKHARDT Sándor véli¹¹ — Liptóújjárról Rózsahegyen át az Árva völgyében a Jablonkai-hágón keresztül. Pedig ez az út rövidebb, s jobb lett volna, mert a Krivánt és a Magas-Tátrát kerülte volna meg, s hamarabb érhetett volna Krakkóba vagy akár a Szepes megye határa közelében fekvő Dembno várába. Lehetséges, hogy kereskedelmi szempontból BALASSI a maga választotta utat fontosabbnak tartotta.

Érdekes variációs megfejtés lehetőségét rejti magában BALASSI üzenete: „Énnekem, a fiamnak és a feleségének örökkön örökké való szolgálatját üzente.” E lényegében sematikus üzenetnek az a jelentősége, hogy „a fiamnak és az feleségének” vonatkozhat

⁸ Pozsonyi Országos Archivum: Arm. I. Lad. III. Fasc. 8.

⁹ Hibbe Liptóújjár mellett, itt nyugszik BALASSI János és Bálint.

¹⁰ Ez úton köszönöm VARJAS Béla értékes észrevételeit és szövegkorrekcióját.

¹¹ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. k. 250.

PÁLFFY Miklósrá és nejére, de értelmezhető FORGÁCS Simon fiára és annak feleségére is. FORGÁCS ugyan a levélben „fiam uram”-nak szólítja PÁLFFYt, de a pecsételésben már „szerelmes fiam”-ot ír. Illik az ilyenfajta tiszteletadás megemlítése a levélíróhoz és az üzenetküldőhöz is. Minthogy azonban valószínűsíthető az, hogy az üzenetküldés valamelyik FORGÁCS-fiúra vonatkozik, kérdés, melyikre a négy közül. Osztjuk VARJAS Béla nézetét, aki szerint egyetlen lehetőség: BALASSI kibujdosásakor „úri gesztussal” nemcsak FORGÁCS Simontól búcsúzik, hanem annak Zsigmond fiától és feleségétől, Losonczy Annától is. A megbékélt költő — ahogyan egyik verscíme jelzi — ekként „vigasztalja a szerelmes háládatlansága miatt búsuló lelkét”. E tetszetős nézet egyúttal lehetőséget nyújt annak tisztázására: mikor ment férjhez LOSONCZY Anna? ECKHARDT Sándor két prágai oklevelet említ,¹² amelyek közül az egyikben, az 1589. október 15-én keltezetten már FORGÁCS Zsigmondné neve szerepel, míg a szeptember 20-án kelt levél özvegy UNGNÁDNÉ nevére szól. Mivel FORGÁCS Simon levelét szeptember 26-án írta, az esküvő szeptember 20-a és 26-a között történhetett. Ez az esemény egyúttal fényt derít arra is, hogy BALASSI is e két időpont között hagyta el az országot. Nem gyengíti e felfogást a *Colloquium octo viatorum* utolsó versszakában említett időpont sem. E szerint a költő „Szent Bertalom nap után” — tehát augusztus 24-e után — indult „világ hatáirra való bujdosásra”. A jóakaróitól való siralmas búcsúzás, vagyonának szétosztása minden bizonnyal több napot vett igénybe.

Miért kellett BALASSINAK hazáját elhagynia?

ILLYÉSHÁZY szerint a bujdosás oka: a jószágaira törő BALASSA András és UNGNÁD Kristóf özvegye, aki nem akart feleségül menni hozzá. A surányi levél közlése szerint BALASSIT: „Illyésházy uram indította meg a viceispánnal.” De mivel? FORGÁCS adós marad ugyan a válasszal, de abból a tényből, hogy sejtetni engedi: ILLYÉSHÁZY főispán keze is benne van a dologban, bizonyos következtetést vonhatunk le. A lipitói főispán, BALASSI Bálint szomszédja ugyanis szemet vetett a BALASSIAK ŐSI FÉSZKÉRE, LIPTÓÚJVÁRRA, de egyelőre, óvatosságból a viceispánjával próbálta zaklatni Bálintot. Igaz, legális úton szerette volna megszerezni a várat abban az esetben, ha a király visszaváltja a BALASSI testvérektől a zálogbirtokot. Bálint azonban — ahogy erről az ECKHARDT Sándor által közölt levél informál¹³ — „megesküdt énelőttem (ti. Illyésházy előtt), hogy *halálíg* meg nem adja (a várat), hanem az ő felsége inscriptionalis (zálogkölcson) leveléhez tartja magát”. ILLYÉSHÁZY, akinak PÁLFFY Katával 1580-ban történt második házassága rokoni kapcsolatot teremtett PÁLFFY Miklóssal, végül is segítséget kér tőle, mert „én ölégtelen vagyon annak az várnak megvételére”.

A Végles és Liptóújívár megtartásáért BALASSI András és ILLYÉSHÁZY birtokszerező törekvései ellen folytatott peres küzdelemhez — LOSONCZY Anna új házasságával elkövetett „háládatlanságon” túl hozzájárult még a ZAMARIA Ferdinand Specie DE CASAVAL, az érsekújvári kapitánnyal annak felesége miatt történt kemény összecsapás. Az ügy 1589 nyarán már Bécsben, a haditanácson folyt.¹⁴ Nem csoda ezek után, ha az elszegényedett költő újból lengyel honban kívánta megvárni a feje fölé tornyosult felhők szétoszlását.

ILLYÉSHÁZY arról is tudósít, hogy a kibujdosott BALASSI Bálint „négy évig nem jön Magyarországra”, míg FORGÁCS közlése szerint „soha ez országba többé nem jü”.

A visszánemértés esetleges gondolatára mind ő, mind pedig a vele levő nemes ember is sírva fakadt. Ekkor születhetett meg a magyar irodalom egyik csodálatosan hangulatos, hazafias verse: az Ó, én édes hazám, te szép Magyarország!

¹² ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 291.

¹³ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. k. 411.

¹⁴ E. i. m. I. k. 371—374.

Kérdés az is, hihető-e, hogy BALASSI „az tengeren túl” akart menni, s ha igen, hová? Mivel Krakkóba menve *olasz* ruhába akart öltözni, és „úgy indul el onnét” — ismerve kiváló olasz nyelvtudását és az olasz irodalom iránti szeretetét —, fölvetődhet a kérdés, nem akart-e a költő Olaszországba igyekezni. De feltételezhető, hogy „a tengeren túl” Spanyolországot jelentette számára. V. KÁROLY, német—római császár (SZÉP FÜLÖP osztrák főherceg fia) már megvetette ugyan alapját a hatalmas spanyol birodalomnak, de II. FÜLÖP lepantói diadala után is volt még remény hadi babérokra. Mindennek csak a gondolata merülhetett fel a költőben, de valójában tisztában volt azzal, hogy ügyei rendezetlensége miatt messzire nem mehet. Ugyanerre gondolhatott a levélíró FORGÁCS is, aki világosan látta, hogy BALASSINAK, „amint mutatta magát” — „nincs módja, hogy messze ment legyen”, hanem csak köztük — itthon — akar lappangani azt színelve, mintha „exiliumba” — külföldre száműzte volna magát. Ezért FORGÁCS — meglepő módon eltalálva a költő rejtett szándékát — úgy véli, hogy jobb lett volna BALASSINAK a lengyel kancellár seregébe mennie.

Birtokperei (BALASSI András—ILLYÉSHÁZY), LOSONCZY Anna új házassága, a kellemtelen Zamaria-ügy és főként a lengyel katonai sikerek reménye — ezek lehetnek BALASSI kibujdosásának főbb okai. Mars helyett ekkor ismét Cupido vette át BALASSI szívében az uralmat. A dembnői vár úrnője, akit Bálint még Békésné korából ismert, ihlető múzsája lett „az ország csillagához” írt Célia-daloknak.

De nem sokáig! Adatunk van rá, hogy BALASSI Bálint 1590. május 9-én Dembnő várában levelet írt ZAMOYSKI lengyel kancellárhoz, aki BÁTHORY halála után hadjáratra készült a török ellen. Levelében előadja, hogy a kancellár meghívását „ebbe a török háborúba” szívesen fogadta, s „akár vérem hullásával” is kiérdemelni törekszik.¹⁵ Sorai arról is tanúskodnak, hogy nemcsak ZAMOYSKI hívta meg őt, de számított részvételére BÁTHORY bíboros, a lublini nádor, és WESSELÉNYI Ferenc, a vendéglátó is erre ösztönözte őt. WESSELÉNYI ugyanis atyafiságos viszonyban volt ZAMOYSKIVAL, mivel felesége (SZÁRKÁNDI Anna) első házasságbeli gyermekeinek (BÉKÉS Gáspár árváinak) ő volt a gyámja. A hadi készülődés azonban később ellanyhult, a hadjárat végleg el is maradt.¹⁶

Ezért két év múltával honi földre tér vissza BALASSI, hogy összetorlódtott ügyeit rendezze. És amikor egész Magyarország virágát a haza védelmére és szabadságának kivívására összefutni látta — ahogy RIMAY írja¹⁷ —, „habár tanúsított hűségéért megtagadták tőle a tisztességet és fáradságos munkájáért visszatartották a jutalmat”, mégis Esztergom alá ment, ahol szükség volt bátorságra, erős szívre. Itt találkozott újból PÁLFFYVAL és ILLYÉSHÁZYVAL. Atörök elleni csatában fejezte be hősi életét Mars és Pallas katonája, akinek pár hét múltával holttestét Hibbére szállították. Oda, ahonnan öt évvel előbb üzenetét küldte FORGÁCS SIMONNAK. Otthoni földben nyugszik a zaklatott sorsú költő, hogy — RIMAYT idézve — „a Haza üdvéért kiöntött véruvel méltán kiérdemelt jutalma gyanánt a halandók és halhatatlanok végcélját elérje”.

TÓTH ISTVÁN

Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból. A magyar művelődés történetének értékes forrásanyagai azok a kéziratok feljegyzések, amelyek a reneszánsz könyvkultúra összetételére és méreteire vonatkoznak. Közülük is előkelő hely illeti meg a possessor-bejegyzéseket, amelyek egyes kötetek változatos útját regisztrálják, valamint a könyvjegyzékeket, hajdani könyvtárak gyakran egyedül fennmaradt emlékeit.

Bár a könyvkultúra terén a XV. században is van még bőven kutatni való, mégis úgy

¹⁵ ECKHARDT Sándor: BBÖM I. k. 376.

¹⁶ WALDAPFEL József: *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1957. 137.

¹⁷ ECKHARDT Sándor: *Rimay János összes művei*. Bp. 1953. 11.

tűnik, hogy a magyarországi reneszánsz műveltség sajátos fejlődése miatt inkább a XVI. századra összpontosul az elvégzendő munkák zöme. Ekkor ugyanis — a kódexekéhez nem mérhető mértékben — olcsóbbak már a nyomtatott könyvek, szélesebb olvasóréteghez jutnak el, mint eddig, s mindez magával hozza az egyházi és világi könyvtár-fejlődés erőteljes fellendülését.¹

Persze, nemcsak a nyilvánított könyvek mennyisége lehet sokatmondó, hanem a belőlük kisugárzó eszmeiség tartalma és tendenciája, s nem utolsósorban a könyv birtokosának társadalmi helye is. Közleményünk ebben a tekintetben igen változatos panorámával szolgál, mivel főúri és polgári magánkönyvtár is szerepel a templomkönyvtár, iskolakönyvtár és plébániakönyvtár szomszédságában.

A kéziratos források zöme a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában őrzött ÁBEL Jenő-hagyatékából² került elő, egy pedig az esztergomi Bibliotheca BATHYÁNY-gyűjteményéből.³ Eddig is köztudomású volt, hogy ÁBEL hátrahagyott iratai nem magánfeljegyzéseket tartalmaznak, hanem közlésre alkalmas, tudományos értékű magyar és külföldi levéltári másolatokat, mégis a humanizmusra vonatkozó szövegek kivételével⁴ talán nem is vizsgálták még át kellő alaposással.

Jelen cikkünk könyv- és könyvtártörténeti szempontból igyekszik értékesíteni a rendelkezésünkre álló anyagot,⁵ híven követve minden esetben ÁBEL autográf kézirátát, és eltekintve az egyes tételek könnyen *elvégezhető* vagy csak *megkísérélhető* azonosításaitól. Korrekcióra — eredeti hiányában — nem vállalkozhatunk, azonosításra pedig azért nem törekszünk, mert egy vitathatónak bizonyuló megoldás rosszabb szolgálatot tehet a kutatásnak, mint egy hiányosan fennmaradt XVI. századi címfelvétel betűhív közlése.

A forrásszövegek sorrendjét egyszerűség és áttekinthetőség végett az időrendi egymásután szerint állapítottuk meg. A kronológia 1601-es záróévszáma csak látszólag mond ellent a címbe jelzett korszakmegjelölésnek, mivel az 1600—1601-ben jegyzékbe foglalt könyvek — csekély kivételtől eltekintve — lényegében még XVI. századiak.

I.

A *Zrinyiek könyvtárának történetéhez*. LACKNER Kristóf monográfusa, KOVÁCS József László, ezeket írja könyvében az 1604-es esztendővel kapcsolatban: „Bocskai hadainak közeledtét Kramer Mátyás polgármester jelentette be a városi polgárságnak, és a királyhoz való hűsége intette a polgárságot. Lackner újtjairól ekkor nincs nyom . . .”⁶ Van azonban nyom egy ismeretlen esztergomi kéziratban, amelyben a következőket olvashatjuk LACKNER-ről:

„Et cum castellum Hidvégh expugnassent, inibi reperit Postillam Hungaricam holostericam veste auroque circumdatam, quam secum habet, in qua pro frontispicio haec extant scripta:

Anno 1594. die 21. Junii, inibi dono dedit Dominus Georgius Bánffy de alsó Lindva.

¹ Mindezekre legújabbán: BERLÁSZ Jenő: *Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert*. MKsz 1974. 14—28.

² Jelzete: MS 335. fasc. 5. „Másolatok különböző levéltárakból.”

³ A kézirat BÉL Mátyás hagyatékában van, de idegen írással íródott. Valószínűleg azonos azzal, melyet már 1714-ben elveszettnek mond Johann FRIDELIUS a regensburgi LACKNER Emlékkönyv előszavában.

⁴ Ebből készült a postumus *Analecta nova* (Bp. 1903.) HEGEDŰS István gondozásában.

⁵ ÁBEL kézirati hagyatéka ugyanis jelen formájában semmiképp sem teljes. HEGEDŰS kiemelte belőle az összes JANUS PANNONIUS-másolatot (tehát az *Analecta* anyagát) és még ki tudja, mi mindent, amit érdekesnek tarthatott. Sajnos, a HEGEDŰS-hagyaték nem került az Akadémia kézirattárába, így az ÁBEL-féle iratok egy részének is nyoma veszett.

⁶ Kovács József László: *Lackner Kristóf élete és kora*. Sopron 1972. 24.

Item: Az Nagyságos Zrinyi Örsiké ez a Könyv.
Id est: Liber Magnificae Dominae Ursulae de Zrinio etc.”⁷

A bejegyzés hátteréhez csak annyit, hogy a szigetvári ZRINYI Miklós első feleségétől, FRANGEPÁN Katától született ZRINYI Orsolya második férje Alsóindvai BÁNFFY Miklós volt, innen a két possessor közötti összekötő láncszem. A másik ZRINYI-leányról, Erzsébetről, eddig nem tudtunk.⁸ A közelebbről meg nem nevezett magyar nyelvű prédikációs kötet pedig nem lehet más, mint KULCSÁR György népszerű műve: *Postilla, az az evangéliumoknac... predicatio szerint valo magyarazattia*, mely „Alsó-Lindván” nyomatott HOFFHALTER Rudolfnál, s melynek 1574. május 12-én kelt dedikációja Alsóindvai BÁNFFY Miklósnak, Zala vármegye főispánjának van címezve.⁹ Hogy bekerült-e végül LACKNER bibliotékájába vagy sem, nem tudjuk, mert KOVÁCS József László monográfiája nem foglalkozik a humanista műveltségű soproni polgármester könyvtárával.

2.

Georg Buntzler kassai polgár könyvei. ÁBEL feljegyzései között fennmaradt egy érdekes hagyatéki ügy bírósági aktája.¹⁰ A város elöljárósága 1594. február 14-én arról intézkedett, hogy a Wittenbergben elhunyt Georg BUNTZLER ingó és ingatlan vagyonát a helyszínrre kimenne zárolják, esetleges adósságait derítsék fel és rendezzék. A hitelezők követeléseinek egy részét BUNTZLER magánkönyvtárának szétoztásával oldották meg, mégpedig a körülmények folytán a hatósági árbecslés feltüntetésével. Ez utóbbi nagyon ritka még a hagyatéki könyvtárak lajstromaiban is, és hozzá hasonló eset az egy GALLEN János kassai könyvkereskedőtől eltekintve,¹¹ talán nincs is a XVI. században. A jegyzék felvevője a Bálint diáknak szánt könyvek szerzőinek egyikét M.T.C.-vel jelöli, amelynek nyilvánvaló feloldása Marcus Tullius CICERO lehetne. Kérdés azonban, mit értsünk ebben az esetben *Historia* címen?

Erasmus Brechet, az első hitelező, 16 forint fejében cinedényeket és könyveket kapott.

Item librum Ovidii in folio pro d. 25
Ein Lautenbuch pro d. 15
Liber Corpus disserendi doctrinae pro fl. 1
Grammatica φ. M. [Philippi Melanchthonis] pro d. 20
Paradoxa pro d. 30

Enchiridion Passionale pro d. 30
Jacobi Opera pro d. 50
Elementa Linguae Hebraeae pro d. 75
Orationes Ciceronis pro d. 35
Parva Biblia pro d. 20
Zwei kleine ungarische Bücher pro d. 36
Liber Jacobi Mycillii pro d. 42

A második hitelező, Herr Hans Priegell von Breslau, 9 forint értékben íróasztalt, iratszekrényt kapott. A harmadik, Bálint diák, 4 forint érték fedezetéül ismét könyveket:

Adagia Erasmi pro fl. 2
M.T.C. Historia pro fl. 1
Grammatica φ. M. [Philippi Melanchthonis] pro d. 22

Lautenbuech pro d. 12
Liber tertius Philosophiae humanae pro d. 39
Liber Crispy Sallustii pro d. 17

A negyedik hitelező, Peter Merk 13 forint követeléssel állt elő. Ennek fejében a következő könyveket kapta:

⁷ *Vitae Christophori Lackner I.U.D. hominis, brevis consignatio.* Bibliotheca, Collectio Batthyanyana, titulus VII. a/5.

⁸ Nem ismeri NAGY Iván családtörténete, XII. köt. Pest, 1865. 439.

⁹ RMNy I. 334. A bejegyzés kelte előtt még volt egy újabb kiadása változatlan lenyomattal 1579-ben, vö. RMNy I. 426. Az utolsó XVI. századi kiadás, 1597-ben, már nem jöhet számításba (RMNy I. 793).

¹⁰ ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. 137b—138b.

¹¹ KEMÉNY Lajos: *Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára.* MKsz 1895. 310—320.

- Rhetorica deutsch prof l. 1
 Grammatica Linaeri pro d. 50
 Dialectica φ. M. (Philippi Melanchthonis) cum Ethicis pro d. 90
 Quaestiones Ethicae Sebastiani Winserini pro d. 7
 Sintaxis Porselii cum Regulis Vitae pro d. 40
 Dialectica Petri Rami una cum libro de componendis Epistolis pro d. 50
 Progymnasmata Aphthonii pro d. 50
 Arithmetica Frisii item Wolff Hobels [?] pro d. 36
 Annotationes in Opera Hesiodi pro d. 50
 Ausonii Theognidis pro d. 50
 Valerius Maximus pro d. 50
- Dialectica φ. M. [Philippi Melanchthonis] cum annotationibus Strigelii pro fl. 1
 Rhetorica Victorini Strigelii, Georgii Macropeidii, Methodus componendi Epistolas unum volumen pro fl. 1
 Christophori Longolii Epistolarum libri 4 pro d. 59
 Institutiones Cleonardi Graecae Linguae pro d. 30
 Catullus. Tibullus pro d. 25
 Ein klein Ungarisch Büchell pro d. 15
 Dialectica et Rhetorica φ. M. [Philippi Melanchthonis] pro d. 20
 Institutiones Anathomiarum pro d. 50
 Ein Ungarisch Büchell pro d. 12

Jacob Sigismund Goldschmit von Eperjes, az ötödik hitelzű, 6 forint ellenértékéért a következő könyveket kapta:

- Philosophia Aristotelis pro fl. 1
 Ethica pro d. 70
 Flemingii [Hemingi?] — pro d. 65
- Iphaera Theodorici pro d. 25
 Apophthegmata pro d. 40
 Institutiones Justiniani pro d. 50
 ein Buch de Regno

3.

Benedictus Hans és a késmárki iskolakönyvtár. ÁBEL hagyatékában van egy 36 lap terjedelmű, ív nagyságú feljegyzés, részben ceruzával, de jól olvashatóan (1—22., 24—31. l.), részben tintával (22—24., 32—36. l.), mely az 1600. évhez érkezve, a késmárki tanító által kezelt iskolai könyvtár állományát sorolja fel.¹² Címe: *Inventarium Benedicti Hans Vorlassenschaft.* [!]

- Erstlichen a, b, c, büchlein 146
 Donat 68
 Catechismus lateinische 68
 Epistolas Sturmii klein 10
 Compendia Kleine 15
 Compendia Görlitzer 8
 Formulae Sebaldi 5
 Nomenclatur 4
- Rechenbücher 7
 Catechismus teuttische 31
 Evangelia 32
 Gesangbücher 38
 Bucolica Virgilii 19
 Ein Gesangbuch in octavo
 Mehr Evangeliabüchlein in Stavo 2

4.

Jacobus Benedictus lengyel prédikátor könyvhagyatéka. Az előbb idézett késmárki levéltári kijegyzés következő, de már 1601-es tételénél, ÁBEL ismertet egy magánkönyvtárat.¹³ Kezdeté: *Inventarium der Verlassenschaft des würdigen herrn Jacobi Benedicti pollnischen Predigers seligens alhie.* [!] Vége felé a következő könyvek bukkannak elő:

- Item: Kleine Bücher in octavo und sedecimo 68
 Item die polnische biblia in folio
 item: die teuttische Biblia in quarto
 item: Sylva pastorum Sachariae Ursini in folio
- Item: ein alte Postilla in folio
 Item: ein Polnischbuch in folio
 Item: ein extract Simonis Pauli in quarto
 Item: postilla Mencilii in folio
 Item: Explicationes ebern [?] Sirach in folio

5.

Gregorius Sovariensis plébániakönyvtára. ÁBEL hagyatékának „Selmecz” feliratú, különálló papírlapján található az a könyvjegyzék, melyet 1601. augusztus 4-én vettek fel

¹² ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. 253a.

¹³ ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. 253a—253b.

az új selmecebányai plébános, Simon KECK megérkezése alkalmából.¹⁴ Ez tehát annyit jelent, hogy a listán szereplő könyvek még az előd, GREGORIUS SOVARIENSIS (vagy: SAVARIENSIS?) gyűjtésének eredményeként kerültek a parókiára. Az *Inventarium domus plebaniae* a következő könyveket sorolja fel:

Duo volumina Vincencii speculi historiarum	Decretum et Decretale in antiqua pressura
Unum volumen vitae patrum	Quidam liber sine titulo
Racionale divinarum	Nicolaus de lyra in Moralibus
Sermonis Hugonis de prata	Textus Clementini
Vocabularius Juniani	Biblia
Due partes Pantheologiae	Summa confessorum
Decalogus fratris Johannis Nide [?]	Lombardica historica
Tractatus Johannis Piciani Moralis	Francisci Comestoris de Vycys
Communiloquium seu Summa collectio-	Partes Gersonis
num Historia Scholastica	Legenda Teutonicalis Alexandri Magni
Dialogus Gregorii	Tres libri antiqui scripti sine titulo
Bartholomeus de proprietatibus rerum	Parabole Salomonis Teuthonicalis
Expositio Evangeliorum Alberti Paduani	Expositio misse Theuthonicalis
Summa Wilhelmi Lugdunensis	Liber peregrinus
Liber tercius sententiarum Thomae	Liber sapientie Theuthonicalis
Summa angelica	Belial Theuthonicalis

6.

Hans Jüngling könyvei. ÁBEL késmárki levéltári kivonatainak szintén 1601-es adataiban, van egy szerény könyvhagyaték feljegyezve, május 19-i keltezéssel.¹⁵ Ez a jegyzék közelebről meg nem nevezett Hans JÜNGLING könyveit sorolja fel. A címlista arra enged következtetni, hogy a könyvek néhai gazdája világi ember, talán városi nótárius vagy mindenesetre jogi ismeretekkel rendelkező polgár lehetett.

2 thail der biblia
2 Rechtbücher
Protocollum correspondentiarum ab 1589.

7.

A selmecebányai templomkönyvtár. ÁBEL a Kőrmöcbánya és Selmec feliratú feljegyzésének 115. száma alatt olyan értesülést közöl, amely szerint a selmeci templom könyveit 1588-ban, 1596-ban, 1618-ban és 1663-ban összeírták.¹⁶ ÁBEL kéziratából azonban nem derül ki, hogy a felsorolt könyvjegyzékek kezében is lettek volna s így excerptálta az adatokat, vagy szokása szerint egyszerűen kimásolta a talált szövegrészeket. Bár az előbbi a valószínűbb, mi változtatás nélkül, levéltári forrásként adjuk közre az érdekes feljegyzést. Noha a templomkönyvtárra vonatkozó közlések épp XVI. századi vonatkozásban igen hézagosak, a könyvvállomány régiségét feltételezve nem akartuk az amúgy sem terjedelmes textust az 100-as évektől kezdve megcsonkítani.

1588-ban
két papistisch misekönyv
1596. december 11-én
hatvanhat munka

1618-ban
egy missale Havelburgense

¹⁴ ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. 183a—183b. A latin szöveg kezdete: *Anno d. 1501 quarto die augusti...* ÁBEL azonban az évszámot sic-ezte, így minden bizonyosan 1601. olvasandó helyesen.

¹⁵ ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. 253b.

¹⁶ ÁBEL-hagyaték, MS 335. fasc. 5. A „Kőrmöcbánya és Selmec” feliratú jegyzet-kötég 27. lapján.

egy német biblia
 egy latin biblia
 egy latin agenda
 egy német agenda
 1663. április 23.
 német biblia in folio hat ezüst „kapacsal”
 missale in folio Matth. Ludeci
 egy öreg latin biblia
 egy énekes könyv Gerii Barth.-tól

egy német biblia in folio
 két könyv Saraceni magyarázata, Türling
 Ferenc magyarázata
 három missale Strigoniense
 két latin psalter in folio
 két német psalter in quarto
 egy énekes könyv
 Corneri psalterium in octavo
 Luther catekismusa in minori folio.

V. KOVÁCS SÁNDOR

M. Caspar Cholius: Disputatio Medica de Morbo Ungarico. Basileae 1607. CHOLIUS Gáspár magister neve irodalmunkban mind ez ideig ismeretlen, pedig 1607-ben Baselben egy értekezést adott ki a magyar betegség néven ismert kiütéses tifuszról, mely kiterjeszkedik annak tüneteire, lefolyására és gyógyítására. Életéről mindössze annyit tudunk, hogy a csehországi Joachimsthalban született s 1596. júl. 25-én az orvostudományok tanulása végett Caspar CHOLIUS JOACHIMICUS BOHEMUS néven a wittenbergi egyetemre iratkozott be.¹ Nemzetiségére nézve német lehetett s a CHOLIUS név mögött a KOHL névnek kell meghúzódnia, mert családjának egy korábbi tagja Alexander KOL JOACHIMICUS bejegyzéssel 1550-ben szerepel a wittenbergi egyetem anyakönyvében.² Tanulmányait pénztelensége miatt csakhamar kénytelen volt megszakítani s tanítói alkalmazást vállalni. Így 1606-ban Lőcsén az evangélikus iskola tanítója volt. Itt sikerült THURZÓ Györgynek, a későbbi nádornak kegyeibe jutni, kinek anyagi támogatásával orvosi tanulmányait 1607-ben a baseli egyetemen befejezte.³ Disputációját 1607. aug. 26-án tartotta⁴ Iohannes Nicolaus STUPANUS professzor elnöklete alatt s az Baselben még ugyanazon évben megjelent.

A negyedréti művecske címirata a következő: *Disputatio Medica de Morbo Ungarico: quam Coelesti Clementia Iuvante sub Praesidentia Excellentissimi viri Iohan. Nicolai Stupani, Medicinae Doctoris et Professoris Ordinarii, liberi exercitii gratia in alma Basiliensium Academia ad diem 26. Augusti, Anni 1607: Publice Ventilandum proponit, M. Caspar Cholius e Valle Joachimica. Basileae, Typis Iohannis Schroeteri.* A nyomtatás éve nincs külön feltüntetve, de a címirat szövege szerint nyilván 1607 volt. A füzet terjedelme mindössze egy ív A ívjelöléssel s összesen 6 levelet ölel fel. A 6. levél versoja már üres. A címlap versoján levő ajánlás THURZÓ Györgyhez van intézve:

Illustri et Magnificentissimo Domino Comiti, Domino Georgio Thvrzo de Bethlen-Falva, Comiti Comitatus Arvensis perpetuo, Domino in Bietsch, Hritschovv et Lethava; Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis Consiliario, et per Inclitum Vngariae Regnum Legato et Commissario, Domino et Moecenati meo elementi et gratioso: In perpetuum grati animi symbolum. Hanc Disputationem sacram esse cupio. Alumnus devotissimus M. Caspar Cholius e Valle Ioachimica.

Az értekezés 29 tézisben részletezi tárgyát. Bevezetőül CHOLIUS magister előadja, hogy a leírni kívánt kórt a magyarok „*Modgier Betegseg*”-nek nevezik, ami aligha lehet más, mint a *morbus ungaricus* terminus magyar fordítása, mert az eredeti elnevezés külföldiektől eredhetett. Azt is megtudjuk még, hogy a betegség német neve a vele együtt

¹ *Album Academiae Vitebergensis* ab a. Ch. MDII usque ad a. MDCII. Volumen secundum. Halis 1894. 432b, 34.

² *Album Academiae Vitebergensis* ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX. Ex autographo edidit Carolus Eduardus Foerstemann. Lipsiae 1841. 258a, 24.

³ *Magyar Prot. Egyh. tört. Adattár* XV. évf. Bp. 1934. 48.

⁴ A címlapon ez az időpont kézírással 1607. szept. 21-re van igazítva.

járó kínos fejfájás miatt „die Ungrische Hauptkranckheit”, vagy annak egy másik tünete miatt „die Ungrische Mund vnd Hertzbreun” volt (I. tézis). A francia, olasz és vallon katonák (nyilván Habsburg-szolgálatban álló zsoldosok) kiütéses láznak (febris pettechialis) is mondják, bár a szerző szerint e nyavalya (lues) nem jár mindig kiütéssel együtt (II). Rendkívül becses magyar művelődéstörténeti szempontból szerzőnek az a közlése, hogy a „morbus ungaricus” 1566-ban a komáromi vár alatti táborban volt észlelhető, majd (1598-ban) az a Győr várát ostromló had soraiban jelentkezett (III). Mégis úgy véli, hogy e baj nem újkeletű, hanem már a Hippokratész által leírt egyik lázbetegséggel azonosítható (IV). Méltán kelthet érdeklődést e kórról a CHOLIUS magister által adott definíció: „Morbus Vngaricus est febris putrida, continua, quotidiana, maligna, epidemia, et intolerabili penitus dolore caput affatim affligens” (VI). Eszerint a szóban forgó betegség lényegében láz, mely a testnedvek rothadásából keletkezve felgyűl a szívben s szétterjed az egész testben (VII, VIII, IX, XIV, XXIII). Megállapítja, hogy itt ragályról (epidemia) van szó, mely sokakat egyszerre fertőz és öl meg (XIII). Primér oka pedig a holttestekből és mocsarokból kiáradó bűz, az esős időjárás, a romlott táplálék, Alsó-Magyarországnak az északon lakó németekével merőben ellentétes, fertőző levegője, de mint kora emberek hajlandó e betegséget szupranaturális szemlélettel „az ördög megtesteseülésének látszó katonák bűneivel” összefüggő büntetésnek is tekinteni, megjegyzi azonban, hogy a külső fertőzés aktivizálódását megkönnyíti az ember betegsége való hajlama (V, XIV). Részletesen felsorolja ezután a betegség lényeges tüneteit, amilyenek a magas láz, a testet rázó borzongás, a rendellenes pulzus, az akadozó szív működés, a szemek kitévesedése, a nyelv és torok kiszáradása, a nagymérvű izzadás, a féktelen fejfájás, a hajnak kihullása, az egész testet átható, de különösen a szívben és a hasüregben jelentkező fájdalom, az ájulás, álomkór vagy teljes álmatlanság, a lélegzés nehézkes, hideg és bűzös volta s végül a testen keletkező bolha csípéshez hasonló kiütések, melyek ha fekete vagy ólomszürke színben jelentkeznek, biztos haláljelek (X, XI, XII, XVI, XVIII, XXI, XXIX). A betegség gyógyítását illetően CHOLIUS magister ismételtelen kifejti azt a nézetét, hogy főteendő a lázat és kiütéseket okozó romlott testnedvek kiküszöbölése s mivel a láz az esti órákban szokott felszökni, így a nedvelhajtásnak is ekkor kell történnie (X, XV, XXIII). E célra izzasztó, hánytató, vizelet- és hashajtó orvosságok alkalmazását tartja szükségesnek, melyek közül név szerint is megemlíti a katángkórót (seris), valamint a bécsi gyógyszerárakban kapható Wittichius-port, melynek összetételét is leírja (X, XI, XXIV, XXVII). A láz csillapításához nélkülözhetetlennek tekinti az érvágást (XXV), a pulzus szabályozására pedig a therta-olajat ajánlja sáfránnyal, szekfűvel és fenyőmaggal (XXVI). A közelebbi hatás említése nélkül felhívja még a figyelmet a vizitők (nymphaea), mák, nyárfa (levél), rózsaeacet (oxyrhodinum), alabástromkenőcs (unguentum alabastrinum) főzetéből való fürdőre (XXVI). S végül, hogy ez a középkori jellegű gyógyszeres kezelés még teljesebb legyen, a szíverősítő szerek közül három óránként történő bevételre előírja a bezoár-követ, az igazgyöngy-esszenciát és a fahéjat (diacinnamomum) (XXVIII).

A fent előadottakat szerző nyilván Iohannes Nicolaus STUPANUS orvosprofesszor előadásából merítette, aki a baseli egyetemen rendszeresen prelegálhatott a „morbus ungaricus”-ról, mert már egy korábbi tanítványa, a szepességi löcsei származású Samuel SPILLNBERGER is ugyanezt a tárgyat választotta *Theses de morbo Hungarico* címmel 1597-ben Baselben tartott orvosi disszertációja témájául. SPILLNBERGER neve nem található a baseli egyetem anyakönyvében, értekezése alapján azonban VERZÁR Frigyes mégis besorolta őt az ott tanult magyar hallgatók közé.⁵ CHOLIUS Gáspár magister disszer-

⁵ VERZÁR Frigyes: *A baseli egyetemen tanult magyarok névsora*. Debreceni Szemle, 1931. 316.

tációja mind ez ideig ismeretlen volt. Igaz ugyan, hogy külföldről származott, mégis lőcsei működése, THURZÓ Györggyel való kapcsolata s nem utolsósorban értekezése magyar tárgya alapján szoros kapcsolatban van művelődéstörténetünkkel. Művét sem a SZABÓ—HELLEBRANT-féle könyvészeti kézikönyv, sem APPONYI Sándor *Magyar Könyvtára* nem ismeri. De az fentiekre való tekintettel mégis alkalmas arra, hogy az Apponyi-féle kategóriába tartozó hungarikumok között nyilvántartasson.

KATHONA GÉZA

Péchi Simon két könyvbejegyzése. BETHLEN Gábor egykori kancellárjának, az erdélyi szombatosok nagytudományú vezetőjének, PÉCHI Simonnak könyvtáráról és olvasmányairól alig maradt feljegyzés. Bibliotékáját utoljára ORBÁN Elek látta, akinek végrendelete szerint azt „*az revolutiokor a gyergyó-szentmiklósi templomból generális Graven prédálta el*”.¹ A RÁKÓCZI-felkelés idején eltűnt könyvtárnak azóta nyoma veszett. KOHN Sámuel a kéziratban maradt PÉCHI munkákból eredménnyel tárta fel azok forrásvidékét, de figyelmét jobbra a középkori héber művek azonosításának szentelte.² PÉCHI más irányú érdeklődéséről, műveltségéről csak az utóbbi években esett szó.³ A korábbi kutatások és az újabb eredmények egybevetése arra enged következtetni, hogy az 1613-tól 1621-ig magas állami hivatalt betöltő PÉCHI csak az 1621. május 23-át, azaz letartóztatását követően kezdett érdemben foglalkozni a szombatoság ideológiájával. Nagyvárad „arestáltatásá”-t követő Szamosújvárott, majd Kővár börtöneiben töltött harmadfél esztendei várfogság után, az 1620-as évek közepétől jelentkezik a héber nyelvű teológiai irodalomból fordított munkákkal és az azok nyomán kialakított szombatos ideológiával. A gondolatait átfarmáló börtönvekből eddig csupán BETHLEN Istvánhoz írt két levele volt ismert. Mindkettőben ártatlanságát bizonyítja és szomorú sorsát ecseteli. KOHN az 1621. július 30-án kelt első levél „Töltöm napjaimat . . . írások olvasásával” megjegyzése és az ott szereplő számos bibliai idézetből, joggal következtetett arra, hogy a fogoly keze ügyében volt a Szentírás.⁴ Ezt a reális, de meglehetősen általános feltételezést pontosítja az ideológiatörténetünk szempontjából további fontos adatokat szolgáltat a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárában G 453 jelzeten őrzött *Chronicon Charionis* (Wittenberg 1572) példány.⁵ E kötet már 1709-ben jelenlegi helyén volt. A címlapon olvasható „Sum Petri Carolini” bejegyzés pedig Nagyváradon kerülhetett a kötetre, mert KÁROLYI Péter 1568—1575 között itt tevékenykedett. PÉCHIT, akitől a további bejegyzések származnak, 1621. május 23-án Nagyváradon tartóztatta le BETHLEN Gábor KAMUTHI Balázs közreműködésével.⁶ Így valószínűnek látszik, hogy a magasrangú fogoly kért és kapott olvasnivalót a református parókia könyvtárából. Nem valószínű ugyanis, hogy Szamosújvárott vagy Kővárott kallódott volna KÁROLYI Péter egykori tulajdona. PÉCHITől viszont az 1638-as dési terminus után kerülhetett a könyv a Rákócziakhoz és jutott Sárospatakra. Tény az, hogy a kővári börtönben már 1622. február 27-én PÉCHI

¹ TT 1891. 488. PÉCHI Simon ugyanott említett utazási diáriumának felderítésére SCHEIBER Sándor szíves segítségével van remény.

² KOHN Sámuel: *A szombatosok, történetük, dogmatikájuk és irodalmuk*. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és munkáira. Bp. 1889.

³ DÁN Róbert: *Péchi Simon világhképeinek elemei és forrásai*. OK II. 1973. (Reneszánsz füzetek 19.)

⁴ KOHN i. m. 188—189.

⁵ Köszönetet mondok CZEGLE Imre könyvtáros úrnak, hogy a kötet tanulmányozását és fotók készítését lehetővé tette.

⁶ DÁN Róbert: *Péchi Simon letartóztatása 1621-ben*. ItK 1974. 66—70.

kezében volt ez a példány, sőt ekkorra áttanulmányozta azt. Erre utal az e napon írt bejegyzése:

„A 1533 numerabantur Anni á Condito mundo 5293. Id est quinquies mille ducenti nonaginta tres anni juxta hunc computum hodie numerarentur á condito mundo A 5383 qui nobis á nato Christo Salvatore numerantur 1622. Signatum in captivitate mea Kövarini die 27 febr. S. Pechi m. p.”

A „Chronicon Carionis”, Johannes CARION több kiadást megért munkája, a Humanitatis Melanchtoniana szellemében írt világhkrónika ugyanis koncepciójában és szerkezetében is érintkezik a PÉCHI bejegyzésben idézett MÜNSTER-féle bibliakiadás Lev. 25.-höz írt kommentárjával. CARION az emberiség történetét a talmudból és más zsidó hagyományozott forrásból kiemelt „Elia házának tanítása” szerint rendszerezi: „Sex millia annorum mundus et deinde conflagratio. Duo millia Inane; Duo millia Lex; Duo millia dies Messiae, ut propter peccata nostra, quae multa et magna sunt, deerunt anni, qui deerunt” — írja a mű élére és a háromszor kétezer éves periódusokba igyekszik beleszorítani a világtörténetet. Ez a reformáció hivatalos történetfilozófiájává emelt tézis Sebastian MÜNSTER *Biblia Hebraica*jának előszavában a megtérítendő zsidók felé hangoztatott teológiai érv.⁷ A hatalmas mű, amely tartalmazza a teljes héber Ószövetséget, annak latin fordítását és a jegyzetekben számos postbiblikus héber kommentárt, 1533-ban íródott és nyomtatásban már 1534—1535-ben megjelent. A Leviticus 25/5-höz írt megjegyzésben MÜNSTER kifejti, hogy a bibliai alapszövegben adott „szombatév”-ből hogyan következnek „Elia házának tanítása”. Bonyolult kabbalista eszmefuttatásokat közül majd két következtetést von le: „... quod lex Mosaica non erat duratura nisi usque ad dies Messiae . . . quod Christus iam dudum venerit.” Hozzáteszi még: „Ipsi enim hoc Christo anno MIIIIXXXIII numerant á principio mundi quinque millia annorum dicentos nonaginta tres annos et adhuc expectant suum Messiam cum in sexto sint millenario annorum mundi . . .” — mármint a zsidók, akik ekkorra remélik a Messiás első eljövetelét.⁸

Úgy a Carion-kronika, mint az említett münsteri fejtegetés szoros kapcsolatban állnak a bibliai teremtéstől számított hagyományos zsidó időszámítással. A kétezer éves periódusok kisebb-nagyobb megközelítéssel ebből mutathatók ki hitelesen — a XVI. század teológusai szerint. Az első kétezer év a világteremtésétől Mózesig terjed, a második Mózes-től Jézusig, a harmadik Jézustól. Ez utóbbi szakasz végére helyezték a különféle chiliaista elméletek Jézus újabb eljövetelét, a zsidók pedig az először eljövő MESSIÁS megjelenését. PÉCHIT bejegyzése írására e problémakör körül csapongó gondolatok inspirálhatták. Nem kétséges, hogy következtetései valamilyen módon összefüggtek a gondosan áthúzott, olvashatatlanná tett 5382-es dátummal. Máskülönben mi oka lehetett pont ennek az évszámnak törlésére? Tény, hogy a fogságából szabaduló egykori kancellár későbbi irodalmi tevékenységében határozottan a zsidó álláspontra helyezkedik a megváltás kérdésében. Itt Kővárrott, és most 1622. február 27-én azonban még „Christus”-nak és „Salvator”-nak mondja Jézust.

Más szempontból is figyelmet érdemel PÉCHI fent idézett könyvbejegyzése. Megtudhatjuk belőle, hogy a „Chronicon Charionis” mellett MÜNSTER *Biblia Hebraica*ja is vele volt börtönében. Ez lehetett forrása azoknak a bibliai idézeteknek, amelyekre KOHN felfigyelt. És ez a bázisa azoknak a MÜNSTER nevével jelzett megállapításoknak, melyek

⁷ Az „Elia házának tanításáról” szóló talmudi mondás továbbéléséről l. WALDAPFEL József: *Egy talmudi hely szerepe a reformáció korának történetelméletében*. IMIT Évkönyv. 1940. Bp. 1940. 93—115. WALDAPFEL a Münster-biblia párhuzamos nézeteit és helyeit nem említi. L. m. SCHEIBER Sándor: *Fil. Közl.* 1960. 113.

⁸ Ez természetesen nem általános hittétele a zsidó vallásnak, csupán egyes kisebb csoportokban elterjedt nézet. Vö. MÜNSTER, Sebastian: *Biblia Hebraica*. Basilea 1534—1535. u4d. lev.

az 1620-as évek második felében készült Zsoltárfordításának kommentár-apparátusában találkozunk.⁹ Egyúttal pedig bizonyítja, hogy sikertelen maradt a még kancellársága idején tett erőfeszítése, hogy zsidó kalendáriumhoz jusson.¹⁰

A sárospataki könyvtár CARION-kronikájában olvasható másik PÉCHI-bejegyzés, újabb könyvvel bővíti a BETHLEN Istvánnak írt levélben említett „íráások” hátterét.

A kötet fedőlapjának verzőjára PÉCHI egy AUGUSTINUS-idézetet jegyzett fel: „August: Lib. de Civitate dei 14. Cap. 13. Audeo dicere, superbis utile esse Cadere in aliquod aper- tum manifestum-que peccatum, unde sibi displiceant, qui iam sibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus sibi displicuit quando flevit quam sibi placuit, quando praesensit.”¹¹ A pontos forrásjelölés és a szó szerinti idézés mutatják, hogy ez a munka is PÉCHI kezében volt. AUGUSTINUSnak az Isten városáról írt, bibliai és zsidó vonatkozásokban bővelkedő műve, melyet átszíneznek újplatonikus elemek is, felkelthette a fogoly érdeklődését. Igaz teológiai álláspontjával nemigen értett egyet a határozottan antitrinitárius, bár ekkor még nem szombatos PÉCHI. E munkából kiemelt mondata nem is teológiai, hanem filo- zófiai összefüggésében érthető meg.

PÉCHI a XVI. század első évtizedében Magyarországon és Erdélyben is rohamosan tért hódító újsztoikus filozófiát vallotta. Bukásával csak megerősödhetett benne a világ dol- gainak kiismerhetetlenségét, az attól való távolmaradást hirdető elmélet. A bölcs tartóz- kodás és a belső nyugalom keresésének újsztoikus szabályait PÉCHI megszegte, amikor a hatalom kábulatában BETHLEN Gábor helyére tört. Ennek a ballépésnek következmé- nye volt letartóztatása.¹² Az AUGUSTINUS-idézet, amely valószínűleg még fogsága első heteiben, talán hónapjában íródhatott, azt a rezignált lelkiállapotot tükrözi, amellyel a fogoly tudomásul veszi helyzetét. Sőt, pozitív következtetést von le belőle.

Más kérdés az, hogy a hivatalos fórumok felé mindig teljes ártatlanságát bizonygató PÉCHI, aki kínosan ügyel arra, hogy a gyanú árnyékát is távoltartsa magától — e bejegy- zésben akaratlanul is vallomást tesz. Az AUGUSTINUSTól kiemelésre méltatott mondat a nagytratórk, kevélyek üdvére értelmezi azok megszégyenülését, hasznosnak mondja bukásukat. Így volt ez a JÉZUST eláruló bibliai PÉTER esetében — és ezzel vigasztalja magát a BETHLEN ellen forduló egykori kancellár.

A PÉCHI kezében levő AUGUSTINUS: *De Civitate Dei* példány kiadásának helyét és dátu- mát nem sikerült azonosítanunk. Reméljük, PÉCHI Simon könyvtárának további kutatása sok más kérdéssel együtt erre is választ fog adni.

DÁN RÓBERT

Adalékok az első világháború alatti sajtó és cenzúra történetéhez. Törvények és a cenzúra szervezete. A háború a politika folytatása más eszközökkel — s így igaz; a nemze- tiséggellenes és dolgozó osztályok ellenes politika, mely a dualizmuskori magyar uralkodó- osztályokat jellemezte, vitte bele Magyarországot az első világháborúba. Nem a terjesz- kedés, hanem a nemzetiségek feletti uralom megtartásának, biztosításának vágya . . . Így

⁹ MKsz 1972. 287—291.

¹⁰ 1620 március 4.-én BORSOS Tamásnak Konstantinápolyba írt levelében kéri elv- barátját, hogy: „Egy zsidó kalendárium nélkül se hagyjon kegyelmed, mentül hamarabb, maga jöveteli előtt juttassa kezembe”. TT 1881. 630.

¹¹ AUGUSTINUS: *De Civitate Dei. Libri XXII.* Ed. Emanuel HOFFMANN. II. Praga—Vindobonae—Lipsiae 1900. 33.

¹² Az újabban előkerült források szerint PÉCHI az 1621 tavaszán folytatott hainburgi béketárgyalások után a Porta segítségével szeretett volna a fejedelmi székbe jutni. ItK 1974. 66—70.

valóban teljes mértékben érvényesült a belpolitika és a külpolitika viszonyában az a törvény, mely szerint a külpolitikát az adott ország belpolitikája, azt pedig osztályerőviszonyai határozzák meg. Ez a törvényszerűség azonban tulajdonképpen csupán a hadbalépést határozta meg. A hadbalépés után a helyzet gyökeresen megfordult. A továbbiakban a háború szab törvényeket a belpolitika számára is — nem tüntetve el, sőt kiélezve azokat a „hagyományozott” fővonásokat, amelyek a hadbalépés előtt a belpolitikát jellemezték. A szövetségesek ereje vagy gyengesége, a hadihelyzet, az ütközetek sikere vagy sikertelensége, a diplomáciai győzelmek vagy baklövések szabják meg a belpolitika alakulását is. Hogy a háború idején az élet minden területe a kivételes törvények uralma alá került, nem annyira az uralkodóosztályok „önkényét” jelenti, mint a háború (tekintet nélkül annak „igazságos” vagy igazságtalan” jellegére) követelményeinek felismerését és azoknak állami törvényekben és intézkedésekben való kifejezésre juttatását.

A háború az ország maximális erő kifejtését követelte meg, ennek érdekében centralizálták a politikai és gazdasági életet és korlátozták a szabadságjogokat, a gyülekezési jogot és a sajtószabadságot is. Persze a sajtószabadság maga is elvont doktrina-fogalom, mert hiszen közismert, hogy „a sajtó és ellensége” — azaz a cenzúra majdnem egykorúak. Történelmileg a cenzúra a sajtótörvényhozás kezdőpontja. S ha a cenzúra jelentősége az I. világháború alatt nagyban megnőtt, ez nemcsak az addig is erős korlátok között működő sajtószabadság további megszorítását jelenti, hanem a kormánynak azt a határozott törekvését, hogy minden erőt a háború szolgálatába állítson; hogy teljesen kézbe vegye a közvélemény irányítását is. A kormány elsődleges célja, hogy a háború első napjaiban megnyilvánult lelkesedést fenntartsák. Ennek érdekében először is elhallgattatták a nemzeti sajtót, s a háborúval kapcsolatos minden hírt az első naptól kezdve csak a hivatalos hírforrások nyomán lehetett közölni... Elhallgattatták az írókat is. MÓRICZ Zsigmond érdekesen vall erről egyik írásában:

„A háború alatt sok cikket, novellát írtam, amiben a leghatározottabban küzdöttem a háború gondolata ellen. Soha egy sem jelent meg. Már a lapban, ahova dolgoztam, tüntetésből kiadták egy elbeszélésemet, amelynek csak az első tíz sorát s az utolsó öt sorát hagyta meg a cenzúra, a többi szöveg helyén fehér hasábokat hagyott a nyomán. Ekkor felmentem magához a legfőbb cenzorhoz. Megkérdeztem tőle, hogy mit akarnak velem. Be akarják szüntetni az írásaimat? A cenzor a szemem közé nevetett. — Kérem, hisz ön mindent írhat; teleírhatja az összes újságot, amit csak nyomtatnak Magyarországon. — Mit írhatok? — Mindent, ami a háborúra lelkesíti a népet.”

S ha sok vita is volt az osztrák és a magyar szervek között, a háború idején megtalálták azokat a szervezeti formákat, amelyek segítségével a sajtót szigorú keretek között lehetett tartani a háborús célok szolgálatában.

A továbbiakban közöljük azokat a törvényeket és szervezeti formákat, amelyek a cenzúra keretét biztosították.

A cenzurát bevezető törvények.

A kivételes törvényről jó előre gondoskodott a kormányzat; a LXIII. tc. 1912. dec. 21-én szentesítést nyert. Végrehajtási utasítása közvetlenül a háború előtt elkészült és „szigorúan titkos, bizalmas” felírással eljutott minden felső, s a kivételes hatalom gyakorlásában érdekelt középfokú igazgatási fórumhoz. A 25 b. jelű, 1913-ban készült, szigorúan titkos „Tájékoztató”, mely tulajdonképpen a normális békeidőben hozott törvények végrehajtási utasításának felel meg, tartalmazta mindazoknak a törvényeknek, azaz a különböző minisztériumok által kiadandó rendeleteknek a szövegét, amelyeket a háború közvetlen küszöbén már csak számozni és dátumozni kellett, s hivatalos útjára bocsátani.

A *Tájékoztató*-nak a sajtóra vonatkozó intenciói rendeletekben realizálódtak. 1914. július 27-i dátummal valamennyi sajtóra vonatkozó törvény megjelent. Az 1912. LXIII. tc. (a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről) még nem utal a sajtóval kapcsolatos

konkrét tennivalókra, csupán¹ az illetékes minisztériumok számára szükséges gyakorlati teendőkre utaló felhatalmazást tartalmazza „a hadviselés érdekeinek megóvása céljából”. Felhatalmazást ad az illetékes minisztériumnak az időszaki lapok és más sajtótermékek 3 óras, illetve 1 hetes cenzúrájáról. Ez azt jelenti, hogy időszaki lapok esetében a terjesztés az ügyészségnek benyújtott kötelezpéldány² idejét követő 3 óra múlva, más sajtótermékeknel 1 hét múlva veheti kezdetét, amennyiben az ügyészség vagy a rendőrhatalóság a terjesztést el nem tiltja. Felhatalmazást ad a hadviselés érdekeit veszélyeztető egyes belföldi időszaki lapok megjelenésének és terjesztésének, egyes külföldi lapok terjesztésének eltiltására.³ A kivételes törvény nyomán létrejövő rendeletek⁴ egyrészt a monarchia katonai intézkedéseire vonatkozó közlemények eltiltásáról rendelkeznek; másrészt kilátásba helyezik a 3 óras előzetes cenzúra elrendelését „egyes külön megjelölendő” idő-

¹ 8. § A minisztérium a nemzetközi események korlátai között megteheti mindazokat az intézkedéseket, amelyek szükségesek avégből, hogy a postai, távirdai és távbeszélő forgalom és érintkezés a hadviselés érdekeinek megóvása céljából ellenőrzés alá vésessék. Aki e paragrafuson alapuló ellenőrzés során valamely postaküldemény, távirat vagy távbeszélgetés tartalmáról tudomást szerez, arra nézve ez a tudomás hivatalos titok és közlése vagy közzététele, amennyiben súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, az 1878 V. tc. 479. §-a szerint, Horváth-Szlavónországokban pedig az ott fennálló törvényes rendelkezések szerint büntetendő.

² Az illetékes ügyészségnek benyújtandó kötelezpéldányokról az 1897. XLI és az 1897. XXXV. tc. 4. §. intézkedik, valamint a sajtótörvény (1914. XIV. tc.) 7. és 12. §-a. Ez utóbbi § talán éppen azért, mert már a háború előestéjén készült annak ellenére, hogy nem mondja ki a 3 óras előzetes cenzúráról, a terjesztést a kötelezpéldányt átvevő hatóság engedélyétől teszi függővé, sőt az engedélyezett terjesztés visszavonhatóságát is leszögezi.

³ 11. §. A minisztérium elrendelheti, hogy az időszaki lapoknak és más sajtótermékeknek a sajtóügyi közvadászhoz benyújtandó sajtórendészeti köteles példányait a szétküldés előtt kell a legközelebbi kir. ügyészségnek, illetőleg rendőrhatalóságnak kézbesíteni, és hogy a szétküldés, amennyiben a kir. ügyészség vagy rendőrhatalóság korábban meg nem engedi, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti köteles példány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékeknel a kézbesítés napjától számított egy hét múlva veheti kezdetét.

Ha az első bekezdés értelmében a kijelölt kir. ügyészség vagy rendőrhatalóság arról győződik meg, hogy valamely sajtótermékkel oly bűncselekmény követtének el, amely a hadviselés érdekeit érinti, a sajtóterméknek szétküldését megtilthatja. Köteles azonban a kir. ügyészség vagy rendőrhatalóság a tilalommal együtt a tilalom megszegésének a 25. §-ban megállapított következményeit a sajtótermékek előállítójával (nyomdással stb.) közölni és őt arra figyelmeztetni.

A jelen §-ban meghatározott ellenőrzés gyakorlásával a kir. ügyészségnek vagy rendőrhatalóságoknak egyes kirendelt tagjai is megbízhatók.

A minisztérium intézkedhetik, hogy egyes belföldi időszaki lapoknak, amennyiben közleményeik a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenése és terjesztése eltiltassék.

A minisztérium intézkedhetik, hogy a külföldről érkező sajtótermékek rendeltetési helyükre juttatás előtt, ellenőrzés alá vésessenek és amennyiben tartalmuk a hadviselés érdekeire veszélyes, lefoglaltassanak.

⁴ ME. 5482/1914. sz. rendelet a katonai intézkedések közlésének eltiltásáról „A magyar királyi minisztérium Magyarország egész területén az osztrák-magyar monarchia két állama fegyveres erejének állásáról, mozdulatairól, erejéről és működéséről, az erődök és erősítvények állapotáról, úgyszintén a fegyveres erő számára szolgáló fegyverek, hadiszerek és szerelvények mennyiségéről, vagy élelmiszerek hollétéről, mennyiségéről és minőségéről, vagy szállításáról a sajtó útján történő közléseket ezennel eltiltja.” Az 5080/1914. ME. sz. rendelet a katonai közlések tilalmát a Német-birodalom fegyveres erejére is kiterjeszti.

Az ily tartalmú közleményeknek sajtó útján való közzétételét az 1878. V. tc. 456 §-a (illetve az 1912. LXIII. tc. 23. §-a) 5 évig terjedhető államfogházzal és nyolcezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtja.

Ez a tilalom nem vonatkozik azokra a közleményekre, amelyek a m. kir. miniszterelnökség sajtóosztálya, a horvát-szlavón-dalmát országok kormány elnöksége vagy a hivatalos lapok útján — továbbá amelyek a m. kir. honvédelmi miniszter, a cs. és kir. külügyminisztérium sajtóirodája engedélyével jutnak nyilvánosságra.

szaki lapoknál mégé gyszer megismételve a kivételes törvénynek ama rendelkezését, hogy a hadviselés érdekeit érintő cikk esetén a lap szétküldését az ellenőrző hatóság megtiltja.⁵

E rendeletek értelmében tehát a cenzúra mindenekelőtt a hadiérdekből veszélyes cikkek közlésének tilalmát jelenti, illetve felhatalmazást arra, hogy ilyen cikkek közlése esetén az ügyészség a lap terjesztését megtilthassa.

Felhatalmazást nyújt, hogy egyes — hadiérdekre sérelmes lapokat az igazságügy-miniszter betilthasson —, bizonyos lapokat a 3 órás előzetes cenzúra kötelezettsége alá vonjon. (Sajnos az eddig kutatott forrásanyagban nem sikerült megtalálni azt a feltételezhetően létező kimutatást, amely a 3 órás cenzúrára kötelezett lapokat tünteti fel.)

A kivételes rendelkezések végrehajtása és felügyelete az egyes szakminisztériumok feladata volt. Így a kivételes intézkedések gyorsasága és az egységes irányítás céljából „Hadi Felügyeleti Bizottság” néven külön intézményt szerveztek az egyes szakminiszté-

⁵ Az 5483/1914. ME. sz. rendelet „a magyar kir. minisztérium az 1912. LXIII. tc.

a) 11 §-a alapján felhatalmazza a m. kir. igazságügyminisztert, hogy a m. kir. belügyi és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve, egyes erre okot szolgáltatató időszaki lapoknak és az időszaki lapok közé nem tartozó minden más sajtóterméknek ellenőrzését az 1912: LXIII. tc. 11 §-ában meghatározott korlátok között, rendelettel szabályozza”.

b) Az 5484/1914 ME. sz. rendelet alapján „A m. kir. minisztérium az 1912. LXIII. tc. 11 §-ában nyert felhatalmazás alapján megbízza a belügyminisztert, hogy oly belföldi időszaki lapoknak, amelyeknek közleményei a hadviselés érdekeit veszélyeztetik, megjelenését és terjesztését eltiltsa”.

c) A 12.001/1914. Ig.M. rendelet „A m. kir. minisztériumnak 5.483. M.E. sz. rendeletben nyert felhatalmazást alapján Magyarország egész területére nézve, a m. kir. belügyi és kereskedelemügyi miniszterrel együttértve, egyes, erre okot szolgáltató (külön megjelölendő) lapoknak és az időszaki lapok közé nem tartozó minden más sajtóterméknek ellenőrzését” szabályozza.

„E rendelet közzétételétől kezdve egyes, külön megjelölendő időszaki lapoknak és minden más sajtóterméknek sajtórendészeti kötelezpéldányait már a szétküldés előtt, és pedig kézbesítés útján kell az illetékes hatóságához (4 §.) beszolgáltatni.” Az illetékes hatóság a kir. törvényszék mellett működő kir. ügyészség, amelynek területén a sajtóterméket előállító vállalat (nyomda) van. A kötelezpéldány átvételére a kir. ügyészség vezetője, vagy az általa megbízott ügyészségi tag, vagy az ügyészség által felhatalmazott rendőrhatalósági tag illetékes, esetleg a határrendőrség. 4. § A kötelezpéldányt kézbesítőkönyvvel kell a 3. §-ban megjelölt hatósági tag kezéhez kézbesíteni. Az átvételt a kézbesítés idejének (év, hónap, nap, óra, perc) feljegyzésével és az átvevő aláírásával kell elismerni.

Amennyiben a kir. ügyészség vagy az ellenőrzéssel megbízott hatósági tag korábban meg nem engedi, időszaki lapoknál csak a sajtórendészeti kötelezpéldány kézbesítésétől számított három óra múlva, más sajtótermékeknél a kézbesítés napjától számított egy hét múlva szabad a szétküldést megkezdeni.

A postahivatalok, vasúti és hajózási vállalatok a sajtótermékek felvételét mindaddig tagadják meg, míg a feladó az előbbi bekezdésben jelzett idő elteltéig a kézbesítőkönyvvel vagy a szétküldés korábbi megengedését az ellenőrzéssel megbízott hatósági tag írásbeli engedélyével nem igazolja. Az 5. § az illetékes hatósági szerv vizsgálati köteletségét mondja ki s azt a jogát, hogy ha „sajtótermékkel oly bűncselekmény követtének el, amely az esetleges hadviselés érdekeit érinti, a sajtótermék szétküldését megtiltja”. A 6. § mulatságos módon (nyilván szövegezési hibából) hivatalos forrásból még izgalmat keltő anyag közlését is engedélyezi.

6. §. „Minden olyan hírek közlése, amely a lakosság körében nyugtalanságot vagy izgalmat kelthet, hátrányos befolyással lehet a monarchia katonai helyzetére és a hadviselés érdekeit is veszélyeztetheti. Ennélfogva az ilyen hírek csak akkor közölhetők, ha azok hivatalos forrásból erednek, vagy közlésükhöz a m. kir. miniszterelnökség sajtóirodája vagy a nyomtatvány megjelenési helyére illetékes kormánybiztos kifejezetten hozzájárul. Az említett szempontból kifogás alá eső lappéldány terjesztését az ellenőrzésre hivatott hatósági tag eltiltja, és az időszaki lap megjelenésének és terjesztésének esetleges eltiltása végett (1912: LXIII. tc. 11. §-a negyedik bekezdése) az igazságügyminiszterhez, illetőleg a belügyminiszterhez előterjesztést tesz. A 8. §. az ellenőrző hatóság részére katonai szakértő véleményének figyelembevételét teszi kötelezővé.

riumok oda delegált képviselőiből. Ez a bizottság a Honvédelmi Minisztériumban helyezkedett el.⁶ A H. F. B. bizonyos vonatkozásban alá volt rendelve a megfelelő osztrák szerveknek, a cs. és kir. hadügyminiszter mellé rendelt hadfelügyeleti hivatalnak; a Kriegsüberwachungsamtnek, valamint a vezérkar nyilvántartási irodájának.⁷

Ez a szerv mindamellett, a *Tájékoztató* szerint olyan hatalommal bírt, hogy a hivatalos út betartása nélkül „minden katonai érdeket érintő vagy a kivételes intézkedésekkel összefüggő ügyekre vonatkozó” ügyben „úgy az érdekelt katonai parancsnokságok, mint a tekintetbe jövő polgári hatóságok és hivatalok” kötelesek voltak hozzáfordulni.⁸ A szakminiszterek feladata volt, hogy a hozzájuk tartozó intézményeket figyelmeztessék e kötelességre.

A Honvédelmi Miniszter 1914. július 26-án⁹ közölte TISZA István miniszterelnökkel a H. F. B. 24-én történt megalakulását, s felkérte, hogy „amennyiben még nem történt volna meg, az alárendelt hatóságokat és hivatalokat a fentemlített *Tájékoztató* 2. § 10. pontjában foglaltakra sürgősen utasítani méltóztassék”. Bár a *Tájékoztató*ban nem volt szó a külön sajtó-albizottság alakításáról, a Honvédelmi Miniszter és TISZA István között történt megállapodás alapján sor került a H. F. B. keretében külön sajtóbizottság alakítására is, amint az a Honvédelmi Miniszternek a Miniszterelnökhöz intézett július 27-i leveléből kiderül. „A jelenlegi rendkívüli viszonyok között — írta a Honvédelmi Miniszter megbízásából Karátson államtitkár Tiszának — és a kivételes rendelkezések teremtette helyzetben a sajtónak ellenőrzése, sőt irányítása elkerülhetetlenné vált. Nagyméltósággal történt megállapodás alapján a sajtónak ezen irányítása és ellenőrzése a hadifelügyeleti bizottság kebelében alakított sajtóbizottság által fog történni.

Miután azonban az ezen bizottságban felmerülő nagy munkát a bizottságnak amúgy is túlterhelt tagjai nem képesek ellátni, a bizottság elnökének hozzám tett előterjesztése alapján van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen felkérni, hogy ezen bizottságba még pótlólag kiküldendő tagoknak neveit, valamint a kiküldés kezdetének időpontját velem mielőbb közölni méltóztassék.”¹⁰

TISZA István megbízásából MARSOVSZKY államtitkár közli a H. M.-mel, hogy „a sajtó-albizottságba Balogh Ferenc miniszteri osztálytanácsost és Németh Alfréd miniszteri titkár sajtótudósítót küldte ki, akik folyó év július 30. óta működnek a sajtóalbizottságban”.¹¹

Tiszának a Honvédelmi Miniszterhez intézett augusztus 17-i levele szerint a miniszterelnökség részéről a HFB-hez küldték még DRASCHE-LÁZÁR Alfréd miniszteri tanácsost és dr. MARSOVSZKY Ivor miniszteri fogalmazót is.¹²

⁶ A J. 25 b. *Tájékoztató* szerint e bizottság feladata „hogy a rendelkezésre álló adatok és a beérkező hírek gyors és célszerű értékesítését biztosítsa minden katonai szempontból fontos vonatkozásban, különösen pedig arra nézve, hogy a kémkedés megakadályoztassék, valamint arra nézve is, hogy a háborúra vonatkozó katonai és egyéb rendszabályok illetéktelenül nyilvánosságra ne jussanak, illetőleg végrehajtásuk meg ne zavartassék”. OL. ME. 1393. J. 25. b. *Tájékoztató* Szigorúan titkos, bizalmas.

⁷ A *Tájékoztató* „a hadügyminiszterhez, hadifelügyeleti hivatalhoz és a vezérkar nyilvántartási irodájához” való viszonyt a következőkben szabja meg: „A császári és cs. kir. hadügyminiszter a melléje rendelt hadifelügyeleti hivatal, valamint a vezérkar nyilvántartási irodája a kivételes intézkedésekre vonatkozó közleményeiket a honvédelmi miniszternek küldik meg, ki azokat a hadifelügyeleti bizottsággal közli.” Uo.

⁸ *Tájékoztató* 10. pont OL. ME. 1393.

⁹ OL. ME. 1919. II. 338 (1914. XLI. 1591 alapján) Ugyanezen szám alatt 27-i dátummal a fiumei kormányzót értesíti a H.F.B. megalakulásáról.

¹⁰ OL. ME. 1919. II. 338. (1914. XLX 1591 alapszám)

¹¹ Uo. ME levele a Honvédelmi Miniszterhez.

¹² OL. ME. 1919. I. 338. (XLI/1914. 1591 alapszám) ME átírata a Honvédelmi Miniszterhez 1914. aug. 17-én.

Bár az említett levélben nem szerepel külön, hogy a két minisztériumi főhivatalnok a sajtóalbizottságnál működött, erre lehet következtetni abból, hogy mind a miniszterelnökségi bizalmas iratokban, mind a H. F. B. által létrehozott Sajtóbizottság (SAB) sajtóra vonatkozó iratai között szerepel aláírásuk. A sajtóalbizottság létszámát, illetve annak gyarapodását az idevonatkozó forrásanyag hiányossága miatt pontosan megállapítani nem lehet. Egy — TISZA által a Honvédelmi Miniszterhez intézett levél 1914. augusztus 17-i kelettel 4 gyorsíróról tesz említést.¹³ Valószínűleg az 1918-as év közepéről való feljegyzés 14 személyt sorol fel. Bizonyos tehát, hogy nagy apparátussal működő háborús hivatalról van szó, ezt egyébként a sajtóbizottság aláírással kibocsátott, az egész háború folyamán úgyszólván napról napra kiadott sajtótilalmak is alátámasztják. Ebből az iratból megállapítható az is, hogy a Sajtóbizottság tagjai között majdnem minden minisztérium képviselve volt.¹⁴

A cenzúra szervezeti felépítése a rendelkezésre álló adatok alapján a következőkben rekonstruálható. Mint békeidőben, a háború alatt is az igazságügyminiszter hatáskörébe tartoztak a sajtóügyek. Az igazságügyminiszter engedélyezett, vagy tiltott be lapokat. Az igazságügyminiszter felügyelete alá tartoztak az ügyészségek, amelyek a terjesztés előtti 3 órás cenzurát gyakorolták. Az ügyészségek kötelessége volt előterjesztést tenni azokra a lapokra, amelyeket előzetes cenzúra alá kívántak vonni. (Amint már említettük, nem deríthető ki a forrásokból, vajon a lapok milyen széles körére terjedt ki az előzetes cenzúra.) Nem egészen világos a Hadfelügyeleti Bizottság sajtóalbizottsága, az Igazságügyminisztérium és a Miniszterelnökség sajtóalosztálya közötti viszony. „A hadifelügyeleti bizottság sajtóalbizottságának kialakulása” címet viselő 1917 decemberéből származó leirat szerint kezdetben a miniszterelnökség sajtóosztálya látta el az újságírók által „önként” bemutatott, hadieseményekkel kapcsolatos cikkek vizsgálatát és bocsátotta ki azokat a „bizalmas figyelmeztetőket”, amelyek irányt szabtak a tekintetben, hogy milyen kérdésekről nem szabad írni. Később azonban (az időpont jelöletlen) ezeket a figyelmeztetőket a sajtóalbizottság bocsátotta ki, amely „eredetileg úgy tekintett, mint a miniszterelnökség sajtóirodájának különítménye... Mivel a miniszterelnökség sajtóirodája nem volt oly jól tájékozva a kormányzat különféle ágaiból kiinduló és a sajtó informálásánál nélkülözhetetlen hírekről és közleményekről, mint a kormányzat minden ágazatából képviselt HFB, a miniszterelnök kijelentette, hogy a sajtóbizottságot nem a miniszterelnökségi sajtóiroda részének, hanem a HFB albizottságának kívánja tekinteni s szolgálati szempontból is a HFB alá tartozik.”¹⁵

A HFB SAB és a Miniszterelnökségi sajtóiroda valószínűsíthetően egy ideig párhuzamosan működött. A SAB aláírásával kibocsátott bizalmas figyelmeztetések ugyanis (amelyek a háború négy esztendejének úgyszólván minden lényeges eseményére kiterjednek: közlélemezés, tüntetések, sztrájkok, diplomatak utazására vonatkozó tilalmak stb.) zömével éppen a ME/IV. res. sajtóanyagában található. Valószínűsíti ez a tény azt a következtetést, hogy a Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottsága a szerkesztőségekhez

¹³ Uo.

¹⁴ A Hadifelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottságának tagjai: Elnök: PAYR Vilmos honvédelmi min. tanácsos; Alelnök: KNAPP Aurél osztálytanácsos; Miniszterelnökségtől: BALOGH Ferenc min. o. tanácsos; Belügyminisztériumtól: SOLTÉSZ István min. o. tanácsos, BÁNÓCZY Kálmán min. titkár; Igazságügyminisztériumtól: RÖTZER Ferenc min. o. tanácsos, BÖRCSÖK Andor köv. it. t., CSÁSZÁR Károly min. titkár, GHYCY Dénes min. titkár; Földművelésügyi minisztériumtól: HAMPEL Antal min. o. tanácsos; Kereskedelemügyi minisztériumból: DUSÁNYI Ferenc min. titkár; Képviselőháztól: FABRÓ Henrik gyorsíró, TÉGLÁS Dezső gyorsíró, HOLLENKAY János kir. főtiszt. — O.L. ME. Sajtóbiz. 1914—1918.

¹⁵ OL. ME. 629 res. IV/1918

megküldött bizalmas tiltó figyelmeztetéseit — jóváhagyás, vagy egyszerű tudomásulvétel végett — átküldte a miniszterelnökség sajtóosztályának is.¹⁶

A Miniszterelnökség Sajtóosztálya gondoskodott a nyilvánosságnak szánt háborús események közzétételéről a Budapesti Közlöny, a Magyar Távirati Iroda és a Budapesti Tudósító útján. Minden más forrásból származó katonai vagy háborús eseményre vonatkozó hír csak előzetes jóváhagyás után jelenhetett meg. Az engedélyezést a köteles példány bemutatásakor kellett igazolni a hírforrásul szolgáló eredeti távirat engedélyezett példányával („A magyar Királyi Honvédelmi Miniszter engedélyével”, vagy „Vom Kriegspresse quartier genehenigt” vagy „Von Pressedienst des K. M. geneinigt”). Ilyen táviratokat csak a budapesti és bécsi központi távirahivatalnál vagy a sajtóhadiszállás székhelyén levő főhivataloknál lehetett feladni.¹⁷

A miniszterelnök már 1914. szeptember 30-án intézkedik, hogy a vidéki vagy külföldi sajtó csak cenzúrázott anyagot kapjon „katonai vagy stratégiai és a külpolitikai helyzettel kapcsolatos kérdésekre”. Ezért kellett a forrásmegjelölést alkalmazni. A vidéki hírlapok számára forrásul szolgáltak: a Magyar Távirati Iroda; a Budapesti Tudósító; egyéb nyomatosok; a budapesti napilapoknak nyomtatásban már megjelent hírei, továbbá „az a hír, amely a nap vagy az éj folyamán a Hadfelügyeleti sajtóbizottság cenzúráján már átment, s amely anyag a cenzúra útján már a vidéki hírlaptudósítókhoz is eljutott olyan képpen, hogy valamelyik budapesti napilap kefelevonatában a vidék számára nekik átadott. „Ilyen hírforrások lehetnek még a »bécsi lapoknak azon hírei, amelyeket budapesti sajtó számára a sajtónak bizalmi embere telefonon felvett és a hadfelügyeleti bizottságnak censura céljából már bemutatott» . . . »Mindezek a hírforrások alkalmasak arra, hogy a vidéki sajtó tudósítására felhasználtassanak, mivel ez az egész híryananyag már a hadfelügyeleti bizottság cenzúráján keresztülment. Ezt a híryananyagot a vidéki tudósítók abban a formában tartoznak megtáviratozni, hogy minden egyes hírre vonatkozólag a forrást határozottan feltüntetni kötelesek, úgymint: „A Magyar Távirati Iroda jelenti...”, „A Pesti Hírlap jelenti . . .”, vagy „A sajtóalbizottság engedélyével”, „Minden olyan távirat, amely a fenti bevezetéssel nincsen ellátva, avagy pedig a jegyzékben megnevezett vidéki hírlapi tudósítók részéről katonai stb. tartalommal magáncímre szól: a feladó postahivatal által határozottan visszautasítandó”. „A hírlaptudósítók továbbá tartoznak sürgönyeik teljes tartalmát a hadfelügyeleti sajtóbizottságnak feladás előtt úgy, mint eddig, telefonon bemondani. A bizottság a sürgöny szövegét gyorsírással fölveszi és azt további ellenőrzés céljából megőrzi.”¹⁸

A cenzúra szervezetének pontos feltérképezéséhez — úgy tűnik — nem elegendő az ME Sab, illetve IV. res. anyag megtekintése. Az itt levő anyag ugyanis döntően egy-egy esemény közlésének részleges vagy teljes tilalmát tartalmazza, nem derül világos kép azonban arra, hogy a tilalmat ki kezdeményezte és hogyan vezetett az út a tilalom kiadásáig. Feltételezhető, hogy az egyes szakminisztériumok¹⁹ kezdeményezésére is történtek betiltások, de éppúgy az is, hogy a Hadfelügyeleti Bizottság sajtóalbizottsága bizonyos önállósággal bírt annak megítélésében, mit tartottak a „hadviselés érdekére” veszélyesnek, a nem közvetlenül a hadszíntér és a külpolitikai események tekintetében ezt az ellenőrző és javasoló tevékenységet az egyes szakminisztériumok képviselői látták

¹⁶ A Hadtörténeti Levéltár háborús anyagának cenzúrára vonatkozó iratai között — melyek HFB Sab. jelzéssel vannak ellátva — részint ugyanazok, másrészt ugyanolyan jellegű tilalmak találhatók, mint az OL. ME/IV. res. anyagában.

¹⁷ Tájékoztató. OL. ME 1393.

¹⁸ Tisza István levele HAZAI Samu br. gyalogsági tábornok honv. miniszternek. OL. ME Sab. 1914—18. folió 189—191 (1758 sz) ME I./1914. szept. 3.

¹⁹ Ennek pontos megállapítására valamennyi minisztérium egész háború alatti iratanyagának tanulmányozását kellene elvégezni, a világháborúnak az eddigieknél alaposabb feldolgozását.

volna el. Jogosabbnak látszik azonban az a feltételezés, hogy a HFB Sab mint cenzúrázó és előzetesen cenzúrázó szerv, a háborús gépezet „gondolat” és „tény” — elhallgattató szerve, az utolsó láncszem. Ez utóbbi feltételezést látszik támogatni az az „ügyrend”, amely a sajtóbizottsági iratok között található. Nemcsak nagy apparátusra utal — iktatandó és tárgymutatóval ellátott ügyiratok sokaságával —, hanem más intézményekkel való kapcsolatról is árulkodik. És nem csupán a szerkesztőségekkel való kapcsolatra ír elő „előjegyzést a véleményezésre elküldött sajtóközleményekről és képekről”, „előjegyzést az egyes bizottsági tagoknak véleményezésre kiadott ügyiratokról”, hanem különbséget tesz a tisztán katonai tartalmú ügyiratok előkészítése (a katonai bizottsági tagok feladata) és a nem katonai tárgyú darabok előkészítése (polgári bizottsági tagok feladata) között. Az önállóságra utaló rendelkezés: „az általános tárgyú ügydaraboknál a szükséghez képest az elnök fogja eldönteni, hogy mely bizottsági tag hivatott az ügyirat elintézésére.” „Az intézkedés a bizottságot illeti, a kiadványokat pedig akár katonai, akár politikai vonatkozású ügyről van szó, az elnök írja alá.”²⁰

Az „előzetes cenzúra”, amely kezdetben csak a hadihírekre vonatkozott, hamarosan kiterjedt a külpolitika bizonyos kérdéseire is, hogy a háború előrehaladásával egyre több kérdést vonjanak a „háború szempontjából veszélyesek” és „ellenőrzésre” szükségesek körébe. 1914—15-ben főleg a hadieseményekre és a külpolitikára korlátozódnak a tilalmak, 1916-ban KÁROLYI és IV. KÁROLY békepropagandája elleni tiltakozással kapcsolatos hírek közlésének tiltása merül fel új mozzanatként. 1917—18-ban a sztrájkok és a béketörekvések, a „bolsevizmus veszélye” elleni védekezés a sajtóosztályok legfőbb gondja. De már 1915 végén és 1916 elején sok gazdasági jellegű hír tilalma is szerepel (élelmiszerhelyzet stb. Ezek részletesebb bemutatása külön cikk feladata).

Bizonyos fokig a cenzúraszervezet kérdéséhez tartozik az osztrákok és magyarok közötti vita a cenzúra fogalmának „eltérő” felfogása, nem egységes kezelése miatt. Részben ehhez a kérdéshez tartozik a magyar politikai élet „hagyományos” érzékenysége a dualista kormányzat követelményeinek nem következetes érvényesítése miatt. Bizonyos kérdésekről Ausztriában lehet írni, Budapesten azonban nem; vagy fordítva. Egy konkrét példa: a háború hadisikereit nem az osztrák—magyar hadseregnek tulajdonítják, hanem csak az osztráknak. Ez a körülmény állandóan veszélyezteti a „hadiérdek” egyenlő megítélését Bécsben és Budapesten. Ilyen kérdéseket a Reichsrathban és a magyar Képviselőházban is szóvátesznek. Ez a probléma azoknak, az általunk „hagyományozott”-nak nevezett kérdéseknek körébe tartozik, amely a „kivételes állapotok” idején is érzeteti hatását, s melyet tágabb értelemben a dualizmus sajátos szerkezetéből és osztályerőviszonyaiból adódó problémák körébe sorolhatunk.

M. KONDOR VIKTÓRIA

Egy rövid életű folyóiratról. Új Föld 1927. „...A cenzúra a legjobbakat sújtja, s lehetlenné teszi igazi új tehetségek bátor indulását új mondanivalókkal, új morállal, új formákkal...” — írta NAGY Lajos 1925-ben, „Szabad-e, lehet-e ma írni a magyar írónak?” című cikkében. Felsorolja a korabeli cenzúra négy válfaját:

1. nacionalista-feudális elemekkel kevert; 2. plutokrata-indusztriális; 3. klerikális; 4. kispolgári cenzúra.

Ennek ellenére azonban a mást, az újat akarók mégis mindig megpróbálták kimondani a kimondhatatlant. Már a fehérterror idején is volt — ha nem is irodalmi jellegű kiadvány, mely bátran szólta a valóságról, sőt, verset is közölt a darutollas rendszer ellen: a PESTI

²⁰ Ügyrend. OL. ME. Sajtóbizottsági iratok 1914—1918.

ÉLET. Újabb kísérlet volt Czákó Ambró kulturális havi folyóirata, mely 1921 januárjában indult, s 1923-ig, a végleges betiltásig négy különböző címen jelent meg (*Független Szemle, Kultúrproblémák, Március, Szabad Sajtó*), s elkobzott számaiban többek között a következők írásaival találkozunk: BENEDEK Marcell, DÉRY Tibor, FÉNYES László, HATVANY Lajos, HERNÁDI György, JEMNITZ Sándor, NÉMETH Andor, SUPKA Géza, VÁMBÉRY Rusztem.

Betiltották a *Kékmadár*-t is, mely előbb SZINI Gyula, majd HAJDU Henrik szerkesztésében jelent meg. Néhány fennmaradt száma értékes írásokat őriz, például JÓZSEF Attila *Lázadó Krisztus* című költeményét, mely 1923 októberében e folyóiratban jelent meg először, s alig egy év múlva bíróság elé kellett állnia a költőnek miatta. A szerkesztő pedig bizalmas leiratot kapott a lap betiltásáról.

1925 tavaszán indította az illegális párt a „365” — Művészeti Dokumentum-ot, mely mindössze két számot ért meg; utódjának tekinthetjük a röpiratként kiadott *Fundamentum*-ot 1926-ból. Ebből azonban csak egyetlen szám jelent meg, benne JÓZSEF Attila *Esti felhőkön* című verse.

E lapok után jelentős új állomás 1927-ben az *Új Föld*. A politikai rendőrség 1934-ben kiadott 28. számú, szigorúan bizalmas *Vörös Könyve*, mely a forradalmi irodalomról közlő részletes beszámolót, a lappal mint az illegális mozgalom fedőszervével foglalkozik. Az *Új Föld*-nél valóban nemcsak irodalmi kísérletről, hanem sokkal többről volt szó. A mozgalom megelőzte a folyóiratot. 1926 októberéből maradt fenn az „Új Föld előadóstjé”-t hirdető plakát. Ezen kiadóként TAMÁS Aladár neve áll, a műsorra tűzött művek szerzői: KADOSA Pál és SZABÓ Ferenc zeneszerzők, továbbá KIS Hugó, PALASOVSKY Ödön, MAJAKOVSKIJ. A művek tolmácsolói: FENYŐ Rózsi, LÁNYI Olga, SOMLÓ István.

A lapot az illegális párt megbízásából REMENYIK Zsigmond és TAMÁS Aladár szerkesztették, a művészeti szerkesztő BORTNYIK Sándor volt, aki nemrég tért haza bécsi, illetve németországi emigrációjából, s már megvolt a „priusza”, hiszen a *MA LENIN* és *LIEBKNECHT* metszeteit ismerte a hazai rendőrség.

A folyóirat első száma 1927 februárjában jelent meg. Alcíme „Az új szellem eredményei, irodalom, művészet, zene, tudomány, film, színház, technika és ipar alkotásaiban”. A belső borítón még a következő, tömör összefoglaló áll: „Az új kultúrát propagáló folyóirat.”

Az első szám „Egy megérkezett nemzedék” című cikkét a párizsi emigrációjából 1926-ban hazatért ILLYÉS Gyula, a szerkesztőbizottság tagja írta, CSABAY Anna álnéven. A háború utáni új irodalmi törekvésekről, a fiatal forradalmár írókról számol be. A színdarabokról szólva HIDAS Antal mellett említi KAPOSÍ Bálintot, aki szintén nem más, mint ILLYÉS. Ezen a néven írta ugyanis a franciaországi magyar pártlap, a *Párisi Munkás* naptárába a *Minket már semmi meg nem állít* című verset és egy jelenetet a magyar Tanácsköztársaság hetedik évfordulójára, melyet a párizsi magyar kommunisták adtak elő.

A Kolozsvári *Korunk* d. szignójú ismertetője¹ — „Remenyik Zsigmond és Tamás Aladár havi szemléjéről” — elől is rejtve maradt a cikk szerzője: „Az Új Föld első száma tanulmányt hoz Csabay Annától, amelyben az író a proletkult művészete mellett foglal határozott állást . . .”

A már említett politikai rendőrségi jelentés így ír:

„Az Új Föld 1927. február elsején megjelent első számából a következő, mozgalmi szempontból jellegzetes adatokat emeljük ki:

1. Barta Sándor író *Idő kristály*a című expresszionista versét,
2. Pápa József *Börtön* című impresszionista jellegű költeményét. Pápa József a 365 munkatársai közt is szerepelt.”

¹ *Korunk* 1927. 3. sz. 329.

A *Vörös Könyv* által említett versek valóban jelentősek, mind mozgalmi szempontból, mindpedig az új kifejezési módot illetően. BARTA Sándor erőteljes képekben ábrázolja a kort, utolsó sorai pedig félreérthetetlenül utalnak a jövőre:

„és felemelem tenyeremet mely üres és sápadt lesz
és virág lesz a legaluljövők sodrából, akikből kifakadtam . . .
egy vagyok velük, mert hordoznak és én hordozom őket
s mert az ő cement erezetükben és légszesz fejükben
a legteljesebb lehetőségek gyertyái ácsorognak.”

PÁPA József „Börtöne” pedig éppen a szabadságba vetett biztos, tiszta hitet idézi fel: „. . . az erő robbanásig feszül / a hit meg acéllá kövesedik / a test / a teste pedig túlnőtt már a kőfalakon is . . .”

PÁPA hat évet töltött börtönben mint az illegális kommunista párt tagja. A mozgalomért szerényen, névtelenül, minden áldozatot vállalt. Kiss Károly 1925-ben, a VÁGI-párt alakítása után, a rendőrségen ismerkedett meg vele, AGÁRDI Ferenc is jól ismerte, „ahányszor kommunistákat letartóztattak, PÁPA József mindig közöttük volt” — így emlékezett visszará 1964-ben. TAMÁS Aladár — aki helyett egy alkalommal három hónapos börtönbüntetést vállalt PÁPA a 100%-ban megjelent *Bátorság* című cikk miatt — a kommunista mozgalom törhetetlen híveként ábrázolja visszaemlékezéseiben. Egy 1928-ból származó bizalmas politikai rendőrségi jelentés² szerint PÁPA a bécsi emigrációban élő LANDLER Jenőtől kapott pártfeladatot: a földmunkásokkal való kapcsolat megteremtését és üzemi sejtek létrehozását a fővárosban. Nevét az 1929-es kommunista per aktái is őrzik. Egy másik akta tanúskodik arról, hogy 1931. június 18-án szabadult a szegedi Csillag börtönből.³ Neve újból 1936-ban merül fel a „Könyvtárak és a bolsevista propaganda” című rendőrségi jelentésben,⁴ utána már csak a kortársak emlékezete, mely szerint ő is a fasizmus áldozataként vesztette életét.

A *Vörös Könyv* által említett két versen kívül több jelentős dokumentumot találunk az *Új Föld* első számában: FORBÁTH Imre, csehszlovákiai kommunista orvos-költő és TAMÁS Aladár verseit; Kurt LIEBMAN (a *Sturm* munkatársa) költeményeit VAJDA Sándor fordításában közölte a folyóirat. Itt találjuk REMENYIK Zsigmond *A városok 7 harangja*, PALASOVSKY Ödön *Levél Punaluáról* című elbeszélését. Philippe SOUPAULT *Egy néger története* című novelláját MOLNÁR József fordította. BORTNYIK Sándor *Művészet és üzleti élet*ről, MADZSARNÉ JÁSZI Alice a testkultúra és a haladás összefüggéséről ír, MOLNÁR Farkas az építészetéről, NÉMETH Antal a jövő színhátékáról, SZENDY STEIF Antal a plakátról.

Az első számban gazdag illusztrációs anyagot találunk. (Egy berlini nyomdaház, reklámváros, villaterv.)

A *Túl a programokon* című rövid írás így határozza meg a művészet szerepét:

„. . . A művészet az emberi társadalom életében szükségszerű funkciót teljesít be . . . elég bátor ahhoz, hogy értékét tárgyak és tények alkotásában lássa. A kísérletek, az zmusok ideje elmúlt . . .”.

S bár a rendőrségi jelentés csak a folyóirat első számával foglalkozik, a kései olvasó a következő két számban is talál feljegyzésre méltót. A második szám 1927 márciusában jelent meg, első oldalán BORTNYIK Sándor *Az új Ádám* című festményével. A művész *A pesti filmplakát* című cikkében kiemeli, hogy mivel a film új, szintetikus művészet, reklámja is adekvát formát igényel. Olvashatunk a reklám lélektanáról, a bioszociológiáról, a zenéről (MOLNÁR Antal *A modern kamarazene* címmel beszámol az *Új Föld* március 6-án a Zeneakadémián rendezett második zenei estjéről, SZTRAVINSZKIJ, HONEG-

² PI Arch. Pol. res. 99/1928.

³ PI Arch. Bp.-i Btszk, 2136.

⁴ PI Arch. 13733. 22. A. III. 43/40. B. M. res. 1936/4261.

● ÚJ FÖLD

AZ ÚJ SZELLEM EREDMÉNYEI IRODALOM,
MŰVÉSZET, ZENE, TUDOMÁNY, FILM, SZIN-
HÁZ, TECHNIKA ÉS IPAR ALKOTÁSAIBAN

MEGJELENIK HAVONKÉNT

ÁRA:

1 PENGŐ 60 F.
(20.000 KORONA)

SZERKESZTIK :
**REMENYIK ZSIGMOND
ÉS TAMÁS ALADÁR**

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ:
BORTNYIK SÁNDOR

A tartalomból:

Barta Sándor, Forbáth Imre, Tamás Aladár,

Pápa József, Kurt Liebmann: Versék

Németh Antal: A hónap színháztáza

Nagy Béla: Henry Ford

Bortnyik Sándor: Művészet és szellemi élet

Philippe Soupault: Egy néger története

Palasovszky Ödön: Lovai Pinceladról

Dr. Madzsarné Jászai Alice: Testkultúra és
haladás

Molnár Farkas: Építészeti mint művészet

Remenyik Zsigmond: A városok 7 kerületét

Keleti Pál: Az új Kína

Cikkek, tanulmányok, képek, szemlé

1927 ■ FEBRUÁR

GER, BLOCH műveiről) a filmről (HEVESY Iván *A film szociológiája, A film nemzetközisége*), építészetéről (MOLNÁR Farkas). REMENYIK Zsigmond ismét elbeszéléssel szerepel. Több verset találunk a márciusi számban, TAMÁS Aladár szabadverseit, VAJDA Sándor lírai búcsúját *Győr Ferenc meghalt 1926 május havában* és műfordítását, Claire GOLL-STUDER *Almatlan ének*-ét. (Ivan GOLL felesége, 1925-ben jelent meg férjével közösen írt kötete, a *Poèmes d'amour*.) Claire GOLL *Szerelmes költemény*-t ERG Ágoston fordításában közölte a folyóirat. Komáromból küldte két versét FÖLDES Sándor, a *Tengerrel hallgatok* és *A költő* címűt. SOUPAULT *Filmköltemény*-ét (1917), fordító nélkül közölte a lap. A kritikák közül meg kell említenünk FÁBRY Zoltán remekül sűrített SVEJK-ismertetését, Jaroslav HAŠEK világhírű, s annakidején Magyarországból kitiltott regényéről.

Az *Új Föld* harmadik, s egyben utolsó száma áprilisban jelent meg. Itt méginkább kiszélesedett a horizont, szinte nemzetközi számnak nevezhetnénk. A magyar szerzők — BORTNYIK, REMENYIK, PÁPA József, HEVESY Iván, MOLNÁR Farkas, SZENDY STEIF Antal írásai mellett több külföldi szerzővel találkozunk. KÁLLAY Ernő Berlinből küldte *Konstruktív művészet* című cikkét, FORBÁT Alfréd rajzaival; Henry COWELL Californiából az *Új Föld* részére írt a *Modern amerikai zeneszerzők-ről*; Darius JON *Jegyzetek a romániai szürrealista mozgalomhoz* című írását TAMÁS Aladár fordította, s ugyancsak az ő tolmácsolásában közölte a lap Filip CORSA *Szervezet* és Jon VINEA *Pontok* című versét. Alexander TAIROFF tollából *Notabene* címmel közöltek aforizmákat a színházi világból. REMENYIK Zsigmond a spanyol avantgarde európai és amerikai reprezentánsairól szóló, cikksorozatnak induló (félbemaradt) írásában Guillermo DE TORRE *Literaturas europeas de vanguardia* című művét ismerteti. Heinz LIPPMANN, a berlini Staatliche Schauspiele dramaturgja a rendezés problémáiról ír. A *Kultúrriport* rovatban dr. Fannina HALLE a moszkvai gyermekszínházról számol be, Ricardo DE LUCA *Erkölcstelenek-e a modern táncok?* című rövid írásában megállapítja, hogy egy tánc bármilyen eredetű, sohasem lehet erkölcstelen, jelfeljebb azzá teszük.

A kitűnően indult, gazdag tartalmú, széles kitekintésű folyóirat azonban — hasonlóan elődeihez — a harmadik számmal megszűnt.

MARKOVITS GYÖRGYI

Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” (RMNy) első kötetéhez.

I.

Ameddig a kiadványba a pótlások és kiigazítások beépítése a nyomdai korrektúrák által nyújtott határokon belül megoldható volt, megtörtént. Bizonyítja ezt az igyekezetet az a 36 tétel,¹ amely betűs számjelzéssel a kézirat beszámozása után nyert utólag kidolgozást. 1970. december 24-én azután lezárult az utolsó korrektúra is, így a kötetben a további változtatások lehetősége végleg megszűnt. Természetesen a leggondosabb kutatás sem zárhatta ki eddig ismeretlen és a kiadvány gyűjtőkörébe tartozó régi nyomatványok felbukkanását. Mind a kötet szerkesztői, mind mások számára is különleges élmény volt néhány olyan mű előkerülése, amelynek szerepelnie kellett volna a RMNy-ban, de abba teljes ismeretlensége és rejtettsége miatt mégsem került bele.

Még két hét sem telt el az előbb említett nap után, amikor a krakkói Egyetemi Könyvtárban máris sikerült teljesen ismeretlen, magyar nyelvű, 16. századi nyomatványra bukkanni.² A külföldi szakértők közül elsőnek Ján ČAPLOVIČ igen értékes cikke HUSZÁR Gál három ismeretlen művéről adott hírt új felfedezésekről.³

¹ RMNy 719. 1.

² L. alább S 531A.

³ MKsz 1972. 180—192.

SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* esetében a megjelenést követő immár egy évszázad során a kiegészítések sorszámozásában nem alakult ki egységes módszer: a könyvtárosok és bibliográfusok egymástól függetlenül, sokszor más és más megfontolás alapján adtak azoknak ilyen vagy olyan jelölést. Az azonosítást és a hivatkozást ez azután gyakran megnehezítette. Minthogy a régi magyarországi nyomtatványokra vonatkozó kutatások ismertetése mindenkor a *Magyar Könyvszemle* elsőrendű feladatai közé tartozott, a RMNy első kötetének gyűjtőkörébe tartozó pótlásokról és lényeges kiigazításokról a folyóirat a jövőben rendszeresen hírt fog adni. (Erre rövidített formában akkor is sor kerül, ha az eredeti közlés először más publikáció hasábjain jelent meg.) A leírások mindenkor a RMNy rendszerébe illeszkedő új számmal lesznek ellátva, amely elé „S” (Supplementum) betűjel kerül, hogy a RMNy kötetében szereplő számoktól világosan megkülönböztethető legyen. Ez a megoldás azután a pótlásoknál korábban tapasztalt és már említett beszámozási eltérésekkel szemben egységes és félreérthetetlen hivatkozást tesz majd lehetővé.

S 318A »TELEGDI Miklós [transl.]: Catechismus... irattatot deakul Canisius Peter tül... H.n. [Bécs? Nagyszombat? 1562—1583].«

S 531A TELEGDI Miklós [transl.]: Catechismvs, az keresztyni tdomannac rövid sommaia. Irattatot deakul Canisius Peter tül magyarra fordittatot Telegdi Miklostul, melyne a végen egy nehay aítatos imádsagokat is talal a keresztyn oluaso. Nagy Szombatban MDLXXXIII [typ. Telegdi].
A-K ^(alternatív s+4) = [60] fol. — 12° — 1 ill., init.

Még nem jelent meg a RMNy első kötete, amikor a krakkói Jagellionka egyetem könyvtárában a Theol. 4533 jelzet alatt rábukkantam egy eddig ismeretlen, teljesen ép, 16. századi, magyar nyelvű kiadványra. Ez Petrus CANISIUS nevezetes katolikus katekizmusá TELEGDI Miklós által készített magyar fordításának egyik kiadása. E fordítást először 1562-ben Bécsben nyomtatták ki.⁴ Egy másik, 1596-ban Nagyszombatban megjelent kiadásának címlapja és néhány további levelének töredéke ismeretes.⁵ A Krakkóban talált kiadást, amelyről készül mikrofilmet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, ugyancsak Nagyszombatban nyomtatták 1583-ban. A tizenkettedrét alakú kiadvány összesen tíz, váltakozva nyolc, ill. négy leveles füzetből áll. A címlap hátán *Magna patrona Ungariae* felirattal fametszet, alatta Lucas PEECHI négysoros latin verse. Ezt követi *A keresztény gyermekeknek* címzett előszó, amelynek aláírója a fordító: Nicolaus TELEGDINUS. Az öt részből álló főrészt *Egy néhány ájtatos keresztény imádság* címmel különböző alkalmakra szóló imádságok követik, amelyek egyben zárják is a kis kötetet.

Összehasonlítva az 1562. évi kiadással a most előkerült 1583. évit megállapítható, hogy azzal csak a főrészen egyezik, a limináriák merőben másak. Ezzel szemben az 1596. évi kiadás ennek az 1583. évinek sorhú utánnomata. (Az egyetlen eltérés az, hogy az 1583. évi kiadás címelevelének hátlapján a fametszet alatt található latin vers 1596-ban *Tiszta rózsás méhed* kezdettel magyarul került lenyomtatásra.)

SZILÁDY Áron még az 1596. évi kiadás töredékének felbukkanása előtt több magyar nyelvű kiadást is valószínűnek tartott az 1562. évi bécsi és az 1599. évi VÁSÁRHELYI-féle kolozsvári kiadás⁶ között.⁷ SZENTIVÁNYI Dezső, aki már ismerte az 1596. évi kiadást, szintén úgy gondolta, hogy 1562 és 1596 között még „több kiadás lehetett, csakhogy ezek mind elvesztek”.⁸ A most napfényre került 1583. évi nagyszombati kiadás e korábbi

⁴ RMNy 173.

⁵ RMNy 783.

⁶ RMNy 860.

⁷ TELEGDI Miklós: *Az kereszténysegnecc fondamentomiról valo rövid könyvechke*. Bp. 1884, 112—113. l. — Vö. RMNy 783.

⁸ *A katekizmus története Magyarországon*. Bp. 1944. 46. l.

feltételezéseket mind megerősítette. TELEGDI e kiadás előszavában azt írta, hogy a CANISIUS-féle katekizmust melyet még *íjantan fordítottam vala magyarrá, újonnan ismét megnyomtattnam* (A_{1a} lap). Ez tehát az első, 1562. évi és már ismert kiadásra vonatkozik. Ennél is érdekesebb és bibliográfiailag fontos adatot őriz egy későbbi mondata: *ti érettekek keresztény gyermekek (kiknek főképpen akartam evvel az én munkámmal használni) harmadszor is megnyomtattnénk* (A_{1a}—b lap). Ezek szerint TELEGDI 1562 és 1583 között másodszor is kinyomatta ezt a katekizmus fordítását. Erről a kiadásról azonban a fordító fenti bizonyítóerejű szavain kívül semmi egyéb sem tudható: a nyomtatás helye (Bécs? Nagyszombat?), annak éve, stb. mind ismeretlen, ill. bizonytalan.

Az a körülmény, hogy az 1596. évi kiadás soronkénti, hű utánnomata a most teljesen ép példány formájában előkerült 1583. évi kiadásnak, lehetőséget nyújt a csak töredékekben fennmaradt utánnomat rekonstrukciójára. Így annak leírása⁹ pontosabbá tehető. Ezek szerint a töredék öt levél jelentősebb részeit tartalmazza (A₁, A₈, D₁, D₂ és D₄), míg háromból csupán néhány betű, ill. szó maradt meg (C₁, C₃ és C₈). A kolláció rekonstrukciója: A—K^(alternativa s+a) = [60] fol. A címlap szövegénekhiányzó eleje is megnyugtatóan állítható most helyre: *Catechismus, az keresztényi tudomannac . . .*

S 718A MEGISER, Hieronymus: Specimen quadraginta diversarvm atqve inter se differentium linguarum et dialectorum, videlicet Oratio Dominica totidem linguis expressa. Francoforti MDXCIII J. Spiessius.

A-C = [24] fol. — 8° — Init.

S 718B MEGISER, Hieronymus: Verdolmetschung deß heyligen Vatter vnser in viertzig vnterschiedlichen Sprachen . . . Franckfurt am Mayn MDXCIII J. Spieß.

A-C = [24] fol. — 8° — Init.

A RMNy valamennyi hazai nyomtatvány mellett a külföldön részben vagy egészen magyar nyelven megjelent kiadványokat is regisztrálja. Ezek közé tartoznak azok a sajátos művek is, amelyek a nyelvek különbözőségét azonos tartalmú és jól ismert szöveg különféle nyelvű ismétlésével kívánják ismertetni. Ha ezek között magyar nyelvű változat is akad, úgy a kiadvány az RMNy gyűjtőkörébe tartozik. Ilyen a Miatyánk 26 nyelvű szövege, amely Angelo Rocca könyvének¹⁰ 366—376. lapjain található.

A stuttgarti születésű Hieronymus MEGISER humanista, aki életének jelentős szakaszát az osztrák örökös tartományokban töltötte, összeállította a Miatyánk szövegét negyven nyelven. Ezt a kis gyűjtemény apósa, a frankfurti Johann SPIESS nyomdájában jelentette meg 1593-ban német nyelvű címlappal. A második levél két lapján található MEGISER verses ajánlása: *Johann Spieß, Bürgern und Buchdruckern zu Franckfurt am Main, meinem freundlichen lieben Schwähern und als Vatern*. Az ezt követő negyven lap mindegyikén a Miatyánk szövege más és más nyelven, amelyek közül a 32. a magyar. Az utolsó előtti lapon ismét MEGISER német verse: *Ein deutsch Carmen elegiacum nach lateinischer Art zugericht, darin das Vaterunser kürzlich begriffen ist*.

E kiadásból eddig példányra csak a Biblioteca Vaticana-ban sikerült bukkanni, ahol azt a Race. Gen. Bibbia VI. 122 (int. 2.) jelzet alatt őrzik.

E német címlapú kiadás első két levelét, továbbá a laponkénti címekeket latin nyelven újrászédtek, és így a kis kötetet latin változatban is közreadták. A második levél ajánlása itt így szól: *Dn. Johanni Spiessio, typographo industrio et perquam celebri, socero meo, patris colendo*. Az utolsó előtti lap német nyelvű verse azonban nem került lefordításra, hanem ebben a latin nyelvű kiadásban is németül maradt meg.

A latin nyelvű kiadást hasonmás formában és Branko BERČIČ kísérőtanulmányával 1968-ban Münchenben megjelentették.¹¹ A reprodukció alapjául az augsburgi Staats-

⁹ RMNy 783.

¹⁰ RMNy 672.

¹¹ Hieronymus MEGISER: *Das Vaterunser in vierzig Sprachen*. Litterae Slovenicae IV.

und Stadtbibliotheken példánya szolgált. Ezenkívül csupán a New York-i Columbia University könyvtárából ismertek még egy további példányt. A szakirodalomban azonban hírt adtak arról, hogy az angliai Cambridge University Library is őrzi e kiadást.¹²

S 738A AIGENTLICHE Contrafactur... Vera gemina descriptio... Eztergham varának hozza tartozando heliejwel egietemben ighaz és voltaképpen valo megh irása... [Augsburg 1594 H. Schultes sen.?).
[1] fol. — 382×447 mm.

Az új felkutatása végett nem kellett messzi menni, mert magában az Országos Széchényi Könyvtárban, annak is a Régi Nyomatványok Tára őríz egy eddig könyvészetileg még nem publikált 16. századi magyar nyelvű nyomatványt. APPONYI Sándor nevezetes metszetgyűjteményének 235. számú lapja ez. A 401×472 mm átlagméretű és három darabból összeragasztott papírra készült egyleveles kiadványnak csak egyik lapjára nyomtattak, még pedig felül és alul három nyelvű szedett szöveget magasnyomással, a kettő közé pedig beerősítették Esztergom várost és környékét ábrázoló rézmetszetet. A felső rész tükörmérete 39×447 mm. Az öntött cifrákból kialakított keret három, különböző nyelvű, de azonos tartalmú szöveget fog közre: az első német *Aigentliche Contrafactur und warer Bericht des königlichen Schloß Gran . . .*, a második latin *Vera gemina descriptio antiquae et fortissime arcis Strigonien.*, a harmadik pedig magyar nyelvű. Ez utóbbinak teljes szövege: *Eztergham varának hozza tartozando heliejwel egietemben, ighaz és voltaképpen valo megh irása, melliet ez elot 700. extendöwel Z. Istwan, elso magiarij kital' [!] magának lako helijwl épitetett, és vgan ott ersekseget fundált. Kijtt annak vtanna Suliman Teorök chazar 1543. ezteendeoben, Kysazz. hauának 10. napián megh veott. Es vegézetre az miképpen ez ielen valo 1594. ezteendeoben az kereztienek alaya mentek és megzallották. Ez alá ragasztották a 265×452 mm méretű rézkarcot, amely a párkányi Dunapart felől ábrázolja Esztergom 1594. évi sikertelen ostromát. Középen alul szignó: *Joannes Ruda inv. Do. Custo. ex Aug.* A plakát alakú kiadvány alsó része ismét szedett szöveget hordoz: 78×447 mm tükörméretű, öntött cifrákból kialakított és felül nyitott keret három mezőt ölel körül, amelyek mindegyike egy-egy függőleges léniával két hasábra oszlik. A metszeten A—Z betűkkel megjelölt 23 helyet e szedett szöveg német, latin és magyar nyelven magyarazza.*

A kiadványt eddig csak a történelmi látképek és a képzőművészet szakterületén tartották számon. Elsőnek Wilhelm Eduard DRUGULIN számolt be róla.¹³ A hazai szakirodalomban KEMÉNY Lajos említette először futólag a metszet alapjául szolgáló rajz mestere, RUDA János munkássága rövid ismertetése során.¹⁴ Pontos leírását LEPOLD Antal adta.¹⁵ Legújabbán CENNERNÉ WILHELMB Gizella foglalkozott vele a metszetet készítő, augsburgi Dominicus CUSTOS és Magyarország kapcsolatának vizsgálata során.¹⁶ Az említettek szerint az 1594. év tavaszán Esztergom alatt a helyszínen RUDA János rajzot készített, amelyről azután a túlnyomórészt Augsburgban működött Dominicus CUSTOS rézkarcot állított elő.

A szedett szöveg nyomtatási helyének kérdésével az említett irodalom eddig egyáltalában nem foglalkozott. A magyar nyelvű részek antikva betűi közül szinte kiabálnak azok a „w” és „o” betűk, amelyeket a német szöveg schwabachi típusából vettek kölcsön. Ez a körülmény nyilvánvalóan német nyelvterületre utal, ami a fentiek alapján jogosan Augsburg városa lehet. 1594-ben itt csupán három könyvnyomtató műhely működött:

¹² ADAMS, Herbert Mayow: *Catalogue of books printed on the continent of Europe 1501—1600 in Cambridge libraries.* Cambridge 1967. M 1038.

¹³ *Historischer Bilderatlas II.* Leipzig 1867. 896 sz.

¹⁴ *Művészet* 1905. 336.

¹⁵ Esztergom régi látképei. Bp. 1944. 5. sz.

¹⁶ *Folia Archaeologica XVIII.* Bp. 1966/7. 230.

Michael MANGER (1570—1603), Valentin SCHÖNIG (1572—1613) és Hans SCHULTES sen. (ca. 1577—1619).¹⁷ CUSTOS mind MANGER, mind SCHULTES (Praetorius) nyomdáját igénybe vette kiadványai megjelentetésére.¹⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban e kor augsburgi nyomtatványai csupán korlátozott számban vannak képviselve, mégis az összevetés során sikerült megállapítani, hogy Esztergom ostromáról készült metszet antikvával szedett magyar és kurzívval szedett latin szövege Hans SCHULTES sen. betűkészletére vall.¹⁹ Ezek alapján feltételezhető, hogy a kiadvány e műhelyben készült még az 1594. esztendő derekán, amikor az ostrom, amelynek során május 30-án BALASSI Bálint is életét veszítette, eredménytelenségének híre még nem jutott el Augsburgba.

S 759A SCHÜTZ, Kaspar: Epithalamion in honorem nuptiarvm... Ioannis Krvsii, prouisoris arcis Lublouiensis et tredecim oppidorum r. in Zepusio etc. nec non... Euphemiae... Lucae Fabini etc. filiae relictiae et gratiam conuiuuarum nuptialium solennitati qui intererat a Casparo Schvtzio Isleuiensi conscriptum. Barthpae MDXCV [Gutgesell].
A⁴ = [4] fol. — 4° — Init.

A neves gothai könyvtár (ma: Forschungsbibliothek) nem sok, de annál ritkább régi magyarországi, ill. magyar nyelvű nyomtatványt őriz. Így a SYLVESTER-féle *Újszövetség* második, az elsőnél is ritkább bécsi kiadását 1574-ből²⁰ és BORNEMISZA Péter nevezetes *Elektrájának* unikumát.²¹ Már folytak a RMNy első kötetének szerkesztési munkái, mikor a gothai könyvtár munkatársa, Helmut CLAUS egy olyan bártfai kiadványból, amelynek csak emlékét őrizte meg addig a szakirodalom, példányt talált ott.²² Alig jelent meg a RMNy, mikor CLAUS újabb felfedezést közölt filmet küldve egy addig teljesen ismeretlen 1595. évi bártfai nyomtatványról. (A filmet az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.) Az eredeti Gotha-ban a P 10853 (28) jelzet alatt található. Az említett film alapján mód volt megismerni, ill. a következőkben ismertetni ezt a bártfai kiadványt.

A latin nyelvű lakodalmi köszöntővers ünnepeltjei Johann KRAUS, Lubló várának tiszttartója és a korábban elhunyt Lucas FABINUS leánya, Euphemia. Mindkettő neve más 16. századi bártfai kiadványban is előfordul. Ezek közül kiemelhetők Joannes Bocatius két nyomtatott gyűjteményében fennmaradt versei, amelyek éppen erre a Kraus—Fabinus esküvőre készültek. Az egyik 1597-ben jelent meg és a *Joanni Krausio de vino in ipsius nuptiis propinato* címet viseli,²³ míg a másikat 1599-ben nyomtatták ki *Epithalamia... Joanni Crausio, arcis Lublo et 13. in Scep. oppid. provisorii et... Euphemiae Fabianiae sponso* címmel.²⁴ (Ezek után fennáll a lehetősége annak, hogy Bocatius e versei, amelyeket az 1595. évi esküvőre írt, már akkor napvilágot láttak nyomtatásban.)

Visszatérve a versre, ebben a szerző, Kaspar SCHÜTZ a szokásos neolatin szóvirágokkal üdvözi az ifjú párt. Az utolsó lap alján álló és ugyancsak verses *Conclusio* is csupa általánosságot tartalmaz és az *Amici I. P. D.* aláírást viseli. A gothai unikumban korabeli kézírással feloldották ezeket a betűket: J[oh.] P[lacotomus] D[antiscanus]. Mind SCHÜTZ,

¹⁷ BENZIG, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden 1963, 18—19. l.

¹⁸ Pl. *Atrium heroicum caesarum*... c. műve első három kötete MANGERNÉL, a negyedik SCHULTESNÉL készült 1600—1602 között.

¹⁹ *Reliqua librorum Friderici II. imperatoris de arte venandi cum avibus. Augustae Vindelicorum 1596 apud Joannem Praetorium ad insigne pinus.* — Országos Széchényi Könyvtár Ant. 5588.

²⁰ RMNy 335.

²¹ RMNy 144.

²² RMNy 850.

²³ RMNy 788 (91).

²⁴ RMNy 846 (198).

mind PLACOTOMUS neve jól ismert a szakirodalomban. Kaspar SCHÜTZ Eislebenben született, majd 1565-től Danczka város tisztségviselője, akinek emléke alkalmi költeményeiben jogi tanulmányaiban és a poroszok történetéről készített munkáiban maradt fenn. Elvette Johannes PLACOTOMUS lányát és 1594. szeptember 16-án halt meg.²⁵ Apósa a murstadi születésű Johannes PLACOTOMUS eredeti neve BRETTSCHEIDER volt. Mint városi orvos és a patika vezetője, továbbá neves pedagógusként élt Danczkában 1555-től 1576/7 fordulóján bekövetkezett haláláig.²⁶ Feltehetően az ő, már Danczkában született, azonos nevű fia, a szerző SCHÜTZ sógora volt az, aki a kiadványt záró sorokat aláírta.

Az 1595-ben kinyomtatott vers nem árulja el a lakodalom idejét. Miután SCHÜTZ 1594. szeptember 16-án elhunyt, az esküvő feltehetően ez előtt volt, vagy legalábbis már SCHÜTZ életében kitűzték azt. A nyomtató neve sincs a kiadványon feltüntetve, de a betűtípusokból David GUTGESELL bártfai műhelye igazolható.

BORSA GEDEON

II.

S 556A TIEFFALIANORVM generosorum et eximiae spei II. barronvm in Gundersdorff etc. domini Ioannis Christophori et domini Wolfgangi Matthaei reditui in patriam gratulatur schola Catodorpiana. Gissingae MDLXXXIII Ioannes Manlius.

A-D = [16] fol. — 4°

Ez a nyomtatvány eddig a budapesti Egyetemi Könyvtár Hb 5040 jelzetű, 26 különféle nyomtatványt tartalmazó kolligátumában rejtőzött. Ezeket a műveket 1574 és 1592 között nyomtatták Bautzen (Budissinae), Drezda, Eisleben, Frankfurt, Jena, Lípese, Magdeburg, Marburg, Olomouc, Prága, Rostock és Schmalkalden városokban, mégpedig Jénában kilencet, a többi helyen egyet-egyet. Csak a 13. nyomtatvány készült Magyarországon: „Gissingae”, vagyis Németújváron. Nyilván a németes hangzású Gissingae és a többi nyomtatvány külföldi volta miatt eddig teljesen elkerülte ez a nyomtatvány a kutatók figyelmét.

Az üdvöző verseket tartalmazó mű a gundersdorfi TIEFFALL bárói család két tagja, Johannes Christoph és Wolfgang Matthäus külföldről való hazatérése alkalmából készült. Gundersdorf Sájország délkeleti részében Landsberg és Stainz vidékén fekszik. A versek szerzői a „schola Catodorpiana” tagjai. Catodorp név alatt valószínűleg valamelyik stájerországi község rejtőzik, azonosítani azonban nem sikerült; esetleg Gundersdorffal azonos. Az iskola tanulói latin tudásukat felhasználva 36 verset adtak közre a két hazatérő báró tiszteletére. Többnyire cím és címzés nélkül kezdődnek, a legrövidebbek csak kétsorosak. A szerzők a következők: (1) M. Fridericus Stock — (2) Generosi et eximiae spei domini d. Ioannis Christoph. TIEFFALLI, I. baronis in Gundersdorff etc. reditui in patriam gratulatur — (3) . . . D. Wolfgangi Matthaei Tieffalii . . . Christophorus Pictor, scholae moderator — (4) Elias Dissingerus — (5) Tobias Pazagelius — (6) In uno ambos, Lamperthus Bohemus — (7) Generoso et praeclarae spei domino d. Ioann. Christoph., Tieffalio, I. bar. in Gundersdorff etc. gratulatur, Georgius Rainerus. — (8) Paulus Leittenmair — (9) Ioannes Libotzki — (10) Leonardus Reis de Reisenstain — (11) Georgius Rorer — (12) Ioannes Caesar — (13) Ioannes Kelberus — (14) Gregorius Karg — (15) Michael Bierleutgebs — (16) Ioan. Christoph. Schweinbeck — (17) Ioannes Fan. — (18) Sebastianus Karg — (19) Ioan. Franciscus Stainegger — (20) Andreas Limbacher — (21) Stephanus

²⁵ JÖCHER, Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. IV. Leipzig 1751, 371. has. — Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) XXXVI. Leipzig 1891, 132–133. has.

²⁶ JÖCHER i.m. III. 1613–1614. has. — ADB. XXVI. 220–222. has.

Gräfel — (22) Christophorus Kemerer — (23) Sebastianus Egen — (24) Casparus Walner — (25) Fabian Bierleutgebs — (26) Martinus Finck — (27) Sigismundus Wolff — (28) Daniel Bierleutgebs — (29) Casparus Stieber — (30) Casparus Wurzer — (31) Leonhardus Summer — (32) Ioannes Zama — (33) Christophorus Kalchgruber — (34) Georgius Starnberger — (35) Ioannes Braitenaicher — (36) Tobias Caesar. A művet kétféle fametszetes könyvdísz és egy fametszetes iniciálé élénkíti.

E nyomtatványnak még két érdekességét kell kiemelni. Ez az első, címe szerint is testületi szerzős magyarországi nyomtatvány, mert hiszen a „Schola Catodorpiana” írta a művet. Továbbá azon kevés 16. századi kiadvány közé tartozik, amit külföldi megrendelésre, külföldiek számára nyomtattak. Joannes Manliusnak több ilyen kiadványa is volt: RMNy 571, 634.

S 622A [ALOM könyveczke, Debrecen 1589 typ. Hoffhalter.]
[A-C] D⁴ = [28] fol. — 8°

E nyomtatványból mindössze két levélnyi töredéket őriz az Országos Széchényi Könyvtár RMK I 1610/a jelzet alatt. FRANKÓI Vilmos már 1878-ban hírt adott erről a következő néhány szóval: „1635 előtt Alom könyveczke, 8^r (D₂ D₃ levél).” Ugyanekkor a két levél szövegét is közreadta.¹ A nyomtatás idejének meghatározására nyilván egy másik Álomkönyvecske címlapja vezette, mely szerint az Debrecenben 1635-ben újonnan kinyomtatott.² A töredék régies helyesírásából ugyanis könnyen megállapíthatta, hogy az régebbi, mint az 1635. évi kiadás. A meghatározása így természetesen helytálló, csak éppen nem sejteti, hogy a töredék XVI. századi nyomtatvány.

A *Régi Magyarországi Nyomtatványok* készülő második kötetének (1601—1635) munkálatai folyamán szükségessé vált a töredék nyomtatási helyének és idejének pontosabb meghatározása. A betűtípusokat vizsgálva két jelenség tűnt fel hamarosan. A gy hangnak g-vel, tehát vesszős g-vel való jelölése, és az ny betűnél az y-nak antikva betűk közötti kurzív szedése. Mindkét jelenség csak szórványos, mert ugyanakkor a gy és ny jelölésére gi, gy és ni is előfordul. Úgy tűnik, hogy a nyomda ekkor kezdett áttérni a gi és ni helyett a gy és ny használatára. A szedőnek gondot okozott az y, mivel az eddig mind a magyar, mind a latin szövegekben csak igen ritkán fordult elő. A fentebb említett két jelenség nyomán elindulva a következőket sikerült megállapítani. Vesszős g betű 1580-ban és 1582-ben is előfordul³ HOFFHALTER Rudolf debreceni betűi között, de ezek nem azonos metszésűek az Álomkönyvecske hasonló betűivel. Azonos azonban az 1589-ben ugyancsak Debrecenben nyomtatott *Fons vitae*⁴ vesszős g betűje. Ugyanabban többször is megtalálható a kurzív y-nal szedett ny betű is. A többi betű és a sorméret is teljesen megegyeznek az Álomkönyvecske töredékkel. A keresett vesszős g típus megtalálható még két további, valószínűleg 1588-ban készült műben is,⁵ de a kurzív y-os ny többé sehol sem szerepel. Így teljesen megalapozott a következtetés, hogy az Álomkönyvecske a *Fons vitae*vel egy időben, 1589 táján készült a debreceni nyomdában.

A töredékből csupán két levél maradt meg: a D₂ és ívjelzés nélkül a D₃. Ezek a betűrendbe szedett álmképekből és azok rövid megfejtéséből a V, Ü, U és Z betűk részletei tartalmazzák. A betűrendben azonban számos hiba van.

Valószínű, hogy az 1635. évi debreceni kiadás⁶ szövege e korábbi kiadást követte. Összehasonlításra nincs alkalom, mivel az is csak töredék, és az E betű után következő

¹ MKsz 1878. 271. és 294—297.

² RMK I. 643.

³ RMNy 454. és 508.

⁴ RMNy 623.

⁵ RMNy 609. és 610.

⁶ RMK I. 643.

lapok teljesen hiányoznak. Címlapja szerint „régii és mostani új álmkönyvekből . . . rövideden kiszedegettetett és mostan ujonnan kinyomattatott”. Az Országos Széchényi Könyvtár még további két eltérő szedésű Álmkönyvecske töredéket is őriz RMK 1610/b és RMK 1610/c jelzet alatt. Nyomatási helyük és idejük még nincs meghatározva, de a helyesírás, a betűtípusok arra mutatnak, hogy 1650 előtt nem készülhettek. Tudjuk azt is, hogy Debrecenben 1725-ben, 1728-ban és 1738-ban is nyomtattak álmkönyvecskét, mindegyiket 8 alakban. Az utóbbi kettőről azt is feljegyezték, hogy 3 ív terjedelemben 5000, illetve 2000 példányt nyomtak.⁷ Ezekből egyetlen egy megmaradt példányt sem ismerünk! Végül 1756-ban is nyomtattak egy Álmkönyvecskét, anélkül, hogy a nyomtatás helyét elárulták volna. Ebből az Országos Széchényi Könyvtár egy teljes példányt őriz Phys. 579e jelzet alatt.

HERVAY FERENC

Pótlás a Régi Magyar Könyvtárhoz. VERBŐCZY István *Hármaskönyvének* HELTAI Gáspár által 1571-ben kiadott magyar fordítása SZABÓ Károly szerint (*Régi Magyar Könyvtár I.* 87. sz.) tizenöt példányban maradt fenn, beleértve a pesti egyetem két példányát. A *Régi Magyarországi nyomtatványok 1473—1600.* (Bp. 1971. 307.) már harmincnyolc példányt sorol fel, amelyek közül egyiknek-másiknak két, ill. három példánya található ugyanabban a könyvtárban. De sem az említett felsorolásokban, sem az 1967-ben megjelent pótlásban (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*) nem szerepel a budapesti áll. József Attila gimnázium könyvtárának példánya.

Ugyancsak a József Attila gimnázium könyvtárának értékei közé tartozik Paulus BELLOBRADENUS 1659-ben megjelent teológiai értekezése (*Disputatio / THEOLOGICA / DE / IMAGINE DEI / IN HOMINE ANTE LAPSUM / & LOCI FELICITATE. / Sub benignissimis generis humani Servatoris / Christi auspiciis / Publicè ad ventilandum proposita / à PRAESIDE / PAULO BELLO-/BRADENO / Gymnasij Evangelicè in Libera ac Regia Civitate / Trenchiniensi Rectore et / Respondente / STEPHANO MENSATORIS CUBIN. / Ad diem Januarij horis solitis / TRENCHINII / Typis Nicodemi Czizek.*) 4 r. A—D₂. — 3 és fél ív = 14 számozatlan levél. Colophon: Anno, MDCLIX. — SZABÓ Károly repertórium (II. 941. sz.) három példányról tud (OSZK, beszercebányai ev. algimn. Ráth György); így a József Attila gimnázium példánya a negyedik ismert példány.

MAY ISTVÁN

Hungarica Strigoniensia (Bél Mátyás bibliográfiai jegyzetei). Az eddigi magyar és nemzetközi szakirodalom bőségesen foglalkozott BÉL Mátyás sokoldalú tudományos munkásságával, mégis szinte semmit sem találhatunk benne bibliográfusi tevékenységéről.¹ Nem mintha bibliográfus lett volna a szó mai értelmében — bár esztergomi jegyzeteit ekként is fel lehetne fogni —, tudjuk azonban, hogy készülő nagy munkái számára 1712-től éveken át szisztematikusan kereste a magyarországi vagy magyar vonatkozású régi könyveket abból a célból, hogy róluk címfelvételeket készíthessen. Az idővel tekintélyes méretűre felszaporodott bibliográfiai gyűjtemény tételeinek zöme bedolgozásra is került

⁷ BENDA K.—IRINYI K.: *A négyszázéves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 341. és 343.

¹ *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig.* Szerk.: STOLL Béla, VARGA Imre, V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1972. 518—520.

Collectanea historiae litterariae címen fennmaradt (és más alkalommal részletes ismertetésre kerülő) kéziratos tudománytörténeti lexikonába, a többiek pedig bibliográfiai jegyzetek formájában maradtak ránk.

Úgy látszik, BÉL olyasféle lexikon létrehozásán fáradozhatott kezdettől fogva, mint CZVITTINGERÉ is volt, amelyben egy-egy literátus szerző biográfiája minden, szélesebb értelemben vett művelődéstörténeti korrajz mellőzésével, szinte kizárólag bibliográfiai adatokra épül rá. Kéziratos jegyzetei között levő kommentárjai legalábbis ezzel az életrajzírási szándékkal magyarázhatók a legkönnyebben. Leírja például a következő könyvcímet: *Disputatio adversus Pontificos de Scripturae Sacrae Veteris Testamenti canone. Quam divina favente gratia sub praesidio Andreae Horvat rectoris Eperiensis . . . Anno 1656.* és bár ezzel eleget tett bibliográfusi kötelezettségének, hozzáfűzi még a következő tudnivalókat: „Hic Horvath fuit antehuc rector scholae Trenchiniensis, vir eruditus, qui in diversis Germaniae, Hollandiae, Angliae academicis studia sua prosecutus est.” (*Dissertationes etc.* p. 60.)

Végeredményben a Bél-hagyaték kéziratos bibliográfiájának feldolgozását több szempontból is hasznosnak véljük: egyfelől olyan régi magyar könyvek vagy hungarikumok pontos adatai elemezhetők ki belőle, melyek azóta elvesztek vagy lappanganak s létezésükről a bibliográfiai kutatás eddig semmilyen más forrásból nem tudott, másfelől: BÉL Mátyás műveltségének forrásvidékéhez, széles körű olvasottságához és tájékozottságához nyújtanak értékes adatokat.

1.

A bibliográfiai jegyzetek két füzetben találhatók az esztergomi Bibliotheca Batthyány-gyűjteményében. BÉL négy témakör szerint csoportosította gyűjtését, melyek a következők: 1. erdélyi és magyarországi írók (ez megfelel az RMK I—III. köteteinek); 2. külföldi egyetemeken megvédett doktori értekezések (= RMK III.); 3. magyarországi nyomdákban készült disszertációk (= RMK II.); 4. különféle nyomtatványokban található hungarica. A füzetek a következők:

Hungari et Transsylvania aliquot, eruditionis fama et scriptis celebres, anno 1712 collecti (a továbbiakban: „Hung-Trans”). Kis oktáv alakú autográf kézirat 536—599-ig számozva, összesen tehát 63 lap terjedelemben. Tartalma: p. 536.: címlap, pp.: 538—573.: bibliográfiai tételek alfabetikus sorrendben A—Z-ig, pp. 574—583.: vegyes jegyzetek, latin versek, pp. 584—598.: *Index librorum capitum ac eorum paragraphorum Historiae Transsylvaniae in mscriptis prostantis, auctore plur. rudo dum viveret Georgio Soterio pastore Szász Saxo-Crucensi in Transsylvania.* Kézirattári jelzete: „Collectio Batthyányana, categoria X. titulus VII/a. no. 2.”

Beli adversaria historiae litterariae, ez azonban későbbi kéz írása a borítón. Folió nagyságú kézirat, autográf, lapszámok nélkül, összesen 92 lap terjedelemben. Tartalma: pp. [1—52.]: magyarországi írók és tudósok életrajzai betűrendben, A—Z-ig; pp. [53—54.]: *Additamentum de Hungaris et Transylvanis quibusdam eruditis* (a továbbiakban: „Additamentum”); pp. [54—58.]: *Disputationes Hungarorum et Transylvanorum in diversis academiis habitae, prout mihi hactenus innotuerunt* (a továbbiakban: „Disp.”); pp. [59—63.]: *Dissertationes aliquot a diversis, in Hungaria typis editae* (a továbbiakban: „Diss.”); p. [64.]: nota; pp. [65—92.]: *Additamenta ad Bibliothecam Scriptorum, qui ectant de rebus Hungaricis.* Kézirattári jelzete: „Collectio Batthyányana, categoria X. titulus VII. no. 3.”

2.

BÉL Mátyás bibliográfiai gyűjtéséből három témakör (*Hung-Trans*, *Disp.* és *Diss.*) azonosítható tételeit erősen lerövidített formában, az RMK I—III. numerikus sorrendje szerint soroljuk fel.² Arra nem térünk ki, hol kellett adatait pótolni, a helyesbítésekre azonban utalunk.

FEKETE Stephanus, Leutschoviae [1679 körül] = **RMK I. 1601.** (*Hung-Trans* 544—545.) — BOCATIUS Johannes, Bartphae 1599. = **RMK II. 287.** (*Hung-Trans* 582.) — *Apologia*, Cassoviae 1610. — **RMK II. 334.** (*Hung-Trans* 561.) — JEMICIUS Johannes, Posonii 1611. = **RMK II. 344.** (*Hung-Trans* 562.) — BOCATIUS Johannes, Bartphae 1611. = **RMK II. 345a** [OSzK]. (*Hung-Trans* 580.) — PETSCHIUS Petrus, Cassoviae 1612. = **RMK II. 347.** (*Hung-Trans* 560.) — JEMICIUS Johannes, Posonii 1612. = **RMK II. 348.** (*Hung-Trans* 562.) — CEBANIUS Abrahamus, Bartphae 1616. = **RMK II. 364.** (*Hung-Trans* 540.) — [REMEINIUS Daniel, Trenchinii] 1639. = **RMK II. 549.** (*Diss* sztl. 59.) — [GRACZA Johannes, Leutschoviae] 1649. = **RMK II. 704.** (*Diss* sztl. 59.) — [CURTIUS Alexander Carolus, Trenchinii] 1649. = **RMK II. 710** (*Diss* sztl. 59.) — GAZUR Matthias, Trenchinii 1649. = **RMK II. 713.** (*Hung-Trans* 546.) — [HORVÁT Andreas, Bartphae 1650.] = **RMK II. 722.** (*Diss* sztl. 60.) — COMENIUS Amos Johannes, [Sárospatakin] 1650 et 1651. = **RMK II. 773.** [A helyes évszám 1652.] (*Hung-Trans* 577.) — GAZUR Matthias, Trenchinii 1652. = **RMK II. 777.** (*Hung-Trans* 546.) — HORVATH Andraes, [Trenchinii] 1652. = **RMK II. 779.** (*Diss* sztl. 60.) — [INSTITORIS Johannes, Trenchinii] 1654. = **RMK II. 813.** (*Diss* sztl. 59.) — [INSTITORIS Johannes, Trenchinii] 1655. = **RMK II. 841.** (*Diss* sztl. 59.) — [HORVÁT Andreas, Eperiesini] 1656. = **RMK II. 848.** (*Diss* sztl. 60.) — [KREUCHEL Elias, Leutschoviae] 1656. = **RMK II. 855.** (*Diss* sztl. 61.) — [CZEMBER Georgius, Trenchinii] 1656. = **RMK II. 862.** (*Diss* sztl. 61.) — [GRELNERIUS Timotheus, Trenchinii] 1661. = **RMK II. 978.** (*Diss* sztl. 61.) — INSTITORIS Michael Moschoviensis Thuroczio Hungarus, Trenchinii 1661. = **RMK II. 979.** (*Hung-Trans* 551.) — [HNILICENUS Johannes, Trenchinii] 1663. = **RMK II. 1027.** (*Diss* sztl. 61.) — [SINAPIUS Daniel, Cassoviae] 1664. = **RMK II. 1033.** (*Diss* sztl. 61.) — [HEINZEL Johannes, Leutschoviae] 1665. = **RMK II. 1052.** (*Diss* sztl. 62.) — [HEINZEL Johannes, Solnae] 1665. = **RMK II. 1072.** (*Diss* sztl. 61.) — [INSTITORIS Michael, Solnae] 1666. = **RMK II. 1093.** (*Diss* sztl. 62. és *Hung-Trans* 550.) — [FABRICIUS Johannes, Leutschoviae] 1667. = **RMK II. 1099.** (*Diss* sztl. 62.) — FABRICIUS, Johannes, Leutschoviae] 1667. = **RMK II. 1100.** (*Diss* sztl. 62.) — [ZABANIUS Isaacus Leutschoviae] 1669. = **RMK II. 1201.** (*Diss* sztl. 62.) — [POMARIUS Samuel, Bartphae] 1671. = **RMK II. 1265.** (*Diss* sztl. 63.) — BAYERUS Johannes, Leutschoviae 1673. = **RMK II. 1320.** (*Hung-Trans* 539.) — HEVENESI Gabriel, Tyrnaviae 1701. = **RMK II. 2080.** (*Hung-Trans* 549—550.) — HUNYADI Stephanus nob. Hungarus, Tyrnaviae 1707. = **RMK II. 2298.** (*Hung-Trans* 548—549.)

Az RMK III. anyagából az alábbiakat ismerte és jegyezte fel BÉL Mátyás: FORGACZ Michael, Wittenberg, 1587. = **RMK III. 769.** (*Hung-Trans* 578.) — FORRO Paulus Transilvanus, s. l. a. = **RMK III. 968.** (*Hung-Trans* 544.) — ZWONARICIUS Emericus, Wittenberg 1606. = **RMK III. 983—984.** (*Hung-Trans* 573.) — PASTORIS Gabriel Szentsimonio Ungarus, [Wittenberg 1608.] = **RMK III. 1063.** (*Hung-Trans* 563.) — SENENSI Michael Cremeniciensis Pannonius, [Wittenberg] 1620. = **RMK III. 1065.** Itt az év: 1608 (*Disp* sztl. 55.) — KLUTSCHUS Nicolaus Prasmario Transilvanus, Wittenberg 1610. = **RMK**

² A további kontrollt HOLL Béla szíves segítségével végeztem a Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztőségének cédulaanyagán, mely az Országos Széchényi Könyvtárban található.

III. 1088. (*Disp* sztl. 54.) – PASTORIS Gabriel, [Wittenberg 1610.] = **RMK III. 1089.** (*Hung-Trans* 563.) – PASTORIS Gabriel Szentsimonio Ungarus, Wittenberg 1609. = **RMK III. 1089.** (*Disp* sztl. 54. és *Hung-Trans* 563.) – SENENSI Michael Cremnicjensis Pannonius, [Wittenberg 1610.] = **RMK III. 1090.** (*Disp* sztl. 55.) – TEUBELIUS Johannes Cassoviensis Pannonius, Wittenberg 1612. = **RMK III. 1091.** Itt az év: 1610. (*Disp* sztl. 54.) – SOPORNIUS Michael Hungarus, [Wittenberg] 1615. = **RMK III. 1161.** (*Disp* sztl. 54.) – CRAYKA Michael Novilihoteno Pannonius, Wittenberg 1615. = **RMK III. 1233.** Itt az év: 1618. (*Disp* sztl. 54.) – HORVÁTH Johannes, Patavii 1629. = **RMK III. 1438.** (*Hung-Trans* 574.) – CNAPITZIUS Georgius Briznensis Hungarus, [Regiomonti] 1637. = **RMK III. 1523.** (*Disp* sztl. 55.) – SZOLCHANI Martinus Hungarus, [Viennae] 1647. = **RMK III. 1680.** (*Disp.* sztl. 55.) – HEINZELIUS Matthias Brizna Hungarus, Berolinae 1656. = **RMK III. 1958.** (*Disp* sztl. 55.) – KÖVESDI Paulus, Wittenberg 1656. = **RMK III. 1975.** (*Disp* sztl. 55.) – BAYER Johannes Eperiesino Hungarus, Wittenberg 1657. = **RMK III. 1995a** [OSzK]. (*Disp* sztl. 55.) – SEBASTIANUS Georgius Teplicio Hungarus, Wittenberg 1659. = **RMK III. 2100.** (*Disp* sztl. 55.) – HANSELI Johannes Nicopolio Hungarus, Jenae 1660. = **RMK III. 2110.** (*Disp* sztl. 56.) – HANSELI Johannes Nicopolio Hungarus, Jenae 1660. = **RMK III. 2111.** (*Disp* sztl. 56.) – HENRICIUS Johannes Rosenberga Hungarus, Jenae 1660. = **RMK III. 2112.** (*Disp* sztl. 56.) – ZABLERUS Jacobus Bartpha Hungarus, Jenae 1660. = **RMK III. 2113.** (*Disp* sztl. 56.) – QUETONIUS Samuel Thuroczeno Hungarus, Wittenberg 1660. = **RMK III. 2126.** (*Disp* sztl. 56.) – FRIDELIUS Johannes Sempronio Hungarus, [Wittenberg] 1661. = **RMK III. 2149.** (*Disp* sztl. 56.) – HENRICIUS Johannes [Jonas?], Jenae [Wittenberg?] 1660. = **RMK III. 2224.** (*Disp* sztl. 56.) – CHLADNY Georgius Montano-Vallensis Hungarus, [Wittenberg] 1665. = **RMK III. 2304.** (*Disp* sztl. 56.) – PARSCHITIUS Christophorus Rosenberga Hungarus, [Wittenberg] 1667. = **RMK III. 2414.** (*Disp* sztl. 57.) – PILARIK Andreas Matthaevilla Hungarus, [Wittenberg] 1667. = **RMK III. 2416.** (*Disp* sztl. 57.) – PILARIK Stephanus Matthaevi-Villa Hungarus, [Wittenberg] 1667. = **RMK III. 2417.** (*Disp* sztl. 56.) – STELLER Thomas Slabosseno Pannonius, [Wittenberg] 1667. = **RMK III. 2421.** (*Disp* sztl. 56–57.) – PARSCHITIUS Christophorus Rosenberga Hungarus, [Wittenberg] 1668. = **RMK III. 2465.** (*Disp* sztl. 57.) – PILARIK Stephanus Matthaevilla Hungarus, [Wittenberg] 1669. = **RMK III. 2509.** (*Disp* sztl. 57.) – PILARIK Stephanus Matthaevilla Hungarus, [Wittenberg] 1670. = **RMK III. 2541.** (*Disp* sztl. 57.) – KLESCHIUS Christophorus, Wittenberg 1674. = **RMK III. 2675.** (*Hung-Trans* 552.) – FEKETE Stephanus, Jenae 1676. = **RMK III. 2754.** (*Hung-Trans* 544.) – PILARIK Esaias, [Wittenberg] 1676. = **RMK III. 2789.** (*Disp.* sztl. 58.) – PLATANI Paulus Muotova, Wittenberg 1676. = **RMK III. 2790.** (*Disp* sztl. 57.) – PLATANI Paulus, Wittenberg 1675. = **RMK III. 2791.** (*Disp* sztl. 57.) – PILARIK Elias S. Andr. Hungarus, s.l. 1678. = **RMK III. 2868.** Itt az év: 1677. (*Dips* sztl. 57.) – KLESCHIUS Christophorus, Jenae 1678. = **RMK III. 2902.** A címszövegben eltérés van. (*Hung-Trans* 552–553.) – KLESCHIUS Christophorus, Jenae 1679. = **RMK III. 2977.** (*Hung-Trans* 552.) – DENTULINI DRITOMA Thomas Hungarus, [Wittenberg] 1680. = **RMK III. 3065.** (*Disp* sztl. 57.) – DENTULINI DRITOMA Thomas, [Wittenberg] 1682. = **RMK III. 3209.** (*Disp* sztl. 57.) – KEWERI Johannes Folkussoviensis Hungarus, [Wittenberg] 1683. = **RMK III. 3264.** (*Disp* sztl. 57.) – FELICIDES Paulus Trenchino Hungarus, Olsnae 1689. = **RMK III. 3570.** (*Hung-Trans* 545.) – HEVENESI Gabriel, Viennae 1690. = **RMK III. 3618.** (*Hung-Trans* 550.) – FRANCISCI Johannes, Wittenberg 1690. = **RMK III. 3651.** (*Hung-Trans* 577.) – FÜHRER Tobias Posonio Pannonius, Lipsiae 1693. = **RMK III. 3808.** (*Hung-Trans* 544.) – BORNAGIUS Paulus, Wittenberg 1699. = **RMK III. 4154.** (*Hung-Trans* 539.).

3.

BÉL Mátyás bibliográfiai jegyzeteinek ismeretlen adatait teljes terjedelmükben, változatlan szöveggel tesszük közzé.

Adalékok az RMK II. kötetéhez:

Disputatio metaphysica de praecipuis quibusdam metaphysicae generalibus capitibus M. Joh. Gracza gymn. Trenchin. rect. praeside. Resp. Nicolao Rasi Lyptoviensi. 1647. Trenchinii 4to. (Diss sztl. 59.)

Exercitium theologicum de libro vitae. Praeses Andreas Blasi scholae Sanct. Michaelis in comit. Thurocz. rector. Respond. Gabriel Rodovini. Solnae in 4to 1668. (Diss sztl. 62.)

Adalékok az RMK III. kötetéhez:

Czanadius Johannes Ungarus alumnus illustris et magnifici dom. Emerici Forgach, lib. baronis in Ghymes, equitis aurati et comitis Trenchiniensis, in cuius nuptias cum illma et inclyta heroina Sidonia Catharina, principe Saxoniae Inferioris in Lauenburg etc. ducis Teschiniensis ultimi relicta vidua, edidit carmina in 4to, una cum aliis quibusdam rationis Ungariae juvenibus, Witteb: studiis literarum operam navantibus. Witt. 1586. in 4to. Reliqui Ungari sequentes: Johannes Rudaeus, Johannes Nemethinus, Stephanus Czorba Debrecinensis, Matthias Illóczy, ill. et mag. dni baronis a secretis Hieremias Sartorius, Nicolaus Raticius, Samuel Paulinus, omnes tres alumni dni comitis Forgach in efata Academia. (Hung-Trans 576.)

Samuel Lovczani Veterisoliensis Pannonius. Disput de essentia et facultatibus animae, praeside M. Joh. Ment Augustano 1588. in 4to Witteb. (Hung-Trans 578.)

Nicolaus Rakowsky de Rakow Pannonius: Naeniae de obitu pientissimi atque sacratissimi Caesaris et summi Monarchi Christiani orbis Domini D. Maximiliani et Rom. Imp. in comit. Ratisp. vita functi die 12. M. Oct. A. 1576. Praegae 1577. in 4to. (Hung-Trans 578.)

Emerici Forgacz l. b. in Ghymes equit. et comit. Trincziniensis nuptiis celebratis cum illma ducissa Saxoniae Inferioris in Lauenburg Sidonia, incomparabili virtute praestanti principe foemina, illmi ducis Teschiniensis relicta vidua. Carmina etc. nuncupata. Witt. A. 1594. (Hung-Trans 579.)

Johannes Osztrozith baro de Ghyletincz et in Illava etc. Canticum Angelicum Luc. 2. cap. descripturis, oratione brevi pertractatum et Iglaviae Moravorum 4. Jan. publice memoriter recitatum. Praegae 1577. in 4to. (Hung-Trans 578.)

Michael Mauritius Hetzellensis Transylvanus sub Joh. Conrado Danhauvero, cum is Hodomeriam spiritus Calviniani examinaret. Conf. librum 1654. in 8 Argentinae excusum. (Disp sztl. 55.)

Johannes Kalinkius Novisolio Hungarus disput. physicam de monstris. Praeside Ioh. Scerlingio physices in acad. Witt. proff. 1657. (Disp sztl. 55.)

M. Matthias Palumbini Thuroczeno Hungarus de praedeterminatione causarum secundarum, tanquam praes. Resp. Joh. Caspar Brendelius Jenae. 1676. (Disp sztl. 57.)

Seelmann M. Petrus Theodorus Sempronio Hungarus edidit tractatum Fünf Fache Orden-Schmuck gläubiger Christen in 12. Witteb. 1677. (Hung-Trans 567.)

De refrigeratione extremorum pro gradu doctoratus in Academia Harderovicensi Thomas Dentulini-Drithoma Hungarus sine praeside. 1685. (Disp sztl. 58.)

Cibinensis Melchior Ungarus: Gloria mundi, hoc est: Paradysi tabula, vera priscae scientiae descriptio de lapide philosophorum. In 4to 1628. [S. 1. a.] (Hung-Trans 540.)

Mockius Jacobus Sempreniensis Hungarus miscellanear. lib. III. disp. 7. de origine animae hominis. [S. 1. a.] (Hung-Trans 556.)

4.

Végül BÉL Mátyás hungarica-jegyzeteiről kell szólni röviden. Ezek két feljegyzésgyűjteményben található, mégpedig többségükben a *Hungari et Transsylvani aliquot etc.* c. füzetben, egy tétel pedig bő kivonatolással *Additamentum de Hungaris et Transsylvanis quibusdam eruditissimis* címen, a források között felsorolt főlíó nagyságú kézirat 65–92. számozatlan lapjain (a továbbiakban: „Additamentum”).

Kronológiai sorrendben haladva először Melchior JUNIUS wittenbergi professzor híres strassburgi orációs köteteivel találkozunk és mivel „habentur etiam aliquot Hungarorum orationes — mondja BÉL — veluti: „[az első kötetben] RÉVAI Péter (pag. 189.), Gyarmati BALASSA Zsigmond (pag. 205.), Gyarmati BALASSA Zsigmond (pag. 240.), RÉVAI Ferenc (pag. 264.), Gyarmati BALASSA Zsigmond (pag. 386.), FABINUS Dániel (pag. 1211.); [a második kötetben] RÉVAI Péter 1591. január 6-án (lapszám nélkül), MELCZER János (pag. 152. és 572.); [a harmadik kötetben] RÉVAI Péter (pag. 32. és 97.), RHORMANN Gallus (pag. 139.) és FÁBIÁN Dániel (pag. 536. és 561.). Mindezek a beszédek címeivel együtt az *Additamentum* 53—54. sztl. lapjain vannak feljegyezve.

A következő hungaricum-adat egy THURZÓ Imrének szóló dedikációra hívja fel a figyelmet, mely egy lengyel orvosi könyvben olvasható: *Emerico Thurzo de Bethlehemfalva, supremo et perpetuo comiti de Arva, dedicavit et inscripsit Tractatum Sebastianus Velumius Med. et Philos Doctor. A. 1619. Cracoviae in 8. cuius titul.: Medicorum tetras operum etc. (Hung-Trans 574.)*. Ezután rövid idézet következik az ajánlás THURZÓRA vonatkozó sorából, végül egy megjegyzés: *Subjungit carmen heroicum in arma gentilita Thurzonem (Hung-Trans 575.)*. Még szintén a XVII. századból való UNTERBAUMIUS Dávid üdvözlő verse is egy sebtében feljegyzett adat szerint („... in parte III. promptua VII. Evangelici in 4to A. 16[??] editi.” — *Hung-Trans 573.*).

A XVIII. századból MASSA Simon propemptikonját említi BÉL egy wittenbergi kiadványból, 1610-ből (*Hung-Trans 556.*). Az utalások sorát két töredékes feljegyzés zárja: PRAETORIUS Dávid és SZAKOLCI DUBRAVIUS Dániel neve után az írás megszakad (*Hung-Trans 563. ill. 451.*), így nem tudhatjuk, mi volt ezzel BÉL eredeti szándéka. Ha önálló kiadványt nem is tulajdonítunk nekik (bár PRAETORIUS személyéhez kötődik az RMK III. 973.), egy-egy alkalmi költemény vallhatja szerzőségüket valamely régi nyomtatványban.

V. KOVÁCS SÁNDOR

FIGYELŐ

Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. VI. 1972.¹ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtárának VI., az 1972. évre szóló évkönyve több mint két és félszáz lapon mutatja be az intézmény könyvtárosainak tudományos tevékenységét. Aki az évkönyvek sorát figyelemmel kísérte, az egymást követő kötetekben ismert szerzőket, megszokott témaköröket fedezhet fel. Bár az egyes tanulmányok önmagukban is megállanak, az azonos témakörben mozgó, egy tárgyat kronológiai egymásutánban kifejtő, vagy több oldalról megvilágító feldolgozások az évkönyv köteteit a formális sorozati összetartozásnál szorosabb egységbe fogják össze. Így VÉRTESY Miklós tanulmánya az Egyetemi Könyvtár történetét folytatja (időrendben visszafelé haladva), DOMANOVSKY Ákos dolgozata a leíró katalógus bejegyzéseiről az Évkönyv II. és III. kötetében a leíró katalógizálás tárgyairól és a leíró katalógus alapfeladatairól írott tanulmányaihoz kapcsolódik; KALMÁR Lajos a magyarországi kódexábrázolások szimbolikájának világába vezeti az olvasót itt is, mint a megelőző kötetben; IZSÉPY Edit hú maradt a Tiszántúl katonai problémáihoz a XVII. század második felében, s HÖLVÉNYI György is a korai magyar historiográfia kérdéseire. E tanulmányok monográfiák létrejöttét ígérik, s ezek előkészítésével felel meg az Évkönyv legteljesebben az ilyen típusú sorozatok hivatásának.

A tanulmányok egy része emellett egymással összefüggően is egy-egy tárgykör köré csoportosul. A 14 tanulmányból 5 foglalkozik az Egyetemi Könyvtár és az egyetem történetével; kettő a könyvtári munka elméletével és gyakorlatával; kettő az Egyetemi Könyvtár kéziratárának kiadatlan dokumentumaiból meríti anyagát; végül a hátralevő, *Egyéb tanulmányok* cím alatt összefoglalt öt tanulmányból egy-egy a könyv- és tudománytörténet stúdiumát műveli, kettő történeti, egy pedig filológiai jellegű.

A könyvtár és az egyetem történetével foglalkozó tanulmányokat MÁTRAI László rövid összefoglalása nyitja meg *Az Egyetemi Könyvtár fejlődése a felszabadulás után* címen, néhány lapon is rávilágítva a könyvtár fejlődésének lényeges eseményeire, s érdemi, szellemi fejlődésére. TÓTH András tanulmánya *Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának fejlődése* címen e gyűjteményt mutatja be gyűjteménytörténeti és tudománytörténeti szempontból. Bevezetőül a tár katalógusainak kialakulását ismerteti, majd a gyűjtemény állománybeli gyarapodásának egyes korszakait (jezsuita korszak, a szerzetesrendek feloszlásának kora, XIX—XX. század). Külön fejezetek foglalkoznak a régi különgyűjteményekkel (HEVENESY, KAPRINAY, PRAY gyűjteményei, a *Litterae et epistolae originales*, az céhlevélgyűjtemény), az ajándékokkal és hagyatékokkal, a vásárlásokkal, az egyéb eredetű kéziratokkal, s végül — érdekesen — az elveszett kéziratokkal. A tárgyalás során kibontakozik a gyűjtemény profiljának alakulása a kezdeti hittudományi-egyház-történeti profiltól az általános történeti gyűjtőkörig — napjainkban különös hangsúllyal a profeszszori hagyatékok gyűjtését, ezzel együtt az egyetem- és tudománytörténet, valamint

¹ Szerk. MÁTRAI László, TÓTH András, VÉRTESY Miklós. Bp. 1973. 266 l.

a filozófia- és vallástörténet dokumentumait illetően. A 30 oldalas tanulmány gazdag anyagot összegez — a benne való tájékozódást megkönnyítené, ha hozzá (vagy legalább a feltehetően készült különnyomathoz) névmutató csatlakoznék. Egyetlen hiányérzetünk: a hagyatékok felsorolásánál hasznos lett volna tekintetbe venni, hol őriznek még a szóban forgó személyektől jelentősebb mennyiségű kéziratot. Így pl. KITAIBEL Pál említett kicsiny anyaga csak töredék, a hagyatéka nagy mennyiségű egészét az Országos Széchényi Könyvtár őrizte, átadva utóbb a Nemzeti Múzeum Növénytárának; WENZEL Gusztáv ugyancsak nagyméretű hagyatéka ma is a Széchényi Könyvtárban van.

VÉRTESY Miklós cikke (*Az Egyetemi Könyvtár története 1899—1919*) a könyvtár életének húsz olyan évét öleli fel, melyben FERENCZI Zoltán könyvtárigazgató irányítása alatt állott. A források e korszakban már lehetővé teszik a könyvtár tevékenységének modern szempontok szerint történő bemutatását, értékelését, s VÉRTESY ezt meg is teszi. Sorra veszi a könyvtár életének valamennyi területét, s végül arra a konklúzióra jut, hogy a könyvtár életében „a XX. század elején semmi lényeges változás nem történt. Szerzeményi politikája, katalógusai, közönségszolgálatja nagyjából ugyanazon a fokon állt 1919 végén, mint 1876-ban, az új épületbe költözés idején.” Ennek okát szerző a könyvtári vezetés tehetetlenségében, s a felettes hatóságok közönyében jelöli meg. A végkonklúziót, ha részleteiben nem cáfolható is, egészében túl szigorúnak érezzük. Végül is a tárgyalt húsz év alatt a könyvtár állománya megkétszereződött, 268 529 kötet-ről 523 925 kötetre nőtt, az olvasók száma pedig 60 000-ról 100 000-re. Ugyanakkor a tisztviselők száma az 1900-as tízről 1914-re csak tizenötre szaporodott. Az a nagy megterhelés, melyet a hirtelen állományi és olvasói gyarapodás rótt a könyvtárra, nyilván eléggé igénybe vette a könyvtár viszonylag csekély, a gyarapodással nem egyenlő arányban növekvő erőit — megróhatjuk-e őket azért, amiért nem jutottak túl a napi feladatok elvégzésén?

Az egyetem korai történetének egy érdekes epizódját tárgyalja PAJKOSSY Györgyné cikke. *Az egyetem és a nagyszombati városi tanács viszálya az 1640-es években* című tanulmány eddig elhanyagolt kérdéskörhöz nyúl: az egyetemi ifjúság osztályhelyzetének, társadalmi szerepének kérdéséhez. A XVII. századi források módot nyújtanának ilyen természetű vizsgálatokra. A tanulmány rendkívül bő forrásanyag alapján ismerteti a diákság és a városi tanács ellentéteit, ESTERHÁZY Miklós nádornak és az uralkodónak ebben játszott szerepét. A fél évszázadon áthúzódó ellenségeskedés lényege az volt, hogy a két fél egyaránt meg akarta szerezni a diákok feletti bíraskodás jogát — a vita hátterében nemesség és polgárság alapvető ellentéte rejlik. A tanulmány közli a nádornak a városhoz írt levelét, s a nyolc pontból álló megegyezés szövegét. Reméljük, hogy a dolgozat csak bevezetés az egyetemi ifjúságról szociológiai és történetstatisztikai szempontból készülő munkálatokhoz.

DOMANOVSKY Ákos terjedelmes cikke *A leíró katalógus bejegyzéseinek osztályozása* címen katalogizálási elméleti kérdést vizsgál. (A „bejegyzés” fogalmat az „entry”, „Eintragung” visszaadására használja a szerző; magyarul a „katalóguslap” fogalom felelne meg leginkább ezeknek, de ez, a kötetkatalógusok térhódításának korában, nem látszik elég átfogónak.) A tanulmány a bejegyzéseket tárgyak szerint osztályozza, ill. pontosabban aszerint, hogy a katalogizálás mely tárgyról, ill. tárgyairól nyújtanak információt. (Tárgy alatt értendő minden, a katalógus által közvetített információ.) A téma elméletileg-gyakorlatilag egyaránt jelentős. „Hiszen a tárgyak szerinti osztályozás során élesebb megvilágításba kerülnek a bejegyzések többnyire összetett funkciói, szolgálatai is; ami viszont az ösztönösségtől még ma sem teljesen mentes alkalmazási, felhasználási módjaik tekintetében eredményezhet haladást.” A szerző végighalad a három bejegyzésformán (főbejegyzés, mellékbejegyzés, utalás), új alosztályokat határozva meg kereteiken belül; meghatározza a bejegyzések főtárgyát, szerepüket abban, hogy funk-

cióit (információadás az állomány minden egyes könyvről, művéről és egyéni, valamint testületi oeuvre-jéről) a leíró katalógus megfelelően elláthassa. DOMANOVSKY a tárgyalás során rámutat a nem egységes gyakorlat és az elvi tisztázatlanságokból adódó következtelenségek következményeire, s figyelemmel kíséri a katalógus használóinak igényeit, kívánalmait is.

MARÓT Miklós *Kölcsonzésünk elemzése* címen az Egyetemi Könyvtár forgalmának kb. felét jelentő kölcsönzést vizsgálja a kéréslapok alapján. (A felvétel ideje egy-egy hónap 1970-ben és 1971-ben.) Összevetve a diákok és egyéb olvasók használatának adatait megállapítja, hogy az egyetemi hallgatók 50%-ban a filológia különböző ágazatainak könyveit kölcsönzik ki az Egyetemi Könyvtárból, a többi olvasónál pedig a társadalomtudományok könyvei szerepelnek ugyanebben az arányban. A kölcsönzött művek egy-negyede szépirodalmi, 70%-a magyar nyelvű. A történelmi művek kölcsönzése a forgalomnak csaknem 12%-át teszi ki. A kép kiegészítését szolgálná annak megvizsgálása, milyen a kölcsönözhető könyvek igénybevétele a könyvtár gyűjtőkörébe tartozó szakokban; másfelől, hogyan járulnak hozzá a tanszéki könyvtárak a hallgatók ellátottságához.

A további hét tanulmányból hat a magyar történelem különböző korszakaiból meríti tárgyát, a honfoglalástól a Tanácsköztársaságig. (Egyetlen egyetemes filológiai dolgozat WIMMER Éváé, aki, *Syntipas' meséi* címen egy XI. századi görög mesegyűjteményt vizsgál. A nagyjából aiséposi eredetű meséket Michael ANDREOPULOS fordította szírről görögre, s a mesék hangúlyának, tanulságának változásai érdekesen tükrözik a XI. századi bizánci társadalmi viszonyokat, elsősorban az elnyomott parasztság viszonyait.)

A legrégebbi korszakot tárgyaló magyar történelmi tanulmány DÜMMERTH Dezsőé *A magyar fejedelemség keletkezése és eszmevilága* címen. A tanulmány az *Álmos fejedelem mítosza és valósága* címen a *Filológiai Közönyben* szerzőtől megjelent cikk kiegészítése új források (mohamedán írók, GYÖRGY barát folytatójának bizánci krónikája) bevonásával. Ezek alapján GYÖRFFY György megállapításaiival szemben arra az eredményre jut, hogy „a magyarság néppé szervezése ÁLMOS, a honfoglalás pedig fiának, Árpádnak nevéhez fűződik. KURSZÁN vezér alakja a többi törzsfőknél talán előkelőbb, de ÁLMOS családja mellett mégiscsak az alattvalói méltóságviselők közé helyezendő vissza.” A tanulmány második része a fejedelemség eszmevilágának gyökereit vizsgálja. A türk-kazár méltóságrendszer átvevő IX. századi magyarság fejedelmét „égtől születettnék”, isteni hasonlóságúnak tartotta. ÁLMOS szakrális fejedelem volt, aki hivatását betöltötte, amikor a főfejedelmi hatalmat kiépitette, s népét egy új haza határára vezette.

Míg DÜMMERTH Dezső cikke az őstörténetünkről, honfoglalásunkról való ismereteink örvendetes gyarapodását jelentő vitasorozat egyik állomása, addig KALMÁR Lajos 30 lapos (1. közleménynek jelzett) dolgozata — *A Victorinus-corvina madár ábrázolásainak intellektuális háttere. Az illumináció topos és situs vizsgálata* — a XV. századra, elsősorban annak eszmetörténetére vonatkozó tudásunkat kívánja bővíteni új forrástípus bevonásával, ill. az eddig is ismert forrásanyag új szempontú, elmélyült kihasználásával. A vizsgálat tárgyát az említett, 1460 körül VITÉZ JÁNOS részére készült VICTORINUS: *Commentarium in Ciceronis librum De inventione* c. kódex címlapjának illuminációja alkotja. A kódex első lapjának alsó szegélyén hat elemből (négy madár és két virág) álló dísz foglal helyet. A tanulmány megjelent részének célja „a kompozíció mélyértelmű jelkép-rendszerének megfejtésével kiindulási pontot, fogódzót” keresni, „hogy segítségével az ismeretlen — minden bizonytalán magyar — miniatör művének koncepcióját körvonalazhassuk. Az ebből leszűrt tanulságok támogatásával ugyanis — tanulmányunk második részében — közelebb férközhetünk a váradi »rendíthetetlen humanizmus« intellektuális hátteréhez.” KALMÁR a külföldi analógiák és irodalom bőséges bevonásával vizsgálja a kódex ábráinak szimbolikus jelentését a középkorban: a tengelice, a kékcinke és a süvöltő madárka egeránt transzcendens topost töltött be, az emberi szellem három funkcióját

személyesítve meg. A cicerói mű mellett való elhelyezésük során azonban az ábrák középkori szerepe megváltozott. Itt a háromszögben elhelyezett madarak képéből „egyetlen lélek — pontosabban a cicerói szellem követésére vágyó lélek bontakozik ki”, utalva a kiemelten elhelyezett papagájra, a bölcsesség szimbólumára, pontosabban: az ékes-szólás bölcsességének szimbólumára. A madarak alatt elhelyezett egy szál rózsza és harang-lábvirág középkori értelme: Madonna a Gyermekkel; az adott összefüggésben azonban Grammatica úrnőt és „a halhatatlan mestert, az »isteni« Cicerót” mutatja be.

KALMÁR bonyolult, a fenténél jóval több összefüggésre, szimbolikus mozzanatra rámutató fejtegetését alapjaira leegyszerűsítve mutattuk be. Az eredeti fejtegetések összetettségére olykor bizonytalanságot is támaszt az olvasóban (a részletek meggyőző volta ellenére is): vajon végigjárta-e a XV. század humanistája ugyanezt az utat az ábra megkonstruálásához — vagy pedig az ábra az ő számára evidens összefüggések egyszerű rögzítése lenne? A válaszhoz talán a tanulmány ígért második része visz majd közelebb: „a konkrét történelmi környezet és e gondolkodási forma” szoros kapcsolatának megrajzolása.

A XVII. századot kötetünkben — PAJKOSSY Györgyné ismertetett egyetemtörténeti dolgozata mellett — IZSÉPY Edit tanulmánya képviseli: *A hajdúság részvétele I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárataiban*. A két tanulmány azonos időpontból vette tárgyát, s ezzel tanulságosan világít rá a két országrész viszonyainak általában eléggé figyelembe nem vett eltéréseire: amott egyetem és város viszonylag fejlett jogi és társadalmi viszonyokat feltételező viszállya, itt a század elejének katonai értékeit, haremodorát és életmódját továbbörökítő hajdúság nyersebb, kíméletlenebb világa, s ezzel együtt császáriak és a török között léteért küzdő erdélyi fejedelemség életének egy jellemző szakasza elevenedik meg. IZSÉPY Edit tanulmánya egyben annak a módszertani tanulságnak levonására is alkalmat ad: milyen sok tennivalója van történettudományunknak ahhoz, hogy viszonylag jól ismert korszakok, események képét apró adatok feltárásával, részletösszefüggések megvilágításával pontosabbá tegye, megújítsa.

A következő korszakot kötetünkben két tudománytörténeti adatközlés képviseli. HÖLVÉNYI György *Hevenesi Gábor útmutatásai a történeti forrásanyag gyűjtéséhez* címen adta ki HEVENESI historiográfiánkban sűrűn emlegetett, de teljes szövegében nem ismert 1693. vagy 1694. évi forráskutatási körlevelét („Modus materiae conquirendae pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae continuandis”). E fontos dokumentumtól szármíthatjuk a modern magyar történettudomány megindulását. TORBÁGYI Tiborné *Szombathi János: Magyar Athenas Toldaléka* címmel kivonatolva, értékelő megjegyzésekkel közli az 1749—1823 között élt sárospataki tanár, a könyvtárat jelentősen gyarapító kollégiumi könyvtáros kiegészítéseit BOD Péter 1766-ban megjelent *Magyar Athenas*ához. Összesen 86 személyre vonatkozóan gyűjtött össze megbízható bibliográfiai és életrajzi adatokat.

A XIX. század ezúttal hiányzik az évkönyvből. A legkésőbbi korszakot tárgyaló cikk *A Tanácsköztársaság közoktatásügyi intézkedéseinek tanulságai*-ról PELLE József tollából származik. A cikk sajtó, egyéb nyomtatott források és az ELTE levéltára alapján foglalkozik tárgyával. Áttekint a Tanácsköztársaság előtti helyzeten, s a század elejétől kezdve kibontakozó haladó mozgalmakon, majd sorra veszi és méltatja a Tanácsköztársaság fő intézkedéseit. A dokumentumok bizonyítják, hogy ezek „minden tekintetben a kor színvonalán álltak és formailag is tökéletesen fogalmazódtak meg”. Bemutatva az egyes iskolatípusokra vonatkozó terveket és intézkedéseket, megállapítja, hogy ezekből „egy következetesen szocialista iskolapolitika elvi vonala rajzolódik ki”, sok tekintetben — a korszerűsége törekvés igényét, a közösségi nevelés célkitűzését, a reális erkölcsi nevelést tekintve — ma is érvényesen és időszerűen.

Áttekintettünk az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. kötetének sokszínű, sokágú tartalmán. A kötet alapján a munkatárs-könyvtárosok munkásságának irányát két cso-

portra oszthatjuk. Az egyik csoport számára maga az Egyetemi Könyvtár, annak állománya és története adja meg kutatásai tárgyát, s ennek vizsgálatával jutnak egész kultúr-történetünk számára tanulságos eredményekre. A másik csoportba tartozók a filológiai és történeti tudományok különféle szakterületein működnek (beleértve e körbe a könyvtári munka elméletének kérdéseit is); munkájuk azonban — anyagát, sokszor módszerét tekintve — sok szállal kapcsolódik a könyvtári állományhoz és a könyvtári tevékenységhez. A két csoport együttesen alakította ki azt a speciális funkciót, melyet az Egyetemi Könyvtár munkatársainak tudományos munkássága mai tudományos életünkben képvisel.

V. WINDISCH ÉVA

Markos Béla 1893—1974. Jelentős veszteség érte a magyar könyvtáros társadalmat MARKOS Béla elhunytával. Életútja során viszonylag későn kapcsolódott bele, mégis tevékenységével maradandót alkotott a hazai könyvtörténet számára. 1950-től az akkori Országos Könyvtári Központ tudományos osztályának dokumentációs munkájából vette ki részét széles körű nyelvtudásával. Az intézmény megszűnése után előbb a Népkönyvtári Központ, majd az Országos Széchényi Könyvtár keretében, a Könyvelosztóban dolgozott, és innen vonult nyugdíjba.

MARKOS Béla a *Magyar Könyvszemle* hasábjain több ízben is publikált. Ezek egy része könyvtári dokumentációs munkásságához fűződik (1956. 153—9, 1957. 97—100), míg a többiek a régi nyomtatványokkal kapcsolatosak. A köztulajdonba került több milliónyi könyv szétosztásán belül az 1851 előtti hungarikumok feldolgozásának irányítása hárult rá. Ennek során tizezernyi ilyen nyomtatvány fordult meg kezén. Ekkor kellett rádöbennie a 18. századi hazai nyomtatványok bibliográfiai feltártságának különösen hiányos voltára. Összeállította a *Magyarországi nyomdahelyek, nyomdák és kiadók 1712 és 1850 között* c. kiadványt, amelyet az OSZK 1956-ban jelentetett meg és az MTA prémiummal jutalmazott. A mai napig is hasznos segédeszköze ez a régi hazai nyomtatványokkal foglalkozóknak. Mikor a régi külföldi nyomtatványok szétosztásához a címlapfényképezést vették igénybe, elvi jellegű cikkei ismét e folyóirat hasábjain láttak napvilágot (1957. 290—296, 1958. 363—7).

Nyugdíjba vonulása után is hű maradt e szívéhez nőtt témához és önkéntes, ill. különmunka keretében foglalkozott a régi hazai nyomtatványokkal. Ennek során összeállította az 1851—1918, majd az 1919—1948 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzékét. E két rendkívül értékes anyaggyűjtést az OSZK Kézirattára őrzi. Különös gonddal foglalkozott az 1712—1800 közötti hazai kiadványok adatainak gyűjtésével és regisztrálásával. Munkatársaival együtt elkészítette a PETRIK Géza-féle *Magyarország bibliográfiája 1712—1860* c. kiadványhoz az ötödik, kiegészítő kötetet, mely 7660 tételével a 18. századi hazai kiadványok kétharmados pótlását jelentette. A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia ekötetét 1971-ben jelentette meg az OSZK. A következő évben nyomtatták ki e sorozat hatodik kötetét, amelyet MARKOS Béla egyedül állított össze. E munkásságához kapcsolódnak további cikkei a *Magyar Könyvszemle*ben (1958. 205—6, 1971. 1—11) és a *Budapest* c. folyóiratban (1972. 8. sz. 40—43).

Akinek osztályrészül jutott, mint e sorok írójának is, hogy személyes ismeretség, sőt atyai barátság kötötte MARKOS Bélához, azok az ő emberséges emberi képét őrzik, de akiknek ez nem adatott meg, azok is akarva-akaratlanul állandóan frissen tartják emlékét értékes publikációinak felhasználásával.

BORSA GEDEON

Erdélyi féniks — Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Nem ünnepelhette hasznosabban a romániai magyar könyvkiadás nyomdászataunk fél évezredes évfordulóját, mint egy olyan művel, amelynek tárgyáról sok vonatkozásban ma is ott, Kolozsvárott, a forrásnál tudnak a legtöbbet és a legjobban.

Ez az első benyomása az olvasónak JAKÓ Zsigmond kitűnő kötetéről, amely szinte új lapot nyit a TÓTFALUSI-kutatás történetében.

A bevezető tanulmány tömör áttekintést ad a 17. század vége Erdélyének történelmi környezetéről, benne TÓTFALUSI KIS Miklós pályájáról. Ismerteti betűmetszői, nyomtatói, művelődéspolitikai tevékenységét, harcát az olvasás elterjesztéséért és a hibátlan könyvekért, védőíratait és tragikus vereségét.

A témához képest rövidre fogott bevezetés a kötetben közölt dokumentumokkal válik kerek egészé: ez nemcsak a kiadás ökonómiaja, hanem szerkesztési koncepció. Az eddigi TÓTFALUSI-irodalom nem kevés pontatlanságát, tévedését, torzítását helyesbítendő „elérkezett . . . az idő, hogy az eddig ismert tényanyag egybegyűjtésével és felülvizsgálásával mindenkinek megadjuk a lehetőséget a legnagyobb magyar betűművésszel való közvetlen találkozásra” — írja a szerző. (H. Gy. kiemelése.)

Előbb a bevezető néhány figyelemre méltó elemére utalunk. Ilyen az a történetileg megalapozottabb és teljesebb kép, amelyet TÓTFALUSI KIS Miklós egyéniségéről, a személyével kapcsolatos korabeli viták és harcok eszmei és társadalmi motívumairól ad. Tótfalusinak üldöztetésbe torkolló összeütközéseit főként a homo novuszal, a polgárrá és értelmiségivé nőtt jobbgyivadékkal szemben való osztályelőítéletre, szakmai és emberi irigységre, rivalizálásra vezeti vissza. Kifejti, hogy a jól ismert konfliktusokra eszmei ellentétek, a haladás és a maradiság feltételezett ütközései nem szolgáltatnak kielégítő magyarázatot.

A történeti forrásvizsgálat értékes eredményeként tükröződik a bevezetőben a szerző váratlan felfedezése: TÓTFALUSI KIS Miklós korai elhatározása a sztereotípiá bevezetésére. Megállapítja, hogy a Biblia mindenkor gyors, olcsó és hibátlan nyomtatására szolgáló „készület”, amelyről TÓTFALUSI 1684-ben ír, nem lehet más, mint a sztereotípiának valamilyen formája. SCHIPPERNÉ és ATHIAS amszterdami nyomdászok az eddig ismert legrégibb (1700 körüli) kezdeteknél 30—40 évvel korábban alkalmazták azt az új eljárást, amelyet TÓTFALUSI is követni kívánt. A könyv tehát egyéb érdemei mellett a technikatörténetet is nemzetközi fontosságú bejelentésekkel gazdagítja. Reméljük, hogy a kötetben foglalt értesülések további részletei is mielőbb napvilágot fognak látni.

TÓTFALUSI KIS Miklós írásából a könyv az *Apologia Bibliorum* I. és III. részének magyar fordítását, a *Mentség* teljes szövegét, az 1686. évi amszterdami kis *Zsoltáros-könyv* előszavát és *WERBÓCZY Tripartitumának* (magyarra fordított) ajánlását közli. A szövegeket újra átnézték, korábbi közlések hibáit javították s valamennyit gondosan összeállított jegyzetekkel látták el.

A kötet fontos és legtöbb újdonságot rejtő része 48 különböző levél és iromány, TÓTFALUSI 1680-as utrechti levelétől a Biblia-nyomtatás előzményeit, valamint amszterdami betűmetszői tevékenységét dokumentáló iratokon át végrendeletéig. A halálát követő időszakból betűinek és hagyományainak sorsát követő iratok egészen PATAKI Sámuel professzornak a nyomda történetére visszatekintő 1780. évi feljegyzéséig.

A harmadik részben PÁPAI PÁRIZ Ferenc búcsúztató versével, TÓTFALUSI halotti kártyájának szövegfordításával, néhány emlékező vers magyar fordításával zárul a szöveggyűjtemény.

* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közlésezi Jakó Zsigmond. Kriterion, Bukarest 1974. 8°, 548. l., 35 kép, 3 mell.

Alapos könyvészeti jegyzék után módszertani bevezetéssel ellátott jegyzetek következnek. Nem kis részüknek lényegbevágó megállapításai és következtetései a bevezető tanulmány színvonalán állanak és tulajdonképpen oda kívánczoltak volna. Bizonyára területi korlátozások miatt szorult a jegyzetekbe az anyagnak több fontos, érdemi része.

A kötetet nemcsak regisztráló, hanem lényeges ismeretanyagot is tartalmazó szó- és névmagyarázatos mutatók zárják.

A könyv zömét tehát szövegek alkotják, ennek ellenére nem nevezném szöveggyűjteménynek. Sajátos műfajában a bevezető tanulmány és az eredeti szövegekben közölt források együttesen világítanak meg egy-egy tudatos szerkesztéssel kiemelt kérdéscsoportot. Köztük jó néhányat, amely újabb, teljesebb képpel egészíti ki TÓTFALUSIVAL kapcsolatos eddigi ismereteinket. Figyelemre méltó például az amszterdami biblianyomtatás mozzanatainak összefüggéseiben való kibontása. Vagy az a rendszerezett áttekintés, amit TÓTFALUSI egész betűmetszői tevékenységéről a szerződések és a levelek nyomán kapunk. Az utóbbival létrejött az a történelmi alap, amelyre a szakkutatás az eddiginél biztonságosabb típusvizsgálatokat építhet. Itt tisztázódott először TÓTFALUSI betűszerszám-hagyatékának sorsa. 1972-ben e hasábkon ismertettem TÓTFALUSI Kis Miklós hagyatékának 1702. évi leltárát, akkor azonban nem sikerült választ találnom betűszerszámainak későbbi sorsára nézve (MKsz 196.). JAKÓ Zsigmond most kimutatja, hogy az értékes hagyaték 1724 után a kolozsvári ref. kollégium birtokába jutott s így legalábbis abban az évszázadban megmenekült az elkallódástól.

Figyelmet érdemelnek a 18. századi kolozsvári nyomdák és betűállományuk mibenlétét első ízben hitelesen tisztázó adatok. Ezek egyben azt is tükrözik, hogy TÓTFALUSI halálával az erdélyi betűmetszés nem ért véget: több utóda az ő nyomdokaiba lépve foglalkozott betűmetszéssel. PATAKI Sámuel nyomdai inspektorsága idején a század végén is rendszeresen javították és pótolták TÓTFALUSI betűszerszám-készletét. A kolozsvári nyomdászat történetének ez az érdekes, kevésbé ismert fejezete további, részletesebb tanulmányokat is érdemelne.

Amit a könyv szerzője is kíván, hogy műve „úttörés legyen a hazai nyomdásztörténetben”, teljes mértékben sikerült. Eredményéhez további többletet adnak a következő TÓTFALUSI-kutatások irányát kijelölő utalások. A szerzőnek műve összeállításánál első sorban az erdélyi levéltárak állottak rendelkezésére. Az általa ajánlott holland, olasz, vatikáni és lipcei iratok módszeres átvizsgálása minden bizonnyal tovább bővíthetné a TÓTFALUSI-ügyre vonatkozó ismereteinket. Hozzátehetjük, hogy a Magyar Országos Levéltár irományai is tartalmazhatnak tárgyunkat gazdagító meglepetéseket.

Reméljük, hogy ez a kitűnő könyv, amely kézikönyve és forrása lesz a további kutatásnak, nemcsak segíteni, de inspirálni is fogja a TÓTFALUSI-életmű további feldolgozását. Forráskritikai módszere és történelmi szemlélete pedig mint példa, hozzá fog járulni nyomdásztörténelmi, betűtörténelmi kutatásunk újabb, korszerű arculatának kialakításához.

HAIMAN GYÖRGY

Bessenyei folyóiratának eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban. BESSENYEI György *Der Mann ohne Vorurtheil* című, 1781-ben Bécsben kiadott folyóiratára csak újabban figyelt fel a szakirodalom.¹ Pontosabban: azt követően, hogy a HOLZMANN—BOHATTA *Deutsches Anonymen Lexikon*ának új kiadása (1961. VII. köt. 287. l., 6864. tétel)

¹ STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien 1962. 74. — KÓKAY György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. ItK 1967. 25—34., és MKsz 1967. 164—167.

a névtelenül megjelentetett 18. század végi periodikumot BESSENYEI Györgynek tulajdonította. Az idézett hivatkozások közül különösen az egyik valóban perdöntően bizonyította felvilágosodásunk vezéralakjának szerkesztői, illetve szerzői szerepét. (Ugyanis — mint máshol ezt már kifejtettük — a *Der Mann ohne Vorurtheil*, valószínűleg a II. JÓZSEF által éppen akkor, a folyóiratokra nézve elrendelt cenzúrákönnyítésekre való tekintettel, csak formailag igyekezett periodika-látszatot kelteni, tartalmára nézve közelebb állt BESSENYEI tipikus műfajához, a politikai-filozófiai röpirathoz.)

Tudomásunk szerint hazánkban a legutóbbi időkig nem volt ismeretes példány a fenti munkából. A hatvanas évek elején CZIGÁNY Lóránt, a British Múzeum munkatársa a WALTHER László-hagyaték feldolgozása során előbukkant példányról xerox-másolatot küldött az Országos Széchényi Könyvtár számára, amit a könyvtár kiegészített még a bécsi Nationalbibliothek példányainak másolatával is. Így — hála a kapott xerox-másolatoknak — hat füzetéről volt alkalmunk tudomást szerezni.

A múlt év tavaszán az Országos Széchényi Könyvtár Gyarapítási Osztályának sikerült eredetiben megszereznie BESSENYEI ritka művét, sőt: a beszerzett kötet még azzal a meglepetéssel is járt, hogy az eddig ismert hat füzetén kívül egy hetediket is tartalmazott.

A Gyarapítási Osztály a müncheni HARTUNG u. KARL cég 1974. május 28—29-i aukciójáról kiadott katalógusa alapján értesült a *Der Mann ohne Vorurtheil* I—7. füzetének felbukkasáról a nemzetközi antikvár-piacon. A könyvtár megbízottja révén részt vett a német cég fenti könyvaukcióján, és megvásárolta a kötetet. A mű ritkaságát és az iránta megmutatkozó érdeklődést bizonyítja, hogy a kikiáltási árnak több mint kétszereséért sikerült csak a folyóirat megvételét biztosítani.

A fenti cég *Bücher, Autographen* c. katalógusának megjegyzése szerint az I—7. számú füzetet tartalmazó, nyolcadrésű nagyságú kötet már teljesnek tekinthető — vagyis több megjelentetett számról már nem tud a nemzetközi antikvár-irodalom sem. A számunkra teljesen új, 7. rész — akárcsak a 6. füzet — önálló címmel is rendelkezett. A *Versuch über Glück der Welt* című szám után következik az *Olimpus oder die Götter und Menschen* címmel kiadott füzet, amely az előzményekhez hasonlóan, szintén a 18. század végi filozófiai és politikai gondolkodás alapvető kérdéseit tárgyalja.

A Széchényi Könyvtár e kiváló szerzeménye — amely nem véletlennek, hanem a Gyarapítási Osztály vezetőinek, BIRKÁS Endre és WIX Györgyné tudatos gyarapítási munkásságának az eredménye — nemcsak hungarika-gyűjteményünk értékes kiegészítése szempontjából jelentős, hanem az éppen megindult BESSENYEI-kritikai kiadás munkálatainak is nagy szolgálatot tesz.

KÓKAY GYÖRGY

A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileumi ünnepesei. 1974. október 16—18. között ünnepségsorozattal emlékeztek meg Pécsen a Klimó könyvtár alapításának 200 éves évfordulójáról. A megemlékezéseket a Tanárképző Főiskola disztermében rendezett tudományos ülés vezette be. A *Könyv- és könyvtárkultúra Pécsen a Klimó-könyvtár alapításának és kezdeti fejlődésének időszakában* címmel a Pécsi Egyetemi Könyvtár, a Pécsi Tanárképző Főiskola Irodalomtudományi Tanszéke, a Baranya Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi Osztálya által szervezett ülésen többek között FÉNYES Miklós (*A könyvtár alapítása és múlt századi története*),

² *Bücher, Autographen*. Auktion 7, 28—29. Mai. 1974. HARTUNG u. KARL. München 1974. 197 l.

BORSI Károly (*A pécsi nyomdászat kezdetei*) és BODA Miklós (*A Klimó-gyűjtemény tudománytörténeti jelentősége*) tartott felolvasást. Délután került sor a Pécsi Egyetemi Könyvtárban rendezett könyvtörténeti kiállítás megnyitására.

Az ünnepségsorozat keretében rendezték meg 17-én a Magyar Könyvtárosok Egyesülete VI. Vándorgyűlését is. Ennek során MÁTRAI László a könyvtár és a társadalom jövőbeli kapcsolatairól, HORVÁTH Tibor a könyvtárak szervezetének várható alakulásáról, FUTALA Tibor a könyvtáros pálya jövőjéről, WALLESHAUSEN Gyula pedig a jövő-kutatásról és a könyvtárak jövőjéről tartott előadást.

Október 18-án került sor a Pécsi Tudományegyetem aulájában az ünnepi nyilvános plenáris ülésre, amelynek során FÉNYES Miklós a Klimó-könyvtár és az Egyetemi Könyvtár, BENEDEK Ferenc pedig a Pécsi Egyetemi Könyvtár és a Pécsi Tudományegyetem kapcsolatairól emlékezett meg.

A Pécsi Egyetemi Könyvtár a 200 éves jubileum alkalmából gazdag tartalmú tanulmánykötetet is kiadott; ennek ismertetésére még visszatérünk.

(k. gy.)

A XVIII. századi kutatás és régi könyvtári gyűjteményeink — címmel 1974 novemberében vitaülést rendezett a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi Osztálya és a mellette működő XVIII. századi Munkaközösség. A meghívott könyvtárosok, irodalomtörténészek és történészek előtt KÓKAY György ismertette a régi magyarországi gyűjtemények helyzetét, különös tekintettel a XVIII. századi kutatások szempontjaira. A beszámoló főleg egy kevésbé ismert hazai könyvtártípussal, az egyházi könyvtárakkal és azok régi nyomtatott és kéziratos forrásanyagának feldolgozottságával és hozzáférhetőségével foglalkozott.

Az egyházak tulajdonában levő, mintegy 30 nagyobb, központi könyvtár hozzávetőleg két és fél millió kötet állománnyal rendelkezik. E gyűjtemények jelentős része éppen a 18. században — vagy még korábban — jött létre, de a későbbi alapításúak is igen gazdag régi forrásanyaggal rendelkeznek. A muzeális értékű állomány (közép- és újkori kéziratok, ősnymtatványok, régi magyar nyomtatványok, 16. századi, ún. antikvakötetek stb.) országos nyilvántartásba vételéről és védetté nyilvánításáról a muzeális értékek védelméről szóló jogszabályok intézkedtek. Ezek végrehajtása e gyűjtemények legnagyobb részében megtörtént, s ennek nyomán folyamatban van a fenti kategóriákra vonatkozólag az Országos Széchényi Könyvtárban egy olyan központi nyilvántartás kiépítése, amely a kutatás számára is nagy szolgálatot tehet: tájékoztatást nyújt régi, nemzeti értékeink egyes példányainak lelőhelyére nézve, addig is, amíg a már folyamatban levő és a tervezett bibliográfiai munkálatok ezeket kiadványokban is közzé teszik. Az előbbi kategóriákon kívül megindult még országos méretekben az 1711—1800 között megjelent nyomtatványok nyilvántartásba vétele is.

A XVIII. századi kutatások szempontjából — az utóbb említett felmérésen kívül — különösen az jelentene nagy segítséget, ha sor kerülne a jelentősebb gyűjtemények értékes kéziratos állományának a feldolgozására is. Közismert, hogy a nevezetes egyházi könyvtárak milyen gazdag forrásanyaggal rendelkeznek korábbi századaink, de különösen a XVIII. század irodalom- és művelődéstörténetére nézve. E feltáró munkálatokat (amelyeknek jelenlegi formája a védettségi bejelentés alapján — ellentétben a régi nyomtatványokkal — még nem eredményezhet egyenletes és tudományosan is felhasználható központi nyilvántartást) az egyes gyűjtemények munkatársainak aktív részvételével kell lebonyolítani. E munkálatok megindításához és lebonyolításához — csakúgy, mint a muzeális értékek állományának további megóvásához — továbbra is szakmai és anyagi támogatásra van szükség.

A vita során a hozzászólók szintén fontosnak tartották a kutatások szempontjából az egyházi gyűjtemények forrásainak további feltárását, de azt is hangsúlyozták: nem elég a kérdés egyszerű felvetése, hanem biztosítani kell a megoldás gyakorlati feltételeit is. Többen rámutattak arra, hogy a XVIII. századi gyűjteményekben található kéziratos források közül milyen hasznos lenne a fontosabb levelezések kiadása is. HOPP Lajos, a XVIII. századi Osztály vezetője zárszavában rámutatott arra, hogy e tudomány- és művelődéstörténetileg egyaránt fontos tervezetek végrehajtását a XVIII. századi Munkaközösség már azzal is támogatni kívánta, hogy felvette e témát vitaülései programjába. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy e kérdéseket a szakajtó és az illetékes körök tartsák napirenden; a XVIII. századi levelezések kiadására alkalmat adhat a már korábban tervezett Tudós-levelezés-sorozat megvalósítása.

SZEMLE

Botka Ferenc: Magyar szocialista irodalom oroszul. 1921—1945. Bibliográfia. — Венгерская социалистическая литература на русском языке. 1921—1945. Библиографический обзор. Вр. 1973. МТА Könyvtára, Petőfi Irodalmi Múzeum, XIII, 127 l. 10 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai. 68.)

BOTKA Ferenc munkája *hungarica bibliográfia*, amely a két háború közötti emigrációs magyar irodalom orosz nyelvű kiadványaira terjed ki. A szakbibliográfiában szereplő szocialista írók közül szinte mindenki szerepel, akinek művei — a szerző által megállapított legfontosabb forrásokban — orosz nyelven megjelentek. A bibliográfia egyszerre segíti könyvtáraink tudományos tájékoztató szolgálatát és irodalomtörténész kutatóink komparatista munkáját, nem is szólva a fontos dokumentumgyűjtemény során készített 1814 kocka mikrofilmnyagról, amely Magyarországon zömében hozzáférhetetlen forrásokat tár fel (legalábbis ez derül ki BOTKA Ferenc előszavából, X. 1.). A sok újdonság mellett természetesen felhasználja az összeállító a korábbi hasonló típusú szakbibliográfiákat is. (XII. 1.)

A könyv alakban megjelent művek és recenziók gondos számbavétele mellett kiterjedt a gyűjtés a napisajtó és a folyóiratirodalomra is. Igaz, hogy az utóbbi vonatkozásában csak viszonylagos teljességről lehet szó, mivel BOTKA csupán a *Látyeraternaja Gazeta* és a központi jelentőségű irodalmi folyóiratok gyűjtésére keríthetett sort, míg kisebb (talán kevésbé jelentős) forrásokat kénytelen volt mellőzni.

A gazdagnak mondható *hungarica* anyag rendszerezése jól áttekinthető módon egyesített kiadványtípusok szerint történt (tanulmányok, gyűjteményes kiadványok, egyes írók művei és a rájuk vonatkozó irodalom), másrészt a tanulmányok tartalmi

szempontja szerint (magyar irodalom, szovjet irodalom, világirodalom, irodalomelmélet-esztétika, színház és film, képzőművészet-építészet, publicisztika). Az adott részfejezetek alatt kronológiai és azon belül a cirillábécé sorrendjében követik egymást a címfelvételek. Minden önálló címfelvétel tételszámot kapott (összesen: 991), amely a névmutató alapján történő visszakeresést egy oldalon belül is rendkívül megkönnyíti.

BOTKA bibliográfiájának címléírása némi eltérést mutat a szokásos hazai gyakorlatól, tekintettel arra, hogy a feldolgozott anyag természetéhez igazodva a szovjet szabványt érvényesíti. (Ezen eltéréseket részletesen a bevezetéshez fűzött jegyzetekben találhatjuk meg, XIII. 1.) A művek könyvészeti leírását a hozzájuk csatlakozó, szakszerűen összeállított kritikai irodalom egészíti ki.

Illusztrációk is emelik a kiadvány színvonalát, mivel a feldolgozott *hungaricák* itt közölt cím- és borítólappjai újdonságok és nem csak a bibliográfusokat érdeklik. (Számíthat az illusztráció- és kiadástörténet, a könyvtártörténet, az irodalomtörténet, a nyomdatörténet szakembereinek figyelmére is.) Helyes volt a képmelléletek szövegében is feltüntetni a megfelelő tételszámokat, mert gyorsan eligazítja az érdeklődő olvasót: mi hova tartozik.

BOTKA Ferenc sok haszonnal forgatható bibliográfiája több tudományágat érdeklő, mondhatnánk izgalmasnak ígérkező, jelentős és valóban hiányzó területet választ ki, kiadványával ezúttal is fontos segédeszközt nyújt át a kutatásnak és a tájékoztatásnak. Üdvözölni lehet az MTA Könyvtárának — mint a sorozat gazdájának — azt az elhatározását, hogy az orosz nyelvű törzsanyag mellett a filológus alaposságú kísérő szövegeket két nyelven adta ki.

B. JUHÁSZ ERZSÉBET

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken Band II. Bearbeitet von András VÍZKELETY. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. — 324 l., 7 tábla

Az 1969-ben megjelent I. kötet után, amely az OSZK anyagát tartalmazza, most már a teljes hazai ónémet kéziratosa anyag feldolgozása kezünkben van e II. kötettel. Ez a kötet 5 budapesti (Akadémiai, Egyetemi, Orvostörténeti, Nemzeti Múzeum, Kegyesrendi) könyvtár mellett a jelentős vidéki — kivétel nélkül egyházi — gyűjtemények anyagát öleli fel: sorrendben a debreceni református, az egri főegyházmegyei, az esztergomi főszékesegyházi, a győri szemináriumi, a kalocsai főszékesegyházi, a pannonhalmi főapátsági, a pápai református, a pécsi és szombathelyi egyházmegyei könyvtár kézíratait. Végül kiemeltésképpen az I. kötethez, az OSZK egy új szerzeménye és két könyvkötésből kiadatott töredéke következik, majd néhány toldalék és helyreigazítás — ugyan csak az I. kötethez — zárja a sort. Így 15 könyvtár 88 kéziratáról kap részletes feltárást az érdeklődő. A könyvtárak — külön a budapestiek és külön a vidékiek — betűrendben követik egymást. Egy-egy gyűjtemény anyagának tárgyalását minden esetben az illető könyvtár történetének rövid ismertetése vezeti be. Ugyanitt az alapvető, legszükségesebb irodalomra való utalás is megtalálható. Nem mehetünk el itt szó nélkül a mellett a sajnálatos tény mellett, hogy a nagy egyházi könyvtárak anyagának alig akad újkeletű irodalma...

Az előszóban röviden ismerteti a szerző az anyag kiválasztásának lényegesebb szempontjait. A középkori kéziratok záró évűl az 1500-as századfordulót veszi. Későbbi kéziratot csak akkor tárgyal, ha írásképe és elrendezése kódex-jelleget mutat. Így kerül bemutatásra például egy pannonhalmi imakönyv 1514-ből vagy egy Kalocsán őrzött *Pilgerbuch* 1512-ből. Összesen 10 kézirat van, amely a XVI. századból származik. (Az anyag zöme egyébként a XV. század terméke: több mint 50 kódex származik ebből az évszázadból, 1500 körülnek jelez még további 8-at.) Nyelvi szempontból: tárgyalja a kéziratot, ha túlnyomó vagy nyelvés irodalomtörténeti szempontból jelentős része német nyelven íródott. Az Akadémiai és Egyetemi Könyvtár oklevélgyűjteményének német darabjait nem veszi számba, mert azokat levéltári szempontok szerint kell feldolgozni. De felveszi katalógusába az Akadémiai Könyvtár könyvkötésekből kiadatott német oklevéltöredékeit, hogy

— mint megjegyzi — valahoi hozzáférhetőek legyenek.

A szerző az I. kötetből már megismert alapossggal írja le a kódexeket. A tételszám alatt a kódexnek az illető gyűjteményben viselt jelzetét találjuk, majd kiemelt szedéssel a kódex egészére vagy jelentős részére jellemző címet. Ez alatt külön sorban hozza a kézirat korát, nyelv-járását, terjedelmét és méreteit. Ezek után külön pontban közli a kódex egészére vonatkozó irodalmat. A tartalmi leírásnál a több művet tartalmazó kéziratok egyes nagyobb egységei római sorszámot, a kisebb tartalmi csoportok arab sorszámot, ezen belül kisbetűs jelzést kapnak. A mutatók adatai mindig erre a beosztásra utalnak. A kéziratban nem szereplő szerzőnevek, címek szögletes zárójelbe kerülnek. Az Incipit és Explicit közlése is az első kötet gyakorlatát követi: eredeti helyesírással, betűhíven adja, a mutatókban azonban kissé normalizálva. Az egyes anyagrészekre vonatkozó irodalmat az illető rész elemzésénél közli. A közölt irodalom minden esetben a lehető legújabb.

A tartalmi feltárás után következnek a kódex anyagára, esetleges károsodására, a vízjelekre, az írásra, díszítésre, kötésre vonatkozó adatok. Szól a birtokosokról is, híven közölve mindig a possessor-bejegyzéseket.

Ami a kódexek tartalmi megoszlását illeti: legtöbb vallásos tárgyú írás. Mégpedig főleg vallásos traktátusok, kisebb számban legendák, szentbeszéddek. Ugyancsak nagy az imakönyvek száma, köztük szép számmal vannak hóraskönyv-jellegűek. Ez utóbbiakat a szerző *Tagzeiten*, *Officium* címmel hozza, legtöbbször aszerint, hogy az illető kódex milyen elnevezést ad a legjellemzőbb daraboknak, az imáóráknak. Úgy véljük azonban, hogy még egy-két általánosságban *Andachtsbuch*-nak címzett kézirat is besorolható lett volna a hóraskönyvek szorosabb körébe. A világi tárgyúak között főleg a különböző orvosi írások, gyógyszer- és receptkönyvek gyakorik. Találunk háztartási utasításokat, asztronómiai táblázatokat. Említésre méltó HARTLIEB *Alexander-könyve* (64), a kiadásból már ismert, Debrecenben őrzött *Witwenbuch* (46), és a selmeci *Stadt- und Bergrecht* a Nemzeti Múzeum Könyvtárából (42). Jól ismert anyag az *Erleuer Spiele* néven már a múlt században kiadott hat ónémet misztériumjáték az egri könyvtárból (52).

A kéziratok nyelvjárási megoszlása főbb vonalakban: a legtöbb, majdnem 50 a bajor-osztrák nyelvterületre utal, tíznél több a középnémet, néhány sváb, nürnbergi és alemann, egy-egy frank, westfalliai

és sziléziai. A mutatókban az I. kötethez viszonyítva az a változás, ill. újítás, hogy a receptek incipitjeiről nem készít regisztrert, hanem a szakmutatóban részletesebben tagolja a recepteket és orvosi előírásokat. A hét táblaképen a tárgyalt kéziratok írását és főleg díszítéseit mutatja be.

VÍZKELETY alapos munkájáról a mű minden lapja képet ad, amint azt már az I. kötetben is volt alkalmunk megfigyelni. Azonban külön ki kell emelnünk azt az aprólékos türelmet és alaposágot, amellyel rendet teremt az imakönyvek, Andachtsbuch-ok szövevényes, burjánzó ima-áradataiban. Lapról lapra, sőt sorról sorra bogozza ki, fejt meg és regisztrálja a hosszabb-rövidebb szövegeket, hasonlóságokra, egyezésekre, kiadásokra utalva. Ugyanezt kell elmondanunk a receptek, orvosi előírások, háztartási utasítások labirintusainak feltárásáról is.

SZABÓ FLÓRIS

Mészáros István: A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Bp. 1973. 71 l. 9 t. (Pedagógiai Múzeum 2.)

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Mss III. 184. jelzetű, *Tractatus de Cantica Cantorum* néven ismert kódexe egy XII. századi diákjegyzet, amelyről a szerzőnek 1961-ben a *Könyvszemlé*ben jelent meg tanulmánya. Ebben a kódexet mind írástörténetileg, mind műfajttörténetileg feldolgozta. A *Pedagógiai Múzeum* 2. kötete a diákjegyzet szövegkiadása és fényképmásolata részletes tartalmi feldolgozással. A sorozatnak megfelelően, a kódex tartalmi vizsgálata elsődlegesen tananyag központú. Mivel az írás-és műfajttörténeti kutatás eredménye az 1961-es tanulmány alapján ismeretes, a szerző a tartalmi feldolgozásban erre nem tér ki.

A diákjegyzet a következő tananyag részeket tartalmazza: grammatica, prosodia, rhetorica, dictamen, computus. Ez az összeállítás és tartalma teljesen megfelel a középkori iskolai gyakorlatnak, amikor a magisterek maguk állították össze a tanönyvek anyagát, rendszerint több neves szerző munkája alapján, saját felfogásuk szerint, céljaiknak megfelelően csökkentve, bővítve, összevonva a tudnivalókat. Az így létrejött tananyagot tanulták meg a diákok, és ennek alapján készítették el a saját „tankönyvüket”. Esztergomban két ilyen iskolai jegyzet van: a *Szalkai-kódex*, amelyet SZALKAI László esztergomi érsek sárospataki diák korában másolt és a *Tractatus de Cantica Cantorum* néven ismert kézirat. Mindkét kódex értékes for-

rása középkori iskolatörténetünknek. Tartalmi feldolgozásukkal nemcsak a pedagógia-, hanem művelődéstörténetünk is jelentős eredményekkel gyarapodott.

A XII. századi diákjegyzet paleográfiai vizsgálata az írásbeliség felüljulásának korára mutat a kétféle írástípus, a cursiva textualis és az ún. dictamen írás alkalmazásával. Ezt megerősíti a kéziratban olvasható dictamen jegyzet szövege is, amely illusztrálja, hogy a középkori iskola diákjai oktatásában mennyire a gyakorlati követelményeket tartotta szem előtt. Az elsajátításra szánt dictamen ars-a, a retorikai készséget kialakító retorikai tanulmányok, a computusban való jártasság a nemrég szervezett, ill. újjászervezett királyi és főpapi udvarok, káptalanok írásbeli igényeinek kielégítésére tette alkalmassá a diákokat, akik a szövegértelmezés (jelen esetben a *Cantica Cantorum*) kapcsán felmerülő kérdések tisztázásával és a fent említett arsok elsajátításával igazi litteratussá lettek. Ennek elengedhetetlen előfeltétele volt az a grammatikai alap, amelyet prozódia egészített ki. Ezért tárgyalja a jegyzetünk a didaktikai gyakorlatnak megfelelően először a grammatikai anyag-részt, a prozodiát, s ezek után a retorikát. A fentiek biztos tudása alapján kezdtettek hozzá a diákok a tulajdonképpeni „szakmai” ismeret, a dictamen anyagának elsajátításához, és a középkori naptár elkészítéséhez nélkülözhetetlen hűsvét számítás tárgyalásához.

A *Pedagógiai Múzeum* sorozatban megjelent szövegkiadás bevezető tanulmánya a fent említett tananyagrészek szövegtörténeti feldolgozása mellett tárgyalja azokat az ismereteket is, amelyek a jegyzet tartalmát alkotják. A tananyag tartalmi feldolgozása és a szövegösszehasonlítás kapcsán a diákjegyzet lehetséges mintaszövegeit is kutatja a szerző. Ennek a feldolgozásnak egyik eredménye, hogy biztosan megállapítható a jegyzet készítője. A kéziratot egy haladó fokán levő diák írta, vagy másolta egy, valószínűleg káptalani iskolában. Alsó fokon lehetetlen a grammatika oktatás PRISCIANUS alapján, és nem lehet feldolgozandó anyag-rész a rhetorica, az ars dictaminis és a computus. A másik lényeges eredmény, hogy kiadott szöveg alapján tanulmányozhatjuk egy XII. századi iskola tananyagát, a mit, miből mellett a hogyanra is következtethetünk. (Pl. az anyanyelvi magyarázat módszere.)

A tartalmi feldolgozás értékét növeli, hogy a szerző tisztázni kívánta a kézirat keletkezési helyét is. A nehézség óriási, hiszen a kódexben semmiféle utalás nincs a leírás helyére. Az a tény, hogy a kézirat

nyolc Árpád-házi király temetkezési helyét tartalmazza, XIII. sz.-i magyar királyi környezetű possessorra utal. A *Könyvszemle*ben megjelent tanulmányban részletesen ismerteti a szerző a leírás helyéről vallott nézeteket, kiegészítve az általa elvégzett paleográfiai, szövegtörténeti és tartalmi feldolgozás eredményével. Ennek alapján a szerző feltételezi az esetleges esztergomi eredetet. Meggyőzőbbnek látszik azonban a franciaországi származás. A dictamen részben szereplő „*gratia Dei dictus abbas*” mintafórmula Franciaországban a XII. sz.-ban már használatos, míg nálunk csak a XIII. sz.-ban jelenik meg, amikor a tankönyv már Magyarországon lehetett. Ezenkívül elgondolkodtató a *Rhetorica ad Herennium* szövegtörténeti feldolgozásából adódó eredmény is, ami mindenképpen francia mintapéldányt tételez fel. A kódex leírásának idején (XII. sz.) viszont név szerint ismerünk Párizsban tanuló magyar diákokat. Így a kódex lehetett a párizsi magyar diákok saját tankönyve vagy pedig magukkal hozták, és itthon, mint magisterek felhasználták saját iskolai munkájukban. Ez az iskola Esztergomban volt-e, erre minden kétséget kizáróan szinte lehetetlen felelni. A kézirat csak SCITOVSKÝ János vásárlásával került Esztergomba. Ezzel a problémával kapcsolatban hadd idézzük a szerzőt az 1961-es tanulmányából: „Akárhogy is áll a dolog: a XII. sz.-i európai művelődéstörténet értékes dokumentuma, jelentős emléke ez az esztergomi tankönyv.”

Ennek a magyarországi művelődéstörténet szempontjából is értékes kódexnek a tanulmányozását a fényképmásolatban való közreadás is meg akarta könnyíteni. Ezt a tényt is szeretnének olyan örömmel üdvözölni, mint a szövegkiadást és a feldolgozást, de a szinte olvashatatlan szöveg láttán azonban úgy érezzük, hogy ez a jelentős pedagógiai és művelődéstörténeti forrásunk megérdemelt volna egy technikailag is helytálló és ezáltal a célnak is megfelelő kiadást.

KÖRMENDY KINGA

Dán Róbert: Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. (Humanizmus és reformáció 2.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 271 l.

DÁN Róbert könyve reneszánsz kori irodalom- és művelődéstörténetünknek egy mindaddig igen kevésbé ismert területével foglalkozik: a héber nyelvnek XVI. századi magyarországi ismeretével s a korabeli vallásos és világi eszmeáramlatokhoz való

viszonyával. Munkáját bátran nevezhetjük úttörő jellegűnek, hisz a „*lingua primigenia*” reneszánsz kori, hazai jelenlétének minden aspektusát figyelembe vevő, összefoglaló igényű tanulmány írására még kísérlet sem történt. Igaz, nem hiányoztak a részfeldolgozások, melyeknek anyagát a szerző használna aknázhatta ki (főként KOHN Sámuel, VENETIANER Lajos, KÁLLAY Kálmán, HARSÁNYI István tanulmányai), az európai és magyarországi összefüggések felvázolása, a téma rendszeres, átfogó vizsgálata azonban az előmunkálatok eredményeinek revidálását, sokszor átértékelését is megkívánta. DÁN Róbert könyvét e tekintetben is a korszak művelődéstörténetének egyik alapvető fontosságú tanulmányaként tarthatjuk számon.

A szerző a középkori „*lingua sancta primigenia*” magyarországi ismeretere vonatkozó néhány elszórt adat számbavételével kezdi vizsgálódását, s arra az eredményre jut, hogy első ízben a protestáns tudományosság hazai térfoglalása hozta meg a héber stúdiumok elterjedését. A protestáns kezdeményezés után a katolicizmus — főként a jezsuita kollégiumok tanterve — is figyelmet fordít a héber nyelv tanulására, így a XVI. század második felére művelődésünkben fontos helyet kapott a harmadik szent nyelv. Kár, hogy erre vonatkozó adataink hiányosak, szórványosak, s a mozaikdarabok nem mindig állnak össze egységes képpé. Így többek között a Nagyszombatban OLÁH Miklós által tervezett héber stúdium megvalósulásáról, tankönyveiről stb. semmit sem tudunk, ezt a kérdést DÁN Róbert is kénytelen nyitva hagyni (33. old.).

Joggal mutatja be a tanulmány az első hazai „*homo trilingvis*”-ként SYLVESTER Jánost, aki a kortársak előtt is szak tekintélynek számított mint a humanista filológiai tudós képviselője. A következő lépést a protestáns bibliafordítók tették meg, akik a *Vulgata* revidálása céljából használták az eredeti héber textust. SZÉKELY István és KÁROLYI Gáspár fontos eredményei mellett DÁN Róbert méltán fordít különös gondot a hebraista MÉLIUSZ Juhász Péter munkásságának bemutatására. A tanulmány egyik kiemelkedő eredményeként könyvelhetjük el a MÉLIUSZ-ról írott fejezetet, mely a debreceni szuperintendens héber ismereteit és annak forrásait, európai összefüggéseit (Johannes FORSTER, BUGENHAGEN, MÜNSTER stb.) elemzi. Kiemelkedő filológiai teljesítmény a JÓZSEF rabbi ellen írt, elveszett MÉLIUSZ-vitairat rekonstrukciója és részletes elemzése, hisz ebből is a MÉLIUSZ álláspontjának lényegét jelentő kettőség (az ószövetségi héber textusnak és a

postbiblikus kommentárirodalomnak az éles szétválasztása) körvonalazódik.

A továbbiakban DUDITH András héber nyelvszemléletének elemzése következik, melyhez a függelékben közölt, STANCARÓ-hoz szóló levél az alapvető forrás. Ezt követik a BOGÁTI FAZEKAS Miklósról szóló fejezetek (X—XIII), melyekben végre tisztázódnak az első magyar antitrinitárius zsolotárfordító életrajzának eddig vitatott kérdései, főként az, hogy ilyen néven csak egy személyt tarthatunk számon. BOGÁTI ugyan nem tudott héberül, de a latinra fordított rabbinikus irodalmat jól ismerte, s e szövegek felhasználása őt a bibliai textus szabad értelmezése felé vezette, utat nyitva ezzel a szombatosok ideológiai fejlődése előtt.

DÁN Róbert könyve — irodalmi, művelődéstörténeti és ideológiatörténeti eredményein kívül — nem kevés könyvtörténeti tanulságot is tartalmaz. Igen értékesek azok az adatok, melyek a középkori magyar szerzetesrendek könyvtárainak héber anyagáról téjékoztatnak (pl. a pannonhalmi bencésekéről, 26. old.); a kéziratok héber kódexek és más orientáliák hazai jelenléte a kor művelődésének eddig kevés figyelemre méltatott színtöltje, további kutatásuk könyvtörténeti feladat. De ugyanezt elmondhatjuk a MÁTVÁS-féle Corvinából elszármaztatott hebraikákra is, melyek bizonyítják, hogy „a héber könyvek hazai jelenlétét nem volna helyes alábecsülnünk”. (29.) Hadd tegyük hozzá: XVI. század végi—XVII. század eleji könyvtárjegyzékeink vizsgálata még számos, eddig nem hasznosított tanulságot rejtget, s ez a hebraikákra is vonatkozik. Hogy csak egyetlen adatot említsünk: a pozsonyi jezsuita könyvtár 1639-es jegyzéke külön szakcsoportban (Hebraici) adja a viszonylag gazdag héber anyagot, mely természetesen XVI. századi műveket is tartalmaz.

Ezzel máris mondanivalónk következő pontját érintettük: DÁN Róbert könyve a magyar reneszánsz kori héber műveltség vizsgálatának szükségességét meggyőzően bizonyította, s ennek alapján az ilyen irányú kutatást a XVII. századra nézve is nélkülözhetetlennek látjuk. Mindenképp indokolt lenne egy PÉCHI Simon-monográfia elkészítése, de értékes szempontokkal gazdagíthatná a magyar barokk műveltségről kialakított képünket a jezsuita héber oktatás útjának felvázolása is. Maga PÁZMÁNY Péter is kiváló hebraista hírben állt, GIROLAMO BRUNELLI héber stúdiumát hallgatta Rómában.

DÁN Róbert könyvének gazdag filológiai és művelődéstörténeti anyaga, mértéktartó s mindig megalapozott értékelése

a további kutatáshoz is megfelelő alapot teremt, méltán várhatjuk tőle a munka folytatását, vizsgálódásainak a XVII. századra történő kiterjesztését.

BITSKEY ISTVÁN

Holl Béla: A kétszáz éves váci könyv (1772—1972). Bp. 1973. Magyar Helikon. 127 l. (Magyar Tipográfia, 4.)

Nem öncélú múltba fordulás, hanem gondosan végzett rövid számvetés a harmadik évszázad küszöbén: ebben összegezhető HOLL Béla bibliofil kiállítású könyvének legfőbb értelme. A váci nyomdászat megindulása évszám szerint egybeesik BESSENYEI fellépésének dátumával, a felvilágosodás irodalmának kezdetével, ami önmagában is sokatmondó: jelenti egyrészt a barokk világ hanyatlásának periódusát, de ugyanakkor előre mutat a francia forradalmat előkészítő polgári törekvések felé is. Két korszak határán állva, a HABSBERG-provinciává süllyesztett Magyarország egyik püspökvárosában nyomdát alapítani nem könnyű feladat, ha a vállalkozás nemcsak a jelennek, hanem a jövőnek is akar szólni.

A váci nyomdaalapítás nem akart átmeneti jelenség maradni: a magas rangú patrónusok által megrendelt kegyességi iratokat „püspöki könyvnyomtató műhely” gyanánt állította elő, világi nyomtatványaiiban azonban lehagyta ezt az epithéont és Vác szabad királyi város tipográfiajaként bocsátotta közre jó üzleti érzéssel megválasztott kiadványait. A váci nyomda érdeklődési köre széles skálát fogott át a középkortól a kortársi irodalomig, CSANÁDI Albert középkor végi költő himnuszaitól az *Énekes gyűjtemény* nagyszabású antológiájáig. Közben bőséges helyet kaptak a reneszánsz népkönyvek (*Salamon és Markalf*, 1795. stb.) és széphistóriák (*Árgirus*, 1793. stb.) ponyvafüzetei éppúgy, mint TEMESVÁRI Pelbárt *Stellarium*ának barokk kori átdolgozása TELEK Józseftől (1772).

Egyházi elkötelezettség és világi tendencia huzamos ideig keveredett a váci nyomda működésében, a „kényszerű” sokszínűség és a szimbiózis azonban már kezdetben sem jelentett lemondást a nyomdára jellemző profilról, mely egyértelműen tükrözte a haladó társadalmi eszmék iránti fogékonyságot. Különösen imponáló eredményekkel dicsekedhet a váci nyomdászat klasszikus aranykora, az első fél évszázad, mely elválaszthatatlanul forrt egybe AMBRO Ferenc Ignác és MÁRAMAROSI GOTTLIEB Antal nevével.

AMBRO és GOTTLIEB 1772-től 1822-ig terjedő működése alatt kap nyilvánosságot a váci könyvsajtó révén több emlékezetes mű, mint pl. a dialektikáig eljutott LEIBNIZ objektív idealista filozófiája (1775), CSOKONAI pompás nemesi szatírja, a *Dorottya* (1804) és *Varázs-síp* címen a szabadkőműves eszméket magasztaló mozarti *Varázs-fuvola* teljes egészében, SEBESTYÉN László fordításában. A felsoroltak közül valamennyit megelőzve kellett volna említeni az első magyar szépirodalmi folyóiratot, az *Uránia*-t. Helyesen mutat rá HOLL Béla, hogy KÁRMÁN lapja már a kortársak szerint is egyszerre élvonalba emelte a váci nyomdát, s erre az előkelő szerepre nemcsak irodalomtörténetileg szolgált rá, hanem tipográfiailag is.

A minden újra érzékenyen felfigyelő GOTTLIEB, saját propagandaszövege szerint is, az akkor legmodernebbnek számító „ékes és díszes Basiliái betűkkel” szedette az *Uránia*-t, jóllehet technikailag régtől fel volt szerelve fraktúr, antikva, görög és héber betűtípusokkal, barokk és rokokó fadúcokkal, fa- és rézmetszetek nyomására alkalmas felszerelésekkel. HOLL jellemzéséből nyilvánvaló, hogy AMBRO és GOTTLIEB korában a könyvnyomtatás még a régi értelemben vett *ars* volt, utódaik kezén azonban — a polgárosuló XIX. sz. világában — a könyvnyomató művészetből könyvnyomató ipar lett. Azzá kellett lennie a XIX—XX. sz. éleledő kapitalista versenyében, ha riválisainak nem akarta kiszolgáltatni magát.

A századforduló után a könyvkiadás mellett természetesen tömegigényként jelentkezett a hírlapnyomás, ezért a XX. sz. számszerűleg is felszaporodott váci nyomdái erre is berendezkedtek, míg a bibliofil igényeket egy másik vidéki műhely, a gyomai KNER-nyomda elégítette ki. Napjainkban egyetlen műhely működik Pest Megyei Nyomda néven, megváltozott profillal, meghatározott közigazgatási ipari és kultúrpolitikai feladatkörrel, és a hagyományosnak mondható kiadványok közül talán csak az eszperantó lapok előállítására járul továbbra is rá.

HOLL Béla a sokoldalú szakember bizottságával kalauzolja végig olvasóit a váci könyvkultúra két évszázados történetén. Előadását példás tömörség, adatgazdagságában is élvezetes esszéstílus jellemzi. Jól követhető gondolatmenetét színesen és tanulságosan szemlélteti a könyv nagy hányadát kitevő, gazdag képanyag. SZÁNTÓ Tibor képszerkesztői munkája nem egyszerű illusztrációja HOLL szövegének: önálló kompozíció az esztétikus és a forrásértékű dokumentumok megbecsülése jegyében. (Kár hogy többszínű nyomat nem

díszíti sehol a könyvet.) Vác város Tanácsa tudományos értékű, minden tekintetben színvonalas munka támogatásával tette emlékezetessé az évfordulót.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A ma könyve — a könyv holnapja. Békéscsaba 1973.

1972 májusában Országos Könyvészeti Tanácskozást rendeztek Békéscsabán a Megyei Tanács, a megye művelődési intézményei, a Magyar Írók Szövetsége és a nagy hagyományú nyomdász szakszervezet összefogásában. Ugyanekkor A Szép Magyar Könyv kiállítását a Munkácsy Mihály Múzeumban nyitották meg. A Nemzetközi Könyvvév és az Olvasó néperért mozgalom jegyében összehívott konferencia anyagát a magyar könyvnyomtatás 500 éves évfordulójának tiszteletére a KNER nyomda gondozásában jelentették meg. A karcsú, elegáns, kis fekete kötet a KNER Imre-féle klasszikus hagyomány tipográfiai erőnyeit és mintáit őrzi; PETŐCZ Károly üzemvezető, művészeti szerkesztő mesterségbeli tudását dicséri. A tanácskozás ünnepélyességét tükröző nyugodt kiegyensúlyozottsággal hömpölygő sorok egységét talán csak a gondosan kiválasztott VÖRÖSMARTY-, COMENIUS- és KNER-idézetek olykor kissé ritmustalan megoldása töri meg.

A kneri életmű ma is termékeny elevenségét azonban nemcsak az alkalmi kiadvány külső megjelenésének formajegyei jelzik: az előadók és felszólalók majd mindegyike ebből a gazdag tárházból merített, amikor mai könyvművészetünk gondjairól szólt.

Mert az ünnepélyes alkalmon, a szép hagyományok megidézésén túl a tanácskozás résztvevői a magyar könyvkiadás egészének jelenségeit és problémáit megfogalmazták. A ma könyve — a könyv holnapja írták címül és mottóként, mert mint KASS János fogalmazta: „... a kor felelős a jövőért is.”

Ez a felelősség a holnap könyvéért, a holnap olvasójáért adta meg a tanácskozás alaphangnemét. „A könyv nem tértől és időtől függetlenül készül, hanem meghatározott társadalom meghatározott olvasóközösségének. Ezt a társadalmat, ezt az olvasóközösséget célszerű és illik megismerni” — mondotta BENCSIK István, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtájkára kiállítási megnyitójában. Így az elért eredmények számbavétele mellett a tennivalókat sorolta a tervező és nyomda-

igazgató LENGYEL Lajos, a festő KASS János, az író TÜSKÉS Tibor és KÓNYA Lajos, a könyvtárigazgató HAVASI Zoltán, a kiadói igazgató NEMES Béla, a könyvkereskedő VARGA Sándor. Természetesnek látszik az is, hogy a régi vitában, az írásbeliség jövőjét illetően nem adhattak igazat MC LUHENNEK, hanem éppen ellenkezőleg, a vizualitás igényének gyors növekedésében a könyvnek, illusztrációnak kiemelkedő szerepét szántak (KASS, HAVASI). KASS János előadásának ezt a címet is adta: A vizuel térhódítása a könyvművészetben. És ha túlzásnak is tűnik TÜSKÉS Tibor egyik játékos megállapítása: „A kép nélküli, a képtelen könyv önmagában képtelenség”, kétségtelen, hogy könyvkiadási gyakorlatunkban az illusztráció mind nagyobb teret nyer. Ennek bázisa az a sokat méltatott illusztrátor és grafikus nemzedék, amelynek egyik legeredetibb és legtöbbet foglalkoztatott tagja maga KASS is. Ugyanakkor többen arra is figyelmeztetnek, vajon a zártságból eredően nem fenyeget-e az epigonizmus, a módorosság veszélye, illetve nem érezhető ez már ma is legjobban grafikusaink munkásságában?

Az illusztráció és a szép könyvtest, a betűk, síkok, burkolók harmóniájának jelentősége a képzőművészeti nevelésben, kulturáltságban vitathatatlan. A szép könyv egyik legfontosabb kritériumának általában csak a maradéktalan és hűséges irodalomközvetítést szokás számon kérni. LENGYEL Lajos szavai szerint: „A tipográfia mikor tölti be feladatát? A tipográfia ne ígérjen értékesebbet a valóságnál, formáljon mindenkor kulturáltan, az értékes szellemi tartalomhoz méltóan.” — Azt kell hinnünk, hogy ma már ez alapvető követelmény, amelyen túl a könyv mint esztétikai objektum közízlésünk egyik alakító tényezője lehet. Ennek az esztétikai ízlésvilágnak az ellentmondásairól szólt TÜSKÉS Tibor, amikor arra figyelmeztetett, hogy gyönyörű, kiválóan megoldott gyerekkönyveink mellett az ifjúságnak szánt kiadványokról ez már korántsem mondható el. Ifjúsági és egyéb vegyes képeslapjaink, magazinjaink grafikai anyaga pedig bizony igen-igen silány. A közönség ízlésének alakításában, művészeti nevelésében és a könyvművészet előrelendítésében nagy szerep juthatna a kritikának. Az illusztráció, ill. a kiadványok művészi megjelenésének bírálata azonban meglehetősen ritka. TÜSKÉS Tibor mellett VARGA Sándor és mások is sürgetik a mind irodalom-, mind képzőművészeti ítéseink által mostohán kezelt elemzéseket és bírálatokat. NEMES Béla még önálló orgánum indítását is javasolná, változásokat a könyvművészeti versenyek szervezetében — de mindenekelőtt „közös

könyvművészeti műhelyre van szükség” — írja. Az írók és az alkotók tájékoztatását, ill. aktívabb bevonását a könyvtervezésbe kérte írórtársai nevében is TÜSKÉS Tibor; BENCsik István pedig a következőket mondotta: „... a jövőben, ha lehet, igyekezzenek meghittebb kapcsolatot kiépíteni korunk jelentős költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival. Nyomdánk munkája, nagyrészt szervezési okok miatt, az utóbbi évtizedekben elszemélytelenedett. Még a kiadók műszaki osztályai is csak elvétve tárgyalkalnak az alkotókkal, a nyomdáknak pedig a technikai feladatok végrehajtása folyik. Jó lenne, ha kialakulnának olyan műhelyek, amelyekben együtt tőpörögnek, terveznek, határoznak mindazok, akik egy-egy szép könyv létrehozását személyes ügyüknek érzik.”

Könyvkiadási, nyomdai életünk alfája és omegája az a technikai bázis, amelyre az előadók minduntalan kénytelenek visszatérni. Érthetően a két tervezőművész, LENGYEL és KASS érzik belülről a legsürgetőbb tennivalókat. De ez a technikai bázis az alapja az Olvasó népért mozgalom további kiteljesedésének, az olvasó és szép sorozatok, az ún. tömegkönyvek nagyobb számának (VARGA Sándor). A közművelődés és közműveltség ügye mellett ez tudományos életünk, eredményeink egyik pillére, mert a könyv — HAVASI Zoltán szavával — munkaeszköz. „Munkaeszközimet naponta, mindenesetre gyakran használom; jó minőséget igénylek. Jó minőséget a használhatóságot tekintve, szerkezetben, arányokban, apparátusban... jó minőséget a könyv anyagában is.” Ugyanakkor ő vetette fel a könyv személyiségformáló erejét is: „... felgyorsult ritmusú életünkben egyre ritkábban tudunk erőt venni az elmélyedő, önismeretet fejlesztő olvasásra szükséges magányhoz... Kell a magányos órák összegező és érzelmevilágunkat feltöltő feszültsége és nyugalma... , hogy megújhódva, befogadásra és alkotásra készen lépünk a közösség szféráiba.”

A könyv szépsége lehet tehát az a nemes célszerűség, amely használhatóságát tartja a legfontosabb fokmérőnek. Ennek a funkcionálisnak a törvényszerűségét KASS így fogalmazta meg: „A jövő nem a művészet és az ipar patriarchális kapcsolataira épül, hanem a tudatos programmal és céllal rendelkező tervezőcsoportok együttműködésének eredményeire.”

Mégis hinnünk kell, hogy a könyv ebben a jövőben is egyaránt jelenti majd munkánkban a biztos társat és magányos óráink termő igézetét.

VOIT KRISZTINA

Faragó Lászlóné—Haraszthy Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai. Használati útmutató. Bp. 1972. 177 l.

Nemzeti könyvtárunk első katalógusa a MÁTRAY Gábortól 1849-ben kezdeményezett és BARNÁ FERDINÁND meg társai munkája révén 1869-től készült betűrendes cédulakatalógus, az ún. müncheni katalógus volt. FITZ József és munkatársa, GÖRIUPF Alis 1936-ban reformálta meg az időközben elavult katalógust: ekkor tért át a könyvtár a nemzetközi cédulaméretre, az ETO alkalmazására, az adréma rendszerű sokszorosítására.

Időközben, különösen 1923 és 1951 között, a korábbi néhány különgyűjteményhez (hírlaptár, kéziratár stb.) a különleges dokumentumokat gyűjtő és őrző táruk egész sora fejlődött ki: zeneműtár, régi nyomtatványok tára, plakát- és kisnyomtatványtár, térképtár, színház történeti tár, zárolt kiadványok tára, mikrofilmtár. Ezek mind létrehozták a maguk sajátos nyilvántartási rendszerüket, katalógusukat. Közöttük eligazodni hovatovább nemcsak a könyvtár gyűjteményeiben búvárkodó kutatóknak, de maguknak a könyvtárosoknak is elég nehéz. Bár a korábbi ösztönös fejlődés az ötvenes évektől a katalógusok tudatos, tervszerű fejlesztése és szervesen egymásba kapcsolódó részekből összegeződő *katalógusrendszer* felé tolódott el, ezt a rendszert ideje volt már írásban rögzíteni. Ezt végezte el ez a kiadvány, elsősorban a használóknak, a kutatóknak szánt gyakorlati útmutatás céljaival, egyszerűsre azonban a könyvtárosoknak is, a történetileg kialakult helyzet megismerésére, valamint az ebből következő továbbfejlesztés lehetőségeinek kidolgozására.

A szerzők feladatuknak kifogástalanul eleget tettek. A bevezetőben a katalógust és az ETO rendszerét általában ismertetik, majd sorra veszik az OSZK katalógusait. Itt-ott, némi, talán nem is fölösleges ismétlésekkel tárgyalják — azonosan fölépített szerkezetben — a könyvtár egy-egy katalógusát. Először a belső használatú, majd az olvasói betűrendes katalógusokat („narrans”, „szürke” stb.), a régi münchenit is és a sorozatit. Utána a szakkatalógusokat, köztük a müncheni repertóriumot.

Ezt követik a táruk és különgyűjtemények katalógusai. A hírlaptárnak szolgálati és olvasói betűrendes, szerkesztői, földrajzi, szak- és folyóiratcikk (azaz repertórium) katalógusa van. Kár, hogy ez utóbbi leírásból nem derül ki összefüggése a *Magyar Folyóiratok Repertóriumával* úgy, amint másutt (14. p.) helyesen összevetik a könyvtári betűrendes nagykatalógust a *Magyar Nemzeti Bibliográfiával*, s

megállapítják ez utóbbi többletét. Jó volna tudni, a folyóiratcikkek betűrendes katalógusa azonos-e a *Magyar Folyóiratok Repertóriumával*; több-e, kevesebb-e; azt is, milyen szempontok alapján választotta ki a földolgozott „három fővárosi lapot” (amikor legalább négy országos lapunk van) s így tovább.

Főként a szakkutatóknak nélkülözhetetlen a már felsorolt különgyűjtemények nyilvántartásainak részletes bemutatása. Végül a különféle központi katalógusok, valamint a Könyvtártudományi és Módszertani Központ katalógusai egészítik ki az összeállítást. Betűrendes bibliográfiát kapunk — célszerűbb lett volna *időrendben* adni — az OSZK nyomtatott és sokszorosított kötetkatalógusairól. A könyveske gyakorlati használhatóságát növelik a mutatók: a táruk betűrendjében a katalógusok, valamint a betűrendes tárgymutató. Függelékül a cirillről latinra való átírási táblázatos összeállítását adja, továbbá angol, német és orosz kivonatot közöl a könyv.

A xerox-rotta technika legjobb színvonalán, 750 példányban előállított kiadvány célját ugyan jól szolgálja, mégis azt hisszük, ez esetben célszerűbb lett volna nagyobb példányszámban, nyomtatva, praktikus zsebkönyv alakban megjelentetni, hogy a kutatók minél nagyobb számban megvásárolhassák, és nagyobb nehézség nélkül maguknál hordhassák, valahányszor az OSZK-ba indulnak.

PÉTER LÁSZLÓ

Donati, Lamberto: Bibliografia della miniatura. I—II. Firenze 1972. Leo S. Olschki 1211 l. (Biblioteca di Bibliografia Italiana LXIX.)

E nagy, kétkötetes miniatúra-bibliográfia anyaga és rendszere érdekes tanulságokat nyújt, ha összevetjük a közelmúltban megjelent vagy folyamatosan megjelenő ikonográfiai lexikonokkal (J. F. ROIG: *Iconografía de los Santos*. Barcelona 1950; L. RÉAU: *Iconographie de l'art chrétien*. Paris 1955—59; G. SCHILLER: *Iconographie der christlichen Kunst*, Gütersloh 1966-tól; H. AURENHAMMER: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Wien 1959-től; főleg E. KIRSCHBAUM—W. BRAUNFELS: *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Rom-Freiburg—Basel—Wien 1968-től, eddig 5 kötet).

DONATI bibliográfiája — mint azt a bevezető is hangsúlyozza — tulajdonképpen a szerző miniatúra-kutatásainak mel-

lékterméke. A tőle távolabb eső területek szakértőivel való konzultáció, anyagkiegészítés és -rendszerezés hozta azután létre az impozáns köteteket.

A könyv kilenc fejezetre oszlik. Az első rész az általános miniatúra-irodalmat sorolja fel („Generali”) tekintet nélkül az egyes iskolákra, korszakokra és témákra, a szerzők alfabetikus sorrendjében. A tételek sem itt, sem a többi csoportban nem kaptak sorszámot. Ez az első, csupán mintegy 100 címet felölelő csoport (a két kötetben kb. 27 000 tételt találunk!) némi elemző értékkel talán beolvasható lett volna a következő csoportokba, amelyek élén ugyancsak általános művek állnak.

Harmadikként a bibliográfia egyik legjobban használható része következik: a művészi iskolák, festőműhelyek szerint csoportosított irodalom. Az elsődleges tagolási elv itt az országok, nyelv- vagy etnikai közösségek (örmény, héber), szerzetesrendek abc-sorrendje. Az ország stb. neve mellett csillag hívja fel a figyelmet, ha az anyag bősége a főcsoporton belül még más tagolási szempont alkalmazását is megengedte (időrend, tartományok, városok, kolostorok). — Ugyancsak hálásan fogadja a kutató a „Miniatori” című, mintegy 120 lapnyi fejezetet, ahol már egyedül a művészek névsora is hasznos segédlet, a rájuk vonatkozó újabb irodalom összegyűjtése pedig nagy fáradsággal járna, főleg ami a THIEME—BECKER vagy BRADLEY óta jelent meg (*A Dictionary of Miniaturists* ... New York 1887—1889). — A következő csoport (*Soggetti*-témák) találkozik leginkább az ikonográfiai lexikonok célkitűzéseivel, ill. az ezekben már felsorolt irodalommal. Ebben a csoportban kapott helyet a szentek ikonográfiája is, részben a szent neve alatt, részben a nagy abc-rendbe besorolt *Ritratto* (arckép, képmás) címszó után kezdődő új abc-ben. Már magában is kissé zavaró a két lelőhely, de sokszor a besorolás elve is. Uralkodók esetében még indokoltnak tartható az ábrázolásnak az „arckép” címszóba való besorolása, de pl. *Szt. Márk* evangélista esetében már aligha. Több nevet hiába kerestünk, így az irodalmi vonatkozásaiban is fontos OSZVALD (OSWALD)-ot. Nagy könyvnyelbbséget jelent viszont a kutatónak, hogy a fontosabb művek is külön rendszót kaptak, így AUGUSTINUS alatt nemcsak a szentet ábrázoló miniatúrákra, hanem az ÁGOSTON műveit tartalmazó fontosabb illuminált kódexekre vonatkozó irodalmat is megtaláljuk. A személyeken kívül műfajok, fogalmak, szimbólumok szerepelnek még címszóként. Hiányokat persze itt is fel lehet fedezni, de ezen a téren valamiféle ideális, minden elképzelhető kutatási terü-

letet figyelembe vevő teljességet úgysem lehetne elérni. Hogy valamely téma meglétéről vagy hiányáról meggyőződünk, tanácsos azonban a VI. *Varia* csoport abc-jét is fellapozni, mert a két csoport határai elmosódnak, s az is előfordul, hogy egy címet több helyen is megtalálunk.

A többi fejezet elrendezési elve egyértelmű: VII. *Collezioni*: a gyűjteményekre vonatkozó irodalom. Itt kaptak helyet az illuminált kódexek katalógusai is; VIII. *Titolari*: személyek vagy intézmények, akik számára a kódex készült; IX. *Esposizioni*: kiállítási katalógusok.

DONATI bibliográfiája kitűnő segítség e tudományág művelői számára. Bizonyos témacsoportokban szinte egyedüli segítség, másutt pedig ikonográfiai lexikonok kiegészítéseként használhatjuk.

VÍZKELETY ANDRÁS

Polska bibliografia prawnicza. Bibliographie juridique polonaise. 1964—1969. Tom. 1—2. (VIII—IX.) Pod red. E. CZAHÓRSKI, opracowanie: I. KUCZYŃSKA—J. ZACZKIEWICZOWA. Warszawa 1973. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1135 p.

A lengyel jogi bibliográfiai irodalom jelentős hagyományokra tekinthet vissza. S. SULIGOVSKY, R. LONGCHAMPS, DE BERIER, St. LOZA, A. MILLER bibliográfiai a lengyel jogi irodalmat a XIX. század kezdetétől fogva dolgozták fel. A felszabadulást megelőző időkről egyes kísérletektől (az 1929., 1938—1944. évek) eltekintve részletes bibliográfiai feldolgozások biztosítják a tájékoztatást.

A felszabadulást követő időszak anyagának feldolgozását e hagyományokhoz kapcsolódva, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete vállalta magára. Az Intézet a felszabadulás utáni lengyel jogi irodalomról szóló bibliográfiai sorozatának kiadását az 1962. évvel kezdte meg. A sorozat első három kötete¹ az 1944—1959. évek anyagát, a 4—5. kötet pedig az 1960—1964. évek anyagát tette közzé. Ezt a gyűjtést két kiegészítő kötet teszi teljessé. A 6. kötet az 1944—1964. évek között megjelent és a külföldi munkákról szóló recenziókat, s az időszak „Vegyes” anyagát tartalmazza, a 7. kötet pedig az 1944—1964-es évek névmutatója. Most a bibliográfiai anyag közzététele folytatódott, s a 8—9. kötet az 1965—1969.

¹ Ismertetést ad róla a *Jogtudományi Közöny* 1966. 284—286.

évi anyagot tette közzé. A munka első szava szerint folyamatban van az 1965–1969. évek szerzői névmutatójának összeállítása is.

A teljesség igényével összeállított bibliográfia két kötetben 178 belföldi folyóirat anyagát dolgozza fel. Összesen 16 096 tételt tartalmaz (tételestjogi kiadványok, könyvek, folyóirati vagy keretművekben közzétett tanulmányok, recenziók stb.). A francia nyelvű bevezetés mellett a munka minden felvett adatról, az eredeti cím mellett francia nyelvű címfordítást is közöl. Az anyagot 24 fejezetben csoportosítja, az egyes csoportokon belül további részletes és hierarchikusan is tagolt alosztás biztosítja az áttekintést. A rendszeres mutató minden csoport, alcsoport stb. elnevezését francia nyelven is közli.

A szerkesztők általában a korábbi kötetek feldolgozási módszereit alkalmazták. A terjedelem korlátozása végett néhány ésszerűsítéssel is éltek.

Csak hosszabb gyakorlat ellenőrizheti a bibliográfia adatainak teljességét és pontosságát. A szerkesztés tudatában volt feladatának s annak, hogy ilyen vállalkozás meg nem ismétélhető. A mienképp jóval kisebb mértékű, de valójában mégis bizonyos nyelvi elszigeteltséget áthidalják a francia nyelvű címfordítások és magyarázó részek. Ezzel a lengyel jogi bibliográfiai sorozat minden érdeklődő számára, az ország határain túl is alapvető információs eszköz.

A gépi adatkezelési lehetőségeknek a jogtudomány területén való alkalmazása elé tornyosuló akadályok, csak hosszabb szervezőmunkával küzdhetők le. A jogi irodalmi tájékoztatás addig csak a hagyományos eszközökkel előállított bibliográfiák alapján történhetik. A „kézműves” módszerekkel szemben a gépi adattárolás és előállítás lehetősége lényeges változást jelenthet. Mindaddig, amíg ezt meg nem oldják, a hagyományos módszerekkel előállított bibliográfiának kell az adatgyűjtés, rendezés és az adatszolgáltatás feladatát ellátni. A gyakorlati szakembernek és a kutatóknak az íróasztalára vitt adattár: a bibliográfia jelentőségét tehát nem veszítette el. Ez a körülmény még jobban megvilágítja a lengyel jogi bibliográfiai sorozat jelentőségét.

NAGY LAJOS

Književnosti narodnosti Vojvodine 1945–1972. Kulturno-prosvetna zajednica Vojvodine I. Biblioteka Matice Srpske. Novi Sad—Beograd 1973. 174 lap

A Vajdaság négy nemzetisége, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin irodalmának

seregszemléje ez a jó bevezető tanulmányokkal ellátott bibliográfiai összeállítás. A kötet célját Božidar KOVAČEK így határozta meg: „A különböző kultúrák egyenrangú fejlődésének legfontosabb feltétele (...), a kölcsönös megismerés, a közeledés és a kölcsönös hatások teljes lehetőségének biztosítása.” Ezt mozdítja elő ez a kötet, amelynek az egyes nemzetiségi irodalmakról írott vázlatai jól példázzák a nemzetiségek anyanyelvű művelődésének virágzását a mai Jugoszlávia keretei között. Tegyük ehhez hozzá, hogy e bevezető írói (BÁNYAI János, JÁN MAKAN, ION BĂLAN, DJURA LATJAK) az újvidéki egyetemen is működnek, s így közvetlen tapasztalataik vannak az anyanyelvi irodalom (történetírás) problémáiról. A bibliográfiaikat összeállító Marija ČURČIĆ az önálló kiadványokat tartalmazó jegyzékben 415 tételes magyar, 63 tételes szlovák, 41 tételes román, valamint 38 tételes ruszin jegyzéket közöl. E jegyzék azonban csak az első kiadásokat tartalmazza, s ehhez még hozzá kell adnunk az irodalmi-kulturális folyóiratokat (melyek listáját Milana BRKICKI állította össze), ezek kitűnő szervezői a nemzetiségi kulturális életnek. A kötet célszerűségét növeli az a tény, hogy a bevezető tanulmányok az anyanyelven és szerb-horvátul jelentek meg, továbbá a művek címét is ilyen módon közlik a szerkesztők. A használhatóság mellett szól, hogy az egyes címeírások a mű műfajának megnevezésével bővülnek, s ez még jobb bepillantást enged a kiadói politikába. Pl. sokat mond, hogy 1969–70-ben tíz számottevő regényt adott ki a Fórum Könyvkiadó: a jugoszláviai magyar regény soha nem tapasztalt virágzásának dokumentuma ez. Az egész kötet — szerkesztésileg, tartalmilag — csak elismerésünket válthatja ki: a több nemzetiségű Vajdaság sokszínű kulturális életét bizonyítja, melynek értéke éppen abban rejlik, hogy e nemzetiségek szabadon élhetnek a kultúra terén biztosított jogaikkal.

FRIED ISTVÁN

Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně. Spisy University J. E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta 187. Brno, 1973. 304.

Csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk a brnói egyetem kiadványáról, amely a bölcsészeti kar egyes tanszékeinek munkáját mutatja be, számolva a filológiai (nyelvészeti), az irodalomtudományi, a történelmi és a művészeti „intézetek”-katedrák helyzetéről, oktatói és tudományos

feladatairól. A kötet külön érdekessége a mintegy 114 oldalas *Medailony*-fejezet. Ebben ábc-sorrendben a brnói egyetem jelenlegi és egykori oktatóinak rövid tudományos életrajzát olvashatjuk, alapos bibliográfiával, illetve az oktató (a tudós) működéséről szóló irodalommal együtt. Akkor tudjuk értékelni igazán ezt a fejezetet, ha megemlítjük, hogy — többek között — Bohuslav HAVRÁNEK, a jeles nyelvész, Josef HRABÁK, irodalomtörténész, Roman Oszipovics JAKOBSON, Josef KABRDA turkológus, Josef MACŮREK, a keletközép-európai historiográfia jelentős egyénisége, Richard PRAŽÁK, a kitűnő cseh hungarológus részletes, tudománytörténeti szempontból is izgalmas bio-bibliográfiai adatait látjuk egybegyűjtve. A brnói egyetem „ki kicsodája” nemcsak a szlavisztikai kutatás brnói helyzetét világítja meg, hanem az egyetemes cseh és tágabb értelemben a közép-európai művelődés egy fontos műhelyébe is elvezet.

Ezt a bio-bibliográfiai részt pompásan egészíti ki az egyes tanszékekről készült beszámoló. Hadd emeljük ki a Richard PRAŽÁK tollával fogalmazott *Hungaristika* c. két oldalas fejtegetést, amely hű beszámolója a hungarisztikai kabinetben folyó nagyon színvonalas, tudományos munkának. Főleg a felvilágosodás (illetve cseh viszonylatban: a nemzeti ébredés) korszakából adtak ki érdekes dolgozatokat, monográfiákat, de mindannyiunkat érdekelheti *A csehszlovák hungarisztika 1966—*

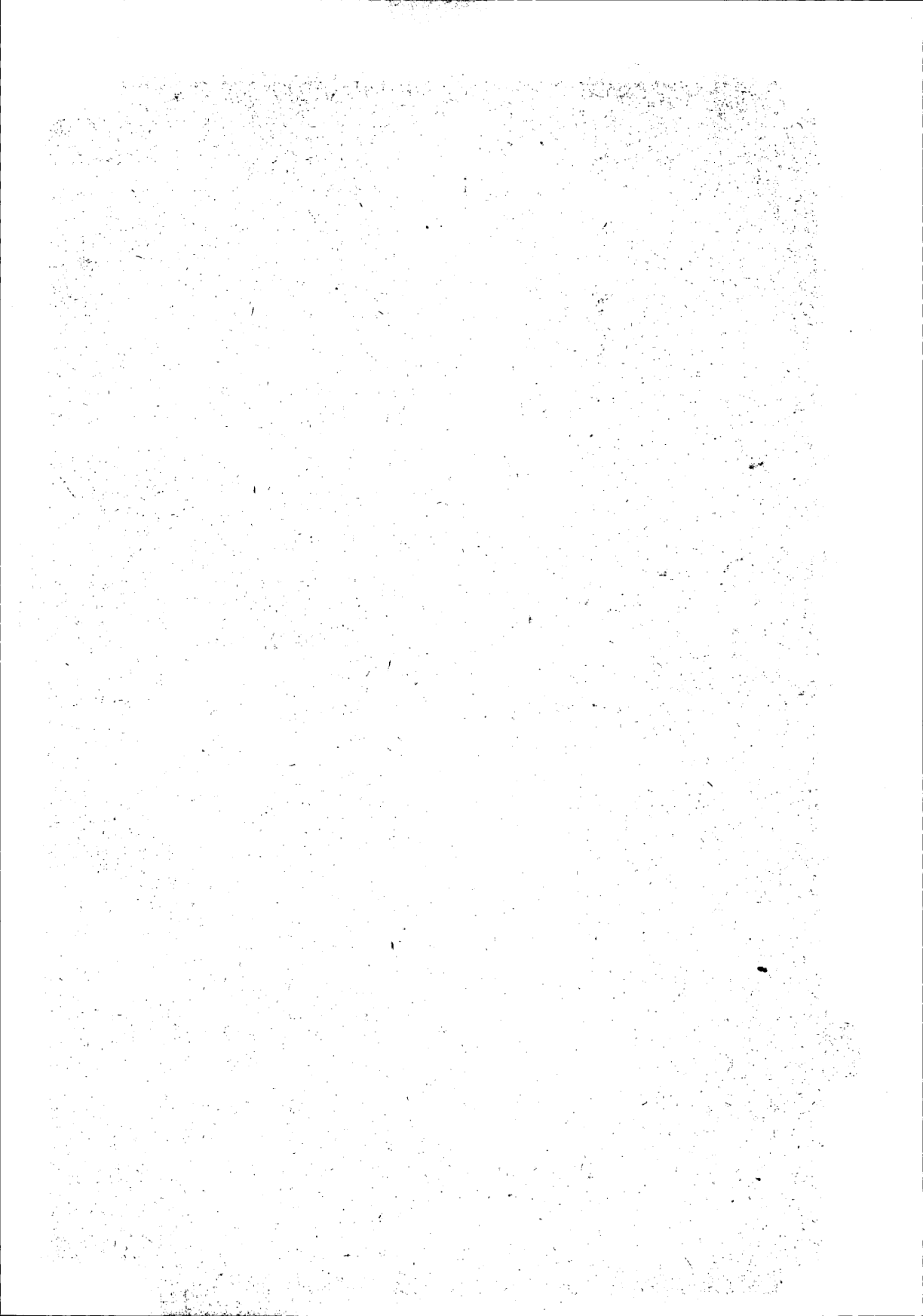
68. költi bibliográfiája c. kötet is, amely 1971-ben jelent meg. Tudomásunk szerint — Richard PRAŽÁK szerkesztésében — a további esztendőök földolgozása is megtörtént, és az anyag megszerkesztve kiadásra készen áll.

A hungarisztikai kabinet a balkanisztikaival van összekapcsolva, s ez bizonyos értelemben jogosnak tetszik, hiszen a szerb és a román irodalom-történelem nehezen választható el a magyartól. A balkanisztika területén a magyar történelemmel is foglalkozó MACŮREK professzor munkái emelkednek ki. A csehszlovák balkanisztika 1966—68. évi, illetve az 1969—71. évi bibliográfiája is megjelent már, s innen olvashatók ki a tekintélyt parancsoló eredmények.

Érdekességképpen említjük, hogy a művészeti tanszékek közül a színháztudomány és a filmesztétikai (filmtudományi) és fölhívta már magára a figyelmet az 1970-ben megjelent *Otázky divadla a filmu* (A színház és a film kérdései) című kötettel.

Mindent egybevetve örömmel lapozgatunk az izléses illusztrációkkal gazdag kötetben, s arra gondoltunk, hogy milyen jó volna, ha a magyar egyetemek is kiadnának ehhez hasonló köteteket, ilyen alapos bio-bibliográfiai adalékokkal. A magyar egyetemek tudományossága is elért már olyan eredményeket, hogy indokolt lenne művelőiről többet tudnunk.

FRIED ISTVÁN

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Agócs András

A kézirat nyomdába érkezett: 1975. II. 13. — Terjedelem: 10,5 A/5 iv
75.1454 Akadémiai Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Havasi Zoltán</i> : Könyvtári kutatások és a Magyar Könyvszemle a felszabadulás után	1
<i>Ecseidy Judit</i> : A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete	9
<i>Bitskey István—Kovács Béla</i> : A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték	25
<i>Botka Ferenc</i> : A magyar irodalomtudományi szakbibliográfia kérdései	38

KÖZLEMÉNYEK

<i>Boronkai, Iván</i> : Textkritisches zu Johannes Vitéz. (Rede vor dem päpstlichen Legaten Prag 1454.)	45
<i>Mészáros István</i> : Nyomatott tankönyv a XV. század végi sárospataki iskolában	50
<i>Boda Miklós</i> : A Trident-előtti egyházvédő irodalom jelentős képviselőjének műve Oláh Miklós könyvtárában	59
<i>Tóth István</i> : Egykorú kiadatlan levél Balassi Bálint elbűjosásáról	61
<i>V. Kovács Sándor</i> : Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. századból	66
<i>Kathona Géza</i> : M. Caspar Cholius: Disputatio Medica de Morbo Ungarico. (Basileae 1607.)	71
<i>Dán Róbert</i> : Péchi Simon két könyvbejegyzése	73
<i>M. Kondor Viktória</i> : Adalékok az első világháború alatti sajtó- és cenzúratörténethez	75
<i>Markovits György</i> : Egy rövidletű folyóiratról (Új Föld 1927)	82

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon—Hervay Ferenc</i> : Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” (RMNy) első kötetéhez. I—II.	85
<i>May István</i> : Pótlás a Régi Magyar Könyvtárhoz	92
<i>V. Kovács Sándor</i> : Hungarica Strigoniensia (Bél Máttyás bibliográfiai jegyzetei)	92

FIGYELŐ

<i>V. Windisch Éva</i> : Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. (1972)	98
<i>Borsa Gedeon</i> : Markos Béla (1893—1974)	102
<i>Haiman György</i> : Erdélyi féniks — Misztótfalusi Kis Miklós öröksége	103
<i>Kókay György</i> : Bessenyei folyóiratának eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban	104
<i>k. gy.</i> : A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileumi ünnepeiei	105
A XVIII. századi kutatás és régi könyvtári gyűjteményeink	106

SZEMLE

<i>Botka Ferenc</i> : Magyar szocialista irodalom oroszul 1921—1945. Bp. 1973. (<i>B. Juhász Erzsébet</i>)	108
<i>Vizkelety András</i> : Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. II. Bp. 1973. (<i>Szabó Flóris</i>)	109
<i>Mészáros István</i> : A XII. századi esztergomi diákjegyzet. Bp. 1973. (<i>Körmendy Kinga</i>)	110
<i>Dán Róbert</i> : Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Bp. 1973. (<i>Bitskey István</i>)	111
<i>Holl Béla</i> : A kétszáz éves váci könyv. (1772—1972). Bp. 1973. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	112
A ma könyve — a könyv holnapja. (Békéscsaba 1973.) (<i>Voit Krisztina</i>)	113
<i>Faragó Lászlóné—Haraszthy Gyula</i> : Országos Széchényi Könyvtár katalógusai. Bp. 1972. (<i>Péter László</i>)	115
<i>Donati, Lambert</i> : Bibliografia della miniatura I—II. Firenze 1972. (<i>Vizkelety András</i>)	115
<i>Polska bibliografia prawnicza 1964—1969. I—II. Warszawa 1973. (Nagy Lajos)</i>	116
A vajdasági nemzetiségek irodalma. Književnosti narodnosti Vojvodine 1945—1972. Novi Sad—Beograd 1973. (<i>Fried István</i>)	117
<i>Slavica na Universitě J. E. Purkyně v Brně. Brno 1973. (Fried István)</i>	117

TABLE DES MATIÈRES

<i>Zoltán Havasi</i> : Les recherches de bibliothèque et la Magyar Könyvszemle (Revue du Livre Hongroise) après la libération	1
<i>Judit Ecsedy</i> : L'origine de l'imprimerie princière de Gyulaféhérvár	9
<i>István Bitskey—Béla Kovács</i> : La bibliothèque du collège des jésuites de Pozsony (Bratislava) au XVII ^e siècle et le legs de Pázmány	25
<i>Ferenc Botka</i> : Les problèmes de la bibliographie spéciale de la science littéraire hongroise	38

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Iván Boronkai</i> : Textkritisches zu Johannes Vitéz. (Rede vor den päpstlichen Legaten, Prag 1454.)	45
<i>István Mészáros</i> : Un manuel scolaire imprimé, à l'école de Sárospatak, à la fin du XV ^e siècle	50
<i>Miklós Boda</i> : L'oeuvre d'un représentant important de la littérature apologétique d'avant Tridente à la bibliothèque de Miklós Oláh	59
<i>István Tóth</i> : Une lettre inédite contemporaine sur la pègrination de Bálint Balassi	61
<i>Sándor V. Kovács</i> : Livres et listes de livres du XVI ^e siècle	66
<i>Géza Kathona</i> : M. Caspar Cholius: Disputatio Medica de Morbo Ungarico (Basileae 1607.)	71
<i>Róbert Dán</i> : Deux gloses de Simon Pécsi	73
<i>Viktória M. Kondor</i> : Contributions à l'histoire de la presse et de la censure durant la première guerre mondiale	75
<i>Györgyi Markovits</i> : Sur une revue de courte durée (Új Föld 1927)	82

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROISE

<i>Gedeon Borsa—Ferenc Hervay</i> : Suppléments et corrections au premier volume des «Impressions anciennes de la Hongrie» I—II	85
<i>István May</i> : Supplément à la Bibliothèque Hongroise Ancienne	92
<i>Sándor V. Kovács</i> : Hungarica Strigoniensia (Les notes bibliographiques de Mátyás Bél)	92

CHRONIQUE

<i>Éva V. Windisch</i> : Les Annales de la Bibliothèque de l'Université de Budapest, vol. VI (1972)	98
<i>Gedeon Borsa</i> : Béla Markos (1893—1974)	102
<i>György Haiman</i> : Phénix de Transylvanie — l'héritage de Miklós Misztótfalusi Kis	103
<i>György Kókay</i> : Un exemplaire original de la revue de Bessenyei à la Bibliothèque Nationale Széchényi	104
<i>k. gy.</i> : Les fêtes d'anniversaire de la Bibliothèque de l'Université de Pécs	105
Le recherche du XVIII ^e siècle et nos collections de bibliothèque anciennes	106

REVUE

<i>Ferenc Botka</i> : Magyar szocialista irodalom oroszul 1921—1945. (La littérature socialiste hongroise en russe 1921—1945.) Bp. 1973. (<i>Erzsébet B. Juhász</i>)	108
<i>András Vizkelety</i> : Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. II. Bp. 1973. (<i>Flóris Szabó</i>)	109
<i>István Mészáros</i> : A XII. századi esztergomi diákjegyzet. (Une note scolaire d'Esztergom provenant du XII ^e siècle.) Bp. 1973. (<i>Kinga Körmendy</i>)	110
<i>Róbert Dán</i> : Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. (L'humanisme, la réforme, l'antitrinitarisme et la langue hébraïque en Hongrie.) (Bp. 1973. (<i>István Bitskey</i>))	111
<i>Béla Holl</i> : A 200 éves váci könyv. (Le deuxième centenaire du livre de Vác (1772—1972). Bp. 1973. (<i>Sándor V. Kovács</i>))	112
A ma könyve — a könyv holnapja. (Le livre d'aujourd'hui — le demain du livre.) (Békéscsaba 1973.) (<i>Kristina Voit</i>)	113
<i>Művelődési Bizottság—Gyula Haraszthy</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Kataló-	